מתימן
לציון

מתימן לציון

(קובץ)

הִנֵּה אֲנִי לֹקֵחַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
מִבֵּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הָלְכוּ שָׁם וְקִבַּצְתִּי
אֹתָם מִסָּבִיב וְהֵבֵאתִי אוֹתָם אֶל-
אַדְמָתָם וְעָשִׂיתִי אוֹתָם לְגוֹי אֶחָד
בָּאָרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל — — —

(יחזקאל ל״ז 22, 21)

הוכן והובא לבית הדפוס על ידי:
ישראל ישעיהו ‖ שמעון גרידי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת «מסדה» תל-אביב, התרצ״ח

כל הזכויות שמורות למחברים

Printed in Palestine נדפס בארץ-ישראל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

דפוס «ספר» תל-אביב

* *
*

בקובץ זה נתכוונו לנסות לאגור ידיעות ולהגישן לקורא ולמעיין, על שבט גולי תימן וגאוליו שבארץ־ישראל — לנוכח חסול גלות תימן ההולך ומתקרב, ולנוכח ראשית התמוגות שָבי גולה זו עם שָבי שאר הגלויות להיותם עם אחד ומאוחד היושב על אדמתו כימי קדם — מתוך תקוה שידיעות אלו יאירו עיני כל איש המתעניין בבני שבט עברי זה ויהיו אוצר־עזר לאיש המדע וההיסטוריון אשר יכתוב את תולדות חלק זה של האומה למיום גלותו מארצו ועד שובו אליה.

אינו רוצים להתברך בלבבנו ולראות בקובץ זה שלמות וסיפוק הצורך. אנו אגרנו בו מה שאגרנו ורצונו כי יהיה הוא מעורר ומציה לעשייה. תקותנו שקובץ זה יהיה ראשון לסדרת חוברות ומאמרים המטפלים בשקידה ונאמנות בדברי ימי יהודי תימן בעבר ובהוה וכן באתנולוגיה שלהם. הצורך בפעולה זו אינו בשום ספק, וטוב לעשות בה דרך שותפות בין אנשי מדע מומחים ובין צעירים משכילים מבין עולי תימן עצמם.

הטיפול בקובץ זה לא היה מן הדברים הקלים והקורא אשר יעריך את הקשיים שנתקלנו בהם לא ידקדק עמנו על דברים בלתי מהוקדקים.

ולבסוף ניתנת בזה תודה מעמקי הלב לכל האישים שסייעו בידינו ועודדונו בין על ידי השתתפות בקובץ ובין על ידי מתן עצה ועזרה בעריכת חלק מהחומר. ותודה מיוחדת לקרן הקיימת לישראל, לקרן היסוד ולמוסדות ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל על עזרתם להוצאת הקובץ.

העורכים.

ניסן, תרצ"ח.

חלק ראשון: גולים וגאולים

י. ש – י

פ נ י ת י מ ן

I. במדינה

א. האימאם ושלטונו

בשורות הבאות ננסה לשרטט בקוים כלליים את מה שהתרחש ומתרחש בתימן בתקופת 18 השנים האחרונות, שהן גם שנות שלטונו של האמאם יחיא בן מחמד חמיד אלדין, הוא אמיר המאמינים המושל בארץ תימן עד היום.

„ימי בראשית" של התקופה הזאת היו מסובכים וקשים כתוצאה מהמלחמות והמריבות שהיו בין הערבים תושבי הארץ ובין התורכים הכובשים.

בשנת 1871/2 נכבשה תימן מחדש ע"י התורכים, אך במשך תקופה ארוכה לא הצליחו לקבוע להם עמדת־שליטים. כמעט בכל תקופת שלטונם היו להם מלחמות עם השבטים הערבים שהתמרדו חדשים לבקרים. בשנת 1892 הצליחו הערבים לשים מצור אפילו על צנעא הבירה. התורכים אמנם הצליחו במלחמה זו, אולם המהומות והמרידות לא פסקו. בשנת 1904 התיצב האימאם יחיא בראש השבטים המורדים והדריך בלי הרף את מנוחת התורכים*. לאחר מרידות ומלחמות רבות נחתם ב־1911 הסכם בין תורכיה והאימאם, הסכם שביסס את שלטונו בתימן והפך אותו לבעל ברית לתורכים. הוא עזר לדכא את מושל עסיר, שמרד בתורכיה בשעת מלחמתה של איטליה בטריפולי. בזמן המלחמה העולמית עמד לצד תורכיה ופעל נגד הצבא האנגלי בסביבת עדן. בשנת 1919 השתקע האימאם בצנעא כמושל בלתי תלוי בהחלט.

* עיין „אשכלות מרורות" לר' סלימן חבשוש שי"ל ע"י ד"ר ש. ד. גויטין בקובץ על יד, כרך ב' לחברת מקיצי נרדמים, ירושלים, תרצ"ח.

שלש־ארבע שנים לאחרי כן נתקיימה „יציאת מצרים" של התורכים מתימן. יצאוה בבניהם, נשיהם וטפם עד אחד וחזרו לארצם.

שאיפת האימאם להשתלט על הכל שלטון בלי מצרים, פעמה בכל מעשיו והליכותיו. נתגלה בו רצון חזק להנהיג משטר שיש בו מן המזיגה בין שיטת השלטון התורכי ובין שיטת השלטון המוסלמי המקורי. נתמנו שופטים ווזירים, עומאל (מושלי מחוזות) וכו', ובמשך זמן מועט הדביר האימאם תחתיו את כל השבטים והמחוזות ברחבי תימן, גם אלה שלא הגיעה יד התורכים עדיהם (כגון חאשד ובכיל — בצפון תימן). כנגד מחוזות אחדים היה צורך לצאת במלחמה בדי להכניע אותם. ב־1925 נכבש שבט אלאדריסי היושב בגבולות חג'אז. זמן מה לאחר זה נכבש שבט הזראניק היושב בשפלת תימן, וכיבושו עלה לצבאות האימאם בקרבנות מרובים.

עם התבצרות שלטונו של האימאם התחיל העולם החיצוני להראות אותות התעניינות כלפיו. משלחות בריטיות באו פעמים אחדות לצנעא כדי לטוות מסכת יחסים עם האימאם. הם הביאו לו מתנות שונות, כגון אוטו־מובילים וכו', אולם האימאם הידוע כחשדן גדול ואינו מאמין לשום אדם — חשש מאד מפני האנגלים שמא יפרשו רשת לרגליו ועל כן היו היחסים בינו לבין האנגלים קרים מאד.

ב־1926 באה לתימן משלחת איטלקית בראשות מר י. גספריני, המושל האיטלקי בארתריה, שהצליחה לכרות עם האימאם חוזה מסחרי וידידותי לעשר שנים. הם הביאו לאימאם במתנה כמה אוירונים — לעומת האוטומובילים שהובאו לפני כן ע"י האנגלים — ואף פתחו בצנעא בית חרושת גדול לתעשית נשק: רובים, תותחים, כדורים וכו'.

גברו החכוכים בין האימאם ובין האנגלים על אודות „תשעת המחוזות" שבסביבת עדן. האנגלים תבעו להחזירם להם. האימאם טען כי גם עדן מגיעה לו. זמן רב נמשכו החכוכים האלה משום שהאנגלים קיוו להגיע לידי הסכם כללי ומקיף עם האימאם, אשר ענין המחוזות יהיה כפרט קטן בתוך הסכם זה, וגם משום שרצו להתחקות היטב על מידת כוחו והשפעתו של שלטון האימאם, אשר כפי הנראה חשבוהו לבעל כח יותר מכפי שהנהו באמת.

אולם האימאם הוסיף להתעקש, והענין נסתיים אחר כך בעזרת

האוירונים שכבשו את תשעת המחוזות מבלי שיהיה לאימאם כל אפשרות להתנגד (1928). מעשי הכבוש זעזעו את כל ארץ תימן. האוירונים האנגלים זרקו כרוזים על פני הארץ ואחר כך הטילו פצצות בכמה מקומות בתימן, שהחרידו את כל הארץ מסביב. תושבי צנעא החלו לחפור מערות בבטן האדמה כדי להסתתר מפני האוירונים. אומרים, שגם האימאם יצא להסתתר במערה באחד ההרים הסמוכים לצנעא, ורווחה דעה כי האנגלים עומדים לכבוש את כל תימן.

מאז נפקחו עיני האימאם להבין מה הוא כוחו האמתי, והתחיל לבקש לעצמו דרכי פוליטיקה חיצונית גמישים וזהירים.

באותו פרק זמן (30־1928) באו משלחות מגרמניה, רוסיה, צרפת ועוד, וכולן חתמו הסכמי מסחר וידידות עם האימאם ואף כבדו אותו במתנות.

הרוסים הראו מרץ ויזמה יותר מכל המשלחות. הימים היו ימי בצורת קשים בתימן, והתושבים רעבו ללחם ממש. הרוסים הביאו מטען גדול של קמח שמלאו בו את השוק, ובפעם הראשונה בחיי תימן הופיע בשוק קמח טחון למכירה. יחד עם זה הציפו את השוק בסחורות שונות שמכרו אותן בזיל הזול. גם מרפאה פתחו בצנעא והביאו לתימן מספר ניכר של רופאים ואחיות, ויש אומרים שהצליחו במשך הזמן להתקרב אל האימאם, לרכוש את אימונו — עד כמה שלבו נותן אימון, ולהשיא לו עצות בדרכי שלטון.

קשרי האימאם עם העולם המוסלמי מתנהלים בכבדות, אבל בעקביות ובשיטה. עסקנים שונים מארצות ערב מעונינים בקשרים אתו, מלבד שואפי פאן־ערב. ב־1926 באה לתימן המשלחת החג'אזית וניסתה לקרב את לבו של האימאם לעניני פאן ערב אך עד כמה שידוע הדבר לא הסביר לה פנים. משלחות שונות, ממצרים, עיראק, סוריה וארץ־ישראל בקרו את האימאם וכולן נתכוונו ליצור קשרים אתו ותוך כדי כך להשיאו עצות בדרכי השלטון הפנימי וביחסים עם מדינות חוץ.

השתתפותו הראשונה בענינים שמחוץ לארצו היתה, המשלחת לועידה המוסלמית* שנתקיימה בירושלים ב־1931, בצרוף מתנה לצירי הועידה: חבילת קהוה תימנית, והגיעה לשיאה בהשתתפות בנו בהכתרת מלך אנגליה בשנת 1937.

* אמנם באה משלחת מתימן גם לועידת מכה (יוני 1926) אך לזאת היה טעם דתי בלבד.

ב־1933 פרצה המלחמה בין אבן־סעוד והאימאם בעסקי גבולות שגרמה לצבאות האימאם מפלה איומה. ארצות ערב רגשו ושליחים ממצרים ומארץ־ישראל ובראשם חַג' אמין אלחוסיני (מי שהיה מופתי ירושלים) קבלו עליהם את התיווך בין שני השליטים המוסלמים, ומאמציהם הוכתרו בהצלחה.

כפי שהיה צפוי מראש, שופרו היחסים בין האימאם לאנגלים כתוצאה מהמלחמה ומהתיווך, לאחר שהיו מתוחים מאז כבוש „תשעת המחוזות".

האיטלקים ראו בזה נצחונה של אנגליה, והיחסים ביניהם ובין האימאם התחילו להתחדד. בימי מלחמת האיטלקים בחבש לא זכו לסבר פנים יפות מצד האימאם והם בקשו תואנות כדי להתבצר בקצוי תימן לימים יבואו...

בעת האחרונה נשתנה משהו בשטח זה. האימאם נאות לחַדש את ההסכם עם איטליה לעוד עשר שנים נוספות. נראה כי פעלו כאן שני גורמים: א) לחץ מעשי האיטלקים בקצוי תימן וב) השפעת אישים ערבים חשובים מחוץ לתימן, המשרתים את עניני איטליה בארצות המזרח.

בשום ארץ אחרת מחוץ לתימן אין לאימאם נציגים, או סוכנים. בשנת 1927 מינה אחד מאנשיו (אלערשי) להיות נציגו בעדן, אך הנציג עצמו לא הבין את תפקידו וכפי הנראה סרח, כי אכן בקשוהו השלטונות הבריטיים לעזוב את עדן.

בקשר עם הכתרת המלך האנגלי (1937) בא חוסיין בנו של האימאם ללונדון, כדי לייצג את אָביו, וזה כמה חדשים שהוא שוהה שם, ומציץ מדי פעם בפעם לעולם הפוליטיקה החיצונית. כנראה שהאנגלים עצמם מעוניינים בזאת יותר מהאימאם.

ב. עוזרי האימאם

משפחות המיוחסים והמכובדים בצנעא מקיפים את האימאם ומשתדלים לכוון את דרכו ואת מעשיו על פי שאיפותיהם וצרכיהם. מהם נתמנו הרבה למושלי מחוזות ומהם נתמנו למשרות חשובות אחרות, וכך נתרכזו בידם עניני השלטון.לבד מאחד, שאינגנו מיוחס והצליח לעלות בשלבי ההשפעה על האימאם ועל מערכת השלטון, על אף קנאתם של רבי העיר. והוא אלקאצ'י*

* קאצ'י — שופט דתי, אך אלעמרי אינו שופט.

עבדאללה אלעמרי — איש נבון ופקח. משרתו — וזיר*. אביו נתמנה כראש בית הדין לערעורים, שהיא המשרה הגבוהה ביותר במערכת השלטון לאחר האימאם.

אלקאצ'י עבדאללה רכש את אהדתו של האימאם ביחוד בגלל זריזותו וערוּתו לכל המתרחש, בנגוד לשאר ראשי השלטון שהנם מלאי עצלות מתוך גדלות, ורואים את הכל על פי תפישתם הם ללא חדירה והבנה למתרחש מסביבם.

לאט לאט הצליח אלקאצ'י עבדאללה לרכז בידו את כל עניני המדינה. דבר זה הרגיז את בנו של האימאם, יורש העצר אלסיף אחמד כי אלעמרי היה לו למכשול קשה. כל אשר הוא היה גוזר ומצוה כבן מלך בא אלעמרי ומבטל.

אלסיף אחמד הנו טפוס של מוסלם קנאי לדתו, ומרדף מלחמות ומעשי גבורה. מעשיו והתנהגותו מזכירים את מעשי האבירים מימי קדם. אך הוא נתקל גם בהתנגדותו של אביו החפץ לקיים שלטונו בדרכי שלום ותבונה, ואין לבו הולך עוד אחרי הרפתקאות, ביחוד בימי זקנתו ולאחר הנסיונות המרים שהיו לו בימי חייו. הדברים הגיעו לידי סכסוכים חריפים בין האימאם ובנו, שרצה להרגיש את עצמו חפשי במעשיו וכן להפטר מהשפעת אלעמרי. ונסתיים הענין בגרוש אלסיף אחמד מצנעא לקפלה ערש גידולו של אביו.

אלסיף אחמד, שישב גולה בקפלה התיחס בהתנגדות גמורה לכל משא ומתן ולכל קשר עם מדינות של כופרים**. הוא טען לחרב: כל מי שיעיז להתקרב לתימן — תצא לקראתו בחרב. מה שאין כן אלקאצ'י עבדאללה אלעמרי שעמד על קו של ידידות ויחסים טובים עם ארצות חוץ.

בשעת המלחמה עם אִבן סעוד קבל אלסיף אחמד את הנהלת המלחמה הזאת. עם מפלת צבאותיו לפני אבן־סעוד דרש גיוס גדול כדי להסתער על אבן־סעוד ולהנקם את נקמת כשלונו, אולם דבר זה לא ניתן לו, באשר גדולי צנעא (ובראשם האימאם ואלעמרי) סרבו להכנס לתוך הרפתקה גדולה. הם קבלו את הצעת התיווך וכרתו ברית שלום עם אבן־סעוד כנודע.

* וזיר אינו מיניסטר לפי מושגי השלטון חישו אלא משנה למלך.
** בשנת 1933.

אלסיף אחמד חזר לצנעא מלא מרירות וכעס, ועשה נסיון לכבוש את השלטון ולהגות מן המסלה גם את אביו. נסיון זה גרם למשבר קשה בבית האימאם, שכן מצא לו תומכים בין החוגים שאינם מרוצים מהשלטון בכלל. באותם הימים חלה האימאם במחלת לב קשה, ונפל למשכב. אלסיף אחמד לקח את העניינים בידו, ואז נפוצו בארצות חוץ שמועות על מותו של האימאם והמלכת בנו תחתיו. ההתרוצצות בבית האימאם נמשכה כל ימי מחלתו, והיחסים נתחדדו באופן רציני מאד.

בינתים החלים האימאם, והשתער בתקיפות וברכות כאחד. מצד אחד איים על בנו כי יהרגנו, ומצד שני בקש להתפייס עמו, וכך היה. הבן התפייס. חזר בו ממרדנותו, וכנגד זה הובטחה לו השפעה מכרעת בעניינים. בדיעבד, הסכים לדעת אביו — לנקוט עמדה גמישה כלפי פנים ולהמנע עד כמה שאפשר מהרפתקאות עם כוחות חיצוניים.

האימאם חזר לעמדתו והבן כעוזר אחראי על ידו. במדה ניכרת השתפרו היחסים גם בין אלסיף אחמד ובין אלקאצ'י עבדאללה אלעמרי.

ג. מסדרי השלטון

מכאן ואילך הוקדשה תשומת לב יתרה לבצור השלטון מבפנים. כי בזמן האחרון רבו הפרצים והבקיעים: הערבים שעיפו ממלחמות, לאחר שהקריבו את מיטב בניהם, ולאחר שהזניחו את שדותיהם בלי עבוד — גילו חוסר סבלנות, שהיתה מלווה בשאיפה לפרוק את עול השלטון מעליהם. אצל רבים התחילה להתגבש הנטיה להושיט יד לממשלה זרה. מאידך גיסא הרבו המוסלמים ממצרים, עיראק, סוריה וארץ־ישראל להטיף מוסר לשלטון על היותו מפגר, ועל התנהגותו שאינה מתאימה עוד לרוח הזמן. הם השיאו לו עצות, ועצותיהם נשאו פרי. עיני השלטון הופנו במידה ניכרת אל צרכיו ואל עניניו מבית. התחילו להקים בתי ספר מתוקנים, בהנהלת מורים „מתנדבים" מארצות ערב. אף נתקבלו מומחים צבאיים וטכניים מאותן הארצות כדי לסייע בארגון הצבא והמדינה. ובכל זאת גדולה הזהירות ורבה החשדנות, והעינים מלוות את פסיעותיו של כל איש זר הבא לתימן אף אם הוא מוסלם.

דרכי השלטון מבית מלאים סתירות וחוסר הבנה. מצד אחד ניכר הרצון לשנות משהו לפי רוח הזמן, גם מתוך הכרה שנחוץ להיטיב את מצב ההמונים ולטפח בלבם אהבה ומסירות כלפי השלטון. ומצד שני שולט הנוסח של ימי קדם: הכל ביד האימאם, הכל שלו ולמענו, והוא הפוסק, והוא השופט, ואין דבר שיעמוד נגד רצונו.

עם עלות האימאם לשלטון הקים מוסד ששמו „בית אלמאל" (בית האוצר). כל ההכנסות נבלעות לתוך האוצר הזה במזומנים, ומשנכנסו שוב אינם יוצאים. הכסף נאגר בתוך ארגזים ונטמן במקומות סתר אשר לא תשורם עין. האימאם הנהיג שיטות „חסכון" בכל הוצאותיו עד כדי גיחוך, והעודף הולך כאמור לאוצר.

לעומת אוצר הכסף — קיים גם אוצר התבואה. המעשרות נגבים מהחקלאים בתבואה. וזו נאגרת במחסנים ענקיים הפזורים על פני הארץ. באחת משנות הבצורת (ורבות הן השנים האלה) החליט האימאם לתת הלוואות לחקלאים בתבואה לשם זריעה. גם שנת הזריעה היתה בצורה, ובסופה באו פקידי הממשלה וגבו את שלהם — ההלוואות והמעשרות — בלי רחמים, עד שלא נשאר לחקלאים אפילו בשביל טרפם וטרף בני בתיהם.

נסיונותיו של האימאם להשליט צדק בשטח המשפטי עלו בתוהו. וזוהי אחת התקלות הגדולות במערכת שלטונו. כיצד נעשים המשפטים? כל איש היודע לקרוא בקוראן ולכתוב — יכול להתמנות שופט. בעל הדין בוחר לעצמו איזה שופט שיישר בעיניו והנתבע הולך אחריו. השופטים הללו רובם אנשים שחותי מדות, ונותנים פסקי דין לפי מחיר של מתן בסתר. משניתן פסק הדין בא הנתבע ומערער לפני אותו שופט, ולאחר שהוא תוחב בין אצבעותיו מתן הגון — פוסק לטובתו. ושוב בא התובע ומערער כמקודם... וזוכה בדין, וכך חוזר חלילה. קצה נפשו של אחד הצדדים — פונה אל השופטים הגדולים בצנעא, ושם חוזר אותו הנוסח. עם כל הניירות ביד פונה אל האימאם. לפעמים יושב האימאם בעצמו בדין ומברר מעט את המשפט ולבסוף מעבירו אל השופט הראשון או אל אחד השופטים הגדולים לעיון נוסף ומחודש, וחוזר הסדר לכמות שהיה.

מעשה אֶפייני אירע בתימן שנסתיים סיום מחריד: שני אכרים —

יורשים צעירים — נחלקו בדבר חלקה קטנה בגבולות נחלתם. זה אומר שלי היא וזה אומר שלי היא, ובאו לפני הדיין. נכנסו לתוך מעגל המשפטים ולא יצאו ממנו. הם הזילו את כספם במשפטים כנהוג, מכרו את נחלותיהם אחת אחת כדי להמשיך במשפט, עד שלא נשאר להם כלום מכל הונם בלתי אם הניירות שבכיסם — פסקי דין הסותרים זה את זה. בצאתם מלפני השופט העליון עם פסק דין המחזיר אותם להשפט שוב בפני השופט הראשון, שלף אחד מבעלי הדין את פגיונו, ודקר את יריבו דקירת מות. נתפס והובא לפני המשפט ונדון למיתה. כעבור זמן מה הותז ראשו בשער בת־רבים לאחר תפילת יום ששי — וכך נסתיימה פרשת המשפטים שלהם, אחרי שכלו את כל ממונם בה.

עיקר הדבר — שאין חוק משפטי. קיים רק החוק הדתי (אלשרעי) שהפרוץ בו מרובה על העומד, וזה נותן מקום לכל שופט לדהור בו כאות נפשו. אולם יש עוד שתי תקלות חשובות, שערכן מכריע בשטח זה לא במעט: א) המשכורת הזעומה לשופטים שאינה מספיקה לפרנסתם, ומכל שכן שאינה מספקת את שאיפתם למותרות ותענוגות, בשעה שהם רואים את עצמם כזכאים לכך, ב) חבורת „עורכי הדין". מה תפקיד חבורה זו ועל מי היא מסתמכת במלאכתה? אפשר לומר, שכל מי שיודע לחבל תחבולות ולהתחכם בדבורו הרי הוא עורך דין, ואין לו צורך בידיעת חוקים ולא באסמכתא, ואפילו ידיעת קרוא וכתוב אינה מעכבת. כל אדם כזה מקבל יפוי כח על פסת נייר מבעל הדין ומופיע לפני השופט, מדבר וטוען, מכחיש ומודה בשם בעל דינו מבלי שהשופט נזקק לשמוע מפיו של בעל הדין עצמו. כך בדיני ממונות וכך בדיני נזקין. חבורת עורכי הדין נוטלת חלק הגון בסבוך הענינים כדי להוסיף ולהרויח. ביניהם ובין השופטים יש לרוב יחסים ידידותיים מאד, ויש שופטים שיש להם עורכי דין, שהם קשורים אתם ועושים את מעשיהם בצוותא ובשותפות גמורה, עד לידי כך שהעורך דין מכתיב לשופט את פסק הדין והשופט מניח חותמו בלבד.

וכשאתה רואה את האימאם בוקר בוקר יושב בשער ביתו ומקשיב לשיחם ושיגם של נתיניו בלי הבדל דת ומעמד, ובלי הבדל גיל (אפילו ילדים באים אליו) — בפשטות ובענוה גדולה, מבלי שיצטרכו אפילו לבקש תחלה ראיון, ויש אשר הוא מעסיק את ידיו במשפט ומתנהג עם שני

הצדדים בצדק ובצדקה, ואירע הדבר שהוא גם הזמין אנשים להשפט עמו בפני שופט אחר והרשה להזמין אותו למשפט, — הנה נדמה לך כי העניינים הולכים למישרים. אך למעשה מוקף האימאם בחבר אנשים הנקראים שופטים שאינם מוסיפים כבוד לשלטון האימאם בין עמי הארץ.

טובה אחת יש לזקוף לחשבון שלטונו של האימאם והיא בטחון האדם והרכוש. אכן, סייע בידו גם רצונם של התושבים לחיות חיי שלום. בדרך כלל, אין ערבי תימן להוטים אחרי שוד ורצח על דברים של מה בכך. ועל אף העובדא שכל המוסלמים בתימן הולכים תמיד מזוינים לפחות בפגיונות — נקרים מקרי רצח רק לעתים רחוקות מאד.

אולם, ודאי הוא שידו התקיפה של האימאם היא העיקר, שכן בימות התורכים היתה הארץ מלאה שוד וחמס עד להשחית. ובימי שלטונו רוסנו מאד גם אותם השבטים שהיו חיים על שוד וגזל. והחיים זורמים לבטח בכל הארץ. בלילות אפל וסגריר הולכות שיירות הנוסעים בהרים ובמדבריות לבטח ואין מחריד.

ענין מיוחד יש בהוצאותיו של האימאם לצרכי הגנה. עבור מכשירי מלחמה הוא מוציא ביד נדיבה, אך ביחס לחומר האנושי — הצבא — הרי הוא קמצן גדול, והצבא חי חיי עוני ודלות נוראים. כעשרים אלף חיילים קבועים מוחזקים תחת ידו והוא מפרנסם בלחם צר. מתערובת של דורה, פולים, עדשים ושעורים אופים פתות עבות ועגולות ככדורים, ומחלקים לצבא ארבע מהן בכל יום. במשכרתם הדלה המגיעה לארבעה ריאל לחודש מכינים להם החיילים מנת בשר בצהרים והשאר הולך לניכויים בעד תלבושת ובעד קנסות מקנסות שונים. מובן שבשורות החיילים אין שביעות רצון מיחס זה, ולא לחנם הם נוחלים מפלות קשות בצאתם לקרב.

בין אנשי הכפרים שוררת מרירות גדולה, הואיל ומצד אחד מקפידים עמם בגבית המעשרות, ומצד שני מטילים עליהם מדי פעם בפעם חובת התגיסות לצבא. תחלה היה מקובל שבשעת גיוס — ולעתים קרובות היו גיוסים — חייבים כל עשרים איש להוציא מתוכם איש אחד לצבא, או לשלם בעד החזקת חייל אחד. אנשי הכפרים השתמשו באפשרות השניה לרוב — אם כי עלתה להם בדמים יקרים. לבסוף נקבע שהחובה לצבא היא אישית ואינה ניתנת לשום תמורה. משרבו המלחמות ונספו בהן בנים

והורים רבים — גברה המרירות ורב הכעס בין הכפריים ביחוד משום שהעירוניים פטורים מחובה זו. ועזרה מהשלטונות בשעת דחקם אינם מקבלים והנם רק כמס עובד.

אף גם זאת: רגילים היו בני הכפרים לשלטון משלהם. בכל כפר ובכל מחוז היו השייכים* מושלים ושופטים. האימאם שאינו נותן אימון בשייכים האלה שיעשו את רצונו — מינה מושלים ושופטים מבניו ומבני העיר, ואלה שללו בהדרגא את כל זכויותיהם וסמכויותיהם של השייכים וכמעט שהרחיקום מכל השפעה.

אם לקחת בחשבון שהיסוד הישובי בתימן כמו בארצות רבות הם אנשי הכפר, הרי ברור שחוסר שביעות הרצון — סכנה גדולה היא המכשירה את הקרקע בפני התעמלנים מארצות חוץ...

II. מעמדם המדיני של היהודים

בתקופת שלטון התורכים בתימן נהנו היהודים בערים במעט חופש ומשהו מעין זכויות של אזרח ואדם ניתן להם ביחוד לאחר מהפכת התורכים הצעירים (1909). התורכים הכירו ביהודים כמצייתים לשלטונם ונאמנים לו ועל כן נתנו אימון בהם. אולם זה היה רק בימים שיד השלטון התורכי על העליונה. אבל בימי רעה סבלו עד מאד כיון שהם שמשו מטרה לחצי זעמם של שני הצדדים המנצח והמנוצח, והיו מופקרים לשוד ולביזה. המוסלמים מצאו תמיד את שעת הכושר להנקם ביהודים, ה„מרימים עורף", והתורכים ראו בעיני קנאה את היהודים היושבים לבטח ואין מחריד, בה בשעה שהם, התורכים, היו נתונים להתקפות בלתי פוסקות של כנופיות המתקוממים, שהגיחו מן המארב לעתים קרובות ועשו בהם שמות.

עם כניסת האימאם לצנעא, דימו חלק מהמוסלמים בנפשם כי הוא יפקיר בידם את היהודים לעשות בהם ככל העולה על רוחם. אך האימאם אכזב אותם בהדגישו את יחסו הטוב אל היהודים, ובעיקר מבחינת שמירת בטחונם ורכושם.

ימים מספר אחרי כניסתו לצנעא הלך חייל אחד מחייליו וחטף ככר לחם מידי מוכר לחם יהודי. היהודי פנה אל האימאם והוא רכב מיד על סוסו והלך עם היהודי לחפש את החייל החוטא, תפשו והלקהו לעיני כל, ואת דמי ככר הלחם שלם ליהודי מכיסו.

* שייך — לפי פושני תימן — נשיא, ראש שבט וכיוצא.

ועוד פעולה חשובה לטובת היהודים נעשתה ע"י האימאם מיד לעלותו לשלטון: חלק ידוע מאדמת קאע אליהוד היה שייך לואקף המוסלמי שניתן בחכירה ליהודים. הואקף הרבה להציק ליהודים בצורות שונות, הן ע"י הגדלת דמי החכירה והן ע"י טענות כי עוד כמה וכמה שטחים, שעליהם בנוי קאע אליהוד, שייכים לו. האימאם החליט שכל תושבי החלק בקאע אליהוד, שהואקף טוען עליו, יקנו את האדמה מרשות הואקף במחירים נוחים ולחסל את פרשת השותפות בין היהודים ובין הואקף שאינה כשרה ואינה רצויה. נעשו מדידות ובעלי הבתים שלמו כפי שהושת עליהם. ראוי לציין שלא כל היהודים קבלו את הסדור הזה כסדור טוב ויש שראו בו גזירה... את הפרשה הזו יקראו בתימן בשם „פרשת אלערצה".

לעומת זאת התחיל האימאם להגשים את פקודתו משנת תרס"ו (חודש אייר) בדבר המעמד המדיני של היהודים בארצו וזו תמציתה*:

„— — — למען בטחונם ישלמו היהודים את ה„ג'זיה" (מס עובד) כל איש בוגר. — — חוסן בזאת דמם והוכנסו לאחריות. — — — ועליהם לשלם גם חצי עישור מנכסיהם מדי שנה בשנה. — — — ואסור להם להתחבר כנגד מוסלם, ולא יגביהו בתיהם מבתי המוסלמים, ולא יפריעו למוסלמים בעת הילוכם, ולא ישיגו גבולם, ולא יזלזלו בדת האסלאם, ולא יקללו שום נביא מהנביאים, ולא יקניטו מוסלם בדתו, ולא ירכבו על האוכף כי אם לצד (שתי הרגלים לצד אחד — המעתיק), ולא יקרצו בעיניהם, ולא יורו על בזיון המוסלם, ולא יגלו ספרי תורתם אלא בתוך בית הכנסת, ולא ירימו קולם בעת הקריאה, ולא ירימו קול השופרות אלא יסתפקו בקול נמוך ושקט. — — — וחובה עליהם לרומם את המוסלם ולכבדו. — — — ולא יניאו את היהודי המבקש להשפט על פי דיני מחמד — — —".

ניתנה בחודש רביע אוול 1324 בצנעא.

מלבד כל הכתוב בפקודה זו נגזרו עוד גזירות קשות על היהודים. האחת היא:

סגירת בתי הכנסיות החדשות שהוקמו בימי התורכים. בתואנה כי

* ראה „אשכלות מרורות" הנ"ל.

לפי איזה חוק מוסלמי לא יתכן שהיהודים יבנו בית כנסת חדש אלא אם כן שלמו מכספם דמי בנית מסגד חדש למוסלמים. כך נסגרו והוחרבו כששה עשר בתי כנסיות בצנעא בלבד בטרם הספיקו להוציא מתוכן את כלי הקודש, ובקושי הצילו את ספרי התורה. בתי כנסיות אלו היו היותר מפוארות ומסודרות.

גזירה זו גרמה עגמת נפש מרובה ליהדות תימן.

השניה היא גזירת שמד היתומים. ילד או ילדה יהודים כי ימותו הוריהם, ובאה הממשלה לקחת אותם לדת האיסלאם. גזירה זו עשויה על יסוד איזה חוק מוסלמי המחייב את הממשלה לפרנס ולהטפל בכל יתום מאביו ואמו, וכיון שאסור לממשלה להוציא הוצאות כדי לגדל יהודי „אשד עדאוה" (השונא הגדול ביותר), לכן מאסלמת היא את היתומים היהודים, למען תוכל למלא חובתה כלפיהם.

לאמיתו של דבר, יש כאן שאיפה „להגדיל ולהאדיר את האיסלאם", באשר למעשה אין הממשלה דואגת כל כך ליתומים המוסלמים עצמם, והיא מחפשת רק אחרי יתומים יהודים. זולת זאת: כשבאים יהודים קרובי היתום ומתחייבים לפרנס אותו באחריות גמורה — אין הממשלה מסכימה כלל. גזירה היא ואין מפלט מפניה.

גזירה קשה זו מדכאה את רוחם של היהודים יותר מכל גזירה אחרת, ורואים בה ענין של „קדוש השם", ולכן מקריבים על מזבחה מאמצים גדולים מאד. את היתומים מבריחים ומעלימים מעיר לעיר ומכפר לכפר תוך סכנת נפשות ממש עד שמוציאים אותם מגבול תימן, ואוי למי שיתפש בשעת מעשה... לא בלבד שתופשים את היתום שברשותו ומייסרים ומענים אותו, את המבריח, אלא גוזרים עליו להשתמד גם הוא...

הרבה סבל ועינויים, הרבה חרדה ודאגה נגרם ליהודים בשל זאת, וזוהי כמעט נקודת המלחמה הגלויה בין היהודים והמוסלמים בתימן, מלחמת החלש עם החזק ואשר בה מצטיין החלש (דהיינו היהודים) בגבורה, באומץ לב ובהקרבה עצמית למופת.

מכאן ואילך התחילו ללכת בד בבד שני פרצופים של יחס אל היהודים. מצד אחד — שמירה מעולה לגבי בטחון חייהם ורכושם, ומצד שני נתחדשו מנהגי ההשפלה והבזיון כלפי היהודים, שכאילו נעלמו בימי

קבוצת יהודים מאתיופיה שעלו לישראל במבצע משה בשנת 1984 — צילם א. פיבוביץ

התורכים. ההמונים המוסלמים, שאינם מרוצים מהתנהגותו האדיבה של האימאם עם היהודים, גילו יחס של בוז אליהם, ושנאתם הכבושה נעשתה יותר גלויה.

נערי המוסלמים מתקלסים ביהודים ברחובות קריה, זורקים בהם אבנים, יורקים בפניהם, מורטים את „סימניהם" (פיאותיהם)—ואין פוצה פה.

כאשר יפגוש איש מוסלמי יהודי בדרכו ידרוש ממנו להשמאיל, (כי השטן הולך משמאל ואין בין היהודי לשטן ולא כלום), ודרישה זו מלווה לעתים קרובות בסטירת לחי הגונה.

על היהודי לדרוש בשלום המוסלם מכירו בהפגשו עמו, והמוסלם אינו עונה בברכת שלום. (למשל: היהודי למוסלם — „צפרא טבא למר". או אלסלאם עליכם יאסידי (שלום עליכם אדוני). המוסלם עונה: „אלחמד לאללה" (תודה לאל). ואם המוסלם פותח: „פיף אצבחת יא סאלם" — חייב היהודי לענות: „צבחכם באלכיר יא סידי" יהי בוקרכם טוב אדוני").

כי ירכב היהודי על חמור והורידוהו מיד, שלא ילך מורם על המוסלמים.

וכאשר יכנס יהודי לשוק לקנות איזה צורך, ובא אחריו מוסלם — זכות קדימה למוסלם אפילו כשהמוכר יהודי. הקונה היהודי לא יעיז להוסיף על המחיר שנקב המוסלם ולקחת את החפץ. כזאת יארע לעתים קרובות ביחוד בשוק צרכי מחיה.

והיה כי יגע יהודי בכנף בגדו של מוסלם וקמה שערוריה גדולה, כי היהודי טמאהו ועליו לשלם מיד דמי סבון ושכר כביסת בגדו של המוסלם, שלרוב הוא מטונף ומגואל עד כדי בחילה.

כל מוסלם קורא ליהודי לא בשמו כי אם בשם כלב, טמא וכיוצא. וכנויים אלה נאמרים כאילו היו מובנים מאליהם.

כי יתקוטטו מוסלמים בינם לבין עצמם וכנו איש את רעהו בשם „יהודי", ולעלבון גדול ייחשב. אף גם נשבעים ביהודי: „יהודי מי שיתחלף בדבורו" וכיוצא.

לכאורה נעשים הדברים הללו כאילו מאליהם, בלי הדרכת השלטון, ובלי חוק מיוחד. אך למעשה נוהגים כך עם היהודים גם נושאי השלטון: השופטים, הפקידים, המושלים וכו'.

ואם יאמר היהודי לתבוע עלבונו בדרך המשפט — לא יעלה בידו. הואיל ועדות היהודי פסולה לגבי המוסלם, והמוסלמים אינם מעידים איש נגד רעהו כשהדבר נוגע ליהודי.

בתנאים של רדיפות וגזירות מצד אחד, ועוני ודלות מצד שני נשארה ליהודים ברירה אחת — לעלות לארץ־ישראל. ביחוד לאחר שהם מקבלים מכתבים מארץ־ישראל המעוררים בלבם את חפץ הגאולה אשר לא פסק מלשיר את שירו בימי טובה כבימי רעה.

מתחלה היה קל לנסוע. איש יהודי היה יכול לקום ביום בהיר אחד למכור את מטלטליו ואת ביתו אם יש לו כאלה, נושא את בני ביתו, ומכוון פעמיו לארץ־ישראל. אולם המוסלמים הביטו על זה בעין זועמת והדבר נראה להם כפריקת עול גלויה. בינתים באה לתימן ב־1926 המשלחת החג'אזית הידועה, שהיתה מורכבת ממוסלמים קנאים וצוררי הציונות. הם הטיפו לאימאם מוסר על הרשותו תופעה כזו בארצו, המסייעת בידי הזוממים לכבוש את מסגד עומר, לבצע את זממם. אומרים גם כי באותו פרק זמן חזר ממסעותיו ה' אלהג'וה שהיה גם בארץ־ישראל והביא עמו את תמונת הנציב „הראשון ליהודה" הרברט סמואל כשעליה כתוב: הנה מלכך בא וכו'. כל אלה באו והוסיפו שמן על המדורה, כלומר נתנו ביטוי מעשי לאותו יחס שלילי לגבי עלית היהודים, ונגזרה גזירה כי כל יהודי אשר יחפוץ לנסוע לארץ ישראל יחרם רכושו (בעיקר נכסי דלא ניידי) ל„בית אלמאל" (בית האוצר). חשבו כי זה יהיה מעצר חשוב בפני היהודים מלעזוב את הארץ. שאם לא ימכור היהודי את רכושו לא יהיה לו במה לנסוע. אולם היהודים הערימו בשבעה דרכים על הגזירה הזאת. או שבכלל לא השגיחו בה ועזבו את נכסיהם ויצאו בעירום ובחוסר כל לדרך גאולתם.

יד השטנה המוסלמית מארץ־ישראל שמצאה את ביטויה השלם בנסיעת חג' אמין אלחוסיני (מי שהיה מופתי ירושלים) לתימן בשנת 1933 — חזקה על האימאם. המופתי הטיל באימאם ובסביבתו ארס חזק, וקטרג מאד על עלית היהודים לארץ־ישראל, וכתוצאה מזה נגזרה גזירה חמורה, האוסרת על כל יהודי לעזוב את גבולות תימן, ואפילו לצרכי מסחר. ואשר יהין להמרות את פי הגזירה יחרם כל רכושו, ואחיו וקרוביו יאשמו, ואם נתפס דמו בראשו.

וכשפנו היהודים אל האימאם, והתאוננו לפניו על רוע מצבם הכלכלי, ועל חוסר האפשרות בידם להשאר בארץ ולגוע בה ברעב ובחוסר כל — ענה להם: „שבו בארץ וחפשו אחרי פרנסה חדשה".

ונמצאו היהודים בין פטיש הגזירות והעוני וסדן איסור העליה, ורבה המצוקה וגדולה הדלות עד דכא, והעינים נשואות לישע ופדות ואין פודה ומושיע. כל נפש הומיה כצפור בפח יקוש מקשיבה לכל רשרוש קל ממרחקים שמא תבוא עמו הפדות, וכל לב שואל בחשאי — אי המוצא?

פרשה מיוחדת יש בגורלם של יהודי צ'אלע. צ'אלע — זהו חבל ארץ שנכבש ע"י האנגלים מידי האימאם (1928). האנגלים מסרו את השלטון בחבל לאחד מבני המקום שעזרו להם לכיבוש החבל ושמו האמיר נאצר.

מתחילה היה מקום לקוות כי דוקא בצל אנגליה ימצאו יהודי החבל הזה פורקן. אולם האמיר הזה ובנו חידרה ידועים מזמן בשנאתם ליהודים, ובתאות בצע ושררה. עם עליתם לשלטון החלו להתעלל ביהודים ולשעבדם בכל מיני שעבודים. הכריחו אותם לעשות את כל המלאכות הבזויות, הכבידו עליהם מסים וארנוניות, מתוך שרירות לב. רמסו את כבודם ואת כבוד משפחותיהם ברגל גסה וגאה.

על כל מקרה פעוט, ועל לא פשע היו משליכים אותם לבית־כלא, ובעיקר אסרו עליהם את היציאה מהחבל בין לצד תימן ובין לצד עדן, וכל העובר על האיסור נענש בכל חומר הדין.

ביזמת חוגים שונים התיצבה לפני מושל עדן משלחת מהתימנים הנמצאים בעדן ומסרה לו על כל מעשי העריצות כלפי היהודים תושבי החבל. המושל החליט לחקור את המצב, ואף יצא בעצמו לעיר צ'אלע ותבע מהאמיר בירורים. האמיר טען: „להד"ם!" וכהוכחה לדבריו הראה למושל את בית הסוהר שאין בו, כאילו, אף יהודי אחד, כמובן לאחר שהעביר את האסורים למקום אחר. דבר הערמה נודע למושל אחרי כן, והוא דבר קשות עם האמיר. האמיר הבטיח לשנות את יחסו אל היהודים, ונמסר מכתב לתימנים ע"י המושל, בו הוא מוסר להם את הבטחת האמיר. וזה לשון המכתב:

23 למאי 1935

למר י. מ. א. לוי*

במענה למכתבך מתאריך 21 לאפריל 1935 בדבר יהודי ד'אלע — נצטויתי ע"י המושל ומפקדת הצבא להודיע לכב' שהענין מקבל תשומת לב מלאה. אמיר ד'אלע שאליו מכוון הענין — הביע את רצונו להתיחס לנתיניו היהודים כאל יתר נתיניו, ובלי להכריח אותם לשלם מסים מיוחדים או למנוע בעדם לנסוע מארצו אם רצונם בכך.

חתום: המזכיר הפוליטי.

ואמנם השתפר מצב היהודים בחבל זה במקצת, ובעיקר חדלו העכובים לנסיעתם לארץ־ישראל.

III. במשכנות יעקב

א. הרבנים ותקנותיהם

דבר חייהם ויחסיהם הפנימיים של היהודים בתימן זוהי פרשה גדולה ורבת ענפים שקשה לפרטה.

מאז גלותם מארצם היה נתון השלטון הפנימי בתוך הקהלה בידי חכמי התורה ה„מאריין". הם המוציאים והמביאים ועל פיהם יקום דבר. כל העדה הולכת לאור תורתם, רצונם וצוויהם, מבלי לנטות ימין ושמאל, וכל מי שהעיז להמרות את פיהם נודה והוחרם מכלל עדת ישראל, ואוי לו ולזרעו אחריו.

אכן, רבות עשו הרבנים לטובת העם שלא על מנת לקבל פרס, ואף חכמתם, חכמת התורה, עמדה להם והאירה דרכם בקרב ההמונים הרחוקים מתבונה ומידיעת דרכי החיים.

הם התקינו תקנות לטובת הכלל, שפטו בין איש לרעהו, ועמדו על משמר הדת והאומה בעינים פקוחות, וגם הקריבו את עצמם במקרים רבים על קדוש שם ישראל בגלותו.

ואולם לא אחת אירע שהרבנים נחלקו ביניהם בגלל עסקי כבוד ופרנסה, או בגלל דברים של מה בכך, ובריבם שתפו גם את הצבור, וגרמו

* תודתי למר י. מ. הלוי על עזרתו במסירת החומר הנזכר.

מחלוקת ופירוד, ויצירת כתות בתוכו, מה שהביא לידי חילול השם והפסדים גדולים, מבלי דעת על מה ומדוע...

קהלת צנעא היא הקהלה הגדולה ביותר בתימן, וגדולתה נודעת גם בתורה ובהוראה. היא הקימה מקרבה חכמים גדולים ואנשי שם, ומצודת שלטונה והשפעתה פרושה על כל קהילות תימן, השותים מימיה והולכים לאורה בכל מצעדי דרכם.

לפני רבני צנעא יובא כל ריב וכל נגע מכל ערי תימן וכפריה, ועל פיהם קם דבר. לא היתה קהלה עברית בתימן — ועדן בכלל זה — שלא נזקקה לחכמי צנעא.

בית דין צנעא מורכב תמיד משלשה דיינים: אב בי"ד, שני בי"ד, ושלישי בי"ד, ועל ידם מתקיימת מועצה בלתי קבועה של חכמים ולמדנים שמזמנים אותם להתיעצות במקרים קשים.

בימי התורכים קבל אב בי"ד את התואר „חכם באשי", והוא המופר בעיני השלטונות כראש היהודים וכבא־כחם בכל עניניהם. את התואר הזה קבל לראשונה מארי סלימאן אלקארה ז"ל, ואף כבוד חלקו לו השלטונות והרשוהו לרכוב על סוס ולבוא בשערי השלטון בלוית משמר כבוד של חיילים...

האימאם קיים את המסורת הזאת של מינוי ראש הרבנים בתור „חכם" של היהודים והכיר בו כמוסמך יחיד בעניני היהודים כלפי פנים וכלפי חוץ, אולם הכבוד והסמכויות שנתנו התורכים לחכם באשי לא ניתנו לו בימי האימאם, ובמדה שניתן, הן בימי התורכים והן בימי האימאם, לא הרבה החכם באשי להשתמש בהן משום מראית העין...

ועם כל האומץ שגילו ה„חכמים" במקרים של קידוש השם, הרי בכל זאת השתדלו להתנהג כלפי חוץ בצניעות ובזהירות מרובה, ולעשות מעשיהם ברפות ובזחלנות עד לידי התרפסות. „מה הנאה" — זהו המושג השולט בכל מצעדיהם, וממנו לא יזוזו.

כלפי פנים נהגו נשיאותם ברמה. שפטו, דנו, הורו הוראה, והתקינו תקנות. ואולם גם כאן לא פעם זחלו בפני התקיפים, וביחוד בפני העשירים. הללו, ראו תמיד את עצמם כמיוחסים הראויים לכבוד ולזכויות מיוחדות. מובן שהמארי הולך אל העני כאל העשיר כדי לימול את בנו, או לקדש

לו אשה, או לתווך בין איש לאשתו. אך מהסברת פנים ויחס של כבוד זכו תמיד העשירים יותר מהעניים, ואולי גם מחמת שהעשירים תמכו לפעמים במארי, בכספם לצורך קיומו.

המאריין הושיבו תמיד ישיבות לריבוץ תורה, ללמוד משנה ותלמוד ופוסקים ולהגות בקבלה שלא על מנת לקבל פרס, והתלמידים החרוצים טופחו בידים אמונות בלי הבדל מעמד.

לישיבות בתימן אין אופי של קבע כמו שידוע בשאר קהלות ישראל. למארי יש עפי"ר בית כנסת, שבו הוא מתפלל ויושב שעה לפני התפלה ואחריה בבוקר ובערב, לעסוק בתורה עם אלה שמזדמנים להתפלל בבית הכנסת, אם כי רובם מתמידים. אולם אין כמעט אף ישיבה אחת בתימן שבה יושב המארי עם תלמידיו לעסוק בתורה יומם ולילה כשפרנסתם ניתנת מידי אחרים. כל אחד הן מהתלמידים והן מהמורים, עוסק במלאכתו הרגילה וחי מיגיע כפו, וחוץ מאב בית דין או ה„חכם באשי" המקבל את משכורתו ללחם ביתו, מקופת הצבור, מתפרנסים כל המאריין איש איש ממלאכתו, ורק במקרים בודדים מקבל המארי מתת מידי אחד ממעריציו. אף השירותים הדתיים כגון סדור חופה וקדושין, שחיטת עופות, גטין, משפטים וכו' נעשים שלא על מנת לקבל פרס. המקובל הוא, שמארי מקבל בעד שחיטת בהמה ובדיקת כשרותה — מעט בשר משחיטתו. בעיקר נותנים את החלק הנקרא בית השחיטה („בי ברוך").

דייני צנעא התקינו תקנה נאה (ראשיתה וסיבתה אינם ידועים לי). הם יסדו את ה„הקדש". ומהו ההקדש? בהמות הנשחטות בשוק למכירה — באים הממונים לכך ונוטלים את העורות והחלבים, מוכרים אותן במכירה פומבית, ודמיהן הולכים לקופת הקהלה — הוא ההקדש. זהו המס היחידי שהיהודי משלם לשם סדור צרכי הצבור. את הכסף מפקידים בית דין בידי נאמן הנבחר לכך על ידם מזמן לזמן, וממנו משלמים את משכורת אב בי"ד, ומחלקים צדקה לעניים, ביחוד לצנועים שבהם, בכל עת מצוא, ובעיקר בערבי חגים ומועדים. מלבד זאת משתמשים בכספים הללו בעת צרה, להשתקת גזירות המתרגשות על הצבור, וכן להשלמת משכורתם של ה„מקמצים" (מנקי בתי המחראות) שגם זו נחשבת כגזירה על הצבור.

עוד תקנה חשובה התקינו חכמי צנעא: בכל ליל שבת עוברים

שליחים בשעת הקידוש אל הבתים ואוספים מכל בית שני ככרות לחם שאותם מחלקים לעניי קרתא, ביחוד ל„אורחים" המזדמנים העירה לשבת.

תקנה זו נתקנה לרגלי מעשה שהיה: פושטי היד היו רגילים לחזר בפתחים ולבקש פת לחם. כנהוג, יורדת אחת מנשי הבית מהקומה השניה אל השער ומושיטה לעני את הפרוסה (תושבי צנעא לא ידורו בקומה התחתונה של הבית). ופעם אירע שעני אחד דפק בדלת בליל שבת ובקש „מצוה", וכשירדה עקרת הבית לתתה לו חטף את תכשיטיה מעליה וברח. לכן הנהיגו ששלוחי בית דין יאספו את המצוה מכל בית ויחלקוה הם לפי איזורי העיר, ותוך כדי כך לתת בסתר למשפחות צנועות שאין ידם משגת לחם לשבת, ואינם יכולים לבקש בעצמם.

רבני תימן נודעים לכבוד גם אצל המוסלמים. ביחוד משום שהם „מורידים את הגשם". כי תהיה בארץ „עצירת גשמים" ובאו המוסלמים לתבוע מהמאריין ללכת להתפלל על המטר. המאריין ערים הם לדבר זה מאד ולא רק מחמת דרישת הגויים. הם מזעיקים את הקהל לתפלה בבתי כנסיות ואחר כך לבית הקברות, וכשלא נענין, מוציאין את תינוקות של בית רבן וגם את ה„כלי צנוע" (תיבה וס"ת) לתפלה בחוצות העיר.

אגדות רבות נרקמו מסביב לזה. בכל דור ודור מספרים כי בדור החולף היה מארי פלוני יוצא להתפלל על המטר ולא היה זז עד שנתקדרו שמים בעבים וירדו גשמי ברכה... הרבה תפלות נתחברו לתכלית זו. ובחלקן סדורות בסדורי התפלה של התימנים.

ב. העם מצבו וסבלותיו

אותה תלישות של היהודי בגלותו מיסודות הכלכלה העיקריים — קיימת ביתר שאת ויתר עוז אצל יהודי תימן. זהו קיבוץ אשר חייו קלוטים ממש מן האויר והם תלויים כהררים בשערה. ולא יפלא אם העוני והדלות הם מנת חלקם התמידית.

בחקלאות אין ליהודים כל חלק ונחלה. בכלל אסור ליהודי לרכוש קרקע בתימן, מלבד חלקה קטנה בשביל בנין מעונו. כשכירים בעבודת האדמה אין לוקחים אותם, וכפי הנראה אין ליהודים משיכה לעבודה זו, מחמת שהיא קשה, ושכרה מועט מאד. הפועלים החקלאיים חיים חיי שפל

ועוני ככל הפועלים במשטר הפיאודלי. והיהודים לא יתנו את גום לניצול ולמרדות.

תעשיה כבדה — אין בתימן. ועל מה מתקיימים היהודים? — על אומניות קטנות ועל מסחר זעיר. כיצד? היהודים עוסקים בכמה אומניות, כגון, חיטוּת, נפחוּת, אריגה, סנדלרות, ובראש וראשונה צורפות. המוסלמים ממעטים לעסוק במלאכות אלו, והן נחשבות כבזויות בעיניהם. יתכן מאד שהמיאוס בא מחמת זה שיהודים עוסקין בהן, ומי יחפוץ להדמות ליהודי במלאכתו? רוב הייצור הוא בשביל המוסלמים. משום כך חייהם תלויים במוסלמים ובמצבם. אם איש האדמה זכה ביבול טוב, ובא אל היהודי להזמין אצלו מלבושים ותכשיטים בשבילו ובשביל בני ביתו, וכנגד זה משלם ליהודי את שכרו בתבואה, חמאה, תרנגולת, ביצים וכדומה, או גם בכסף. ואם שנת בצורת היא, יבחר לו איש האדמה לתת פת לחם לסמוכים על שולחנו, מאשר להלבישם ולהנעילם, ומכ"ש לקנות להם תכשיטין. מכל מקום רוב השנים האחרונות היו שנות בצורת, ורע ומר בשנים הללו מצבו של היהודי.

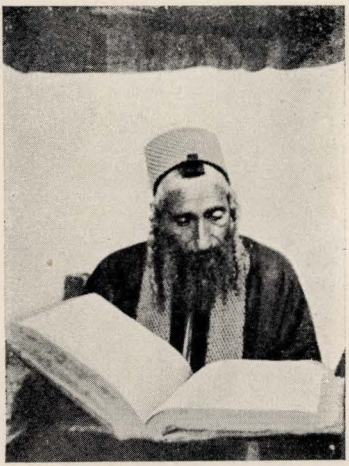
במסחר — ניכר חלקם של היהודים. אולם אך מעטים עוסקים במסחר סיטונאי, ולמרות כמותם המועטת, רבה הקנאה כלפיהם. לעומת זה בולטים היהודים במסחר הקמעוני וביחוד ברוכלות בכפרים. ענין מסחר הרוכלות הוא פרשה מענינת מאד ויש מקום רחב לכותבי ספרות יפה להתגדר בו. המסחר הקמעוני לוקח את לבו של כל יהודי. לזכות לחנות קטנה — זהו אושר גדול. שכן אפשר להתפרנס בקלות, להיות פטור מחרפות וגדופים וכו', ולעומת זה אפשר לו לאותו יהודי להשכים ולהעריב לבית הכנסת. אם כי פרנסתם ממלאכה זו — פעוטה עד למאד.

יש עוד אומנות אחת שהיהודים עוסקים בה — חמרוּת. כלומר: הובלת נוסעים וסחורות מעיר לעיר. ובעיקר בין צנעא וערי החוף, עדן וחודידה.

כך היה מצבם של היהודים עד 1928. ואולם מאז התחילה הממשלה להלאים את המסחר והתעשיה. את המסחר עם ארצות חוץ ריכזה בידה, ביחוד את עורק החיים במסחר — אכספורט ה„בון" (קפה) להודו ולחבש וכו'. מזה נפגעו הסוחרים המוסלמים אך מעט, מכיון שעמדה להם זכות התנגדותם. הסוחרים היהודים קופחו לחלוטין ולא היתה להם ברירה אלא לעזוב את תימן לגמרי.

ארבעה ששמשו בכהונת „חכם באשי" בתימן בתקופה האחרונה

(שמותם וזמן כהונתם)

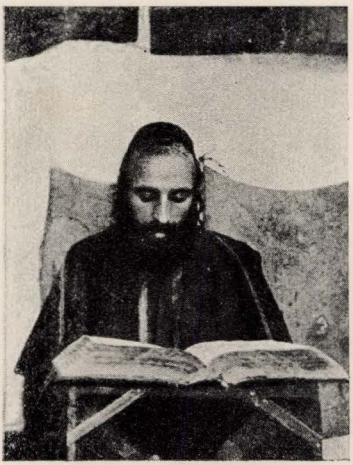
ר' סאלם אלנמלי ז"ל תרנ"ט—תרס"א

ר' יחיא קאפח ז"ל תרס"ג—תרס"ה

ר' יחיא יצחק הלוי ז"ל תרס"ה—תרצ"ב

ר' יחיא אלביז' ז"ל תרצ"ב—תרצ"ג

נסיון ראשון להלאמת התעשיה היה במלאכת האריגה. האימאם הזמין אורגים יהודים ללמד בבית הספר ליתומים את המלאכה, על מנת שהיתומים יארגו בגדים בשביל עצמם. התלמידים לא קלטו את האומנות מהר, ועל כן הוזמנו אורגים מוסלמים, אשר ידיעתם במלאכה היתה קלושה מאד, והוטל על היהודים ללמדם.

כעבור זמן מועט נמצאו כל האורגים כיהודים כמוסלמים מרוכזים בבית מלאכה אחד, והוטל עליהם לארוג בדים להלבשת הצבא בשכר חדשי. משנכנס הייצור למסלול מתוקן החלו דוחקים את רגלי היהודים ומסלקים אותם אחד אחד בתואנות מתואנות שונות. יצאו האורגים היהודים לשוק, ומצאו שהממשלה מציפה את השוק בבדים מתוצרת בית המלאכה שלה, והשוק כמעט נעול בפניהם. ראוי לציין שהיהודים סרבו תחלה ללמד את אומנותם למוסלמים, והאימאם הזמין אורגים מוסלמים מזבידּ* כדי ללמד, ועל כן נאלצו היהודים לקבל עליהם את המעשה הזה.

תעשית הסבון היתה רובה ככולה בידי יהודים, והממשלה הכריחה אותם ללמד את המלאכה למוסלמים, שכבשו את השוק כעבור זמן מועט. שני יהודים הקימו טחנה, לטחינת תבואה וכשראתה הממשלה בהצלחתה הוציאתה מידיהם.

החַמרים היהודים נפגעו מאד כאשר הובאו אוטומובילים לתימן, והתחילו כובשים את שוק ההובלה. אז קמו ובקשו מהאימאם להרשות להם לייסד חברת אוטומובילים להובלת נוסעים ומשא, אך רשות זו לא ניתנה להם, והיא נמסרה לידי קבוצת בעלי הון מוסלמים.

נסיון בלתי מוצלח היה ביחס לצורפות. תחלה הוזמנו היהודים ובראשם המנוח ר' יחיא לבית הלבני (אביץ') ז"ל, כדי לעשות את מטבע המדינה ותכשיטים לבית המלכות. הם עשו את המלאכה הזאת בתוך בית האימאם והצטיינו בה. לימים נדרש מהם ללמד מוסלמים את המלאכה. תחלה סרבו, ולבסוף היו אנוסים להסכים. אך אותם המוסלמים שבאו ללמוד את המלאכה לא הצליחו להבינה במשך זמן רב, וסופם היה שהסתלקו ממנה. יש נסיונות שונים לגבי אומניות אחרות שטרם נשאו פרים.

מה הניע את האימאם לעשות זאת? יש אומרים יד חכמי רוסיה

* עיר אורגים בשפלת תימן.

באמצע, אשר יעצו לאימאם להלאים את כל הייצור במדינה. ויש אומרים, שהסיבה העיקרית לכך חששו של האימאם מפני יציאתם של האומנים היהודים מתימן בטרם ימצאו אחרים במקומם. פחות מתקבלת על הדעת הסברא הראשונה הואיל ולמעשה חלה לפי שעה דרך ההלאמה על היהודים בלבד. אך קרוב לודאי כי שתי הסברות נכונות ביסודן והן משלימות זו את זו.

גזירת ה„מקמצים" ידועה בתימן משנת בקי"ז לשטרות (1806)*. בדורות קדומים היו המוסלמים עושים את המלאכה הזאת, גם בבתי היהודים. ופעם גזר אחד ממלכי תימן כי על היהודים לעשותה שכן חרפה היא למוסלם לעשות מלאכה בזויה כזאת. כשסירבו היהודים — הוטלה מלאכה זו על הרבנים עצמם, ותהי עת צרה אשר כמוה עוד לא נהיתה.

אז נמצאו אנשים שקבלו עליהם זאת, בתנאי שקופת הצבור תתמוך בהם. ונקבע הדבר כחוק לא יעבור בצבור.

את בתי המחראות גורפים האנשים האלה בידים ממש. מיבשים את החומר הנגרף ומוכרים אותו לבתי המרחצאות של היהודים ושל הגויים בתור חומר להסקה. הכנסתם ממכירה זו דלה ועלובה, ובימות הגשמים כמעט שאין להם אפשרות קיום ועל כן פונים הם מדי פעם בפעם אל הרב ומבקשים תמיכה מקופת ההקדש. לא בנקל ניתן להם מבוקשם: בכלל היחס אליהם הוא כאל נחותי דרגא על אף ההכרה שתפקידם הוא חובת הכלל ולטובת הכלל. כמעט שאין מתחתנים בהם, ואין מרבים להזמין אותם לשמחות בית, ואין מורידים אותם לפני התיבה בצבור. בכל שמחת בית קובעים את חלקם של ה„מקמצים" באכילה ובשתיה, ומניחים אותו לבד עד בואם או שולחים אותו לביתם. הם עצמם רגישים מאד, ותובעים „יחס הוגן". כל מקרה קל של יחס בלתי נאות אליהם גורר אחריו מחאה עזה, ולעתים קרובות יארע שהם מכריזים בגלל זה שביתה חלקית (כלומר אינם הולכים לנקות את ביתו של החוטא), או גם שביתה כללית כשלעלבונם יש אופי צבורי, ביחוד כשהקהלה אינה נענית לדרישותיהם. פיוסם נעשה לא ע"י בקשת סליחה אלא ע"י דורון, כלומר האיש החוטא או הקהלה משלמים להם תשלומי כסף ניכרים. מרירות לבם גורמת להם לראות את

* עיין ש. ד. גויטין קרית ספר יד' ספר ב', ע' 265.

עצמם כ„מיוחסים" אפילו בעיני המוסלמים. ואוי לו למוסלם המתנהג עמם שלא כשורה, בלי אדיבות, במקרים כאלה הם מגיבים בחריפות רבה וידם לרוב תהיה על העליונה.

ה„מקמצים" מהוים כעין משפחת עובדים אחת, שבה שוררת משמעת מקצועית מוחלטת, אף על פי שהתקוטטותם מרובה. הם גם אלמנט ירוד מבחינה חנוכית. את בניהם לא ישלחו ללמוד תורה, מחמת הרגשת הנחיתות שבלבות הילדים, שהם ילדי ה„מקמצים" ולא יוכלו לדור בכפיפה אחת עם שאר הילדים, ולסבול את הקנטותיהם. בשחר ילדותם — יוצאים לעבודה ולדאגת החיים כאבותיהם.

ג. לימוד התינוקות

פרשה בפני עצמה היא פרשת לימוד התינוקות. בשדה זה יש עזובה רבה*. ואכן נתעוררו אחדים מחכמי צנעא לפני כעשרים וחמש שנה, ובקשו למצוא תקנה לתקלה זו. ביחוד לאחר שאנשים מאירופה ומארץ־ישראל, שנקלעו לתימן העירו על זאת (החכם גלזר, ר' יוסף הלוי, יעקב ספיר, ויו"ט צמח מאליאנץ). אף עשו נסיון ופתחו בית ספר בצנעא בחסות הממשלה התורכית שנתקיים כשלש שנים וסופו שנתבטל, ונתלקחה כתוצאה מזה, מחלוקת עצומה, שגררה אחריה גם התנגדות לספרי המקובלים.

בנידון זה ראיתי כנכון להביא כאן את תמצית דברי רבי ומורי יחיא קאפח ז"ל בהקדמת ספרו מלחמות ה', ונאמנת עלי עדותו, הואיל והוא האיש שטיפל בדבר זה ושמו קשור גם עם המחלוקת שנתלקחה בתימן ושטרם כבו שביביה עד היום הזה, וזה לשונו בקיצור:

„— — — והמנהג המפורסם בארץ התימן מעולם להושיב מלמדי התינוקות בבתים צרים וחשוכים על שיירי מחצלאות על הארץ בלי נקיון, כי לא ינקה המלמד את מעון התינוקות אלא מרגל לרגל אחר. וכל היום יושבים צפופים בלי סדרים ושואפים אויר סרוח ומעופש, ושותים מים מלוחים, ובגלל זה כאשר יעברו איזה חדשים מעת שהובא (הילד) אל בית הספר יעלו בראשו צמחים ושחין רע, — — — וברוב הימים יושבים על האדמה מאין מחצלת — — — ובשנת תר"ן התעוררו רבים מהמשכילים

* ראה „החנוך בתימן" בקובץ זה.

ויבקשו הסתדרות (סידור) בתי ספר והסתדרות (סידור) הילדים. — — — וגם לקול הקורא במכתבי־עתים בימים ההם מאת ה' אליעזר בן־יהודה לתחית השפה העברית הקדושה נכספה נפשנו — — עד שנת תר"ע אשר אז הואילה ממשלתנו הרוממה (ממשלת תוגרמה) לפתוח בתי ספר לילדי בני ישראל ונעשה שם הסתדרות (סידור) יפה לילדי בני ישראל בעליות מרווחים וחלונות פתוחים, ומצעות של צמר ויריעות עזים, וגם שולחנות לילדים ללמוד ולכתוב עליהם. — — — ומעת אשר פתחה הממשלה את בית הספר היו הילדים לומדים מקרא ותרגומיו (אונקלוס ורס"ג), משנה והרמב"ם, ודקדוק ופירוש המלים ולימוד השפה התורקית. — — — והרגלנום לדבר זה עם זה בשפה העברית והתורקית. — — — ולתקופת השנה באו הבוחנים מאת הממשלה והסדירו הילדים את לימודם בשפה התורקית והראו להם כתיבתם, ויראו המורים את כשרון התלמידים בלימודים ויהללו אותם. — — — גם הבוחנים העברים באו ביום שלאחריו והסדירו הילדים לפניהם את לימודיהם בעברית ובערבית וימצאו חן בעיניהם בכשרון לימודיהם ויהללו אותם.

— — — ולתקופת השנה השלישית פרצה המלחמה נגד הלמודים הטובים והסדרים הנאים, ויוציאו המתנגדים דבה רעה לאמר: כי ע"י זה יצאו הילדים ח"ו לתרבות רעה... — — — הלשינו על המלמדים אצל הממשלה שאנחנו רוצים להמריד את יושבי הארץ, ושאנו כותבי פלסתר על הממשלה אל ממשלת אנגליא (ומבקשים) לחסות בצל ממשלתה, וגם אל ה„אליאנץ", ובעבור זה הובלו המלמדים (ר' יחיא קאפח ובנו המנוח דוד — המעתיק) אל בית הכלא וגם גורשו מבית הספר — — — ולימים מספר בטל בית הספר לגמרי!".

ד. המחלוקת בתימן

כפי שמעיד המחבר בעצמו נטתה המלחמה לכיוון אחר שנראה משום מה חשוב, וכה דבריו:

„כל זאת באתנו על אשר לא מחינו בעת שהיינו שומעים לומדים בזהר ושאר מקובלים — — — ונתקיים בנו מאמר חז"ל דמודי להון נפיל בידיהון — — — לכן עזבנו דרכנו בלמוד — — — על כרחינו, — — —

ונפול אל דרך הקודש בביטול דעות (השפעות) מחבר הזהר — — —".

ר' יחיא קאפח מצא, אפוא, שכל עוד שולטת השפעת הקבלה בתימן אי אפשר יהיה לנער את יהודי תימן מתרדמתם ומקפאונם ופנה לדרך המלחמה במקובלים. המחלוקת התלקחה חיש מהר ופוררה את העדה לשתים (ר' יחיא קאפח כותב בספרו הנ"ל — „עד שאפשר שיאמר אדם לחברו עמך עמי ואלהיך לא אלהי"). אפשר שהיתה מסתימת בזמן קצר יותר אלמלא התערבות אנשים מבחוץ, שליבו אותה ביתר שאת ויתר עוז. „חכמי ירושלים" הוציאו אגרות וחרמות הכתובים בשצף קצף נגד מתנגדי הקבלה, ור' יחיא קאפח השיב להם במענה חריף מאד ששמש אחר כך רקע לכתיבת ספרו הנזכר (החרמות והתשובה נדפסו בצורת חוברת בשם „עמל ורעות רוח" — בארץ־ישראל).

ומני אז הלכה המחלוקת וגברה ונכנסה לאפיקים אחרים: אישיים, משפחתיים, חברותיים וכלכליים, ונקבעו שתי כתות—כת ה„דרדע" (דרדע—דור דעה כנוי למתנגדי הקבלה) וכת ה„עקשים" (כנוי לשומרי הקבלה ומגיניה), ושתיהן התקוטטו ומתקוטטות זו עם זו עד היום הזה, בבתי כנסיות וברחובות, בבתי שמחה ובבתי אבל, והגיעו גם לרשות, והיא שפטה ביניהם גם בעניני תפלה וכד'!

כעשרים ושלש שנים נמשכה המחלוקת כשבראשה עומד מצד אחד (ה„עקשים") ר' יחיא יצחק ז"ל, ומן הצד השני („דרדע") ר' יחיה קאפח ז"ל. ר' יחיא יצחק היה החכם באשי ותפקידו זה הוסיף כח למלחמתו בצד השני. ר' יחיא קאפח הפנה את דרכו אל הדור הצעיר, ריכז רבים מהם סביבו, חנכם וגדלם עד שנהפכו „גדיים" שבהם ל„תיישים בעלי קרנים".

במשך התקופה הזאת היתה המחלוקת מרוסנת בידי שני הרבנים הנ"ל, שהרחיבו וקצרו בה כראות עיניהם, ומכל מקום השתדלו לשמור שלא תגרום לתקלות מרובות.

בשנת תרצ"ב נסתלקו שניהם בזה אחר זה ומותם הוסיף שמן על המדורה, כי כל צד חשש שמא תרד קרנו במות גבורו. השלטון בקהלה נמסר לידי ר' יחיא אביץ' יד ימינו של המנוח ר' יחיא קאפח ז"ל, והוא איש נבון וחכם, ולכן ידע לרכז מסביבו את טובי העדה, ולרסן עד כמה שאפשר את השתוללות הרתחנים משני הצדדים. אולם גם הוא לא האריך ימים

וכשנתים לאחר מינויו נסתלק, והעם נפוץ כעדר במדבר אשר אין רועה לו, ותגבר השנאה והקנאה ואף חרגה ממסגרת העדה לחלוטין, ויצאה אל הערכאות, ורבים רבים הפוחזים אשר מנסים לנצל את הריב והמבוכה לשם הבלטת עצמם ולשם השגת מזימותיהם הצבוריות והחברתיות: להשתרר על העדה ולהיות לדבריה, בשעה שאין להם ולא כלום מתבונת הראשונים ומאחריותם הדתית הצבורית והלאומית.

כמעט שאין מכתב מתימן אשר לא יסופר בו על המחלוקת האיומה והעקרה הזאת, כי רוב יהודי תימן חיים ביוּרָה רותחת זו. וּבַשְׁבִיל הזה תועים רבים, ומאַבדים את מיטב מרצם וכוחם להבל וריק, ואין פוצה פה ואין מוכיח בשער, אשר יאמר לשטן המחלוקת הרף, וישיב את לב העם אל גורלו בגלותו, אל סבלו ואל ענותו, אל דלדולו ועניותו ואל הצרות והגזירות האופפות אותו.

גם יושבי הארץ וממשלתה מצאו בזה ענין לענות בו, והם היושבים על מדין ורואים את עצמם כמבקשי שלום הצבור היהודי, בשעה שהם שוחקים בנסתר ובנגלה על משבתם, ומשתמשים במחלוקת לטובת עניניהם, ומזימותיהם, והיא להם מקור לא אכזב להכנסות בצורת קנסות ובצורת „מתן בסתר", ואף משמשת להם אמתלא לגזור כל מיני גזירות על היהודים, והיהודים לא חלו ולא זעו ולא אמרו לנפשם: באי חשבון.

אף אחיהם שזכו לעלות לארץ־ישראל וראו אור חיים אינם עושים מאומה לכיבוי השריפה כי אם להיפך: עוד מוסיפים ליצוק שמן על מדורתה, ע"י מכתביהם הדורשים מלחמה עד חרמה, ועל ידי תמיכתם הכספית לחיזוק ידי הלוחמים משני הצדדים.

ומי יפקח עינים עירות, וידליק לפיד אור, להנחות את התועים לדרך הישרה?

ה. הנוער בגלות תימן

אין הנוער בתימן תנועה מסוימת ואינו נושא אופי מיוחד שאפשר יהיה לספר עליו. והרי אתה עצמך צריך להגדירו, להבהיר את חביוניו, לפתוח את קפוליו. רק אז תובן ישותו. יש נוער בתימן אבל אין הוא כנוער בארצות אחרות ואף לא כנוער השכן. כפוף גו, קודר ונכה רוח — בעיר;

מדורבן לעמל בלתי פוסק, יומם ולילה, בחג ובמועד, ללא תורה וללא דעת — בכפר.

אין לו ענינים מיוחדים משלו. הוא אינו מאורגן בקבוצות או בחבורות בפני עצמו. בכל הוא משותף עם הדור הזקן, מעורב ומעורה בו היטב היטב. דאגת הקיום וצרות הזמן מעיקות על כולם בלי הבדל. ואעפ"י שהנוער הנו „דור שהכל צריכים לו" בכל זאת קשה לראותו בתימן כמשהו מיוחד, ונדמה שאין נוער במציאות כלל.

ואולם שירת החיים של הנוער הרי הוא דבר מיוחד שאינו ניתן להטשטש. ובפנותך ימינה ושמאלה תתקל בכמיהתו לגאולה ולחיים חדשים, בכסופיו למה שהוא נשגב, באנחותיו מכובד נטלו, ומכאבו העצור. אי־פה אי־שם יזדמן מקרה ופענח לפניך את כל החבוי באוצרות נשמתו. הנה שם בצלע אחד ההרים, עם חשכת ליל, מתקרב כצל נער תשוש־כוח הנוהג את חמוריו (וגם הם תשושי כוח הנם כבר מהליכת יומם) ומכה בהם בעצבנות ולסוף גועה בבכיה.

ומשהתקרב אליך תראהו הולך יחף, בגדיו קרועים ומטולאים, פניו קודרים וצנומים. ועל הכל — רציניים. לעתים רחוקות תחלוף על פניו בת צחוק וזו נראית נעימה כל כך אחרי רציניותו המרובה והממושכה, ועוד מעט יתברר לך שקדר הוא ורק עכשיו חזר מהשוק אחרי ממכר ה„תוצרת". הוא הנהו עכשיו „עמוד הבית", „המוציא והמביא".

משהגיע הביתה — רחץ פניו, ידיו ורגליו, נטל את הסדור והתפלל. באמצע התפילה תראנו מזיל מעיניו דמעות שליש. ואם מעט מה שכתוב בסדור נוטל הוא תהלים וקורא בו בנגון מרעיד ומרנין לב. ואינך יודע ברור: מה חפצו? מה תביעתו מאלהיו? גם הוא אינו יודע! זו היא עריגת נפש. השתפכות רגשות נעלמים ונעלים כאחד. ורק לאחר תפלתו, לאחר בכיו ומרי השתפכותו יארע והנה הוא פוצח את שפתיו בחיוך קל שכולו שופע רחמים ומרמז רמזים, מספר את קורותיו ומאורעותיו במשך היום וכאילו יביע ויאמר: עד מתי?!

עם עלות השחר הוא ניעור. התפלל. שתה „חיסי קהוה" (ספל קפה) ופנה לדרכו ולעמלו. באה שבת, אתא מועד — גם בימים אלה אין מנוח לו. אביו יושיבהו ויקרא אתו את פרשת השבוע עם תרגום אונקלוס, ובשוט

יצליף על גבו אם לא יבין. יבכה, יתרגז ולבו מיטמטם עוד יותר. ואם מבין הוא, יקרא אתו אביו מאמרים מספר „הזהר" בעל פה. במשך שעות אחדות. ושוב עליו ללכת במשך שאר שעות היום, להאכיל ולהשקות את בעירו. עז נפש הוא הנער הזה, אמיץ לב, כשר ומסוגל לעבודה, לכל עבודה אשר תזדמן.

כזאת היא התמונה המקוצרת מחיי הנוער בכפר.

ובעיר?

כאן הטיפוס הוא אחר לגמרי. אמנם שחוח וקודר. אך רובו ככולו מבלה את עתותיו בלימודים יותר מאשר במלאכה, ומלאכתו — אומנות חפשית. חלק גדול משעותיו תראנו הולך מבית מדרש זה לבית מדרש אחר. כאן לומד משנה ושם גמרא. ובמקום אחר תנ"ך. שעות ישנן אשר תדמה העיר לפומבידתא בשעתה. — ואם „בטלן וסקרן" הוא הנער — הרי יש חבורות חבורות שיושבות ומספרות ספורים. דנות בשמועות ויוצרות שמועות. הללו הן „מערכות העתונים" של יהודי תימן. כאן הוא „בית היוצר" של „דעת הקהל". וכל סקרן נטפל להתודע מה נשמע „שם"... ומה נתחדש „כאן"...

והנך שואל: מה לאלה כי ישבו לכלות את זמנם לתוהו? אך לא! באמנה, הם נבוכים. מרגישים הם את עצמם כעוברי אורח אשר לפתע הגו מהמסילה והנם מחכים לאיש שיבוא ויורם את הדרך, מטים אוזן לכל רשרוש קל, שמא בכנפיו יבוא הגואל.

לאלה קשי הגורל ומרי־יום יש כאן גם — ניחומים: שמועות מארץ־ישראל: זהו „טל התחיה" לכל החלכאים והנדכאים, ביחוד אם הן נקראות מגוף מכתב שבא מהארץ. ויתרון לשבח הוא זה בנוער העירוני שהרחוב, המלאכה, ובית המדרש, שלשתן כאחד ממלאים את כל חלל הויתו. הוא פטור בהרבה מסבלותיו של בן הכפר. בבית, הוא „בן יקיר". ובחוץ אין עבודתו קשה ומפרכת. מובן מאליו כי ככל אשר רבה הדעת, רב הכאב והסבל וכיסופי בן העיר „הקרוב למקור הידיעות" הם גדולים יותר מכיסופי בן הכפר המנותק מהמקורות. לאלה ולאלה דאגה משותפת אחת: איך להגיע לארץ־ישראל? כיצד לעזוב את ההורים בגולה?

יהודי תימן בארץ־ישראל

1. בראשית הדרך

(תרמ"ב—תרפ"ב)

א) עלית התימנים; ב) שליחות יבנאלי; ג) יחס האכרים ותושבי הארץ אל התימנים; ד) היחסים ביניהם ולבין הפועלים; ה) לקח היחסים.

א

ראשית עלית התימנים לארץ־ישראל היתה בשנת תרמ"ב. העולים התרכזו בירושלים ומקצתם גם ביפו. עליה זו היתה מועטת וחייה הצבוריים נתרקמו בנוסח הכוללים והעדות בירושלים[1] ולא היתה לה חשיבות מבחינה ישובית ציונית.

העליה ההמונית לארץ־ישראל החלה בשנת תרס"ט, שנים אחדות לאחר תקופת הרעב והמצור בתימן[2]. מצבם של חלק גדול מגולי תימן וביחוד בצנעא ואגפיה, היה בכל רע. רבים נספו בשנות המצור והניחו אלמנות ויתומים באין מפרנס, ורבים מראשי הקהל ומ„עיני העדה" נסתלקו, ועדת ישראל היתה רצוצה ושבורה, כושלת ואין מקים לה; ואף גויי הארץ הפליאו לעשות בתעלוליהם. באין שוטר ומושל בארץ[3]. היהודים היו נתונים לשוד ולביזה בידי כנופיות המתנפלים מבני עם הארץ, ויכבד עול הסבל והשעבוד מנשוא.

אז התחילו בני עמנו להתפכח מתרדמתם ולבקש את דרך הגאולה, ונמצאו כאלה ש„דחקו את הקץ" ועלו לארץ־ישראל.

[1] ר' „תעודות מימי עליית התימנים" בקובץ זה.
[2] בשנת תרס"ח — רעב זה ידוע בשם חוזת „אלנפר".
[3] ר' „אשכלות מרורות" הנ"ל.

מצנעא ואגפיה יצאו משפחות רבות לארץ־ישראל, וכנגדם יצאו שתי שיירות גדולות ומאורגנות מיהודי חידאן וצעדה בדרום תימן, אשר לא עברה עליהם כוס התרעלה שעברה על מרכזי תימן בשנת תרס"ה ויציאתם לארץ־ישראל היתה רק ביטוי משאת נפשם במשך הדורות — לחונן את עפר הארץ[1].

היציאה מתימן והכניסה לארץ־ישראל לא היו קשות, ביחוד לגבי יהודי תימן שנחשבו נתינים עותומניים. אולם חוסר הנסיון בנסיעות רחוקות, וחוסר אמצעי חיבור נוחים ביבשה ובים, הכבידו והקשו את הדרך במאד מאד, ובראש וראשונה סבלו כולם מעוני ודלות, ומכל המרעין בישין הבאים עם נסיעה כזאת ובתנאים כאלה.

כשבאו התימנים לארץ־ישראל מצאוה בראשית ימי ההתעוררות, ההתלבטויות והמלחמות על עמדות המפתח לתחית העם ולבנין המולדת ברוח הציוניות. בישוב: עדת „חלוקה" בערים מזה, וצבור אכרים מתברגנים במושבה — מזה, ובינותם נצבים צעירי הציונות המבקשים לפלס נתיבות לבנין העם ולשחרור האדם. ועוד בראשית מצעדיהם ידעו, כי לכל לראש חייב המשק העברי להיות מקום מקלט ומקור מחיה לעובד העברי. האכרים והכורמים — השתמטו מפני תביעה זו בכל מיני אמתלאות, ועל כולן טענו: המשק אינו יכול להתקיים ולהתפתח על ידי פועלים רכים וענוגים, יוצאי אירופה, אשר תביעותיהם מרובות וכל המקבלם לעבודה הרי הוא כקונה אדון לעצמו, ולא עוד אלא שאינם מסתגלים לתנאי העבודה והאַקלים בארץ הזאת כיושביה הערביים, ובריחתם מן הכפר אל העיר לבקשת משרות ומלאכות נקיות וקלות, וכן בריחתם מן הארץ, הנם חזון נפרץ[2].

ומכאן הצורך לחפש אחרי עם עבודה, אחרי קומץ גולים שתנאי חייו ואַקלים ארצו מתאימים לתנאי הארץ הזו ואַקלימה ובעיקר לתנאי האכרים וטבעם, ועיני המחפשים נישאו מזרחה. בארצות המזרח יש יהודים המתאימים לארץ מזרחית כארץ־ישראל. קומץ התימנים, שהגיעו לארץ בעת ההיא נכנסו מיד לעבודה, וכל רואיהם הכירו, כי בני גולה זו הם מתאימים אף ל„מהדרין מן המהדרין", ויש צורך להביא מהם ארצה פועלים שיכבשו

1 ר' טביב, תחלת מצעדנו ותשוקתנו וכו', „קול העם" חוספה להפוה"צ — תרע"ג.
2 ז. סמילנסקי „ברור דברים", הפוה"צ, תר"ע, 12.

את המשק העברי ויסללו על ידי כך דרך חיים בפני עליה גדולה של צעירי ישראל בכל מקום שהם.

ב

אז תשלח התנועה הציונית את הח' ש. יבנאלי לתימן: להשיג פועלים מתאימים לארץ, לאַקלימה ולנותני העבודה שבה. יבנאלי יצא לתימן בשנת תר"ע ועבר על פני חלק גדול מארץ התימן כדי למלא את שליחותו. אך הוא העלה את תפקידו ויהי למבשר ומעורר המשמיע באזני נרדמים וחולמים את דבר עלות שחר הגאולה והמבשר לאסירים כי הדרור הולך וקרב.

אולם יהודי תימן הדבקים מאד באמונה, שביאת הגואל תהיה שלא כדרך הטבע, שבית המקדש ירד בנוי על תלו מן השמים, והתקיעה בשופר גדול ובאו האובדים והנדחים, הם דבר שפשוטו כמשמעו, לא יכלו — על אף מצבם הקשה וחפצם להגאל — להביט בנחת אל איש, אשר בא לערער את אמונתם הגדולה הלזו, ולתת להם תחתיה גאולה „מעין הטבע", שיש בה גם עבודת פרך בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה, וחששו מאד, שאם ישמעו בקולו ייחשבו כ„דוחקים את הקץ" שענשם ידוע ועל כן הקיפוהו בשאלות כתנורו של עכנאי: „שמא אתה בא לקחתנו לצבא?"... וכדומה.

ואף על פי כן האמינו רבים לדבריו, ונענו לקריאתו, אם כי לפעמים מתוך הדגשה של „אם יחיונו נחיה ואם ימיתונו ומתנו..."

שיירות רבות באו בעקבותיו, וביחד עם שתי השיירות שקדמו (תרס"ט) ליציאתו לתימן היוו המשפחות האלה, שבאו על סמך שטר התחיבות לטיפול ולסיוע שניתן מאת התנועה הציונית ותנועת הפועלים בדמות השליח ש. יבנאלי — את הבסיס לעליה הגדולה מתימן בשנים שאחר כך, עד היום הזה.

ההצדיקה עלית התימנים את התקוות שקיוו ממנה? — כן. זרם העליה הביא עמו חומר אנשים מצויין לעבודה, שנטו ברובם אל המושבות, ואך מעטים מהם נשארו בעיר. התימנים גילו אורך רוח רב ומסירות גדולה לעבודה. ואף על פי שברובם היו רזי גיו וכחושי פנים, הצטינו בעבודתם.

המושבה הראשונה שהגיעו התימנים אליה היתה רחובות, ואחריה ראשון־לציון ופתח־תקוה. משפחות רבות של תימנים נדדו מנקודה לנקודה למצוא להם מקום מושב. נעשו מאמצים לכוונם גם אל שומרון (חדרה, זכרון־יעקב) והגליל. ואמנם נקלטו בשנת תרע"ב 50 משפחות בדגניה—כנרת, ו־16 משפחות ביבנאל.

עלית התימנים היתה נושא נכבד בישוב הציוני, מתוך הכרה שהתימנים ממלאים שליחות חשובה, בחדרם למשק העברי ובהסתגלם לתנאי העבודה והאקלים. רק יחידים מטובי הישוב הטילו ספק בחשיבות העליה התימנית מתוך נימוקים חזקים והגיוניים מאד כשהם לעצמם[1].

ג

הכורמים והיוגבים נחלקו לשני כיוונים. כיוון אחד „חובבי־תימנים", וכיוון אחר שלא היה חובבם. ה„חובבים" נטו את חסדם על התימנים, נטפלו אליהם בעניני צדקה, אספו להם בגדים, סייעו לריפוי חוליהם, וכו'. רבים מהם קיבלו תימנים לעבודה במשקיהם, תחת עובדים זרים, והללו אף הם הצטיינו מאד מאד בהסתגלותם לתנאי העבודה, לחיי הארץ ולאקלימה. ויש שהמשיכו לעבוד בקביעות במקום אחד שנים רבות ועד היום הזה. באילו מושבות סייעו כמה מהאכרים הטובים לשיכונם של התימנים בסביבת המושבות. בצורות שונות ניתנו להם עזרה וסיוע להשגת הקרקע, ולעליה עליה.

אולם חלק ניכר של האכרים ובניהם הביטו אל התימנים בעין זועמת, ונהגו בהם בגסות. בהזדמנויות שונות פגעו בכבודם וגרמו להם עלבונות קשים ונוקבים. זקני התימנים זוכרים היטב את „מעשה מקוב"[2] ומעשה כרכור[2] ועוד כמה מעשים דומים. אף זוכרים הם כמה נסיונות „להפטר מהם".

אולם לא כל המושבות ולא כל האכרים ולא כל התקופות שוות.

[1] י. אהרונוביץ, הפוה"צ, תר"ע („אולי האמונה היתרה בתימנים מעבירה אותנו על דעתנו").

[2] ראה פרקי „הפועל הצעיר", כרך ב', עמ' 97 ואילך, ו־118. כרך ג' עמ' 289 („משפט צדק" — מאת ב. כצנלסון). „ממגלת התימנים", ח. שורר, „דבר" מ־3.1.1936.

תצויין לשבח עזרת המושבה רחובות לתימנים. מזקני רחובות סייעו לתימנים ברכישת קרקעות ובהקמת שכונתם, ועצתם הנאמנה היתה גר לרגלי התימנים. ברבים ממשקי האכרים מצאו התימנים עבודה והשיגו טרף לבתיהם. אבל יש מושבות אשר כמו מחיצה של ברזל מבדילה בין התימנים לאכרי המושבה. ומלבד העזרה המקרית של ריפוי חולה או מתן מצות חנם לעני, לא נסתייעו התימנים מידי האכרים, ואפילו זכותם לעבוד במשקי המושבה ולהשתכר מיגיע כפם — נתקפחה.

ובכל זאת לא נראתה בתימנים התמרמרות רצינית על שאין נותנים להם לעבוד במשקי המושבה, על שהמה יושבי המושבה הקבועים, הולכים בטל, בעת שכל פרדסי המושבה וכרמיה מלאים ידים עובדות מבני שכנינו. וכן לא נשמעה התנגדות וכעס כנגד הפוליטיקה של שליטי המושבות המשתדלים לדחוק את כוחם והשפעתם הצבורית של התימנים במושבה לקרן זוית, בדרך הפחת השאיפה ביניהם ל„הנהלה עצמית", בשכונותיהם. ואף גם זה לא ניתן להם, כי לא הושטה להם עזרה ממשית וכנה, מצד אותם החוגים, אשר הפיחו בקרבם את הרוח הזאת. ונמצא שהתימנים קרחים מכאן ומכאן. בעניני המושבה אין להם השפעה, ובשכונותיהם אינם „בני חורין" כחפצם. מכל מקום: על דברים כאלה וכיוצא בהם לא מחו ולא נרגזו התימנים — פרט ליחידים מהם — וקיבלו עליהם את כל אלה כדברים שאין להרהר אחריהם.

יש והשתנו הזמנים. ובמושבה פלמונית שאך אתמול הרגישו התימנים את עצמם ברוב טובה, נעכרו פתאום היחסים, וסערת קדים תתחולל לתקופה ידועה, ותביא בכנפיה מנה הגונה של מרירות ורוגז לתימנים, לעתים בצדק ולעתים שלא בצדק. הסיבות אין המטבע שלהן אחד. יש ונעלב איזה תימני על ידי אחד האשכנזים בני המושבה, ושימש הדבר הזה מקור כעס ימים רבים; ויש אשר איש או אנשים מבין שבי תימן ינסו את מזלם לעסוק בעסקים שונים, שיש בהם סיכויים לריוח ולתועלת בקנה־מידה חשוב, כגון פתיחת חנות, יסוד קואופרטיב, וכו' ובמדה שהם נתקלים ביחסי התחרות רגילים — כן עלול הדבר לשמש מקור לא אכזב להתמרמרות כללית בין התימנים כולם ואף אלה שאינם נוגעים בדבר ישר בכלל זה, וההתמרמרות לא תמיד היא מכוונת כראוי, כלפי הפרט או הקיבוץ המתחרה, אלא כלפי כל צבור האשכנזים במקום.

בדרך כלל היה מצב התימנים במושבות ירוד עד למאד, והם סבלו ממחסור, מעבודה קשה ומהעדר תשומת־לב מצד המוסדות המוסמכים. המחסור בדירה נאותה ובכלכלה מתאימה נתן את אותותיו, בבריאותם בירידת כוחם ובזקנה בלא עת, וקיפחו נפשות רבות, ביחוד מבין הילדים. מכל מקום עם כל האור והצל שיש ביחסי האכרים והתימנים, אין ספק שאותם האכרים — והם חלק ניכר — שסייעו לתימנים בקיומם, ואפשרו להם למלא את שליחותם בכיבוש המשק העברי בשביל הפועל העברי — ראויים לשבח.

ד

צבור הפועלים קבל את עלית תימן בשמחה רבה. אף עולי תימן הביטו על הפועלים באותם הימים כאפיטרופסים שלהם, כמדריכים נאמנים להם, יועציהם ואנשי סודם בכל ארחם ורבעם. ראו בהם לפעמים צור מעוז בעת צרה ושחו לפניהם כל דאגה. בפני שליחי הפועלים הרימו התימנים את קול זעקתם וחרדתם לעתידם בארץ הזאת — אשר אנשיה קשים כמו עבודתה — ביחוד לעת זקנה, כאשר לא יהיה עוד בכוחם למשוך בעול, להושיט ידם למלאכה וכפיהם לעמל. על יסוד זעקה כזו כתב הח' שפרינצק, ממנהיגי הפועלים ומהראשונים שטיפלו בתימנים — רשימה חשובה, שראוי להביא כאן את תמציתה:[1]

— — — „אין אנו שומעים דברי נחמה מאת אנשי המושבה" — סיים התימני הזקן את תלונותיו, נאנח נשתתק. ופני הדובר המעוננים בעצבות וצער, מופנים כלפי איש שיחו, כאילו מחכה לשמוע ממנו תשובה מרגיעה ומעודדת. מקום השיחה, אחד מחדרי הקרשים — „בתי התימנים" שמאחורי בית התפלה המפואר של ראשון־לציון.

— — — ומרובות הן תלונותיהם של התימנים: „מספר הבתים אינו מספיק למספר הנפשות, וגם אלו שישנם אינם מתאימים לתפקידם. דוחק ולחץ בחדרים, הקור והגשם חודרים, והמים מהחוץ חודרים פנימה". וגם „סיבה לפרנסה" אין; אין עבודה קבועה, ואם נותנים עבודה, אין מחירה מספיק: השכר היותר גדול שביקב לעבודת התימנים מגיע לשני בישליק ושלש עשיריות ליום.

ובאין רכוש, באין הכנסה, במה יתפרנסו הזקנים לעת זקנתם? אולם עיקר הקושי שבמצבם — רגש הבדידות והעזובה שבחייהם.

— — — וסביבת המושבה? „אף אחד מהאכרים אינו שמח בשמחתנו ואינו משתתף בצרותינו" כ„נכרים בארץ נכריה הננו פה"... וכל המסובים מנענעים בראשם לקול התלונה הזאת.

[1] ר' פרקי הפוה"צ ג', עמ' 34—228.

מקשיב אתה לדבורים ולטענות, לתכנם הפנימי ולצלצול בטויים, סוקר את התמונה העלובה שמסביבך ורגש של מרירות ובושה תוקף אותך — חנך משוה לנגד עיניך שתי התמונות זו מול זו: הרחובות היפים של ראשון־לציון, והעולם הגלמוד הקטן הזה. ברחובות ההם — אכרים עומדים ומשוחחים ע"ד עסקים ותקציבים, הסינדיקט והחוזה, לפעמים דברי חדוד והלצה נשמעים, ובאויר מנסרים צלילי הפסנתר... וכאן — „כנכרים בארץ נכריה הננו פה..." ככה מרגישים את עצמם פליטי תימן בין אחיהם שהיו לפנים פליטי רוסיה...

— — — השאיפה של תימני ראשון־לציון היא „בתים ומעט אדמה". על ציר זה סובבת שיחתם תמיד. וכל עניין, שתדבר אתם עליו, ינמרו בסוף השנור: „צריך בתים". תשוקתם זאת לבתים די מובנת. השכר היומי של התימני מגיע לפרנק וחצי ליום, ושל האשה — לחצי פרנק. הכנסה כזאת אינה מספיקה למחית ביתו של התימני, ומה גם כשהיא איננה קבועה, אחרי שלחשבון השנה נכנסים הרבה ימי בטלה. התימני אמנם מסתפק במועט, אבל גם להסתפקות זו יש גבול. מלבד צרכי האוכל, העולים במושבה ביוקר, וצרכי ההלבשה, יש לתימני עוד הוצאות הכרחיות אחרות, מהן קשורות בחיים הקבוציים של הצבור התימני, ומהן הקשורות בנמוסים הדתיים, למשל: התימני אינו יכול לעשות את שבתו חול, יש לו צרך נפשי שסעודתו בימי החג והשבת תהי נבדלת לטובה מסעודת שאר ימות השבוע, ועוד בדומה לזה. וכשנסכם את כל ההוצאות ונעריכן לעומת ההכנסה של המשפחה התימנית בראשון, נבין עד כמה גדול העוני בין תימני ראשון־לציון.

המצב הזה דוחק אותם לחשוב ע"ד „תכלית". ביחוד מטרידה את כולם הדאגה לימי הזקנה: אם המשכורת אינה מספיקה למחית ביתו של העובד, במה איפוא יתפרנס לעת זקנתו, כשכוחותיו יכלו ולא יהיה עוד מוכשר לעבודה? וכתשובה לזה באה השאיפה לבתים ומעט אדמה: הבתים יצילו אותם מטלטול ונדודים, הם יחדלו לחיות חיים תלושים ועלובים ויהיו לאזרחים קבועים. ובנוגע לאדמה ברור להם, ש„מעט אדמה" יכולה להבטיח את קיומם ולהכניס להם מה שימי הבטלה מחסירים.

וכל מה שיש בראשון מסביב לתימנים נותן להם מרץ ותוקף בהשתדלותם, כי לא נעלם מהם, שהרכוש אשר מסביב להם לא כולו הובא מהגולה, וכי באותם הימים שהם תובעים „בתים ומעט אדמה", מדברים בחלונות הגבוהים ע"ד „אינסטלציון" נוסף לאדמה החדשה שנתוספה בעת האחרונה לראשון. — — —"

אפס כי בידי הפועלים עוד לא היתה יכולת להושיע. הם רק צעקו, תבעו, הדריכו ויעצו, כתבו בעתונים ודיברו באסיפות. יותר לא היה ביכלתם לעזור עזרה של ממש. ואף גם זאת: בין הפועלים היו כאלה שהביטו על התימנים בצרות עין — מכל מקום לפחות באדישות רבה. בנידון זה כותב הח' שפרינצק באותה רשימה על הפועלים בראשון־לציון כדברים האלה:

„ומדת היושר דורשת להעיר שבנוגע להתענינות בצרכיהם ובעולמם הפנימי של התימנים, אין קבוצת הפועלים שבראשון מצטיינת בהרבה לטובה מיתר

אנשי ראשון. לכאורה צריכים היו הפועלים, מתוך השקפתם הלאומית־החברתית להיות יותר קרובים לאנשים החדשים האלה. הדאגה להתאזרחותם ולהרמת מצבם של התימנים אינה פחותה בערכה מהמלחמה בעד יסוד מושבה של פועלים צעירים על יד ראשון. אולם עד העת האחרונה בנראה, לא הבירו את זה חברינו בראשון".

ועל אף כל זאת, מידת היושר מחייבת אותנו לציין, כי אכן, בדרך כלל היתה דאגת עסקני הפועלים לחייהם ולגורל עתידם של התימנים — לבבית מאד ומלאה אמת־חיים.

אף התימנים נטלו חלק בכל הפעולות הציבוריות של מפלגות הפועלים, כשם שמפלגות הפועלים ריכזו את מיטב תשומת לבן בעניני התימנים. וברית אחים ואימון הדדי קמו בין שני הצדדים הנבדלים מבחינה רוחנית (דתית בעיקר) ושותפים מבחינה גורלית ומעמדית.

ה

בינתיים באה לעולם פורענות מלחמת העולם. עננים כבדים הקדירו את שמי ארץ־ישראל, וסדרי החיים נתקלקלו. עסקני הפועלים התנדבו או נלקחו לצבאות הנלחמים. חלק מהם גורשו מהארץ בגזירת שלטונות התורכים. אף ציבור התימנים נידלדל וניטלטל בגירושים השונים, ולא היה מי שימשיך את חוטי היחסים, האחוה החלוצית ושותפות הגורל. המוכתרים במושבות סייעו לתימנים במתן תעודות (ות'איק) שהנם רבנים או תיירים וכו', לשחררם מחובת הצבא. רק אחדים נתפסו ואחדים התנדבו לגדוד העברי; אך מצבם של משפחות התימנים היה למטה מכל תיאור. רק אמן מובהק יכול לצייר לנו תמונה מסבלותיהם של התימנים מגורשי יפו וירושלים, וכן את מצבם העלוב של התימנים במושבות, שעמדו נוכח דאגה כפולה ומוכפלת. לא דים במוראות המלחמה, באימת כדורי הרובים והתותחים, לא דים בדאגה לפרנסתם ולפרנסת בני ביתם, אלא שנוספה להם עוד דאגה: חלק ניכר מהפליטים המגורשים מיפו ומפתח־תקוה השליכו את עצמם על שכם אחיהם בשאר הנקודות כריחים על צואר.

נתפזרו ענני המלחמה והחיים החלו לשוב לאיתנם. באופק נראו נצני התעוררות לתחית הארץ והעם כמקוה. וחלומות דורות החלו להיראות כמציאות.

אולם כל עוד לא נוסדה ההסתדרות הכללית, כל עוד היו קיימות

מפלגות „אחדות העבודה" ו„הפועל הצעיר", והיו מתחרות זו בזו, — חזרו ונתחדשו במקצת יחסי ציבור הפועלים עם התימנים, ושתי המפלגות טיפלו בתימנים כל אחת לחוד גם מתוך שאיפה לרכוש אותם לה. נתקיימו כמה מועצות ארציות של התימנים, בהשתתפות שליחי שתי המפלגות, „אחדות העבודה" ו„הפועל הצעיר", הואיל ואי אפשר היה באותו הזמן לעשות את התימנים לשתי פלגות ולפורר את אחדותם שטופחה גם על ידי שליחי הפועלים ונראתה כאמצעי החשוב ביותר להטבת מצבו של הצבור הזה, ולהקלת האפשרות לרכוש את אהדתו ותמיכתו על ידי עסקניו וראשי המדברים שלו.

צבור הפועלים צעד בצעדי און לקראת עתידו. נצני ההתישבות הגדולה של העמקים נראו בארץ. נוסדה ההסתדרות הכללית — מבצר תנועת הפועלים בארץ, ולאחרי זה בא גם איחוד שתי המפלגות „המתרוצצות". השפעת תנועת הפועלים הלכה וגדלה בישוב ובמוסדותיו ושרשיהם ננעצו יותר ויותר בקרקע.

עם שפע ההישגים וההתקדמות, ברבות הלבטים והסבכים ה„מעשיים" — הוזנח בן־הלויה המפגר וכבד התנועה. צבור הפועלים התחיל עולה בשלבי סולם החיים והעבודה בארץ־ישראל מבלעדי חבריו בני־בריתו מאתמול, שנקראו מתימן לבוא ארצה, לסלול לפני הפועל העברי את הדרך אל המשק העברי והיו אחים נאמנים ומסורים בימי ענים ומרדם, כשעוד לא היה לצבור הפועלים אלא שיח שפתותיהם בלבד.

התימנים נעלבו ביותר, ביחוד לאחר שהבינו כי כל מה שנרכש בידי צבור הפועלים לא בא להם מעמל כפים בלבד. צבור הפועלים נתן לציונות את חלוציותו והקריב קרבנות כבדים על מזבחה. אך את המלאי החמרי — מכל מקום יסודות המלאי קיבל מידי התנועה הציונית. היטב הבינו, כי קרקעות הקרן הקיימת ותקציבי קרן היסוד ושאר הקרנות והמגביות, הם שמסייעים לצבור הפועלים בכיבוש ההתישבות, הקואופרטיב ואף הארגון, וזה גרם לקנאה רבה, שנרגנים רבים ליבוה ושרפו בשלהבתה את חוטי היחסים בין צבור הפועלים לבין עולי תימן. רוב צבור התימנים וביניהם גם אותם „בני העליה" שבאו ארצה לפי קריאת יבנאלי החלו נוהגים באי אמון בצבור הפועלים ויש מהם שנעשו מתנגדים וצוררים להסתדרות עד היום

הזה. ומסביב לקנה זה שננעץ עלה שרטון ועליו נבנתה ההכרה שניטעה ברבים ונבונים מבין התימנים: להתארגן במסגרת מיוחדת וללחום על הזכויות במאורגן וכתוצאה מזה הוקמה „התאחדות התימנים".

II. מיסוד „התאחדות התימנים" ועד היום

(תרפ"ד—תרצ"ח)

א) „צעירי המזרח", „צעירי צנעא", ו„עזרת־אחים". ב) „התאחדות־התימנים". ג) יחס התימנים למפלגות הישוב ולמוסדות הלאומיים. ד) „קלוב הפועלים התימנים". ה) מהות הצבור התימני בארץ ונטיותיו. ו) הנוער התימני. ז) הנערה התימניה.

א

עד שלא נוסדה „התאחדות התימנים" היו החיים הצבוריים של התימנים מחולקים לשלשה ראשים:[1] א. אנשי המושבות — בעיקר עולי חידאן. ב) אגודת „צעירי המזרח" בתל־אביב שהקיפה בתוכה את החלק המתקדם בין התימנים אשר בעיר, כל אותם האנשים שלא יכלו לשאת בעול שלטון אנשי הדת הקפדנים, וחפצו להדמות קצת לסביבה. ג) אגודת „צעירי צנעא" שהקיפה בעיקר את עולי צנעא. ואילו אנשי המושבות פעלו את פעולתם לפי שלטים מקומיים. ומאמציהם היו מכוונים בעיקר להשגת התישבות, ובמידה ניכרת לעדוד העליה מתימן.

אגודת „צעירי המזרח" רצתה להיות נושא מעשה והגשמה, ועל כן הכריזה על הקמת שכונה בדרום תל־אביב לחברי האגודה ובשמה. הכסף נאסף והקרקע נרכשה. אולם סיבות משפטיות, עליות וירידות במצב הכלכלי ובמחירי הקרקע מצד אחד וקנוניות מצד שני גרמו לכך שהמשתכנים לא קבלו את מגרשיהם עד היום הזה. במפעל זה נסתיים קיומה של האגודה, אולם המשפטים והסכסוכים בעסקי הקרקע לא נסתיימו עדיין לאחר שעברו למעלה מעשר שנים מאז נרכשה הקרקע. הרבה נתפרסמה האגודה ע"י

[1] לא הבאתי בחשבון את „צעירי ישראל" שקיומה היה ערעי ואין רישומה ניכר.

הופעותיה בתהלוכות פורים בתל־אביב ובחירת „אסתר המלכה" מבנות תימן. מכל ירושתה נשתיירה בעין רק בית כנסת קטנה בתל־אביב.

אגודת „צעירי צנעא", בקשה אף היא לעשות מעשה משלה, ויסדה — אחרי גלגולים רבים של שמות וחילופי גברא שונים את „עזרת־אחים", כדי להושיט עזרה חמרית ורפואית לחבריה, ולהקים בנין לתפארת בתוך העיר שיכיל בית כנסת, מרפאה, ומועדון גדול לנוער. כשש־שבע שנים פעלה האגודה בכיוון זה, אגרה פרוטה לפרוטה, מהן סייעה לנזקקים ולנצרכים בצורות שונות ומהן השקיעה בקנית מגרש גדול ונאה לשם הקמת הבנין הנכסף.

דרכי הפעולה באגודה הזאת, הדרך הישרה והנאמנות ששררו בה, — עשו רושם ציבורי כביר, ביחוד על הנוער, והיא התחילה מכה שרשים עמוקים. ראשי האגודה אמרו להעזר באהדת הציבור ולעשותה אבן הראשה בקרב צבור התימנים. סופו של דבר היה, שגבולות תפקידה נפרצו, וכיון שבלטה מגמה אחת נתבלטו מגמות אחרות מקבילות והאגודה נעשתה ענין למלחמה צבורית קשה.

כאשר נגשה האגודה להתחלת הקמת הבנין נתגלו מיד כל המוקשים, שנטמנו מבחוץ ומבפנים ביודעים ובלא יודעים. ארגון ה„דרדעים" רצה להבטיח את מקומו הראוי לו בבנין הזה, ומתנגדיהם רצו לעקור אותם מן הבנין בכלל. הנוער, שהיה נוטה להסתדרות העובדים רצה להבטיח לו השפעה על הבנין ועל האגודה, ולעומתו הנוער הבית„רי נלחם להרחיק את כל השפעת ה„אדומים" מהאגודה ומוסדותיה. „התאחדות התימנים" תחבה גם היא את חטמה והתערבה בגלוי לטובת אחד הצדדים. דבר זה הגביר עוד יותר את המרירות בלב הלוחמים, וסוף דבר שהאגודה נהרסה, וכל הנסיונות לחדש את פעולתה לא נשאו פרי.

ב.

„התאחדות התימנים" נוסדה בשנת תרפ"ב על ידי עסקנים ידועים מהמושבות ומתל־אביב בצרוף עסקני האגודות „צעירי המזרח" ו„צעירי צנעא". ביסודה הונחו עיקרים של הסתדרות המקיפה בתוכה כל תימני בלי הבדל זרם ומחשבה„ ומטפלת בכל ענין הנוגע לתימנים כפרטים וככלל, החל

בחנוך וריפוי, עליה והתישבות, עסקי דת וקבורה וכלה בשתדלנות בפני כל מוסד צבורי ללא הבדל זרם ומפלגה.

ראשית מעשיהם היה לטפל בעניני עלית התימנים, הואיל ובעניני ההתישבות עסקו באי־כח המושבות בעצמם. על הקצבת רשיונות עליה לעולי תימן, לא היה צורך לאסור מלחמה, מכיון שההנהלה הציונית ידעה בעצמה את הצורך הזה ונענתה ברב או במעט.

על כן בקשו עסקני „התאחדות התימנים" להשיג עזרה כספית, כדי להקל לעולים מחוסרי אמצעים את עליתם ארצה וכן לחמו על הזכות לטפל בעולים מיד לבואם ארצה, להדריכם ולהקליטם בחיים ובעבודה. בשני השטחים האלה הקדישה „התאחדות התימנים" את מיטב מרצה, אולם במשך הזמן נתעבטו ארחותיה, ונטשטשו העיקרים בפני צרכי השעה ותאות המנהיגות. תחילה שלחה „התאחדות התימנים" משלחת למצרים ברשות ההנהלה הציונית ובעזרתה, כדי לאסוף כסף לשם עזרה לעולים מתימן. המשלחת הזאת שהתה במצרים כ־3 חדשים ואספה כ־300 לי"מ, לפי הדין וחשבון שמסרה ברבים. רננו אז רבים כי הדין וחשבון הזה אינו נכון, ואף הופצו כרוזים על ידי אחד האנשים שהיו אחראים ביותר ב„התאחדות התימנים" בשעת פעולת המשלחת והכנת הדין וחשבון, אולם נראה שלא היה יסוד חזק להאשמות. אפשר שכמה לירות נבלעו כאן ושם במחזור ההוצאות, אבל לידי מעילה כמעט שלא הגיעו הדברים. ברור, שההכנסות הושקעו ברובן בהוצאות המשלחת, כנראה מחוסר נסיון, ומעט מאד מזה שכמוהו כאפס הוצא למטרה שלשמה נאסף.

עסקני „התאחדות התימנים" לא אמרו נואש, ובשנת תרפ"ט יצאה משלחת המורכבת שלשה אנשים, לסבוב באירופה. ארבע שנים רצופות סובבה המשלחת בעיקר באירופה המרכזית: גרמניה, שויץ, בלגיה, אוסטריה וכו'. משם התקשרה בחליפת מכתבים עם ארצות אחרות וכמעט בכל הארצות האלו נוסדו ועדים לעזרת עולי תימן שהתחילו מיד באוסף כספים. חומר רב, נכון ומעובד, על סבלות העולים, בספרות ובתמונות נאסף בעדן ובתימן ונתפרסם באירופה, מבלי שיגיעו ממנו אפילו הדים אל התימנים בארץ־ישראל. החומר והמשלחת הצליחו, כנראה, פחות משקוו. ועל אף עזרתו של מר דיזנגוף המנוח בפני מוסדות ואישים, ביניהם גם ה„אליאנס"

והנדיב הידוע, לא הגבירו את ההצלחה. עם זאת נאספו סכומים ניכרים ונשלחו מדי פעם בפעם למנהלי המגבית או לראשי „התאחדות התימנים".

כתשעים אחוז מהסכומים שנאספו, הוצאו להחזקת המוסד, להוצאותיו, למשכורת עובדיו ולהוצאותיהם ומשכורתם של מנהלי המגבית. מקור הכנסה בטוח לצורך החזקת המוסד לא היה. (אמנם בחוקת ההתאחדות כתוב, שצריך לגבות מס חבר, אולם זה לא נגבה וכפי הנראה, אינו ניתן לכך). דין־ וחשבון על המגבית הזאת לא נמסר על אף תביעות הצבור והמוסדות, ועל כן קשה לדעת בדיוק את שיעור הכנסתה. רק על פי ידיעות צדדיות אפשר להניח, כי הסכום שנאסף — הגון הוא, ואין להניח, כי הענינים בשטח זה התנהלו כשורה.

בשעה שהמשלחת עשתה באירופה, פעל „מרכז התאחדות התימנים" בארץ־ישראל, בעיקר בטיפול בעולים הבאים מתימן. איש אחד מאנשיהם מקבל שכר מלשכת העליה של הסוכנות, כדי להמצא ליד העולים במשך ימי שבתם בבית העולים. ועוד שנים קבלנים להכנת מנת אכלם של העולים. לעומת זאת מקבלת „התאחדות התימנים" קצבה קבועה בסך 5 לא"י לחודש לשם כסוי הוצאות משרדה בעת טיפולה בעולים. זמן ידוע גבו גם מן העולים 10 אחוזים מההלואה שניתנה להם על ידי הסוכנות.

מרכז „התאחדות התימנים" נמצא בקשר מתמיד ועד עם המוסדות בירושלים בכל מה שנוגע לעניני העולים והעליה מתימן החל מעדן וכלה בא"י. המוסדות ראו בו מוסד מייעץ וקבלו את עצותיו ותביעותיו בסבר פנים יפות. אך אנשי המרכז התחילו להרגיש את עצמם מוסד מוסמך שעניני עלית התימנים נעשים אך ורק ברשותו ובהסכמתו. וכנגד זאת לא טיפלו במסירות ובפעילות נאותה בעולה החדש עצמו, ביחוד לאחר שעזב את בית העולים.

מלבד עניני העליה עסק המרכז בכמה וכמה ענינים הנוגעים לתימנים אולם ללא כל יזמה עצמית: או שנתבקש מאד להתערב, או שהוא תוחב עצמו לתוך ענין שלא ייעשה בלעדו. קפאון אבל התמדה — מציינים את קו הפעולה והקיום של מרכז „התאחדות התימנים".

שני דברים, שהם אחד, נעשו ע"י המרכז במסירות ובהתמדה גדולים: א. הייצוג והמלחמה על הייצוג במוסדות הציונות והישוב. ב) המלחמה על

קיומו כלפי פנים, כלפי המתנגדים מכל המינים החותרים בתוך המוסד ומחוצה לו.

שתי ועידות ארציות נקראו על ידי „מרכז התאחדות התימנים" שבהן נבחר המרכז מחדש כמעט ללא שינויים. את צירי הועידה בחרו ב„אספות כלליות" על ידי הצבעה גלויה, בימים כשציבור התימנים היה עדיין אדיש לגבי עניני צבור, ונקל לתאר מה היו פני האספות, ומה ערכם של הנבחרים.

בשש־שבע השנים האחרונות לא נתקיימה שום ועידה או בחירות חדשות למרכז הזה, כי אנשיו חוששים מן העירות הצבורית הגדולה שנתפתחה בצבור בשנים האחרונות — גזירה שמא לא ייבחרו, ועל כן דחיית ועידה יפה להם.

בקרב הצבור יש מרירות גדולה לגבי המוסד. הכל מוקיעים את אפס מעשיו ואת קפאונו. וכן רוחשת שנאה כבושה בלב עסקנים רבים (או מי שחושבים עצמם לעסקנים), ביחוד מקרב הדור הצעיר ועולי השנים האחרונות, על שאין נותנים להם להבליט את עצמם, אולם אנשי המרכז ידעו מפעם לפעם להזריק למתמרמרים זריקת עידוד. ובשעות הכרעה הם מצביעים בפניהם „על הסכנות המרחפות", „על המתנגדים המבקשים שעת־כושר" וכדומה, כדי ללכד אותם לצורך השעה.

העסקנים היושבים במרכז „התאחדות התימנים" דומים זה לזה רק בשני דברים: הם כולם פקחים וצרי אופק. את צרכי העם, את עניני הכלל הם רואים כצל עובר, בשעה שאת עניניהם הפעוטים הם רואים כהררים גדולים. מכאן ואילך הם נחלקים לשני סוגים. סוג אחד — אנשים רציניים השוקלים ומודדים את מעשיהם, ומבכרים שב ואל תעשה, על פני מעשה בלתי שקול. סוג אחר — אנשים, הקולטים את כל „חכמת הרחוב" לתוכם, ומחקים אותה בתוך מעגל עבודתם. כשהם מצליחים בשחצנותם, הם מוכיחים בזה שרק מי שמתנהג ב„תקיפות", „מי שיודע לדפוק על השולחן" — הוא מצליח.

סניף למרכז „הת' התימנים" — מועצת העובדים שעל ידה, המתקיימת רק בתל־אביב. זוהי לשכת עבודה מיוחדת, המתיימרת להיראות כאחד הגורמים בשוק העבודה בעיר, ונתמכת על ידי החוגים האזרחיים בעיר

ובעיריה. מוסד זה פועל גם בשטח ההדרכה וההשתדלות להשגת עזרה סוציאלית וריפוי חנם לזקוקים ולפעמים גם למי שאינם זקוקים לכך. באי־כוחו יושבים בועד הקהלה העברית, וממלאים תפקיד שתדלנים בפני כל המוסדות בעיר, שהתימנים נזקקים אליהם.

ג

מאז נוסדה „התאחדות התימנים", ונזרקה סיסמת „אם אין אני לי מי לי", נתעבו המחיצות בין ציבור התימנים ובין שאר חלקי הישוב, ונתפתחה מאד השאיפה לחיים ציבוריים נפרדים: התישבות נפרדת, שחיטה נבדלת, רבנות מיוחדת, באות כח בכל מוסד ומוסד ציבורי. קמעה קמעה נתגבשה צורה של „כת מיעוט" בקרב הישוב, התובעת תמיד את חלקה בכל דבר ואפילו את שיתופה בחיים הפוליטיים בתורת כת.

הנוסחה הזאת שמשה דבק טוב לליכודו של ציבור התימנים, והליכוד העלה שכבת מנהיגות נושאת התביעות והגשמתן. ואף על פי שהמנהיגות הזאת חסרה מעוף, תפיסה לאומית כלל ישראלית, חכרה חברותית, בכל זאת הוסיפה לגבש את ציבור התימנים כיחידה ישובית, הנושאת ונותנת עם כל מוסד וזרם בישוב — אם רק אפשר להפיק מזה תועלת או צל של תועלת לתימנים. כך נרקמה פרשת יחסים בין „התאחדות התימנים" לבין האכרים, בינה לבין „המזרחי", בינה לבין הרביזיוניסטים, בינה לבין ברית הציונים הכלליים, בינה לבין הגוש האזרחי בעירית תל־אביב וכדומה.

רקמת יחסים משונה ומגוונת זו אפשר להביא לה דוגמאות:

כשבהנהלה הציונית ישבו סאקר וקיש, שלא הכירו בתביעותיו של ז. גלוסקא ואף נהגו בו בזלזול, היו היחסים בין „התאחדות התימנים" לבין הציונים הכלליים גרועים ביותר, כשבאו סופרסקי—רוקח, וסייעו להתאחדות התימנים ברב או במעט נשתפרו היחסים. והוא הדין ב„המזרחי". כש„המזרחי" לחם לטובת פתיחת תלמודי תורה לתימנים, היו היחסים טובים. משרצו התימנים להקים להם רבנות מיוחדת או לכל הפחות לתפוס מקום ניכר במוסדות הרבנות, וה„מזרחי" לא בלבד שלא סייע להם, אלא גם בלם את שאיפותיהם אלו — נמתחו היחסים עד הקצה. ברית הציונים הכלליים התקרבה אל התאחדות התימנים בשנים האחרונות, וראשית התקרבותה

נעשתה על ידי גוש רוקח בעירית תל־אביב, שנתן בידי „התאחדות התימנים" כמה אפשרויות (שירות הנקיון בעיריה נפתח לפניהם, כמעט כולו, לשכת העבודה היטיבה עמהם בהרבה, מוסדות העיריה הטו אוזן קשבת לשתדלנותם של אנשי „התאחדות התימנים", מה שהגביר השפעתם בקרב ציבור התימנים). עם הרביזיוניסטים כמעט שלא היו קשרים של ממש. ראשית משום שאין להפיק מהם תועלת ניכרת, מלבד פתיחת עתונותם בפני התקפות ותרעומות כלפי המוסדות הלאומיים והסתדרות העובדים. שנית: הרביזיוניסטים ניסו לעשות נפשות בין התימנים, בלי להזקק למוסדותיהם, קירבו אליהם כל אופוזיציונר וסייעו לו לתקוף את „המנהיגים וראשי העדה", מתוך חשבון של הטלת פחד עליהם, כדי שיבורו לעצמם כניעה בפני נחשול „התנועה העולה". חשבונם זה הכשילם. אמנם, הרכינה „התאחדות התימנים" את ראשה בפניהם מעט, אבל כשהתחילו להתדרדר הופיעה „התאחדות התימנים" כאחד השמחים לאיד.

אכן, כבשו הריביזיוניסטים נפשות רבות בקרב הנוער העירוני, את החלק המפגר שבו, וגם קצת מן הנוער המשכיל וגרורים אלה הביאו לרחוב התימנים את כל התורה והמעשה של הרביזיוניסטים כמשמען, ועשו את החיים הציבוריים בין התימנים כגיהנום של טירור, הפצת דיבות, וגידופים. שתי השנים האחרונות הביאו התמוטטות וירידה לרביזיוניסטים בכלל, ול„רביזיוניזם התימני" בפרט, אך עדיין לא נעקר, וכשתחזור ותנשב רוח רעה עתידה לו צמיחה חדשה.

מענין אבל לא תמוה, הוא יחס התימנים, אל נותני העבודה. בנפשם של התימנים עדיין טבועים כמה יסודות חברותיים קדומים, כ„שלום עליך נפשי", הערצה לבעל ההון, וביחוד לנותן העבודה, כניעה לפני התקיף, התרחקות במתכוין מהכלל כדי שלא יפריע לפרט לחתור לסידור עצמו. מכאן כעין „ברית מובנת מאליה" בין התימנים ובין נותני העבודה בכל מקום ובכל זמן. ניגודים מעמדיים כמעט שלא התבלטו בחריפות. אף נותני העבודה היודעים את נפש האלימנט הזה, משתדלים לקרב אותו אליהם, להראות לו פנים שוחקות, מתוך חשבון שישמש בידם מכשיר לשבירת ארגונם של הפועלים, אם לא היום הרי למחר. אולם ספק אם חשבונם עלה יפה. הפועל התימני רוצה, אמנם, להסתדר ברב או במעט. אבל אינו נוטה

להיות נושא ריבות ומדנים, ובמקרים של מריבה בין נותן העבודה ובין פועליו נסוג התימני אחורנית ואינו עוזר לא לזה ולא לזה.

יחסי התימנים והמוסדות הלאומיים נשתנו חליפות. מאז עלו הפועלים לשלטון בהנהלת הסוכנות הוטבו בהרבה. ראשית: משום ששליחי הפועלים בסוכנות העלו אותה, והכניסוה לאפיקי החיים הצבוריים הזורמים. ובכלל אפיקי החיים, גם אפיקם של התימנים כנושאי הגשמה ציונית, וכבעלי צרכים מרובים. שנית, חשבו שליחי הפועלים כי עם שיפור היחסים בין הסוכנות ועסקני התימנים יווצר המצע לשיפור כללי ביחסי הפועלים וצבור התימנים.

השתתפות התימנים בקונגרסים הציונים הושתתה בראשיתה על יסוד התקוה, שמהקונגרס תבוא ישועה גדולה לגלות תימן, ולתימנים בארץ־ישראל. במשך הזמן נתברר, כי אין ערך רב בהשתתפות התימנים בקונגרס לגבי משאלותיהם. יש עיקרים ידועים — כגון המלחמה לעליה, ואופן חלוקת הרשיונות בכל הארצות — הנקבעים ממילא על ידי הקונגרס, אם נוכח בו ציר תימני או לאו. ויש משאלות מיוחדות של התימנים, שצריך לסדר אותם במשרדים בירושלים, אם הם ניתנים לסידור. ונדמה היה כי המתיחות של ציבור התימנים לגבי הקונגרס הולכת ורפה, אולם מצד אחד התרגלו מספר אנשים לנסוע לקונגרס ונעשה להם הדבר טבע שני שכאילו אינם יכולים להתקיים בלעדו. מצד אחר מלבות המפלגות, את הרצון הזה, כדי למשוך את הבוחרים התימנים לצדן, ונעשתה השתתפותם של התימנים, כיחידה צבורית, בקונגרס הציוני כדבר של קבע. מותר להניח, שאם לא תהיינה סבות מיוחדות במינן, ילך הרצון הזה וירפה לאט לאט, ולא רחוק היום שבו ילכו התימנים לקונגרס איש איש למפלגתו, מבלי להבליט את תימניותם במיוחד, כיון שאין צורך ואין תועלת בכך.

שונה הדבר לגבי אספת הנבחרים והועד הלאומי לכנסת ישראל. כאן יש „אינטרסים" מרובים, שהתימנים לוחמים להם, והצורך להשתתף ולהתבלט במוסדות הללו אינו להטיל בו ספק. הועד הלאומי נתבע על ידי „התאחדות התימנים" זה ימים רבים לפתח רשת חינוך מיוחדת לתימנים, שתהיה כלולה, כמובן, בתוך מערכת החינוך הכללי. תביעה נמרצת תובעת „התאחדות התימנים" לשתפה במוסדות הרבנות ובהשפעה בספירות העליונות שלה, ועוד

כהנה וכהנה. משום כך השתתפותם במוסדות כנסת ישראל כיחידה ישובית, היתה מלאה „תוכן" וכנראה שתשאר כזאת עוד ימים רבים.

בענין הקרנות הלאומיות, קה"ק וקרן היסוד היו ימים, שהתימנים כיוונו את כל כובד־משקל־תביעותיהם כלפי הקרנות הלאומיות. אולם עד מהרה נתברר להם, שכאן צריך להיות יחס של קח ותן. ועל כן נסוגו אחור. מהקרנות הם תובעים לא באומץ רב, והקרנות נתנו במידה ניכרת. לעומת זה לא נעשה אף נסיון אחד לפעול למען הקרנות במיוחד בין התימנים, ותהיינה התוצאות כאשר תהיינה. אין זאת אומרת, שאין בין התימנים תורמים רבים לקרנות. אבל בדרך מיוחד, בולט, כפי שהם מתבלטים ושואפים להתבלט בשטחים אחרים — אין הדבר ניכר כל עיקר.

בינתים היו כמה הופעות של ספסרות בזכות החזקת הקרקעות של הקרן הקיימת על ידי מתישבים תימנים, והעסקת עבודה זרה במשקי הקרן הקיימת, ויחד עם כשלון שיטת ההתישבות בין התימנים — נוצרה הרגשה שלילית במוסדות המתישבים של הקה"ק לגבי התימנים. יחס זה ניתן לו ביטוי ברפיפות הרצון של ראשי הקרן הקיימת להוסיף ולתת אפשרויות של התישבות לתימנים, בשלבי ההתישבות החדשה בשנים האחרונות, כל עוד לא יבוא שינוי יסודי בצורת ההתישבות של התימנים, אופיה ודרכיה.

מוזרה מאד התפתחות היחסים בין התימנים והספרדים. והרי היו ימים שהספרדים ראו את התימנים כחלק לא נפרד של קבוץ עולי המזרח בארץ ישראל, הנתונים להשפעתה הישרה של עדת הספרדים בארץ־ישראל, שהיא השכבה האינטליגנטית בין עדות המזרח. אולם דווקא גאותם של עסקני הספרדים וידם הנוקשה, שנתגלתה לגבי התימנים באותם הימים, שהספרדים היו המשפיעים על הישוב ומכוונים את צעדיו, היתה עילה ראשונה להתרחקות התימנים מעליהם[1]. בינתים עלה בישוב כוחם של יהודי אירופה, וניתנה לתימנים האפשרות להגמל מזיקתם לספרדים.

עם מתן אפשרות זו, התפתחה היזמה הצבורית בין התימנים בקצב מהיר, יותר מקצב ירידת היזמה הצבורית של הספרדים ובלבם של כמה עסקנים ספרדים מקננת קנאה לגבי הצלחתם והתבלטותם הציבורית של התימנים.

[1] ראה „בין התימנים והספרדים בירושלים" בקובץ זה.

ד

שנים אחדות לאחר יסוד „התאחדות התימנים" התברר להם למנהיגי הפועלים שסייעו ליסודה כי טעו בחשבונם. הסיסמא: „אם אין אני לי מי לי" — הפכה לסיסמת „עצמאות" בין התימנים. התערבבו היוצרות והשתרבבו המגמות, ועל „התאחדות התימנים" נשתלטו גם כוחות והשקפות כאלה שהם מהפועלים והלאה. התפתח גם המסחר הארגוני אשר נקרא בשם קשרים עם מפלגות והסתדרויות — והעניינים הוגו מן המסלה שהיו צריכים ללכת בה. אז תתעורר ההסתדרות ובקשה להקים ארגון מקביל ל„התאחדות התימנים" אשר יתגבר עליה, יירש את מקומה וישליט בקרב צבור התימנים את המגמות הרצויות, ובשנת תרפ"ו נוצר קלוב הפועלים התימנים בתל־אביב.

כמה חברים מתל־אביב, שראו את עצמם כנושאי רוח הקדמה בין התימנים נתנו את ידם ואת כוחם להקמת הארגון הזה. עזרת ההסתדרות — בתקציב לצורך פעולה ארגונית ותרבותית — ליותה אותם וסייעתם בדרכם. אולם בינתים קפץ עליהם רוגזו של הסיוע. כתוצאה מהמשבר באותן השנים חולק סיוע בכסף ובקמח למחוסרי העבודה וביניהם, כמובן, גם לתימנים. אנשי „התאחדות התימנים" ראו את עצמם כאפיטרופסים יחידים על התימנים, ועשו בענין זה כבתוך שלהם. אנשי קלוב הפועלים התקוממו על המעשים האלה, והשעה שחקה להם, כיון שהדברים נודעו במוסדות והם התיחסו ביתר אימון לאנשי הקלוב. דבר זה שימש לאנשי הקלוב קרש־קפיצה במובן הצבורי: המונים רבים התלכדו סביבם, ונדמה היה, כי עוד מעט ונהה כל הצבור אחריהם.

אולם אך נגמר הסיוע — החלה ירידתו של קלוב הפועלים התימנים. כי רבים היו החברים שנצטרפו לקלוב על מנת לקבל סיוע, ומשפסק הסיוע פסקה חברותם. ימים רבים נאבק הקלוב על קיומו, חבר נאמניו שמרו ולחמו על העמדות בלי הרף, אך לשוא. כוחו והשפעתו של הקלוב הלכו במדרון, לפעמים הגיע לנקודת קפאון ולפעמים נזרקה בו זריקת חיים שפעלה לשעה קצרה ושוב חוזר המצב לכמות שהיה.

בראשית יסודו של הקלוב ניסה הועד הפועל של ההסתדרות להקים „מרכז פועלים תימנים" בצורת מחלקה על ידו. שנים רבות היה הדבר הזה

בבחינת נפל, וערכו היה פחות מסניף לקלוב הפועלים התימנים בת"א. כנגד זה נפתח קלוב מקביל בירושלים שריכז מסביבו את מיטב כוחות הנעורים בירושלים, ובמשך שנתיים של קיומו עשה פעולה תרבותית, שרישומה ניכר עד היום הזה לאחר עבור שמונה עד תשע שנים מאז נתבטל.

סיבות הכשלון לא היו בכל מקום ממין אחד. הצד השוה שבהן הוא: חוסר הדרכה מלאה ועקבית מצד מוסדות ההסתדרות לעסקני הקלוב, חוסר הבנה מצד חלק מאנשי מוסדות ההסתדרות לגבי העסקנים, דרישותיהם ותביעותיהם בעניני הפרט והכלל.

אחד הכשלונות של הקלוב בתל־אביב הוא — שלא ריכז סביבו נוער, ולא עשה פעולת תרבות לשמה. לעומת זאת נכשל הקלוב בירושלים, משום שריכז מסביבו נוער בלבד ועסק בעיקר בפעולת תרבות.

השפעת ההנאה החמרית של חברי הקלוב בתל־אביב בימי הסיוע, עיצבה את הכרתם החמרית של החברים, ומלחמתם על־עניני העבודה והסדור מילאה את כל חלל קיומם. גודל התפקיד החלוצי, שעליהם למלא בקרב התימנים, נעלם מעיניהם ונעשו „קבוצת לוחמים על זכויותיהם" בתוך מוסדות ההסתדרות. ודאי שהרשות בידם ואף גם חובה עליהם לדאוג כי בתוך הקלחת ההסתדרותית (אשר על אף הרצון והמאמצים להשליט בה מידות צדק ויושר — יש בה גם תופעות של „חטוף ואכול"), לא יקופחו עניניהם של החברים התימנים החלשים, חסרי יכולת הביטוי, וכוח התביעה. אך עתים נדמה שהדבר נעשה מקצוע: הגנה על תימנים ומלחמה לזכויותיהם גם כשאין התביעה צודקת, וגם כשאינה ניתנת ליעשות. ונתקבלו תוצאות משונות ביותר: מי שעניניו בסדר בהסתדרות, אף כשהם סודרו על יד הקלוב — פורש לו מהקלוב, מתפקידיו ומצרותיו. ומי שעניניו אינם בסדר — נטפל אל הקלוב.

מסביב לקלוב התרכזו שני סוגי חברים שהם מין אחד: „מקופחים". חלקם צודקים ועניניהם ניתנים להסתדר. וחלקם או שאינם צודקים או שעניניהם אינם ניתנים להסתדר, למשל: זקנים, חלשים, מפוטרים הרוצים שהפטורין לא יצאו לפועל, וכדומה. מצב זה עשה את הקלוב ואת עסקניו דלי כוח, כלפי מוסדות ההסתדרות וכלפי הקהל הרחב.

מוסדות ההסתדרות מצאו את עסקני הקלוב ותמיד פניהם זועפות

ודיבורם דרך תרעומת. והצבור, שחק למשבתם על שאינם מצליחים לעשות את מבוקשו, וכך הלכה התמרמרותם ונעשתה שיגרה, שאין לה תקנה. גם אילו היתה נגשת ההסתדרות לעשות מפעל יוצא מהכלל, ולמלא תביעותיהם על חשבון העבר וההוה — לא היתה נעקרת כליל אותה מחלת המרירות, שהשפעתה חוזרת מן הצבור אל העסקנים ומהעסקנים אל הצבור.

גורם אחר, שהסב כשלון לקלוב הוא, הצטמצמות אופק פעולתו בחוג ציבורי מסויים — בין עולי צנעא בעיקר. אכן, ציבור זה הוא ברובו בן תרבות ומפותח, מה שנותן יסוד להניח שדוקא הוא יכול להיות האפיק המתאים להחדרת הינוך ציבורי מתקדם לתוך התימנים. אולם ההנחה נכזבה. ראשית: משום שהתרכזותם המיוחדת סביב הקלוב גרמה בעקיפין להתרחקותם של חוגים תימנים אחרים, כגון עולי שרעב ועולי חידאן ועולי דמאר וכו'. שנית: לא כולם פועלים ממש. הפועלים נתרכזו אמנם סביב הקלוב, אולם מאחורי הקלעים של הקלוב השתדלו לכוון את מעשיו אותם העסקנים שאין להם כל ענין בייעודו ובתפקידו ההסתדרותי המיוחד. הם ראו בו רק מכשיר־עזר להגשמת שאיפותיהם הצבוריות המיוחדות. בזמן בחירות נתנו את השפעתם לטובת הקלוב, אך תמורת זאת רצו שהוא יהיה „כולו שלהם", וההסתדרות תתן רק את תמיכתה בהקצבה חדשית מסויימת ובסידור חברים בעבודה. וכשנוכחו לדעת, שגם ההסתדרות רוצה לראות במוסד זה „כולו שלה" — שתפקידו לחנך ולהעלות חברים בעלי הכרה הסתדרותית, — התרחקו מן הקלוב ואף חתרו תחת קיומו בדרך הפחת המרירות בין אלה, שהקלוב לא הצליח לסדר את עניניהם ובדרך הבלטת מיעוט הישגיו בכלל.

בשנת תרצ"ד נעשה על ידי ההסתדרות ועסקניה התימנים נסיון מחודש. נוצר מרכז עובדים תימנים, שריכז סביבו חברים ועסקנים מיוצאי כל מחוזות תימן ומבני כל העליות בעיר ובמושבה. אף הוצא עתון אחת לשבועיים בשם „עורי תימן" (הופיעו חמשה גליונות) שעשה רושם ניכר. אולם כל הפעולה הזו לא האריכה ימים. גרמו לכך אותן הסבות עצמן שגרמו לכשלון בעבר, ונוספה עוד אחת עליהן: עסקני הנסיון המחודש הלכו בגדולות, ואת פעולתם רצו לעשות מלמעלה למטה ולא להיפך.

העליות והירידות לא הביאו ברכה. מה שהושג בזמן עליה — אבד

בימי ירידה. היו זמנים, שהקלוב התרומם למדרגה ראויה מבחינת ההבנה הציבורית, ואף עשה נסיונות רבים להשליט דעות מתקדמות ונלחם במרץ בתופעות ציבוריות שליליות. זמן רב מילאו עסקני הקלוב תפקיד של מוכיחים בשער והיו כנושאי הביקורת הציבורית, והצליחו לסלק כמה וכמה תקלות משטח החיים הציבוריים. עסקנים אלה חסרים היו מעוף, ועיקר־צרה שמחשבתם כאילו נצטמקה באפיק הצר של בקורת על מעשי אחרים, והם עצמם לא עשו מעשים למופת.

השפעת קיומו של „ארגון עובדים תימנים" גרמה אך מעט להחלשת כוחה של „התאחדות התימנים". אדרבא, יש וימי התעוררות בארגון העובדים התימנים גרמו להתעוררות חזקה בהתאחדות התימנים, ולהפך, ובמדה שהשפעת הארגון נראתה חזקה, כך גברה רוח ההתנגדות והקנאות כלפי ההסתדרות בקרב „התאחדות התימנים". התפתחות ענינים זו גרמה אכזבה קשה, לאלה שתלו תקוות בהקמת הארגון הזה והענינים הלכו מדחי אל דחי; בהתאחדות התימנים הכתה השנאה וההתנגדות שרשים עמוקים, והעובדים התימנים עצמם לא הגיעו לכלל קורת רוח.

עד כאן פרשת היחסים הרשמיים בין עולי תימן לבין תנועת העבודה בארץ־ישראל. אולם יש עוד יחסים פרטיים של הפרט מעולי תימן אל הסתדרות הפועלים ושל הסתדרות הפועלים אל הפרט מעולי תימן. רבים מבין עולי תימן — מספרם יגיע למאות — המוצאים דרכם בתנועת העבודה ובמוסדותיה ובמפלגותיה והרי היא להם דרך חיים שאין שנית לה. ויש עוד רבים מאותם שפירשו מן ההסתדרות הנושאים בלבם זכרונות נעימים מ„הימים ההם" כשהתהלכו קוממיות בקרב התנועה והתחממו לאורה, והיו רוצים בכך, לו היו מסתלקים המכשולים המדומים המונעים אותם מלחיות עם צבור הפועלים כבראשונה. גם האיש הפשוט מבין עולי תימן יתמה לא אחת ואף יביע צערו על שאינו חבר בהסתדרות הפועלים. הוא מרגיש שמשהו או מישהו חוצץ בינו לבין ההסתדרות ואינו יודע פשרו. גם ה„הסבר־רות" בנוסח ידוע שמסבירים לו הפוליטיקאים התימנים אינן מתרצות את קושיתו.

אין להתעלם מן העובדא, שהפרט בצבור הפועלים לא סיגל עצמו, על פי רוב, ליחס מתאים והוגן לגבי חברו מעולי תימן. על פי פגיעה שנפגע

חבר תימני מידי חבר לא תימני — הוא דן את כל חברי ההסתדרות. בדמות מעליבו הוא רואה את השאר וזהו עדיין מקור לא אכזב לעיכוב תהליך התמזגותם של עולי תימן בקרב הישוב בכלל ובקרב ציבור הפועלים בפרט.

ה

המסתכל מן הצד נראים לו התימנים כחטיבה חברתית מאוחדת, שלכל המופרז חלו בה אילו שנויים בהשפעת החיים החדשים בארץ, כגון — התפתחות שני זרמים: מתקדמים ושמרנים, או התגבשות מפלגתית — ימין ושמאל. אולם אין הדבר כן. יש ניגודים פנימיים עמוקים, המשתקפים תמיד מעבר למסוה של מפלגתיות וכדומה, והם הקובעים ומכוונים את ההתפתחות הצבורית בין התימנים בארץ־ישראל. כדי שנבין את הניגודים, נציין תחלה כי התימנים נחלקים לשני זרמים. זרם אחד יהודי צנעא, זרם אחר כל התימנים שהתגוררו מחוץ לצנעא.

כשמונה מאות שנים, בערך, היתה צנעא עיר ואם לכל גולת ישראל בתימן, ושלטונה היה פרוש מקצה הארץ ועד קצה. יהודי צנעא, שבאו לכפרים, זכו להכנסת אורחים מכובדת ולהוקרה גדולה. ובבוא יהודי הכפרים לצנעא נהגו בהם כדרך שהעירונים נוהגים בבני הכפר בכל העולם.

ואילו רצו יהודי הכפרים לפרוק מעליהם את שלטון יהודי צנעא, לא היו יכולים משום שאנשי צנעא, הם אנשי תורה וחכמה וגם פיקחים. ומשעמדה להם גם מסורת שלטון בת מאות שנים, לא קל היה לערערה. אך משבאו לארץ־ישראל, נלחמו יהודי הכפרים בקנאות על שחרורם מהשפעת עולי צנעא בשל שינוי ערכי החיים בארץ ועלתה מלחמתם בידם.

יהודי הכפרים באו לארץ־ישראל והסתגלו בה מיד לכל עבודה, וביחוד לעבודת החקלאות. הם הלכו למושבות ונכנסו לתוך מערבולת החיים והיצירה ואילו יהודי צנעא בחרו למו למושב את העיר, ורדפו ללא הצלחה אחרי מלאכות קלות ונקיות שבה. בינתים עלה ערכם של אנשי העבודה וביחוד עובדי האדמה, ויחד עמם עלה גם ערכו של הפועל התימני החקלאי. אף נוסדו כמה נקודות ישוב חקלאי לתימנים מבלי שהתימנים יוצאי הערים בכלל ויוצאי העיר צנעא בפרט יקחו בזה חבל. ולנקודות האלה קשרים עם המוסדות הלאומיים והישוביים בכל מה שנוגע לצרכיהן ותביעותיהן, והקשרים האלה

נעשים על ידי באי־כח מקרבן, בשעה שלתימנים יושבי הערים ובראשם עולי צנעא אין צרכים מיוחדים שיקשרו אותם עם המוסדות הלאומיים ויבליטו את קיומם. וכן לא הצליחו יהודי צנעא לחדור לתוך ספירות ההשפעה שאליהן נזקקים התימנים, כגון הרבנות, ועניניהם של התימנים תלויים ונחתכים לא כפי שהיה מקובל — בידי יהודי צנעא — אלא בידי אנשים אחרים. כך התחילה ירידת השפעתם של עולי צנעא. אולם לא בנקל השלימו, והשתמשו במיני אמצעים, להחזיר לעצמם את מקומם בראש. רצו כי למצער יגיעו לכך שלא יהיו הם שליטים אבל גם לא נשלטים, ועדיין לא עלתה בידם, ביחוד מחמת ניגודים אישיים וכתתיים שהיו נטושים בתוכם מימים ימימה, ונבלמו— שם בתימן — בשל ריכוזם הטריטוריאלי שסייע להשתלטות רוב על מיעוט. בארץ־ישראל נתבלטו הניגודים הללו והחריפו כל כך כאילו אינם ניתנים להתאחות לעולם.

מה הם הניגודים? א) קיום כיתה גדולה המקיפה קרוב למחצית יהודי צנעא, המתנגדים לקבלה ולכל מה שנארג מסביבה, היא כת „דרדע", יצירת רוחו של הגאון המפורסם המנוח ר' יחיא קאפח ז"ל. כתה זו לוחמת במישרין ובעקיפין בשלטונם והשפעתם של ה„מקובלים" בתוך העדה, מתוך חשבון שיבוא יום שהיא תהיה בטוי ההשפעה והשלטון בקרב עולי צנעא, ומשם תגיע לעדת התימנים כולה. אולם הקיצוניות הדתית שלה, וחוסר פופולריותה הרחיקה ממנה כוחות רבים וטובים, והיא נשארה ללא כל סיכויים לגידול ולהרחבה. ב) ההתרוצצות האישית לשלטון בתוך עדת עולי צנעא הכריחה חלק מטובי העדה לבקש משען בצבור יהודי הכפרים, (היינו: התאחדות התימנים) ובעזרתם להשיג משהו לכל הפחות כלפי מתחריהם מבין יהודי צנעא גופא. ג) האפסות הציבורית שנתגלתה בהם בשנים האחרונות הוליכה רבים לחיק העסקנים של ציבור יהודי הכפרים וכך הולך ומדלדל כוחה של יחידה צבורית תימנית בעלת עבר גדול, שהקימה מקרבה אישים גדולים וחשובים, שזכרם פאר הוא לכל יהודי תימן. אפס כי בכל זאת קיים ניגוד בין שני הזרמים על אף כל החשבונות: יהודי צנעא נשארו הביטוי של תרבות, חכמה ואינטליגנטיות בין התימנים. וכשעדת התימנים היתה זקוקה לאיש שייצג אותה ברבנות, מצאה אותו רק בין עולי צנעא. למותר יהיה לציין שעולי צנעא הם גם נושאי הבטוי בשירה, בלבוש, במשחק ובספרות — בין התימנים.

יהודי הכפרים נחלקים אף הם לחלקים שונים: א) עולי חידאן, המרוכזים בשיבת־ציון ליד ראשון־לציון, שערים ליד רחובות, ומחנה יהודה ליד פתח־תקוה, והם החלק החשוב ביותר הן מבחינת רמת תרבותם והת־פתחותם והן מבחינת חריצותם המשקית ויכלתם הארגונית. בתוכם ובביניהם יש ניגודים וסכסוכים אישיים ומשפחתיים, אך מבחינה ציבורית הם מופיעים ביודעים ובלא יודעים כחטיבה אחת מאורגנת. ב) עולי שרעב הפזורים במושבות וגם בערים, והם למעשה הרוב המוחלט של התימנים בארץ. אולם מתוכם יוצא כמעט כל החלק המפגר בציבור התימנים מכל הבחינות. אין ספק, שיש בתוכם אנשים יקרים ודגולים בתורתם ובמעשיהם, ואף גם אנשים חרוצים מאד מבחינה משקית. אולם רבים מאד ביניהם האלמנטים התמימים כדי הפרזה. ואף גם עצלנים ותשושי כח. הם אלמנט הנוטה למשמעת, ולעסקנים שצמחו מתוכם יש השפעה ללא כל שיור. ג) עולי דמאר המרוכזים בעיקר בתל־אביב. טיפוס עירוני חרוץ ופיקח. אינם נושאים בשום משא ציבורי מיוחד, ואינם מתנשאים לשלטון בעדה. הם מכונסים בתוך עצמם. יש להם אגודה לעזרה הדדית ובית כנסת מפואר בכרם התימנים, שהם מקדישים לו את מיטב מרצם הציבורי. לא חסרים סכסוכים פנימיים בקרבם, אך הם מתגברים על כך אם גם אין יודע אם לאורך ימים. ד) יש עוד עולי ארצות שונות, אבל כמותם בטלה, ומשום כך אין להם ערך כגורמים ציבוריים בעלי משקל.

בתימן גופא לא היו הזרמים המקומיים בולטים כל כך כדרך שהם בולטים בארץ, כיון שכל אחד ואחד חי לו בעירו, בכפרו או במחוזו את חייו, ומחוסר אמצעי תחבורה קלים — לא היו יכולים להכיר איש את תכונות חייו של רעהו. והיה אם סר איזה עובר־אורח מן הכפר אל העיר, וסרח שם במשהו, נקבעה מיד דעה כללית על בני הכפר פלוני, שכולם כך. וכן אם נקלע מישהו מן העיר אל הכפר ועשה דבר, ונתקבלה שם התפיסה כי כל בני העיר חוטאים ומחטיאים. ומכאן תוצאות לקנטות ופתגמים שונים.

עליתם של התימנים לארץ, לא הביאה — לפי שעה — לטשטוש ההבדלים. אדרבא, משהגיעו לארץ נתגבשו הזרמים ונתבלטו עד למאד. צבור התימנים שרוי, אפוא, בתוך מערבולת חמורה של חיכוכים פנימיים ומחלוקת, ובחובו של עולמם הקטן צפונים חמרי־קרב למכביר. המחלוקת

הזאת — עמוקה היא ושרשה ויסודה נעוצים בניגודים העצמיים שלהם, בניגודים בין הזרמים החברתיים, החינוכיים, המשפחתיים ואף הארציים.

קשה לתאר את תולדותיה וסבותיה של מחלוקת זו — אשר לפי לפי מיטב הבנתי היא ביסודה מלחמת מעמדות מסולפת. מוזר מאד שכלפי „חוץ" — כלומר כלפי שאר חלקי העם — הם מופיעים כחטיבה אחת ונראים כך. ועל אף כל הצרות שיש להם בתוך עולמם „הפנימי" הקטן והצר — אינם שואפים להחריבו ולחרוג ממסגרתו. אדרבא הם שואפים להתגבשות (כלפי „חוץ" כמובן), ולהתבלטות לעיני אחרים, כאילו שהם יחידה אחת.

חפץ ההתבדלות וההתבלטות הביא לידי כמה תופעות גיחוך. למשל: עם הכנת הבחירות לכנסת ישראל, נלחמו התימנים בשצף שתקבע בשבילם „קוריא", כלומר: אף תימני לא יבחר ברשימת מועמדים לא תימנית וכן להיפך. מלבד התביעות לשחיטה נפרדת, חינוך נבדל ורבנות מיוחדת, הותקן בירושלים גם „בית עלמין" מיוחד לתימנים. וכשרצתה הנהלת הסוכנות לשלוח שליחים לתפוצות הגולה, שילמדו לעולים את הלשון העברית לפני עלותם ארצה, טענו באי כח התימנים ש„לגבי העולים התימנים בעדן אין צורך בכך". מי שראה את עולי תימן, בהגיעם ארצה, כמה הם סובלים מחבלי הלשון וכמה מפריע להם הדבר לקליטתם בחיים ובעבודה — יודה בהכרח ללמדם לשון עברית לפני מבטא ארצישראלי עוד לפני עלותם. אלא מאי? — באי כח התימנים רצו להתהדר בנמוקם, כי כל התימנים בתימן יודעי תורה, ואמוני הלשון העברית הם.

פרשה מיוחדת ורבת סבכים היא ההתישבות הנפרדת של התימנים[1]. כאן נציין כי הנטיה להתישבות נפרדת נבעה קודם כל מתוך הקשרים והסבכים החברתיים שבין התימנים לבין עצמם. שנית, מחמת השפעת הזרות הגדולה, שיש בסגנון החיים ובמנהגים. שלישית, מתוך הנטיה להתרכז יחד, הבאה משום אי ידיעת דרכי החיים, הלשון וכו'. עולה חדש הבא מתימן, מתלבט מעט ואחר כך מתחיל מחפש את „מקום מגורם של התימנים". „כרם התימנים" או אחת מנקודות ההתישבות של התימנים נותנים לו את המושגים הראשונים לסדרי החיים בארץ. וראוי לציין, שהוא פונה דווקא

[1] ראה להלן „התישבות התימנים בארץ־ישראל".

אל אלה שעדיין לא התאקלמו בממש בארץ. ומשום כך ה„מושגים" הראשונים הניתנים לו הם כנותניהם, והם המעצבים את דמותו לימים רבים. אל אותם המאוקלמים, ביחוד אלה שגילחו זקנם ולפעמים אינם משגיחים בדקדוקי הלכות — אין לבו של העולה החדש נוטה אליהם, בעיקר מחשש השפעה עליו. דברים אלה וכיוצא בהם, גורמים ל„ריכוז הטריטוריאלי" של התימנים בארץ־ישראל. ומשנעשה הריכוז עובדה שאין עליה עוררין — מופיעות בעיות „טריטוריאליות".

בשיניהם ממש נלחמים תימני המושבות על זכותם להיות עצמאים, שלא להכלל בתחום השיפוט של המועצות המקומיות. ועל מדוכה זו כבר הספיקו להקריב קרבנות מרובים, העולים פי כמה מן המסים, שהיו צריכים לשלם למועצות. כמה מאות לירות נשתלשלו לכיסיהם של עורכידין, כדי לשחרר את שכונות התימנים מתשלום מסים, כמה עמל ומרץ אין קץ הושקעו בשדה קמשונים זה. ובינתים אין להם אותם השירותים הציבוריים האלמנטריים: דרכים, מאור, חינוך וכד'.

בשנים האחרונות נעשה נסיון ליצור „שירות אוטובוסים תימנים" בקו תל־אביב—רחובות, תל־אביב—פתח־תקוה. התלהבות גדולה וכסף רב הושקעו במפעל זה, וסופו שנכשל ב ש ל ת י מ נ י ו ת ו. כיצד? — ראשית, מנהלי המפעל היו אנשים חסרי נסיון ועל כן הם הובילו את המפעל אל הפחת. שנית, הודגש יותר מדי המומנט של ההתחרות בין התימנים ואשכנזים, ונמצאו תימנים רבים שלא נחה דעתם מהופעה זו, אם כי למראית עין נצטרפו למלחמה, ואין צורך להדגיש כי לצורך נוסעים תימנים בלבד לא היתה זכות קיום לשירות והוא פשט רגל.

וכן בתל־אביב התקוממו תושבי כרם התימנים נגד צירופם לשיפוט עירית תל־אביב. על ה„כרם" עברו שנים של עזובה, הוא נעשה פינה שהיא מכל הבחינות הירודה ביותר בעיר. עירית יפו, שהוא נמצא בתחום שיפוטה, לא דאגה לו, ובעלים אחרים לא נמצאו לו, ועל כן היה לגיא־העוני והדלות. רבות סבלו תושבי ה„כרם" ביחוד בימי הרשמת ילדיהם לבתי הספר, כשנתבעו לשלם שכר לימוד וכו', כיון שאינם משלמי מסים לעירית תל־אביב. וניתן מקום בזה לעסקנות ולשתדלנות גדולה כדי „להקל" על תושבי כרם התימנים את תשלומי שכר הלימוד.

רק מאורעות תרצ"ו פקחו את עיניהם, והם מבקשים עכשיו להצטרף לשיפוט עירית תל־אביב, ומי יודע אחרית? אפשר, כי לפני שיסתיים המשא ומתן עם כל הגורמים הנוגעים בדבר, יחזרו בהם מדעתם, ויאמרו: „אהבתי את אדוני".

ו

העליה מביאה לנו מתימן נוער כזה, אשר ממבט ראשון תחזה בו סמל של ישראל, הפזור בגויים והנדכה ונענה תחת ידי זדים אכזרים מדור־דור. ואולם לא הרי הגלות כהרי הארץ, ומשדרכו רגליו של הנוער הזה על אדמתה, מתחוללת בקרב כל מערכותיו ומושגיו ערבוביה גדולה כמהפכת אלהים. זמן ידוע חולף עליו כתקופת מעבר והסתגלות מסגנון חיים מסורתי־גלותי לסגנון חיים ארצישראלי מחודש. וכאן אבן־הבוחן לרמת עברו החינוכי של הנער ולעתידו כאחד: אם בר אוריין הוא, וחינוכו היה יסודי — במהרה הוא פושט צורה ולובש צורה ומתגלה לך איש תרבות במלוא הקומה השיעור, שהוד יפעה ושפע אצילות מרחף על פניו ועל הליכותיו. טוב ומועיל לעצמו, נוח ונעים לבריות. ואם „עם הארץ" הוא — והפך כאן ליצור דל ועלוב, החי חיים ריקנים מכל תוכן, נוח ומוכשר ללכת שולל אחרי כל מסית ומדיח ולפני כל תוף הוא מוכן לרקוד. לא בנקל אפשר להרחיק ממנו את מושגיו השליליים, הטבועים כבר במעמקי נפשו, כי קשה־הבנה הוא, רחוק מלתפוס את חשיבות התופעות החיוביות שבחיי ישובנו המתחדש. ולהפך, נוטה הוא לקלוט מיד וללא כל תנאים את החיצוניות המקולקלת, שיש בהתהדרות המלבושים ועיכוס ההליכה. ואלמלא זכות אחת שעמדה לו — ה ע ב ו ד ה — היה נידון לכליה רוחנית וחברתית כאחת. העבודה ממלאה את כל חלל הויתו ומזינתו בתזונה חמרית, רוחנית וגם חברתית.

אלה שזכו לחינוך יסודי הם מעטים ותמצאם פזורים זעיר פה זעיר שם וכאילו אינם נראים. ואלה שחינוכם היה שטחי ועראי מצויים לרוב ובולטים ביותר. לדאבוננו גם אלה מבני הנוער שגידולם כהורתם ולידתם היא בארץ־ישראל, אין רמת חינוכם טובה מזו של הנוער הבא מתימן. כפי הנראה לא התרגלו עדיין ההורים התימנים להעדיף את חינוך ילדיהם על כל צורך אחר, וכך גדל בארץ־ישראל דור שרובו הוא מחוסר חנוך שרשי ואלמנטרי.

נער תימני, סבל — מאוסף קרן היסוד

הנוער הבא מתימן, יחד עם הנוער הגדל בארץ, הם יחד — על אף הניגודים שביניהם — חוט השדרה, המעצב וקובע בדרך כלל את אפיו ודמותו של הנוער התימני הארצישראלי. מה טיבו של הנוער הזה? נקל להבין, אבל קשה להסביר. ככל נוער יש בו מגרעות המצויות ויכולות להיות מצויות בכל נוער באשר הוא נוער. ולעומת המגרעות יש גם יתרונות.

לשבחו של הנוער התימני, יצויין שאינו תלוש מקרקע המציאות ואינו נוח להתלש ממנה. יזדמן לך צעיר תימני, אשר רוממות להבה מהפכנית לשמאל הקיצוני או לימין הקיצוני בגרונו — אך משאתה מנסה להשוות לפניו את השקפותיו אל המציאות ומוציא את דמיונו אל עולם המעשה — מיד הוא נעור וחוזר בו. ולא פלא, איפוא, אם הנער הזה מצטיין באהבת המלאכה, אינו מרבה לברור את המלאכה „המתאימה וההולמת". העיקר לעבוד, לעבוד ולראות שכר וברכה.

ומלבד זריזותו בעבודה ואהבתו אליה, מפותח בו רגש החסכון. הוא רחוק מאד מלהיות פזרן לגבי מותרות. לוקה, כמובן, פעם ושתים ואחר־כך חוזר בו, ומשחזר בו, צא וראה את חסכונותיו ואת ריכוזו בכל המובנים, דבר שעושה אותו במשך הימים כאיש וכאדם בקרב החברה. ולא מחמת הממון שיש בידו חלילה, אלא מפני שהוא נעשה מיטיב לחברה ולמוסדותיה. טול חשבון, שאותם חסכונותיו עוזרים להבאת כמה נפשות מתימן, פרוטותיו מצילות כמה נפשות מכור הברזל ומוציאות אותן משעבוד לגאולה. והרי אין לך אדם שאין לו קרובים בגולה, שארי בשר או קרובי משפחה. ואלמלי עשה רק זאת — היה ראוי להערכה.

אך חדות־החסכון והעבודה אינה מספקת לבדה את כיסופי הנפש. לפנים, כשהנוער הזה עצמו חי בגולה, ידע לכמוה אל נקודת האור והישע, אל ארץ־ישראל. ועכשיו, מש„התישן" — שוב אינו פוסק מלהרגיש בריקניות ובמבוכה. ולא משום שהתאכזב, חלילה; אדרבה, גם אור וגם ישע מצא כאן. אך בכל זאת משהו חסר, משהו ריק, משהו לקוי.

הדת, כמעט שחדלה להיות לו נקודת מוצא. העסקנות הציבורית אינה קרובה ללבו, כדרך שהיא קרובה ללב הוריו. האידיאלים החלוציים לא נתקרבו אליו, יצר היצירה ורצון ההעפלה רחוקים ממנו. הוא נשאר בתוך חשבון קר ונוקשה של החיים, ולא זכה עדיין למצוא סיפוק לנפשו ההומיה בדרכי ההעפלה וההקרבה העצמית לשם מפעל התחיה שלנו.

לצערנו הגדול, גם הפיצול העדתי אשר הנוער הארצישראלי מפוצל — גרם לכך, שאין עורק חי אחד מאחד, מפעיל, מחיה ומענין את כולם כאחד. והנוער התימני, למשל, כשהוא נמצא במסיבת נוער כללית אינו מרגיש את עצמו כלל בתוך השראה שלו, אלא בתוך השראה ש„להם". ורגש הנחיתות או השניות מעמיק מרחיב ואין פותר.

מובן מאליו, אשמה בזה הגלות, שזירתה אותנו לכל רוחות העולם. ובכל מקום לא רק שהתהוו שינויים בחייו של כל קיבוץ וקיבוץ, אלא גם קלטנו לתוכנו רסיסי תרבויות מהאומות, אשר שכנו בארצותיהן, דברים שעשו אותנו כאילו זרים איש לרעהו.

ואולם שבעתים אשמים אנחנו, אלה שעומדים פה. אין בנו דאגה לקירוב הלבבות, אין אנו מנסים לגדור את הפרצים שנבעו בחומותינו, אדרבא, מעמיקים, מרחיבים אנחנו בעצם ידינו את התהום הזאת, ואין דורש ואין מבקש. מי שם לב ל„קטנות" כאלה בימי פוליטיקניות מרובה? וזהו מקור סכנת „חורבן הנפש".

לפעמים נדמה לו לנער, שהנה מצא פתרון: להתחתן, להיות איש ואדם, „בעל לאשה ואב לילדים", כי זהו תפקידו של כל אדם עלי אדמות. אך מהרה נכזבת התקוה וימים אחדים לאחר „ירח הדבש" ניתן לו להרגיש, שאכן טעה טעות חמורה. אמנם זהו תפקידו של כל אדם, אבל בעיניו כאילו קודם זמנו עשה זאת. ולפעמים מרשה לעצמו גם מחשבה אפיקורסית לאמר: „לא זו הדרך" ו„לא זאת היא התכלית". ומשהתחילו העשתונות וההרהורים לנקר במוח, שוב אין מפלט מהם, ונישואין של צעירים כאלה סופם לאכזבה מרה, או יסורי הנצח או — גט.

בקרב הנוער התימני צמחה שכבת משכילים־מתקדמים שיש לחלק אותה לשני חלקים: א) חלק המתימרים לראות את עצמם משכילים־מתקדמים מבלי שיהיו בידיהם הנתונים לכך. זהו נוער נטול שרשים, מחוסר צביון חיים מסוים וברור, שאחרי ש„עבר" את סגנון החיים המסורתי־גלותי שהורישו לו אבותיו — התגלגל במדרון והוא חי עתה בלי דת ובלי אידיאל, בלי אמונה ובלי תבונה, בלא אלהים ובלא תכלית, ושירת חייו היא כמנגינת יאוש קודר ועמוק. נפשו דלה ושחה, חייו מלאים שעמום ואפס ענין. מתאוה הוא לגדולות ומשיג קטנות, ולפעמים הישגיו אפס. כולו אומר „קנאה" כלפי הצלחתם

ואשרם של אחרים, כי נדמה לו שהם מצליחים משום מה יותר ממנו, ומדוע להם ורק להם יאתה כל טוב והצלחה? ונמצא שבעיני עצמו אין קיומו לרצון לא לבני אדם ולא לבוראו. ומשום כך חייו אין חפץ בהם. ובתוך מסכת סבכי עשתונותיו אינו יודע ואינו יכול לבור לעצמו את דרך הטוב, והוא מתגלגל בארחות עקלקלות. לא מעטים מבין ה„אינטליגנציה" הזאת נשאו את עיניהם לאמריקה „ארץ הזהב", בחשבם שעם התעשרות ישיגו את פתרון שאלת חייהם; ואין צריך כלל לציין, שיצאו קרחים מכאן ומכאן, ומבוכתם גדלה אפים. פיזור נפש עמוק רובץ על כל הילוכם, ואינם נוטים ליצור לעצמם ערכים תרבותיים ורוחניים, אינם יכולים להפנות תשומת לב אפילו לקריאת עתון. קודם כל משאת נפשם ואדיר חפצם — להתעשר. וכשאין משיגים גם את זאת — מה תהא עליהם?

ב) החלק השני הם גומרי הגמנסיות ובתי הספר הגבוהים. זהו חוג מצומצם, אשר נער יספרם. ציבור התימנים שמח לקראתם ועוקב את צעדי התפתחותם ורואה בהם כ„מרימים את כבודו" לעיני אחרים. לכאורה היה מקום לראות בהם את גושרי הגשר בין ציבור התימני לבין שאר חלקי העם. אולם הללו אינם רואים את גורל האחריות, המוטל עליהם והרי הם רודפים אחרי סדור ב„אומניות חפשיות", לחיות בנחת ובשלוה ותו לא. בשטח העסקנות לא תמצאם וכשאתה טוען כנגדם עונים לך: אין נותנים לנו. האמנם, מחכים הם שעניני הצבור יימסרו בידם, כדי שבמקום ראובן יליד תימן יבוא שמעון גומר הסמינר?

נסיון חשוב נעשה על ידי החוג הזה ביצירת הסתדרות נוער תימני בשם „בני שלום" (ע"ש ר' שלום שבזי) על יסוד בלתי מפלגתי. המגמות היו: א) שהנוער התימני ירכוש לעצמו השכלה עממית, לאחר שברובו לא זכה לשבת על ספסל הלימודים. ב) לפתח בהם את רצון המעשה והיצירה העצמיים. הסתדרות זו נתקיימה כמה שנים (תרפ"ט—תרצ"ב). הלכה בשלבי גידול מהיר והקיפה כאלף נער ונערה. היו לה סניפים בירושלים, תל־אביב, חדרה ועוד. כינוסים וטיולים ארציים נערכו על ידה שהיו כחויות עמוקות. מהם רבים שהיתה זו להם הפעם הראשונה בחייהם להמצא בהסתדרות נוער תרבותית עליזה וחפשית. אולם היצרים המפלגתיים, שהיו בתקופה ההיא משולהבים מאד בישוב, חדרו לתוך ההסתדרות הזו ונפצוה. נעלם חוג

המשכילים הזה מעל האיפק הצבורי, וכל אחד פנה לעניניו ולסדור עצמו.

אף הסתדרות הנוער העובד עשתה כל השנים פעולה גדולה בין הנוער התימני. סניפים מיוחדים של נוער תימני נתקיימו במושבות וגם בתל־אביב. ורבים מבני הנעורים שקבלו את חינוכם בנוער העובד. אך פעולה זו נתקלה תמיד בהתנגדותם הנמרצת של ההורים, כיון שהיא חינכה את הנערים למרוד בכל סגנון החיים המיוחד לתימנים. טעמים דתיים ומפלגתיים גירו את היצרים למלחמה ולטיפוח שנאה לכל פעולה, הנושאת את שמו של הנוער העובד. בשנתים האחרונות נעשו נסיונות להעלות צעירים תימנים להכשרה ולמפעלים חלוציים ויש כיום כשלושים נער במפעלים ובהכשרות של הנוער העובד, שאינם מרגישים שום הבדל ביניהם לבין שאר חבריהם.

ז

פרשה מיוחדת במינה היא הנערה התימניה.

מסורת הדורות לגבי האשה בתימן — המוציאה אותה מכלל החברה ועושה אותה כיצור ממדרגה נחותה, שנוצר לצורך האדם, דהיינו: הגבר, — עודנה מלווה אותה ברוב הליכות חייה גם כאן בארץ, על אף הסביבה המלאה הוקרת האשה כאדם, והיא לה אבן־נגף הממררת את חייה. הנערה שבאה מתימן, נשלחת מיד בהגיעה לארץ (ואם קטנה היא — עם הגיעה לגיל שמונה עד עשר שנים) לעבוד בבית „גברת", כדי להשיג את טרפה וטרף בני משפחתה, שלפעמים הם מתקימים מעמלה בלבד. נכנסת היא לתוך בית, השונה תכלית שינוי מבית אביה בסדריו, ועליה מוטל לנקותו, לשמור על סדריו, להגיש אוכל לשולחן, לעשות כמה וכמה שרותים, כדי להקל על בעלי הבית את חייהם, והרי היא נותנת את כוח כוחה כדי שתמצא חן בעיני הגברת, שלא יאמרו: שאינה יודעת סדר ונקיון, והעיקר שלא תקפח את פרנסתה, מאחרי שנדמה לה, כי אין לפניה כל סיכוי לעבודה אחרת, מלבד שרות במשק בית, ואין, אפוא, טעם להחליף גברת בגברת, שכן אפשר והאחרת תהא גרועה מן הראשונה, ובכלל כל המרבה להחליף מקומות עבודה אינו קונה שם טוב לעצמו.

ואף על פי שהיא בעבודתה נמצאת בדירה יפה יותר, ואוכלת אוכל טוב יותר ומסודר משהיא רגילה בביתה — הרי היא מחכה בכליון עינים

כנוס ארצי של הסתדרות „בני שלום", תרצ"ב

לשעת הפנאי הבאה, אחרי שעות בלתי ספורות של עבודה קשה, (המלווה לפעמים הערות ועקיצות), כדי לצאת לחופש ולשוב אל קן שלה, שבו תרגיש עצמה אם לא גברת, לכל הפחות בת־חורין.

אך הנה יצאה מבית הגברת ובאה אל ביתה, ומצאה דברים המעיקים על רוחה. לא אי־הסדר ולא המחסור בבית הוא המעיק, אדרבא, יש ונדמה לה כל זה כבטוי לחופש. כאן הרי אינה צריכה, לכאורה, לחטט ולצחצח. אפשר להשתטח מלוא קומה ולקבל מלוא גוף נחת. אולם יחס הזלזול של ההורים והאחים אליה, המדנים בין ההורים לבין עצמם, וביניהם לבין ילדיהם, העין החשדנית הפקוחה על הליכותיה, העקיצות והרמיזות כלפיה בצדק ושלא בצדק, הצפיה לפרוטות שהיא תביא ממשכרתה ותמסור לידיהם, מבלי שתהיה לה כל דעה והכרעה בענין השמוש בכסף הזה — מביאים את רוחה עד דכא.

שם בתימן, ידעה הנערה כי עליה לעזור במשק ביתה ליד אמה, שתהיה „אשה שלמה". אם טובים היו החיים בבית או רעים, לא ידעה בלתם. היא ישבה „כבודה פנימה" וכל מעייניה מרוכזים בצפיה לקראת „חתן" שיביא לה אביה. וכאן בארצנו, היא כאילו מושלכת מתוך חיי המשפחה ונשכרת לנותנת העבודה, לשם פרנסתם ורוחתם של הוריה ובני משפחתה.

מסתכלת הנערה בעצמה והנה היא מוקפת סביבה, המבקשת רק לנצל כוחה: הגברת הרברבנית, הדוחקת והמאיצה בה לעבוד, כדי שהיא עצמה תוכל לטפל באצבעותיה. ההורים והמשפחה המקבלים את פרי עמלה כמתוך זכות גמורה לכך, ויחד עם זה דורשים ממנה שתהא כפופה לרצונם ולהשקפותיהם המקובלות שפירושן: כניעה גמורה ללא שיור ונפשה סוערת בקרבה. היא מבקשת להשתחרר משני הצדדים גם יחד. ואי דרך שחרור? הרי היא לא למדה לקרוא ולכתוב, אינה מצויה אצל עתונים וספרים, ואינה יודעת היאך יוצאים למרחב. לפניה רק ברירה אחת ויחידה: להתחתן, להיות בעלת בית ואם, שאחר ידאג לה תחת שהיא תדאג לאחרים. ומשנכנסה לחופה, משתכך כל סער לבה, והיא נכנסת למצב של השלמה גמורה עם הגורל המזומן לאשה תימניה. יש והיא סובלת מאד מיחס ה ב ע ל אליה, (ורוב הצעירים התימנים מרגישים את עצמם בעלים שכבר נשתנתה הכרתם במובן זה. אולם הכרה לחוד והרגל לחוד), היא עובדת, יולדת ילדים, וניתקת כליל מחיי החברה.

בשדה החברה מקופחת הנערה התימניה לא פחות מאמה. בעיניי צבור אין לה מקום. הגברים מתאספים ודנים ומחליטים מבלי לשתפה או לשאול בדעתה. יש הרצאה ובאים אליה רק הגברים. רק בדבר אחד משתפים אותה: בבחירות. כלומר לוקחים אותה לבחור. וגם אז לא על פי בחירה שלה, אלא על פי מה שמטילים עליה.

הגברים עורכים מסבות ונשפי משפחה לרוב, אוכלים ושותים, שרים ורוקדים ומוצאים ענין בחייהם, והיא, או שמשקיעה את כוחותיה בהכנות הנשף והשמחה, כדי שאחרים, כלומר הגברים, ישמחו ויהנו, או שהיא מחכה עד סוף הנשף בתקוה שיגיע לה מעט שמחה ברקודים עם חבריה וחברותיה, כמובן אם הוריה אינם מונעים ממנה גם את זה.

אף בתוך תנועות הנוער אין הנערה התימניה מוצאת את מקומה. ראשית מפני שהוריה אינם מרשים לה להמצא בתנועה, ללכת למחנה ולטיול, אין מניחים לה להשתתף בפעולות חג ומועד, וכשהיא מאחרת במועדן ממיטה על עצמה עגמת נפש וסבל לא יתואר. שנית, אינה יודעת קרוא וכתוב, ובחברת נוער, שזכו לשבת אל ספסל לימודים בבית הספר, אינה יכולה להרגיש את עצמה חברה שוה.

היו זמנים, שהנערה התימניה נטתה להשתתפות פעילה בתנועת נוער, שכולה תימנית. אולם עד מהרה נתברר לה, שהיא רק נושא להתענינות מינית, ולמעמד שוה בחברה אינה מגיעה, ומשום כך ירדה התענינות הנערות התימניות בתנועות נוער — כמעט עד לאפס.

ורבים רבים לבטי נפשה של הנערה התימניה, וקשים הם מאד, באין מי שמאזין אליהם, אין משיח ומבטא אותם.

*

עד כאן מדובר על הנערה מן הטיפוס הרגיל. ואולם אין להעלים שיש נערות החיות את חייהן גם בעבודה וגם במשפחה בטוב, ויש נערות שנקלטו בתנועות נוער והלכו למפעלים חלוציים, ויש נערות אשר ידעו לפרוק את עול המשפחה והעבודה ולרדוף אחרי חיים קלים, חיי שעשועים וריקנות. ויש נערות אשר הגיעו לדרגת השכלה גבוהה ואף כאלה שהתחילו להתבלט בספרות ובאמנות. לצערנו מספר אלה שהגיעו לדרגת השכלה הוא מועט, ואף על פי כן היה גם כאן מקום להאמין כי הן תהיינה, ללפידי אורה לפני

הנערה והאשה התימניה, הן תוציאנה אותה למרחב ותלחמנה על זכויותיה ועל חינוכה — אולם שוב אכזבה.

„שלום עליך נפשי" — זוהי דרכם של המשכילים מבין התימנים, וגדול חטאן של המשכילות, שכן רק הן היו מסוגלות לעזור לאשה התימניה בסבלה, בשעה שהנער והאיש מבין יהודי תימן יודע בעצמו לקרוא והוא מצוי אצל עניני הצבור ובתוך החברה, ואת דרכו ימצא גם בלי עזרתם של המשכילים.

III. התישבות התימנים בארץ־ישראל

פתיחה. א) שערים. ב) שיבת־ציון ונוה־ציון. ג) נחליאל. ד) טירת־שלום. ה) אלישיב. ו) כפר מרמורק.

מן המפורסמות הוא שיהודי תימן בגלותם היו רחוקים מעבודת האדמה, כי לא אבו להתרפק בחיק ארץ נכריה, וגם הגוי אשר ישבו בקרבו אסר עליהם כל התקרבות אל החקלאות, למען יכירו וידעו כי אך גרים הם בארץ, בני חסות, הנתונים לחסד ולשבט, ואין להם חלק ונחלה בנכסי דלא ניידי שלה. כי על כן רוב הגולים קבעו ישיבתם בעיר ועשו במסחר ובמלאכה, אגב עסק תורה וצפיה לגאולה. אולם חלק ניכר נדדו לכפרים ונפוצו על פני ארץ תימן והיו קרובים אל חיי האדמה — אף כי לא בפועל ממש — ואל גידול בקר וצאן וכו'.

אותם העולים שבאו לארץ בימי שליחות יבנאלי לתימן (תרע"א—תרע"ב), קצת לפניה ולאחריה — היו רובם ככולם מיהודי הכפרים. ואף הישוב היה מעונין בהעברתם אל המושבות לצורך כבוש העבודה העברית במשק העברי[1]. כך נשלחו שיירות של העולים מתימן לרחובות תחלה, ואחר כך לראשון־לציון, ולפתח־תקוה, וגם לשומרון (זכרון־יעקב, חדרה) ולגליל (כנרת, מסחה, יבנאל).

וידוע שהם באו לארץ לא מתוך חיי עושר ושלוה. אמנם חלק ידוע מהם חי חיי נחת, אך עשירים במלוא מובן המלה לא היו מעודם. כל „צרורות כספם" שנטלו עמם — לא תמיד הספיקו להוצאות הדרך עדי

[1] ראה בפרקים הקודמים.

הגיעם ארצה. וכאן הוטל עליהם לבקש לעצמם זכות קיום והשתרשות בקרקע המולדת, ולהשיג מקורות חיים להם ולבניהם אחריהם.

ידוע ידעו כי העבודה היא המקור העיקרי לקיומם. הם עבדו במשקי המושבה. נשותיהם ובניהם עבדו גם בעבודות חוץ (בציר, קלוף שקדים וכיוצא) וגם בשירות בית אצל נשי האכרים.

אולם הדאגה לימי זקנה, כאשר יכלו הכוחות, עמדה נכחם ותבעה את פתרונה, ועל כן היה אדיר חפצם להגיע לבית ומעט אדמה. בית — למשכן קבוע, ואדמה — כדי שישתחררו ברבות הימים מעול העבודה השכירה במשקי אחרים, ויעמדו ברשות עצמם. ואף גם זאת: הקירבה אל הטבע, אל השתיל הגדל, אל הפרח הנוצץ, עוררו במעמקי לבם את חוש האהבה לטבע, שהיה נרדם בקרבם מאות בשנים. העבודה הקשה שהם שכורים לה, אמרה לבלום את החושים האלה, והם לא נכנעו, ובקשו לעצמם מוצא דרך השאיפה לחלקת אדמה עצמית, בה ישתלו ויטעו ויראו גידולי זרע — לנוי ולהנאה.

והנה רק צמחה הכרה זו — קפץ עליה רוגזה של הזרות החברתית. כשכירים לא יכלו לראות את האכרים נותני העבודה עצם מעצמם, כשם שהאכרים לא יכלו לראות בהם, בתימנים השחורים והמסורבלים הללו, שותפים שוי זכויות בחברה. וברבות הימים נתפשטה זרות זו על פני כל השטח והתימנים ראו את כל היהודים סביבם באותן עינים שראו בהן את האכרים, ונתגבש הרצון וגדלה השאיפה ליצירת שכונות מיוחדות להם, בהן יחיו על פי הרגליהם, בתוך הווי חברותי וצבורי משלהם כאשר הסכינו מעודם, עם בתי כנסיות משלהם ושמחות־רעים, ומסבות־מצוה וכדומה.

בהשתדלות עסקניהם ובעזרת עסקנים שונים מחוגי הפועלים והמרכז החקלאי בראשם, וגם מחוגי הישוב, ביניהם אחדים מאכרי המושבות, השיגו את מבוקשם, ובמשך הזמן הוקמו בעזרת הקרנות הלאומיות — הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד — שכונות תימנים אלה: שערים ליד רחובות. שיבת־ציון ונוה־ציון ליד ראשון־לציון. מחנה־יהודה ליד פתח־תקוה. נחליאל ליד חדרה. מלבד אלה נוסדו שלשה מושבי תימנים בשנים האחרונות. שנים ביהודה — טירת־שלום וכפר מרמורק, ואחד בעמק חפר — אלישיב.

(שכונות התימנים בנס־ציונה ובאר־יעקב חוסלו עם יסוד טירת־שלום, והתימנים בכנרת הועברו לכפר מרמורק. בזמן האחרון נוסדו שכונות תימנים

ליד נתניה, אבן־יהודה, כפר־יונה, נוה־חיים והרצליה, והן עדיין במצב של התהוות ולא נתעכב עליהם ברשימה זו. גם על זכרון יעקב ויבנאל — שתיהן התישבות פיק"א — נדלג הפעם).

בנקודות האלה השקיעו התימנים הרבה מרץ ויגיעה, ונקלטו בחיי הכפר והחקלאות היטב היטב, ומה שהשיגו עד כה — אם רב ואם מעט — יקר וחביב הוא להם, וביחוד אם המדובר הוא כברת קרקע שכה כמהה נפשם אליה בהיותם בגולה. וכשהיא כבר נעבדת — על אחת כמה וכמה שהיא חביבה להם מכל יקר בעולם, והרי הם שמחים על גאולתם מכור הברזל, היא תימן, ועל השתרשותם באדמת המולדת.

ברבות הימים נראו מלבד האורות גם צללים רבים בהתישבות זו. חלק מהמתישבים שכחו את סבלם בעבר והחלו לראות עצמם כבעלי בתים ונחלאות, וללכת בדרך האכרים נותני העבודה שלהם. תחלה נזדקקו לעבודה שכירה וזולה במשקיהם, ואחר כך הגיעו אחדים מהם גם לעבודה ערבית, ויש שמכרו את „זכויותיהם" על האדמה במחירי ספסרות, ועל הכל — שקעו במ"ט שערי השאיפה להתעשר, ופרקו מעליהם עול מצוות לאומיות וישוביות אף כי לא הגיעו לידי התעשרות כפי שרצו.

הסתגרותם בשכונות מיוחדות טפחה בהם את חפץ ההתבדלות הגמורה מכל הסובב אותם, והרי הם חותרים במלוא כוחם כנגד כל השפעה „זרה" החודרת למושבותם.

להלן נסקור מצבו של כל מושב על האורות והצללים שבו. מלבד מחנה־יהודה שכבר נכתב עליה[1]. ומכיון שהדברים דומים ברובם בכל הנקודות, לכן נשתדל לציין רק את המיוחד לכל נקודה והשאר נאריך במקום אחד ונקצר במקום אחר, והקורא ילמד את הדברים הדומים מעצמו.

א. שערים[2]

הנקודה הישובית הראשונה והגדולה ביותר של עולי תימן היא שערים ש„על־יד" רחובות. ראשיתה היתה מצער, ובמשך הזמן גדלה ורחבה,

[1] ר' „מחנה יהודה", ס. חריזמן, ספרית הקהק"ל לנוער, הוצ' „אמנות", חוברת כ"ו.

[2] החומר על שערים נרשם בחלקו מפי החכם שבתי מדה"ל, והוכן בעזרת הח' יעקובי ב"כ „דבר" ברחובות, ובזה ניתנת להם תודתי.

והרי היא מקיפה עכשיו ישוב בן אלפי נפשות חי ויוצר בקרב המושבה רחובות, ומשתרעת על שטח של מאות ואלפי דונמים. כמעט ועלתה בגדלה ובמספר אוכלוסיה על רחובות האם.

רק תשע נפשות מנתה המשלחת הראשונה של עולי תימן, שבאה לרחובות באמצע חודש טבת שנת תרס"ט (1909). שיירה בת 117 נפשות נסעה מצעדה ומגבולות חידאן והגיעה ליפו בר"ח טבת, ובראשם ר' אברהם עפגין וחכם שבתי מדהלה. מיד לבואם החליטו לשלוח מקרבם תשעה אנשים שילכו לתור את רחובות ולראות אם טוב המקום לגור בו ואם הגונים יושביו. בינתים עלו אחדים מהם לירושלים כדי לחונן את אבני הכותל המערבי, ואגב לשלוח מכתבים לתימן. כשחזרו מירושלים מצאו שליח מטעם ועד המושבה רחובות, שבא ושאל את אנשי השיירה מי הוא ה„ראש" שלהם, ויזמינם לבוא לרחובות לעבוד ולגור בה. נענו להזמנה, ויעמיסו את חפציהם — ארגזים מלאים ספרי קודש ומיטלטלין — על גמלים ויבואו לרחובות. כ־7—6 משפחות מהם התגוררו בבית הועד ויתרם במחסנים ובאורוות של אכרים המושבה. שם נמצאו עד סוף ימי החורף. אך בבוא ימי השרב לא יכלו התימנים לגור במרתפים שאין בהם אויר ואור ולפעמים שרצו בהם יצורים מיצורים שונים, ולא עוד אלא שפיזורם במושבה היקשה עליהם להיפגש יחד לתורה ולתפלה, בבית־רעים ובשמחות של מצוה. מה עשו? עמדו והקימו להם כחמש עשרה סוכות מעצי אקליפטוס במרכז המושבה (מקום השוק עכשיו) וישבו בסוכות. תאמר שהונח להם מהשרב ומהרוחות — לאו דווקא. אולם כנוסם במקום אחד גרם להם נחת רוח ורבתה השמחה במעונם. לאחר יום עבודה במושבה נתאספו לסוכות והגו בתורה, ולפעמים פעמה בהם רוח השיר ויפצחו פיהם בזמירות תימן בלוית טס נחושת ורקודים. ומבני המושבה היו נקהלים לראות בשמחתם של התימנים ביחוד במוצאי שבתות.

לגודל שמחתם, הגיעה בחודש אלול תרס"ט השיירה השניה מעולי חידאן, ובראשם מנשה ודוד בני שלום קפרא. מספר הבאים כ־120 נפש. ימי חג קבלת פני הבאים נגמרו והשמים החלו להתקשר ורוחות החורף נשבו ותהי ישיבתם בסוכות קשה עד למאד. על כן החליטו לשוב אל המרתפים והאורוות של המושבה כולם ביחד, ה„ישנים" ו„החדשים".

לא קלה היתה דרכם בכיבוש העבודה. אמנם רצו בהם אכרי המושבה וכמעט ששו לקראת בואם. אך בזמן הראשון קשתה עליהם ההסתגלות לתנאי העבודה, להתחרות עם הפועל הנכרי, ותוצרת עבודתם לא היתה גדולה. האוירה הצבורית החמימה שנוצרה סביבם גם ע"י צבור פועלי המושבה, שראו בהם חומר טוב לכיבוש העבודה במשק העברי, וגם ע"י הטובים שבאכרי המושבה — סייעה להם בהרבה. גם בימים אשר חלק חשוב מהפועלים האשכנזים הלכו בטל — עבדו התימנים כמעט תדיר. ועל אף השכר הירוד שקבלו — עלה טיב עבודתם ברבות הימים על טיב עבודתו של המתחרה הערבי. המשפחות מרובות הילדים הצליחו יותר לחסוך לעצמם סכומים ניכרים, מכיון שבניהם ובנותיהם עבדו כולם מי בעבודת האדמה ומי במשק־בתים של האכרים.

בתרע"א קבלו התימנים מהקרן הקיימת לישראל בהשתדלות מר ז. מרחובות שטח קרקע בן 18 דונם הגובל את המושבה, וחלקו אותו ל־18 מגרשים. עד סוף שנת תרע"ג הוקמו כ־20 בית מהם אחדים מחמר בנוסח תימן, אחדים בבניה „בגדאדית"[1] והשאר מבלוקים. כעדת נמלים השתערו התימנים על נחלתם והחלו להקים את משכנותם. רוב מלאכת הבנין נעשתה בין השמשות לאחר יום עבודה בכרמי המושבה. אף האשה לא ישבה בחבוק ידים וכבעלה כן היא היתה יוצאת גם לעבודה בבתי האכרים וגם לעבודות חוץ בזבול, בבציר, בקלוף שקדים וכיוצא באלה, ובשעת הערב הפשילה שרווליה והגישה סעדה לתוספת נדבכים לקנה. אף הזקנים שעוד היה כח במתניהם עשו בבנין, וגם בטיפול בתינוקות בשעה שאמהותיהם עבדו בחוץ כל שעות היום. זה היה היסוד להקמת שכונת שערים.

עודם עוסקים בבנין מעונותיהם והנה באה שיירת עולים בת 100 נפשות לערך משרעב, ע"י ש. יבנאלי, שיצא לתימן וקרא אותם לעלות ארצה. ותרבה השמחה. זה היה בחודש שבט. בעין טובה נהגו אלה שכבר יש להם בתים ואכסנו את אחיהם העולים החדשים בבתיהם במשך שנה.

בשנת תרע"ג נרכש ע"י הקה"ק בהשתדלות מר ז. שטח אדמה בן 80

[1] שיטת בנין, שהיתה נהוגה עד המלחמה במושבות יהודה. היו מעמידים שלד־בית מקורות עץ מחוברות ביניהן בפלפון, ואת החלל ממלאים באבני חול ומטיחים את הקירות מבית ומחוץ.

דונם, הגובל עם בתי התימנים והיה שייך לחברת „שומרי תורה", ונקרא „כרם שומרי תורה". הרב קוק ז"ל שהיה אפוטרופוס להקדש זה נתנו להתישבות התימנים כנגד 6 לירות שקבל מהקהק"ל על כל דונם, וטעמו ונימוקו עמו: הואיל והתימנים הם שומרי מסורת על כן ראויים הם להתישב על אדמה שהיתה הקדש. משמונים הדונם הופרשו 12 דונם לצרכי צבור. השאר — 68 דונם חולקו ל־68 מגרשים. מהם 15 מגרש לעולי שרעב שבאו לפני שנה למושבה. ושוב השתערו המתנחלים בגילה על הקמת בתיהם שנבנו בכספי ה„קרן לבנין בתים לפועלים" ע"י הקרן הקיימת לישראל. כך קמה השכונה ויקרא שמה בישראל „שערים" כשם המקום — לפי ההשערה — לפנים בנחלת מטה יהודה: ושערים, ועדיתים. והגדרה (יהושוע ט"ו, ל"ב).

עד תרפ"ה (1925) שמרה שערים על גבולותיה הראשונים וגם על צביונה הפנימי וצורתה החיצונית. כל התרחבותה היתה לצד דרום, כלומר התרחקות מרחובות. היו לה גבולות טבעיים (בעיקר גבעת החול שעמדה בינה ובין המושבה רחובות ושהכביש הראשי „אכלה"), שבגללם התבלטה כנקודה מובדלת ועצמאית. משנת תרפ"ה ואילך החלה להתרחב לכל העברים. גורם חשוב להתרחבותה שמשה העליה הרביעית שהחלה לזרום למושבה. המושבה רחובות לא יכלה לקלוט את זרם העולים, והפועלים פנו לשערים. הופעת דיירים בשערים נתנה דחיפה גדולה לבנין. כשהרגישו תימני שערים טעמו של שכר דירה עמדו ובנו חדרים על גבי חדרים. בכל שעל אדמה שאפשר להקים חדר — הקימוהו. גם קומות צצו. ושערים פרצה את הגבול. עם תנועת הבנין אבדה גם את צביונה המיוחד, האקזוטי. הבתים הפרימיטיביים — בתי החמר נעלמו. במקומם צצו בתי אבן, לבנים ובלוקים. אף המטבחים הנמוכים מחמר עם הכיריים ותנור האפיה נשמטו אחד אחד כמתבישים, ובמקומם צצו בתים מודרניים. חוסר פקוח צבורי על תנועת הבנין גרם לכיעור פני השכונה. כל אחד השתדל לתפוס את המרובה ועם חברו־שכנו המעיט להתחשב. סכסוכי גבולות בין שכנים היו להופעה רגילה, והתוצאות — בית על גבי בית ללא אויר ושמש. כרמים רבים שהקיפו את שערים נעקרו ונתחלקו למגרשים (בין הקונים גם אשכנזים), ונוצרו רחובות „מעורבים", אשכנז ותימן בצוותא חדא. אם בשטח הקודם היו הרחובות צרים עד כדי 6 מטר, הרי הרחובות החדשים הורחבו לפחות עד 10 מטר. אך תקנה

זו לא נשתמרה לאורך ימים, וחלק מהרחובות החדשים נעשו שוב צרים והמחנק בהם לא קטן.

עניני השכונה התנהלו ע"י ועד שנבחר מפעם לפעם. עיקר תפקידו של הועד, הספקת מים לתושבי השכונה, חנוך לפי רוח הוריהם, ומו"מ עם המוסדות הלאומיים בכל מה שנוגע לתימנים במקום, כגון עניני התישבותם, כנסת ישראל וכו'.

עד שנת תרפ"ט קבלו התימנים מים מבאר המושבה. אך התשלומים הגבוהים בעד המים והתלות בהספקת המים של המושבה לא נתנו מנוח לעסקני השכונה והם תבעו מהמוסדות הלאומיים כרית באר מיוחדת שתספק מים לצרכי השכונה.

בינתים עשו רבים מתושבי השכונה את מגרשיהם למשתלות. עסק זה הביא ברכה לעושיו אלא שמי ההשקאה עלו ביוקר רב ותגדל המצוקה. בשנת תרפ"ה הוחל בחפירת הבאר בשערים ובראשית תר"ץ זרמו המים לברכה ותושבי השכונה נשמו לרווחה וישמחו שמחה גדולה.

בשנת תרפ"ו נבנה בתוך השכונה בית תלמוד תורה המכיל 4 חדרים על המגרש הצבורי.

תלמוד־תורה זה מתנהל ע"י ועד השכונה ובו לומדים כ־100 ילדים ב־4 כתות: א', ב', ג', ד'. רק מעטים מתושבי השכונה שולחים את ילדיהם לבתי ספר כלליים. ליד הת"ת נבנו שני חדרים מנדבת צבי אלקיס ע"י הא' זכס, אחד משמש בית כנסת והשני בית ועד.

בשנת תרפ"ז קנתה הקה"ק 690 דונם אדמת מטעים מאדמת זרנוגה במחיר 9 לא"י הדונם, וחילקה אותה בין 131 מתישבים לצורך הרחבת גבולם 4—7—9—10 דונם לכל מתישב.

במוסד חשוב נתעשרה השכונה — קופת־מלוה. קופה זו נוסדה בשנת תרפ"ט ביזמת אחדים מעסקני התימנים ואחדים מעסקני המושבה והיא מסונפת לבנק המרכזי. מטרת הקופה לתת הלואות לתושבי השכונה לצרכי בנין, מטע והבאת קרובים. במשך זמן קצר רכשה כ־300 חברים ובשנה האחרונה נוספו לה עוד כ־75 חבר. הקופה עוסקת גם במתן עצות והדרכה למתישבי שערים, משיגה להם זרעים וכיוצא, ובעת האחרונה היא מארגנת חוג לגידול צאן בשערים ומרמורק.

זרם העולים מתימן לא פסק מלבוא למושבה. ויחד עם גידולם הטבעי

והתבגרותם של בני הנעורים — נעשו גבולות השכונה צרים יותר ולאט לאט החלה ההתרחבות ע"י רכישת שטחים חדשים באופן פרטי מפרי חסכונות עמלם של העולים. וכך הלכה והתרחבה השכונה. כיום יש בה כ־400 בית בנויים ובהם מתגוררים כ־3000 נפש. שטח השכונה מגיע עכשיו ל־1500 דונמים. תימני שערים נודעים בחריצותם וב„קנאת איש מרעהו" המפעמת בכל הליכותיהם. יש בהם יזמה ושאיפה לעשות חיל והם מצליחים, אך כמדת חריצותם ותכליתיותם בעניניהם הפרטיים כן מדת רשלנותם ובלוליהם בעניני הצבור.

שערים זכתה ל„שגעונה" של הג' ד"ר מיה רוזנברג. זו ראתה את תוכן חייה לפתח את השכונה, לדאוג לילדיה, לחנוכם ולעתידם. מה שההורים עם ועד השכונה בראשם לא עשו, באה אשה מסורה זו ועשתה לבדה תוך קשיים עצומים, גם מצד אנשי השכונה שלא הבינו בתחלה לרוחה ולרצון המעשה שלה, וגם קשיים שבעשייה עצמה. כך הוקמו על ידה שני מוסדות בשכונה, שהנם עתה פנות אורה ותקוה לילדי השכונה. והנה מה שהיא מספרת בעצמה על מפעליה ונאמנים דבריה:

„משנת 1929 קיים בשערים מעון ילדים. בשנה הראשונה לקיומו קלט 40 ילד וכיום מתחנכים בו 70 ילד מחוץ לקבוצה מיוחדת בת 10 ילדים הנמצאים בטפול ובהדרכה מיוחדת. ביחד, איפוא, 80 ילד בגיל 6—3.

מגמת המוסד, לא בלבד לעזור למשפחה המטופלת בילדים רבים, ולשחרר את האם במדת היכולת מהעול הכבד אשר היא נתונה בו, כי אם גם ליצור בין המבוגרים בכלל, יחס יפה והבנה מתאימה לילד; וכן להביא את ראש המשפחה לידי הכרת הצורך בטפול ובחנוך גם לבן וגם לבת.

אצל העדה התימנית קיימת עדיין מסורת ידועה ביחס לבן, שיש ללמדו „תורה ודרכי השם", ואין מסורת כזו ביחס לבת. אמנם גם הילדים — במספר לא מועט — נשלחים לעבודה, בגיל רך, כשעוד לא מלאו להם 12 שנה, אבל לגבי הילדות נוהגת „מצוה" זו של עבודת כפים בהיותן עוד בגיל 8.

לאחר שנתים של עבודה מאומצת במעון נוכחנו לדעת, כי לא כל הילדים העומדים על סף בית הספר, יקבלו את הסכמת הוריהם להמשיך חנוכם בבית הספר העממי. גם ההקלות המיוחדות, וההשפעה האישית על

כל ראש משפחה לא עזרו. רבים נשארו מחוץ לכתלי בית הספר העממי.

בשנת 1930 נוסד קלוב אשר הציג לו למטרה לטפל באופן מיוחד בהכנת הילדים אשר באו מתימן, להקנות להם את הידיעות הדרושות כדי שיוכלו להתקבל לבית הספר. כאבן נגף היתה לנו טענת ההורים: „מה יהיה לילדים כאשר יגמרו — מה יוכלו להרויח מלמודם זה". תוצאות חפעולה לאחר 3 שנים היו חיוביות מאד, רק לגבי ילדים שבאו מאותן המשפחות, אשר הגיעו להכרה, כי קודם כל יש לתת לילד את הידיעות הדרושות, ואח"כ לכוון אותם לקראת תכלית זו או אחרת בחיים. אולם אלה היו לא רבים במספרם.

השאר — והם הרוב — בין אלה החדשים מתימן ובין אלה הנמצאים מכבר בארץ, נשארו עומדים על נקודת ההשקפה ש„כל המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תפלות", ואין טעם לקיים את המוסד בשביל ילדים בלבד.

גמרנו אומר, ליצור מוסד מיוחד, לילדות בעיקר, עם תכנית מיוחדת, שתהיה התכלית המעשית שזורה בתכנית חלמודית. וכך נוסד בית־הספר למלאכה אשר בו מלמדים, לפי תכנית מקוצרת ומגובשת של בית־ספר עממי, אולם החלק העיקרי של תכניתו הוא למוד המלאכה והשיטה העמלנית.

מגמת בית הספר למלאכה: להכין את הילדה באופן מעשי לקראת חיי עבודה, להדריכה עוד בגיל הרך לקראת מקצוע. הנסיון הוכיח כי שטה זו היא הקרובה ביותר לרוחם של בני העדה הזו. זו היא כפי הנראה הדרך שעל־ידה אפשר להשפיע על ראש המשפחה ולהטות את לבו, כי ביחד עם המסורת ללמד את הבנים תורה ומעשים טובים יסכימו שהבנות תלמדנה תורה ומלאכה, שיש בה תכלית. כאשר נוכחו האבות, כי חנוך הבנות בבית־הספר מתבטא בלמוד העבודה והכנה למקצוע זה או אחר, נחה דעתם. וראיה לדבר: מספר התלמידות כיום הגיע ל־120 וגילם מגיל 6 עד 14. לעומת 35 תלמידות, בזמן פתיחתו בשנת 35־1934.

המקצועות אשר לקראתן מכינים את התלמידות האלה הן:

1. מלאכות יד שונות וביניהן קליעה תימנית ורקמה תימנית.
2. גדול ירקות וטפול בגנת נוי.

3. משק בית.
4. טפול בילדים בגיל 6—3.

התלמידות מגיל 14—12 לומדות את המקצועות האלה כל אחת לפי כשרונותיה ונטיותיה, ומתמחית באחד מהם. כך, שכל המקצועות האלה לא יהיו זרים להן, וכל אחת יהיה לה מקצוע בחיים. נחוץ היה לתת לתלמידות במוסד זה הדרכה בעוד כמה מקצועות בעלי־ערך חיוני לגבי הסביבה שממנה הן באות, והדרכה זו אינה נתנת מחוסר אמצעים, וחבל.

הנסיון הוכיח שאם יש טיפול והדרכה מיוחדים לחניכות כאלה, הרי אפשר לנצל את הכשרונות הכבירים הגנוזים בעדה זו בעיקר במלאכות יד, בציור האורנמנטי וכו', ועוד רבים הכשרונות הנסתרים שטרם באו לידי גלוי בשטחים אחרים, מחוסר אפשרות לפתח אפני עבודה, נוספים לאלה הקיימים.

אם המוסד הזה יוכל להתקיים, יש לקוות שיצליח להגיע למזיגה מענינת, לגבי תכנית למודים מתאימה ביותר לחניכים, בעלי עבר שונה.

יש להצטער שלא ניתנה האפשרות למוסד הזה לקבל גם ילדים. כל הילדים העוזבים את המעון בשערים בשנתם הששית, ממשיכים את למודיהם רובם בתלמוד תורה, ומיעוטם בבית הספר העממי. הצד השוה שבהם שאין הם ממשיכים את למודם בכוון מתאים לאפים ולכשרונותיהם. צריך היה ללמדם במוסד המכוון את תכניתו לפי הצרכים המיוחדים של סביבה זו — לאמור טפול מתאים והדרכה מיוחדת כללית וגם הכשרה לעבודה ולמלאכה. אלו היה כך, היה פותח בלי ספק מספר הילדים אשר מחוסר טפול מתאים נהפכים לילדי רחוב או, במקרה הטוב ביותר לילדים היוצאים בגיל רך לעבודה קשה, ומופיעים בתור אוביקט לנצול. ובגיל הבחרות והבגרות, עומדים הם מחוסרי כל: מחוסרי ידיעות ומחוסרי מקצוע.

חוסר האמצעים הוא למכשול בעבודה, אין אפשרות לפתח את המוסד. ויש גם חשש תמידי לעצם קיומו. רובם של ידידי המוסדות האלה (המעון ובית הספר למלאכה) חיים בחוץ־לארץ ודוקא במקום שמתהפכת חרבו הלטושה של היטלר, לאמור בוינה, ורק מיעוטם של הידידים חיים בארץ והם מחוסרי אמצעים ואין בכוחותיהם לעזור עזרה ניכרת לקיום מוסד ולא כל שכן לפתוחו.

יש לציין לשבח כי ההורים התרגלו לבכר את משלוח בנותיהם לבית הספר במקום לשלחם לעבודת ילדים, והרי הם עושים זאת מתוך ספוק ונחת־רוח. אולם גם הם אינם נושאים באופן רציני בעול החנוך, ועזרתם למוסד היא מצערה מאד ואינה מגיעה אפילו ליכלתם המועטת. בעיקר עוד טרם התפתחה בלבם ההבנה שמי שיש בידו יכולת יתרה, יכול גם לעזור יותר. כל אחד רוצה דוקא להשתתף במוסד לפי יכלתו של מחוסר יכולת. עוד קיים המושג הפרימיטיבי שדאגת צרכי הצבור מוטלת על „החוץ" ואין השאיפה לאזור את הכוחות ולהנשע קודם כל מבפנים. ראוי לציין לשבח רבות מאמהות החניכות, המשתדלות במיטב יכלתן לעזור למוסד על ידי עבודתן הגופנית בו ושהיא דרושה תמיד.

עיקר חשוב בבית הספר — להקנות את מידת היחס היפה בין אדם לחברו ורגש האחריות לצבור שבו הוא חי, לסביבה שלו, שרבו בה הצללים על האור. יש להאמין שאלה אשר יצאו מהמוסד לאחר שלש שנות המעון ושמונה שנות בית הספר למלאכה — יצליחו להשפיע השפעה מכרעת על דרכי התפתחותה הרצויה של העדה וישרישו בתוכה את העיקרים החסרים בה כיום.

ודוקא תפקיד זה — להביא שנוי ערכין יסודי בחיי העדה, ע״י חנוך מתאים של הילדים — הוא שמצא הד בלבות הידידים המעטים של המוסד, אפילו אלה הרחוקים מהמסורת היהודית ושאינם מבני ברית.

בין התרומות הבטוחות ישנה תרומה של 30 לא״י ממועצת רחובות, ובערך 20 לא״י מהממשלה. סך־הכל 50 לא״י לשני המוסדות שמתחנכים בהם 200 ילד וילדה.״

כאמור, חרגה שערים ממסגרתה. מבת חורגת של רחובות הפכה לאחות בכירה, וההפיכה הזו עוררה שאלות רבות שהן קשורות ודבקות למושבה, ובזה מתחילה פרשת שערים ורחובות: שערים מהי? — נקודת ישוב עצמאית או חלק בלתי נפרד מרחובות. עבודת הבנין הוגברה ביתר שאת עם הפרוספריטי שבאה לארץ־ישראל. גבולותיה של שערים התרחבו עוד יותר. בנינים רבים הוקמו ללא תכנית והשגחה. המצב הסניטרי הלך הלוך ורע,

חוסר דאגה לחינוך, לתיקון דרכים, כל זה אילץ את המועצה המקומית ברחובות לדאוג לגורלה של אחותה שערים. בראשית הדיון הבינו גם חקלאי רחובות שאין להפריד בין שערים ורחובות ודינן כדין נקודה ישובית אחת. כל החובות והזכויות, החלות על תושבי רחובות, צריכות לחול על תושבי שערים. אך עסקני שערים נבהלו מפני חובות אלה שמועצת רחובות אומרת להטיל עליהם והחלו לקבול נגד מרות זו של המועצה, והמלחמה החלה: עורכי־דין, משפטים, מאסרים והוצאות של עשרות ומאות לירות ללא תועלת צבורית לאיש מתושבי שערים. בינתים התחרטו אכרי רחובות על רצונם לשלב את שערים לתוך תחום השפוט של מועצת המושבה. למראית עין הם אומרים, כי אין צורך להתקוטט עם התימנים ויש להניחם לנפשם עד שיתבגרו ויאמרו: „רוצים אנו בכך". אך לאמתו של דבר חששו האכרים שמא יצטרפו התימנים — שהם פועלים ברובם, אעפ"י שרבים מהם בני ברית של האכרים — אל הפועלים, והשלטון ישמט מידי האכרים. מכאן הנסיגה אחורנית, והחרטה לרצון הראשון. עתה רצונם להעניק לשערים חובות ללא זכויות. מסים מתושבי שערים — אדרבא. זכות בחירה — לא ולא. אך התימנים הפשוטים בחושם הבריא התקוממו נגד היחס הזה בכל עוז, וזה שנים ששאלת שערים טרם מצאה את פתרונה. הצעות שונות הוצעו לה, ביניהן — קהלה נפרדת, אך אף הצעה אחת טרם נתקבלה, ותושבי שערים מתפללים לפתרונה המלא של השאלה הזאת ומצפים ליום הסרת המחיצה המלאכותית בין שכונתם ובין רחובות אמה, ולאחוד שלם לזכויות ולחובות.

כפי שהזכרנו בתחילה באו שלוש השיירות הראשונות לרחובות משלושה מחוזות בתימן. גם העליות האחרונות הביאו אתן עולים ממחוזות אחרים, ובעיקר קבוצה אחת גדולה ממחוז אלשרף אשר בתימן, שבאו לשערים בשנות 30—1929. כל אנשי מחוז וכל בני עליה מהווים כעין חטיבה אחת גם בענינים הצבוריים וגם ביחסים החברתיים. ואף כי „כלפי חוץ" קיימת מסגרת כפולה אחת לכולם: השכונה והמוצא התימני של כולם, הרי כלפי פנים רבים הפילוגים וחסרה אחדות שלמה ואמתית בדעה ובמעשה. כביטוי לפרוד זה תוכיח העובדא שקיימים בשכונה זו שלשה־עשר בתי־כנסת, שבהם מתפללים בנוסח אחד — „שאמי" (עפ"י נוסחת האר"י),

בשנים מתפללים בנוסח „בלדי" (נוסח הרמב"ם) ובאחד בנוסח, מבטא ונגון ספרדיים. ליהודי חידאן וצעדה יש הרגשה של עליונות גם מתוך שהם אלמנט פקח וחרוץ, וגם משום שהם הראשונים שבאו למקום והניחו יסודותיו. ה„חסויים" (עולי שרעב) הם כמעט הרוב ומתרכזים בסביבות מיוחדות. לעומת זאת הראו עולי אשרף מרץ ויזמה, והם משתערים על כבוש ההשפעה בשכונה מידי הותיקים. גם הם מרוכזים כמעט בסביבה אחת.

הנגודים בין הדור הישן והדור הצעיר מוסיפים אף הם את חלקם במסכת הפילוגים והרגינה. הדור הישן רוצה בקיום נוסח החיים שהיה רגיל בו בתימן. אותו הווי מסורתי במשפחה, בחדר לימוד התינוקות, בבית־הכנסת ובבתי שמחה ומשתה. הצעירים נוטים להסתגל לדרכי חיים מתקדמים בנוסח התרבות הסובבת אותם. אולם מהתמזגות גמורה רחוקים עדיין גם הצעירים. מעטים מאד מקרי הנשואין המעורבים. ובשעה שהדור הישן חי בתוך מסגרתו ותרעומתו מכוונת רק כלפי הדור הצעיר שאינו הולך בדרכיו, הרי הדור הצעיר עצמו חי בלא שום מסגרת, גם בתוקף דרכו שהיא התמזגות והתערות בסביבה, וגם מחסרון תרבות יסודית והתפתחות מספיקה אשר תעמידו במדרגה אחת עם בני הסביבה. בקרב הדור הצעיר מעטים אלה שגמרו את חוק לימודם בבתי הספר ורבים למדו בחדר בלבד. משום כך הסתגלותם אל הסביבה מתבטאת רק בצדדים החיצוניים: במלבוש, בדבור, בהליכה לראינוע, בפריקת עול המרות הדתית וכיוצא.

לעומת זאת נתקיים בשכונה בעשר השנים האחרונות סניף הנוער העובד. תנועה זו קבעה מסגרת ידועה לשאיפתו של הדור הצעיר להתחדשות. סביב הקלוב ובתוכו נתרכזו המוני נערים ונערות, מהם אחדים שעלו מבחינה חנוכית והגיעו לכלל בעלי הכרה חלוצית־תנועתית, ואף עקרו ממקומם והלכו לחיות בקבוצים שבסביבה, ומהם רבים שהתקדמו במקצת ולכל הפחות למדו לקרוא ולכתוב ולחשב מעט, וכן גם ידעו לסגל לעצמם טעם חיים השונה מחיי הוריהם, ונותן להם סיפוק.

מבין ההורים מעטים מאד המביטים בעין יפה על הנוער העובד. ויש כאלה הלוחמים בקיומו ורואים בו רעה שצריך לעקרה מן השורש. מובן כי דרכי הפעולה החנוכית התכליתית של הנוער העובד נושאים פרי ישוה להם, ומקהים את חודה של מלחמת ההורים, לאחר שהם רואים מה מבורכת היא פעולה זו.

בעת האחרונה הקימה מ. פ. רחובות בית לנוער העובד בשכונה על מגרש חכור לזמן ארוך. דבר זה ליכד יותר ויותר את הנוער וגיבש את הפעולה. המועדון — פנת התרבות היחידה לנוער השכונה. שם נערכים מפעם לפעם הרצאות, מסבות ונשפים המושכים אליהם גם רבים מאנשי הדור הישן. בשנה האחרונה נפתח ע"י מ. פ. רחובות בית ספר ערב לנערים עובדים, בו לומדים כ־60 נער ונערה ע"י מורים מתנדבים.

ב. שיבת־ציון ונוה־ציון

אם כי העולים הראשונים שבאו מתימן הגיעו לרחובות, הרי המתישבים התימנים הראשונים (ארבע משפחות) באו עוד בשנת תרנ"ו לראשון־לציון מירושלים, ומצאו את קיומם בעבודת היקב. שנים רבות לפני כן היו באים תימנים מירושלים בעונת הבציר מדי שנה בשנה, כדי להתפרנס ממלאכה זו ולהשתחרר לאט לאט מצרות ה„החלוקה" ומהמחסור שסבלו בירושלים. ארבע המשפחות האלה החליטו להתישב בראשון־לציון ישיבת קבע.

בשנת תרס"ט באו למושבה 6 משפחות (בני עוכאשי), עולים ממחוז ד'מאר אשר בתימן, וגם הם מצאו את קיומם בעבודת היקב.

בתשרי שנת תר"ע הגיעה לראשון־לציון שיירת עולים תימנים מחידאן אשר בצפון תימן, שמנתה כ־30 משפחה, מאה ועשרים נפש בערך, ובראשם המנוח טביב בן אברהם ז"ל (נפטר בתרצ"ה).

את השיירה ליוו מיפו החברים יוסף שפרינצק וקליבנר מטעם המשרד הארצישראלי והסתדרות „הפועל הצעיר". המושבה אכסנה אותם במשך ששה חדשים ברפתות ואורוות שונות ובעיקר בבית־העם שגם הוא היה דומה לאורוה. אחר כך הוקמו עבורם צריפים ע"י פיק"א באמצעות ועד המושבה, ובהשתדלותם של המנוח צבי הירשפלד והמנוח א. מ. פריימן.

גם עליה זו מצאה את פרנסתה על פי רוב בעבודת היקב, אולם הם התחילו לעבוד גם בשמירה ובבציר ובכל עבודה בכרמים.

זקני התימנים מספרים: באותו פרק זמן שהגיעו העולים האלה למושבה, לבושי קפטאנים ואזורי „מיאזר" שחורים, ונשותיהם מסורבלות בלבושן כמנהג תימן — לא האמינו בני המושבה שהללו הם יהודים, והרבו עליהם שאלות אם הם מהולים, אם הם מתפללים, אם הם יודעים לקרוא

תימני עובד ביקב בראשון־לציון

מושב התימנים שיבת־ציון ע"י ראשון־לציון, מאוסף הקרן הקיימת לישראל

בתורה וכו'. וכשנוכחו כי יהודים המה כבדום ואהבום. מר א. אברמוביץ דאג לאסוף להם בגדים מהבתים, והם קראו שמו „אדון שלילה" (אדון סמרטוטים), על שם הבגדים שהיה אוסף ונותן להם, וגם משום שהיה קשה להם עדיין לבטא את שמו הזר להם — אברמוביץ.

בשנת תרע"ד הגיעו לראשון־לציון כ־30 משפחה עולים משרעב שבדרום תימן. כולם יצאו מיד לעבודת השדה והצליחו בה. בתחלה הקימו להם אהלים ממחצלות למעון, ולחלק מהם שמש מרתפו של אחד האכרים למחסה, ובמשקו עבדו והתפרנסו. ימי הבציר היו לתימנים ימי אושר ורווחה, כי חלק היו מתקבלים לעבודה זמנית (שהיא גם „מכניסה") ביקב, וחלק פשטו על השמירה בכרמים, שהיתה נמשכת אז 7—6 חדשים רצופים. כעבור ששה חדשים הוקמו עבורם צריפים בקצה רחוב בלפור (גובלים כיום עם שכ' שיבת־ציון) ע"י הקרן הקיימת לישראל. פיק"א אף היא נאותה לעשות שני צריפים כראשונים.

בשנת תרפ"ב הוצע לתימנים ע"י ועד מתישבי „נחלת־יהודה" (ליד ראשון לציון), להעביר שם כמה משפחות להתישבות במושב. ואחרי דין ודברים בשאלת „מי ומי ההולכים" כנהוג, נתקבלו למושב 6 המשפחות הדרושות. שנים מהם עזבו את המושב מחמת שלא היה בו „מנין תימנים", ויתרם השתרשו במקום והנם כיום המאושרים ביותר בין המתישבים התימנים בארץ, ומשקיהם מהיפים והמוצלחים שב„נחלת־יהודה". לכל משפחה יש רפת, לול, עשרה דונם פרדס, בית בן 2 חדרים ומרפסת, וכמובן גם 8—6 ילדים (כן ירבו!) כרגיל אצל אחינו התימנים. בזמן האחרון הוסיפה להם הקה"ק עוד 10 דונם לכל משפחה.

בכל צרכיהם הצבורים, הכלכליים והתרבותיים, שותפים הם עם שאר מתישבי „נחלת־יהודה". התוצרת נמסרת ל„תנובה". הצרכים נקנים ב„המשביר". התפילה — בבית הכנסת הכללי. הסביבה השפיעה עליהם השפעה גמורה בכל הליכותיהם, (אם כי לא שינו את מנהגיהם וסגנון חייהם בבית ובמשפחה), וילדיהם לא יזכרו עוד שהיו „תימנים", כי הם מעורים בין ילדי המושב כשם שהוריהם מעורים בין הבוגרים.

בשנת תרפ"ד נקנה ע"י עולי חידאן כרם, שהיה שייך למר א. אברמוביץ, בגבול המושבה ראשון־לציון מצד דרומית מזרחית, בשטח של

48 דונם, ובמחיר של 11 לירות הדונם. הכרם חולק ל־19 מגרשים ל־19 משפחות. אגב: עד המלחמה היו עסקניהם נוסעים ליפו, כדי לתבוע „בתים ומעט אדמה". רגלי היו מהלכים מראשל"צ ליפו שלא היו עוד אוטומובילים וגם כביש טרם היה. זקני העסקנים מספרים כי כשהיו נכנסים אל ש פ ר י נ צ ק היה מושיבם על ארגזים מחמת שלא היו עדיין כסאות לועד הצירים... עתה זכו לקבל את הסכמת ה„קרן לבנין בתים לפועלים", שתבנה להם בתים על מגרשיהם. המוסדות דרשו מהם להלאים את מגרשיהם והם התנגדו. אחר כך הושג הסכם שכל אחד „ימכור" חלק ממגרשו — דונם אחד למקום הבית והחצר — לקרן הקיימת והבתים נבנו.

למזלם נזדמנה לשכונה נדבנית ידועה מסינגאפור אשר בהודו (כיום יושבת בהר כנען), הגב' שרה לוי, ונדבה לבנות בשכונה בית כנסת מפואר, ולצדו מקוה ובאר על חשבונה. ביהכנ"ס והמקוה נבנו לאלתר, אך חפירת הבאר נדחתה ונתבטלה אז מפני שרבו עליה. בין שתי שורות של תשעה־עשר הבתים היפים, משני צדי הרחוב, ניטעו שתי שורות ברוש רענן, העוטים על השכונה יופי של בית הבראה, ושם נאה ניתן לה — שיבת־ציון (ע"ש הפסוק „בשוב ה' את שיבת־ציון". תהלים קכ"ו).

כעבור שנה מאז נבנו בתי „שיבת־ציון", התעוררו גם עולי שרעב וידרשו מהקרן הקיימת כי תבנה להם שכונה דוגמת „שיבת־ציון", וגם תרכוש להם חלקת אדמה בתור פועלים חקלאיים. הקה"ק ניאותה לדרישתם וקנתה למענם 50 דונם למגרשי בית מערבית לשיבת־ציון, ומכספי ה„קרן לבנין בתים לפועלים" נבנו 16 בית, ושם מיוחד ניתן לשכונה זו — „נוה־ציון" (עפ"י האמור בתפלה: „בשובך לנוך לציון"). אנשי השכונה בנו להם בית כנסת קטן מכספי עצמם, ובין שתי השכונות באמצע הוקצה מטעם הקה"ק מגרש צבורי, שעליו עומד צריף מיותם ומשמש ת"ת לילדי השכונות. לא אחת תבעו מהמוסדות הקמת בית צבורי שישמש לכל צרכי השכונות: מרפאה, גן־ילדים ות"ת. אך כאשר אושר התקציב, רבו ביניהם על דברים של מה בכך, ומשלחות הופיעו במוסדות ודרשו עיכוב ההוצאה לפועל של הבניה. לכשהשלימו ביניהם התברר שהתקציב כבר נאכל בדברים אחרים ושוב חזרה קושיא למקומה. בזמן האחרון יש הרגשה כי סוף סוף יקום הבנין הצבורי הנכסף. ולפי שעה קיים בשכונת „שיבת־ציון" גן ילדים בדירה

שכורה, מוחזק ע"י המרכז לחנוך של הסתדרות העובדים, ונתמך מקרן המסעדות של ויצ"ו. בגן זה מתחנכים ילדי השכונות והוא פינת אורה ויופי בשכונה. בעזרת הסתדרות מדיצינית „הדסה" וקופ"ח עממית במושבות נבנתה מרפאה בשכונה זו, ורופא ואחות מבקרים בה לעתים קרובות, ושוקדים על בריאות תושבי השכונות. התושבים עצמם משתתפים בהחזקת המרפאה בתשלומיהם החדשיים.

בשנת תרצ"ב נקנה ע"י הקה"ק שטח קרקע בן 180 דונם מאדמת ספריה הגובלת עם השכונות האלה, במחיר 18 וחצי לא"י הדונם, וחילקה אותה בין תושבי השכונות בתוספת עוד כמה משפחות מהעולים החדשים, 4 דונם לכל מתישב. המתישבים עצמם השתתפו בדמי קניית הקרקע בסכום של 3 לא"י לכל דונם, והשאר שלמה כמובן הקה"ק.

בכוחות עצמיים של המתישבים ובעזרת מוסדות כספיים לאומיים, נחפרה באר לצורך השקאה, ונוסדה אגודה שיתופית של המתישבים המחזיקה את הבעלות על הספקת המים. בקרוב הם עומדים לקבל תקציב לשם ציוד משקיהם, ובינתים חלק מהאדמה כבר נטוע הדרים ונושא פרי זו השנה השניה.

תושבי השכונות האלה חיים כמעט כולם על עבודה שכירה במושבה. רוב אנשי „שיבת־ציון" עובדים ביקב. השאר בחקלאות. אחדים עוסקים במקצועות הבנין ובחנונות, ומהם כבר הזקינו ואינם מסוגלים עוד לחיי עבודה. את משקיהם הם מעבדים עפי"ר בעבודה עצמית, לאחר יום עבודה קשה במשקי המושבה. אולם אלה שעובדים עבודות קבועות, מעבדים משקיהם ע"י שכירים מבין העולים החדשים.

החיים הצבוריים בשכונות אלה עשירים במריבות ובאספות ובוכוחים וכו', ועניים בתוצאות מעשיות. וכמו בכל נקודות התימנים חסרים יסודות שתופיים ואמון הדדי בין המתישבים. רוב המתישבים הם חברי הסתדרות העובדים. אך הם נזקקים לה רק לעתים רחוקות בשעות הצורך. שכונת „שיבת־ציון" היא ערש גידולה של „התאחדות התימנים", ובכל זאת הם נזקקים לה פחות מאשר מושבים אחרים של תימנים. נערי השכונות גדלו וטופחו ע"י הנוער העובד ותמיד התקיים בהן סניף גדול ומסודר של הנוער העובד, אך ההורים נלחמים בזה בחרוף נפש וידם עדיין על העליונה.

תושבי השכונות לוחמים זה ימים רבים על שחרורם משיפוט המועצה המקומית של ראשון־לציון. הם רוצים בחיים עצמאיים לשכונותיהם, עם שחיטה מיוחדת, רבנות מיוחדת, חנוך נפרד וכו'. אדיר חפצם כי יותן להם לעשות את השרותים הצבוריים הנחוצים להם בעצמם. במלחמה זו הם משקיעים כוחות עצומים, ולא עוד אלא שיש רגלים לדבר כי משיבת־ציון יצאה תורת המלחמה ל„עצמאות" השכונות. ולאמתו של דבר, לו היו מגיעים לכלל נסיון כזה שבו יהיו הם האחראים לעשות את השירותים הצבוריים הנחוצים לשכונות בעצמם, לא היו מצליחים, ומיד היתה מתבררת להם אפסות השאיפה הזאת.

מספר הנפשות בשכונות אלה מגיע כיום ל־540.

בתוך המושבה ראשון־לציון מתגוררים עוד כשלשים משפחות תימנים שרכשו מגרשים ובנו בתים בכוחות עצמם. הם מתפרנסים מעבודה במושבה, ואין ביניהם ובין שתי השכונות הנ"ל שום שתוף פעולה. גם העובדה שאלה קבלו „זכויות" מהקרנות הלאומיות ואלה לא קבלו, מרחיקה אותם אלה מאלה. רק הרגשת ה„תימניות" — מושג מופשט מאד ובלתי ברור, שיש לו עדיין כח רב בחיי התימנים — מלכדת אותם.

ג. נחליאל[1]

הנקודה היותר עלובה בין נקודות ההתישבות של התימנים בארץ־ישראל, היא בלי ספק — נחליאל ליד חדרה. על שטח של 100 דונם אדמת הקה"ק בנויים כ־60 בתי דירה, מהם צרים ונמוכים וכולם צפופים זה בתוך זה וזה על גבי זה. ובתוך שכונה זו מתגוררות כ־70 משפחות המונות כ־500 נפש אדם.

מר ש., מראשוני נחליאל, מספר:

„באדר תרע"ב הגיעה שיירתנו בת 40 משפחה שנתלקטו מחוביש, עודין בעדאן, אוצאב ושרעב עפ"י קריאת הח' יבנאלי — ליפו. מיד הלכנו לחפש את ביתו ולא מצאנוהו. אחרי זמן מועט פגשנו את האיש „ויכר את אחיו והם לא הכירוהו". מה גדלה תמיהתנו שכבר גילח את זקנו ופיאותיו שירדו על פי מדותיו, והרי הוא לבוש עתה „פרנג'י", לא כאשר בהיותנו

[1] הוכן בעזרת מר יצחק אריכא איש נחליאל.

אצלנו בארץ התימן. חלק ממנו יצאו לפתח־תקוה לראות את שלום אחיהם וקרוביהם ולדעת מעשיהם, ואני בתוכם, והשאר נשאו רגליהם חדרתה. בפתח־תקוה נוסיתי לראשונה בעבודת המעדר והצלחתי. כעבור חדשיים יצאנו ברגל מפתח־תקוה לחדרה. בדרך פגשונו ערבים ושדדו את חפצינו. זה היה בעמק חפר כיום. כשהגענו למושבה, מצאנו את חברינו יושבים ברפתות ובמחסנים ונצטרפנו אליהם. אנחנו היינו ערומים ויחפים ואין צורך לומר רעבים. אבל הם כבר נתקבלו לעבודה אצל „אגודת נטעים" בחדרה, והשתכרו עד שני בישליק ליום. הם השתדלו בעדנו ואחרי כמה ימים נתקבלנו כולנו לעבודה אצל האגודה.

כעבור 4—3 חדשים עברנו כולנו ל„חאן" המפורסם בחדרה, והתגוררנו בחדריו 12—10 נפשות בכל חדר. באחד המחסנים היו חביות גדולות וריקות, ואנחנו שהיתה נפשנו צמאה, גלינו חיש מהר שאחת מהן היתה עדיין מלאה „חי" (יין) תאוה לנפש. בכלל, ה„חי" באותו הזמן היה עוד כולו נקי וטהור והיה עבה וטעים — מתפעל מר ש. — וכולנו אהבנו את ה„חי", ולא היינו פונים אל הקוניאק השורף את המעיים כהיום הזה. כמים קרים על נפש עייפה היה לנו ה„חי" הזה ותרבה השמחה במעוננו".

בשנת תרע"ד נגשה הקה"ק לבנות 20 בתים לתימנים על שטח אדמה שהיה שייך לה, בדרומה של חדרה. כל בית היה כולל חדר ארבע על ארבע, מטבח ומרפסת כל אחד שנים על שנים וכן הקימה 3 צריפים גדולים, בכל צריף שמונה חדרים, וגודל כל חדר היה שלושה על שלושה. וכך הוקמה שכונת נחליאל.

אכרי חדרה לא שעו אל התימנים, ולא הזמינו אותם לעבודה, בה בשעה שבכל בית אכר התגוררה משפחה ערבית ועבדה בשדה ובבית, והמושבה המתה כולה מערבים. ואלמלא „אגודת נטעים", אפשר שלא היו מוצאים התימנים כל אפשרות של קיום במושבה זו. בצדק קוראים התימנים את האגודה בשם „אם נחליאל". אחדים מהפועלים התימנים שקדו להתמחות במלאכתם, ולפעמים היו עושים זאת בהסתר. במשך הזמן נעשו לחקלאים מקצועיים ושמם הולך לפניהם עד היום הזה. עם התמחותם בעבודה גדלה גם משכורתם, והגיעה עד פרנק וחצי ליום (3 בישליקים).

אחד מהתימנים הלך וקנה נחיל דבורים מהערבים שבסביבה, והתחיל

עושה דבש. ראו אחרים בהצלחתו ועשו כמוהו, ובמשך זמן קצר התפרנסו כ־10 משפחות ממכירת הדבש. ומוניטין יצאו לדבשה של נחליאל בכל הארץ[1]. פח דבש היה נמכר בשתי לירות זהב. במשך הזמן התחילו גם בגידול צאן, ויהי לאנשי המושב עדר בן 200 ראש.

בינתים קפץ רוגזה של מלחמת העולם. בקיץ תרע"ח באו לחדרה המהגרים מיהודה, וביניהם כ־60—50 משפחות תימנים מיפו ומפתח־תקוה, שהתגוררו בשכונת התימנים, ומילאו את בתיה ורחובותיה עד אפס מקום. אנשי המושב טפלו במהגרים, תמכו בהם והושיטו להם יד עזר. אחדים מהם סודרו לעבודה במשקי „אגודת נטעים", ופתחו למענם שמונה בתי כנסיות לתפלה.

באחד מלילי שבתות, עמד אחד מאנשי נחליאל ליד שולחנו והיה מסלסל בקידוש ובפזמוני „שלום עליכם מלאכי השרת", והנה הושטה יד דרך החלון המשורין ברשת ברזל, ונסתה לסחוב את ככר הלחם היחידי של המשפחה מעל השולחן, אך, כמובן, נתפסה היד בשעת מעשה והנה חייל תורכי רעב עומד תפוש מאחרי הסורג. בינתים הספיק חברו להוציא את קדרת החמין שבחצר, ולמחרת מצאו את הקדרה הריקה מתגלגלת ברחוב.

עם כניסת האנגלים פרצה מגפה בחדרה וסביבותיה, וניספו בה כ־20 נפש מבני נחליאל.

בשנת תרפ"ד באו לחדרה עוד עשר משפחות מבעדאן. במשך זמן קצר דרו אצל חבריהם וקרוביהם. אח"כ נבנו עבורם 10 בתים בצפון נחליאל מכספי קרן היסוד, עפ"י תבנית הבתים הראשונים, אך יותר מרווחים מהם במקצת. ועד השכונה חילק את שאר הקרקע למגרשים בהסכמת הקה"ק, ויתר מחוסרי דירות הקימו להם בתים קטנים וצריפים מכספם.

האדמה נתחלקה ל־50 משפחות, דונם דונם וחצי לכל משפחה, וכ־20 משפחות מתגוררות על פחות מדונם. רובם קנו „חתיכות" מגרשים מחבריהם אנשי השכונה. כמה דונמים נשארו בתור מגרשים צבוריים, מהם 8 דונם „הושאלו" למ. פ. חדרה להקמת בית החנוך לילדי העובדים, והשאר לצרכי הצבור.

בשנת תרפ"ו נחפרה בכספי קרן היסוד באר בשכונה, ונבנה מכון מים עם מניע קיטור, שהיו מספיקים 10 מטרים מעוקבים לשעה ועלו כ־600

[1] ראה „גידול דבורים בנחליאל", צבי ליברמן, עלון „גן־הירק", נחלל, תרע"ט, חוב' אב (רשימה מקיפה על הנעשה בנחליאל).

לא״י. אך בשנת תר״ץ החליפו התושבים על חשבון עצמם את המוטור במניע חשמלי, ועשו קדוח חדש. למזלם נגלה להם מעין מים חיים, ועכשיו מספקת הבאר 120 ממ״ע לשעה. ההשקעה בעסק זה עלתה לאנשי השכונה כ־300 לא״י. הודות לשפע המים התחילו הכל נוטעים מגרשיהם. מי חמד לו עצי הדר ומי גן ירק, ולא נשארה זרת שלא נוצלה כראוי. ובשנת תרצ״ד הובאו לנחליאל מתימן שתילי ה„קאת״, זה העץ החביב כל כך על התימנים, ובזכות ההשקאה ותנאי האקלים המתאימים, פרח ונתפשט, ועכשיו מספקים אנשי נחליאל לשוק ה„צרכנים״ התימנים „קאת״ בכמויות ניכרות. לפני היות באר המים המיוחדת צרכו התימנים מים מבאר המושבה. אך נפלו בסוף סכסוכים קשים בגלל מחירי המים, והגיעו הדברים לידי כך, שבמשך זמן ידוע שאבו תושבי נחליאל מים מהבצה שבסביבה.

בשנת תרפ״ח נבנה בשכונה בית־ספר חרדי בהשתדלות „התאחדות התימנים״ ומרכז „המזרחי״ מכספי קרן היסוד. הבנין כולל 2 חדרים המותאמים לתפקידם ובו לומדים כ־80 ילד וילדה (מעורבים), ע״י שלשה מורים — אשכנזי, ספרדי ותימני.

בשנת תרפ״ט נבנה בית כנסת מרכזי בכספי חלק מהמתישבים, שהיו המיסדים, ובעזרת התנדבותם של רוב בני המושב. ובכל זאת קיימים עוד 3 בתי כנסת, בהם מתפללים מניינים מבני מחוזות מסוימים.

משנת תרפ״ד עד תרצ״ו התקיים בשכונה בית מרפא שנפתח ע״י „הדסה״, ונתמך בתשלומי המתישבים בסכומים משתים עד עשר לירות לשנה, הכל לפי המצב. בראשית תרצ״ז נסגר בית המרפא בגלל ריבות ומדנים בין בני המושב לבין עצמם.

חלוקתם המחוזית של בני המושב היא כדלקמן: 12 משפחות מאוצאב, 7 משרעב, 8 מרדאע, והשאר מבעדאן. אפשר היה לקוות כי מכיוון שיש רוב במושב מ„עור אחד״, ישרור בו סדר ומשטר יותר מכפי שישנו עכשיו. ואמנם אנשי בעדאן הם נשמעים זה לזה בהחלט, אך אין כמוהם לאנוכיות ולחפץ החיים החפשיים. משום כך רחובות המושב הרוסים, הבנייה ללא סדר, חסר נקיון וחסרה יד מרכזת, ואין דורש.

גם אנשי מושב זה נוטים להתבדלות משיפוטה של המועצה המקומית בחדרה. אך כח התנגדותם הוא רפה יותר מהתנגדות אחיהם בשאר המושבים.

עסקי הצבור במושב נתונים בידי אנשים מספר הנקראים ועד. התפקידים הם בעיקר „הסדרת" המגרשים, הספקת המים, ה„טיפול" בת"ת, ומילוי תפקידי ה„מוכתר". הועד פנה פעמים אחדות לקה"ק ודרש „הרחבת גבול", כלומר שהקה"ק תקנה שטח אדמה בסביבות חדרה, עבורם. אבל האדמה מסביבם שייכה כולה ליהודים, והקרן הקיימת שומרת על העקרון שלה, שלא לקנות אדמה הנמצאת כבר ברשות יהודים. על כן לא הגיעו עד כה למבוקשם, ואין סיכויים שיגיעו לכך בזמן הקרוב. עם הקמת מושב התימנים אלישיב בעמק חפר, הובאו בחשבון כמה משפחות מהנחליאלים, ואחדים כבר הספיקו לרכוש לעצמם אדמה פרטית כ־200 דונם, שרובה נטועה הדר.

מושב זה סגור בפני השפעות מחוצה לו יותר משאר המושבים. הסתדרות העובדים והנוער העובד לא הצליחו לרכוש עמדת השפעה בשכונה, על אף כל הנסיונות. בזמן האחרון מורגש שינוי מה לטובה, הודות לכביש החדש שעשה את חדרה „קרובה" יותר לתל־אביב ולמושבות, מקום שם מתרכזים התימנים, וממילא גם עסקנותם הצבורית.

ד. טירת־שלום

בצד מערבית־דרומית של נס־ציונה — מהלך 20 רגע ברגל מכביש „דרום יהודה", על גבעה נישאה הנשקפת על פני כל הסביבה, משתרע המושב „טירת־שלום" (ע"ש ר' שלום שבזי — משורר גלות תימן), בשטח כללי של 560 דונם. יפה הוא המקום, אוירו צח וסביבתו נהדרה. מספר מתישביו — 23 ונוספו עליהם עוד כ־20 משפחות עולים חדשים, שבאו בשנים האחרונות והקימו לעצמם צריפים במגרשים הצבוריים של המושב. בס"ה חיים במושב כ־200 נפש.

מדי יום ביומו ישכימו בני המושב לעבודתם בפרדסי הסביבה, ובבתי האכרים בנס־ציונה, ועם ערב חוזרים לבתיהם ופונים מיד למגרשיהם ולשדותיהם. עדרים, משקים, מזבלים וכו'. ברדת היום יתקבצו לבית־הכנסת העומד במרכז המושב להתפלל, וחוזרים לבתיהם, לנוח מעמלם הכפול במשקי אחרים ובמשקי עצמם.

עוד בשנת תרפ"ד, שנתים לאחר יסוד „התאחדות התימנים", נתאספו

משפחות התימנים שבנס־ציונה, בארי־יעקב ויושבי הצריפים שבשיבת־ציון ויסדו את ארגונם להתישבות ביהודה.

ואלה הן תקנות הארגון שכדאי להביא אותן בגלל „מקוריותם":[1]

„אלה הסעיפים שסדרנו שתי הנקודות נס־ציונה ובארי־יעקב ויושבי הצריפים בשיבת ציון.

א) שיש מהחברים משמיטים ידיהם מלשלם ההוצאות במשך השנים החולפות, שבאי־כח שלהם עובדים כדי לדרוש את זכויותיהם, ולכן הסכמנו כולנו בהחלט גמור, שצריך כל אחד ואחד ממנו לשלם מה שהוא חייב, ואם לא ישלם, איבד זכותו ואין דרישתו נשמעת אחר כך, הן אצל באי־כוחו והן אצל ההנהלה הציונית.

ב) כל חבר וחבר אחראי על עצמו ועל אשתו ובניו מלהוציא לעז על שום איש או אשה, מפני שאם חס ושלום יארע איזה סכסוך יש כח לועד השכונה לעשות השלום.

ג) אין רשות לשום אחד להרים ידו על חברו או לריב אתו או לעזור לאביו במחלוקת או לשום קרוב מקרוביו, ואם עשה ישנו האשור לועד השכונה לסלקו ולגרשו מהשכונה ואין לו שום זכות במה שכבר הוציא בעד חלקו.

ד) אין רשות לאחד מהחברים שיעזוב את אדמתו וילך למקום אחר, ואם עבר על חלק זה אז אין לו רשות לדרוש שום זכות.

ה) כל חבר מתחייב לעבד את חלקתו רק בעבודה עצמית שלו ושל בני משפחתו. שטח האדמה אשר לא יעובד במשך זמן מסוים ע"י המתיישב יעבור לרשות הקה"ק לשם התישבות נוספת.

ו) אין רשות לאחד מהחברים לפרוש מצרכי הצבור לענין דבר כלשהי וגם כן דבר פרטי, מפני שועד הגשמי עבודתו לענין דברים צבוריים והועד הרוחני לענין הדתיות.

ז) באנו בהסכם שלא לקבל שום חבר מהמושבות שנשמע עליו דבר בין שהתעסק בעניני אצל הממשלה או בסכסוכים בין הצבור, מפני שאין אנחנו יכולים לחיות אתו ונוכל לדחותו מפני שזכות הבחירה לנו. חברים למושב מתקבלים ע"י בחירה הדדית באשור המרכז החקלאי.

ח) חבר שהתאחז כבר בארץ בעזרת קה"ק וקהי"ס אינו בא בחשבון של התישבות במושב זה.

ט) אם אשה תרים ידה על חברתה או תוציא לעז עליה, ועד השכונה יכול להקנס אותה כפי שיטתו, חצי קנס לקופת קרן קיימת וחצי השני לקופת השכונה.

י) אם איש או אשה ירים ידו על חברו ואין עדים, אז הוא מחויב לקבל עליו שבועה כדין תורתנו הקדושה. ואם אחד מהחברים יפיר ויעבור אפילו על אחד מהסעיפים

[1] תקנות אלו כתובות בכתב־יד של ס"ת וחתומות ע"י כל המתישבים, נמצאות בארכיון העבודה. עם תקונים מעבר לדף עשויים בידי הרצפלד. אין תאריך.

הנ"ל אז הוא מחויב לשלם עד עשרים לירות מצריות קנס לקרן קיימת וחמש לירות מצריות לקופת השכונה.

יא) לתמוד ולאחוז בתורתנו הקדושה באין אחד מהחברים יוצא מן הכלל, ומי שיפיר תנאי זה יש רשות לזקני העדה לסלקו מכל הזכיות כדת תוה"ק כמ"ש זקניך ויאמרו לך.

ועל החתום: (חברי הארגון כל איש בשמו — על בולים)

א. הרצפלד — בשם המרכז החקלאי".

מיד החלו במו"מ עם המוסדות הלאומיים באמצעות המרכז החקלאי של הסתדרות העובדים. עסקני „התאחדות התימנים" (קרי: אנשי „שיבת־ציון". כי ה„התאחדות" היתה עוד בחיתוליה ורוח החיים שבה היו אנשי השכונה הנ"ל) הופיעו בפני הקהק"ל, ודרשו ממנה לקנות את אדמת ספריה הגובלת את השכונות שיבת־ציון ונוה־ציון מצד דרום, לחלק מאדמתה למתישבי השכונות בתור הרחבת גבולם, ועל השאר ליישב את הארגון החדש, וכך תקום שכונה תימנית גדולה ע"י ראשון־לציון. אך המוסדות לא נענו לדרישה זו מכמה טעמים, ובעיקר משום שמחיר אדמה זו היה יקר. בינתים התלקחו מריבות בין חברי הארגון לבין „התאחדות התימנים", וגם בינם לבין עצמם. חלק גדול מחברי הארגון לא אבו שההתאחדות תהיה באת־כוחם בפני המוסדות וביחוד משום שלא יכלו לתת אמון באנשי שיבת־ציון שנראו להם כנוגעים בדבר, הרוצים קודם כל לסדר את עצמם, כלומר לזכות בהרחבת גבולם.

בשנת תרפ"ט הציעה הקהק"ל את אדמת אלפרן (כיום — משק הפועלות ליד נס־ציונה), וכיון שהתרוצצו ביניהם נדחתה ההצעה לזמן ידוע.

בשנת תר"ץ נקבעה אדמת קוביבה לתימנים. היא נתחלקה ל־23 משפחות, 25—22 דונם למשפחה. באמצע המושב הופרשו 4 דונמים לצרכי צבור, ולצדו חלקה בת 20 דונם שנועדה מלכתחלה לעולים חדשים. בכספי קרן הקיימת נבנו 23 בתים (20 בית מעזבון אהרן הררי מילר ז"ל משיקגו, 2 בתים מעזבון המנוח אהרן קוויץ ואשתו ז"ל מבלטימור, ואחד מעזבון המנוח יצחק מג'ילה ז"ל מיונקרס), נחפרה באר עם מניע חשמלי, המפיקה 50 ממ"ע לשעה, ונבנתה ברכה באמצע המושב. המתישבים השתתפו ב־20 לירה כל אחד.

המתישבים עלו למושב אחד אחד, ובסוף שנת תרצ"ב כבר נמצאו

כולם במקום. שטח האדמה המתאים למטעים הוא קטן: 8—6 דונמים לכל מתישב. ואמנם כבר יש במושב כיום כ־100 דונם הנטועים הדרים, השאר עדיין עזוב. התפתחות המושב הזה היא אטית, ומה גם שלא קבלו שום תמיכה מהמוסדות לצורך פיתוח האדמה והרחבת המשק, כדי שיעסיק ויחיה את בעליו. הסיבה לכך: הסכסוכים המתמידים בין בני המושב לבין עצמם. בגלל זאת לא בלבד שלא התפתח המושב מבחינה משקית, אלא גם שירותים צבוריים כגון גן־ילדים, בית־ספר, מרפאה וכו' אין עדיין במושב.

בשנה האחרונה נתארגנה אגודה קואופרטיבית שאליה נכנסו חלק מהמתישבים, מתוך רצון ליצור מסגרת לחיים צבוריים מאורגנים, ולרשות האגודה נכנס מפעל הספקת המים. אבל גם זה לא פתר את השאלה, עד שהתערב בדבר המרכז החקלאי של הסתדרות העובדים, ואחרי בירורים מרובים הוקם השלום במושב ונכנסו רוב החברים לאגודה. בינתים — בזכות השלום — נעשתה קדיחה חדשה בבאר, והוחלף המניע למען יספק מים די הצורך למתישבים, אף הוסכם לעשות חלוקה חדשה של אדמת המושב, ולהכניס כחברים־מתישבים שמונה משפחות מהעולים החדשים הנמצאים במושב.

ה. אל־ישיב

על פני כביש תל־אביב חדרה טס האוטו ופולט אותך ליד המושב. זכו התימנים וחצה הכביש החשוב הזה את מושבם, ורבתה השמחה במעונם, ונדמה להם שהכל מקנאים בהם על הצלחה זו. דומה שנכנסת לכפר בתימן. אותם החיים השקטים כלפי חוץ וסוערים מבפנים, ילדים מתגוללים ברחובות, פרות גועות, עופות מציצים, ואלומות עצים ערומות ליד הבתים. לא יחסרו גם ככרות צפיעי הבקר העשויים להסקה, כמו בתימן. הנשים בבגדיהן המסורבלים — מושכות בעול, כשמתחת לעיניהן השחורות נטויים קמטי הליאות, והן לא תדענה זאת. קשה חלקן של הנשים יותר משל הגברים. כל אחת מטופלת ב„משק" ילדים הגון, וידיהן תעבודנה כל היום מזריחת השמש עד שקיעתה. לעת־ערב נוהרות אל התנורים לאפות פת חמה לסעודת הערב, שהיא הסעודה העיקרית אצל איש הכפר.

כאן בלב העמק ישכנו להם 50 משפחות מבני תימן, כ־200 נפש,

שהובאו מזכרון־יעקב, חדרה, ראשון־לציון (מהעולים החדשים), ומתל־אביב בשנת תרצ"ד—תרצ"ה ע"י „התאחדות התימנים". הקרן הקיימת לישראל הקצתה להם שטח של 900 דונם קרקע. מהם 250 דונם אדמה „כבדה", 400 דונם אדמת שלחין, 150 דונם מגרשי בנין (3 דונם לכל בית), ו־100 דונם למגרשים צבוריים, דרכים וכו'. בראש הגבעה עומד מכון המים המפיק 100 ממ"ע לשעה, אך אין בכמות זו כדי לספק את כל הצורך. רק כ־30 דונם נטועים הדר, יתר האדמה נזרעה אבטיחים ונתנה לשוק העברי את האבטיח העברי הטוב ביותר והמקדים ביותר. מתלוננים הם שהישוב לא ידע להעריך את מאמציהם בשטח זה, והתוצרת נמכרה בזיל הזול.

מקורות ההכנסה של המתישבים — דלים ועלובים. הם נודדים לחפש עבודה שכירה במדה שהיא מצויה בסביבה. העניות מורגשת בכל צעד ושעל.

בשנות תרצ"ה—תרצ"ו נתנה מחלקת ההתישבות ציוד משקי ל־23 משפחות לפי שעה. מלבד 90 לירות שקבל כל מתישב לבנין בית — ניתן ל־23 המשפחות הראשונות 75 לא"י לרפת ולול, 10 לירות לקנית עופות, 40 לא"י — לפרה, 40 לא"י לסדור אינסטלציה מרכזית באדמת המטעים, 40 לא"י — עזרה להכשרת הקרקע, 5 לא"י — להוצאות שונות, בסה"כ כ־300 לא"י לכל מתישב, והסכום הכולל 7000 לא"י. מלבד זה יש במושב שלשה מדריכים מומחים, 1 לעופות ולגן־הירק, 1 — לרפת, והשלישי למטעים. אך אין עדיין בכח כל הציוד הזה כדי להבטיח את קיומם. הפרות והעופות ה„שכנזיים" — אוכלים הרבה ודורשים טיפול רב, אך ההכנסה מהם דלה ואינה מכסה את ההוצאה.

למעשה זהו מושב התימנים היחידי שקבל תקציב מלא לציודו, העולה בגדלו אפילו על התקציב שניתן למושבים אשר סביבו (כפר ויתקין — 266 לא"י למתישב, כפר־חיים — 266, ואלישיב — 300 לא"י). ואף על פי כן מצבו קשה ועלוב מכל משקי הסביבה. הסבה לכך: חוסר אחדות ושתוף בין המתישבים למכירת התוצרת ולקניית הצרכים.

יש ועד במושב המרכז תשומת לבו בעיקר במו"מ עם המוסדות המיישבים, ובעניני הספקת המים. אין עדיין שרות רפואי במושב, והחולים מוכרחים לנדוד לגבעת חיים הסמוכה, כדי להשיג רופא. כל הנסיונות

להתקשר עם קופת חולים לא הצליחו עד כה, בגלל סירובם של חלק ניכר מהמתישבים לשאת בעול השירות הזה, שצריך לעלות למושב בחמש לא"י לחודש. במושב יש כ־17 ילדים בגיל הגן, והם מתגוללים בחצרות כשאר בריות המשק. שאר הילדים מרוכזים בתלמוד־תורה המתנהל ע"י מורה מ„המזרחי" ומורה תימני.

ההרכב החברתי של המתישבים אינו מותאם. שליש מהם מעולי שרעב, שליש מעולי צ'אלע, ושליש ממרכזי תימן, וחסר גוש אחד שיכריע בעניני המושב. מתישבים צעירים יש רק מעטים והם באמת למופת. המושב בכללו מפותח יפה ו„קנאת איש מרעהו" מדרבנת את כולם וממריצה אותם להתקדמות.

בצלע גבעת אלכסנדר — גבול המושב — כבר שוכנים ארבעה קברים, שלשה מהם של ילדים מהמושב, ואחד של מתישב שטבע בדרך מסתורית בנחל (בימי מאורעות תרצ"ו), ויש בארבעת הקברים משום „דם ברית" שנכרתה בין המקום לבין יושביו.

ו. כפר מרמורק[1]

במערב שכונת שערים ליד רחובות נמצא המושב „כפר מרמורק" והוא עשוי עתה כהמשך לשכונת שערים. מתישביו — עיקרם מאותם אנשי שערים שלא „זכו" במגרשים, והשאר — 10 משפחות שהיו בכנרת והועברו משם, גם בגלל הצורך להרחיב את גבול כנרת, וגם משום שרצו בכך, שלא התאים להם האַקלים בעמק הירדן.

שטח אדמת המושב — 535 דונם. מספר המתישבים 45 משפחות כ־300 נפש. האדמה נתחלקה ביניהם לכל מתישב 10 דונם, והשאר מגרשי בנין ומגרשים צבוריים.

בשנת תרצ"ב נבנו 43 בית, ע"י הקרן הקיימת לישראל מעזבון ישראל רוקח ז"ל (מאמריקה). כל בית כולל שני חדרים, מטבח ומרפסת. כן נחפרה באר המפיקה 80 מ"ע לשעה ונבנתה ברכה מכספי הקהק"ל במרכז המושב. לשני מתישבים לא נבנו בתים, כי לא הכניסו לקהק"ל את 25 הלא"י דמי השתתפותם ככל המתישבים. המנוח רוקח צוה את כספו לישוב אנשים שומרי

[1] ע"ש ד"ר אלכסנדר מרמורק מחבריו ונושאי דגלו של הרצל.

דת. מר מ. אוסישקין, נשיא הקה"ק, מצא כי התימנים הם הראויים לקבלת נדבה זו. אך מתוך כך נוצרה אי הבנה: המתישבים טענו כי אינם צריכים לחתום על חוזי החכירה של הקה"ק שהבתים כלולים בהם כרכוש הקה"ק. הקרן הקיימת טענה, שהעזבון נמסר לה אמנם בתנאי ידוע, אבל אין זה אומר שהרכוש אינו רכושה. אחרי דין ודברים מצאו המתישבים, כי כדאי לכבוש את המושב מבלי לחתום על חוזים והקרן הקיימת „תחפש אחריהם". כשנצרכו לעזרת המוסדות שיתנו להם הלואות לציוד המשק — נענו כי הקה"ק אינה מכירה בהם כמתישבים, כל עוד לא חתמו על החוזה. מצב זה נמשך עד היום וטרם נגמר. בינתים קבלו חלק מהמתישבים הלואות מקופת מלוה של תימני שערים לצורך נטיעת אדמתם, ומספרם מגיע למעלה מ־30. 5—4 מתישבים מכרו „זכותם" לאחרים, והסתלקו מהמושב. בינתים מסוכסכים בני המושב בינם לבין עצמם בגלל חוסר האמון לחברי הועד, ובגלל חוסר איש שיהיה מתאים לתפקידו ורצוי לכולם.

הכנרתיים קבלו חלק מהציוד הדרוש מיד לבואם, בזכות עברם, והם היחידים במושב הנראים כמתישבים ממש ושדותיהם נעבדות.

רבה העזובה במושב זה. אין בית ספר, ואין גן־ילדים, ואין מרפאה, ואין שום צורך מצרכי הצבור. אמנם גם במושב זה הוקמת אגודה שתופית של המתישבים, אך לפי שעה כל שטח פעולתה הוא הספקת המים, אשר בגללה מתקוטטים בכל יום שני וחמישי. אין גם הרגשה של שותפות גורל בין המתישבים לבין עצמם. העינים נשואות לשכונה־האם שעריים. שם מוצאים את הספוק הצבורי והחברתי החסר בהחלט במושב זה. וצדק ידידי מ. מאנשי המושב שאמר: „רק הגוף מונח במרמורק, אך הנשמה נמצאת בשעריים".

זה נ"ו שנים נמשכת בהפסקות עלית גולי תימן לארץ־ישראל, ומקץ תקופה זו ניטיב לעשות, אם נסתכל רגע אחורנית בדרך שהלכנו בה ונדע מה עמידתנו ומה דרכינו לימים הבאים. מצוה עלינו לעשות את חשבון מעשינו בקרב הישוב העברי המתחדש. ולבדוק אם לא נשתבשנו בשבילי־תוהו ואנו חייבים בתקנת־הדרכים.

אנחנו גולי תימן, כמעט שהיינו מנותקים משאר גלויות ישראל במשך אלפי שנים. מרכזי התפוצות לא ידעו עלינו אלא מעט. (אגרת הרמב"ם, מסעות יעקב ספיר וש. יבנאלי). ואף אנו לא הגיעו אלינו אלא הדים עמומים מקיום נדחי ישראל, סבלם ואשרם. חכמתם ומאורעות חייהם, בעיקר מפי ספרים (ספרי המקובלים, הדרשנים והפרשנים) שנדפסו במרכזי גולה שונים ונשלחו אלינו; ובכל מעשינו, הליכותינו, יצירתנו הספרותית, שירתנו, תפילותינו — ראינו את אופקינו אנחנו, ונסתגל לחשוב את חשבון העם, האומה, כנסת ישראל במסגרת גלות תימן בלבד. בגזירת גורלנו, לא יכולנו לראות את העם כולו, להשתתף בצער נדחיו ולהתפלל לתקנתו. יצירתו הרוחנית של העם, שירתו הגדולה, כתבי ההיסטוריה, המלחמות והמהפכות בחייו — לא הגיעו אלינו. לא ידענו את התפתחות רוב עמנו למעלותיה ומורדותיה — פרשת היסורים והפורעניות של גלות אשכנז וספרד, הגירושים והנגישות, המלחמה רבת הנפתולים לקיים את העם בחיבורו למסורת ולתולדות, לא ידענו דבר האמנציפציה, מלחמת החסידות, תקופת ההשכלה, האבטואמנסיפציה, ראשית גילוי חיבת ציון, ומתוך שלא ראינו אלא חלק־העם, את עצמנו בלבד, חשובים היינו בעיני עצמנו כשארית הפליטה לבית ישראל. אמנם הכרה זו הצמיחה בנו הערכה עצמית נפרזת אך היא גם שהגבירה כוחנו לשמור על הנשמה, נשמת האומה, ועליה באנו באש ובמים, וכל הגזירות שעברו עלינו לא ריפו את ידינו ועוד חיזקו וחיסנו כוחנו.

עתה, כשני דור, שזכינו לשוב לארצנו ולראות כי גדול בית ישראל, מובנת הזרות שביניינו ובין שאר חלקי העם הנקבצים לארץ מולדתם. זרות זו פרי הגורל המר היא, פרי ניתוק הדורות. מובנת אפילו הדרישה שנבוא על מלוא שכרנו על שמירת גחלת העם שלא תכבה; כשם שמובנת מלחמתנו על ערכי ונכסי הרוח ששמרנו וטיפחנו בארץ גלותנו, ושאנו מבקשים להנחילם לעם כולו.

אולם חזיונות אלה אף על פי שהם מובנים אין הם מוצדקים אלא במידה שאין בהם כדי סכנה, היא סכנת־ערעורה של אחדות־העם השב לתחיה בארצו. ולדאבוננו עלינו להודות כי יש ואנו מטפחים את הזרות ביודעים ובלא יודעים ותחת לקרב רחוקים, שהיא התעודה הנעלה של שיבת ציון, אנו מרחיבים את התהום ומעמיקים אותה. וטובה תוכחת מגולה מאהבה

מסולפת ועל כן אפרש גילויי־השלילה האלה. הנה נראה בריכוזם הטרי־טוריאלי של התימנים, המושבים והשכונות הנפרדות, המלחמה על „עצמאות", על שחרור מהשפעת הסביבה, וחרד הלב וכואב: זו הדרך לאחדות העם? ומה טובה אתה מוצא בה? ומה תועלת מיוחדת בהתבדלות זו? ושמא הפסדה בצדה, שעל כן אנחנו דוחים מעלינו את האחריות הצבורית הכללית, את נסיון ההנהלה הישובית של הצבוריות המתקדמת, את התועלת המשקית החברותית והכלכלית שהיה אפשר להפיק מהשותפות. האין אנו רואים כי בדרך כך אנו מרגילים את ציבורנו להיות פורק עול, שאינו משלם מסים, אינו נשמע למרות עליונה — ושונא כל סדר ומשטר חברותי; הבונה, השוחט, המקדש וכו' — כל אחד עושה כחפצו, מבלי שתהיה עליו מרות צבורית. האם בהפקירא ניחא לן?

או הופעה אחרת: אנחנו לוחמים בלי הרף על חנוך ילדינו „לפי רוחנו". מה משמעות המלה: רוחנו? תאמר: דתית? כלום אין בתי ספר דתיים בישוב? תאמר: מבטאינו ומנהגינו? האמנם כדאי שנבדיל את דור העתיד מכלל ישראל על שום דברים, שהם ענין לויכוח ולמחקר בין מלומדים וחכמי מדע? הרי השפעת מנהגי הסביבה ושפתה גוברים עליהם אם נרצה או לא נרצה, ומבלי שנוכל לכוון את שבילי ההשפעה הזאת נמצא שהרבה מן הדברים השליליים נדבקים בילדינו, ומן החיוב לא נדבק בהם.

וגדולה מזו: אנחנו עקביים בדרך ההתבדלות שלנו, החל בהתישבות וכלה בקבורת המתים. ויש הבאים וקוראים לכך בשם אחדות ואינם מרגישים עד מה הם מחללים את השם הזה. האם זו ה„אחדות", שהיא עתה סיסמה בפי כל סכסכן וקנאי ומחרחר ריב היא הדרושה לנו. לאו! דרושה לנו אחדות אחרת: לשם מלחמה על הגדלת העליה מתימן, לשם הדרכתה והקלטתה בארץ ובישוב, אחדות לשם אחדות גדולה ממנה: אחדות הישוב שכן עיקר תפקידנו, מיזוגה של עליתנו בתוך הישוב.

ננסה לרגע להסכים לתפיסת האחדות הזו ונבדוק אותה למעשה. ומה נראה? לא די שאנו מפולגים לאנשי מחוזות (מי משרעב, מי מצנעא, מי מחידאן, מי מעדן ושאר מחוזות תימן), לא די שאנו מפולגים בהשקפות דתיות־כתתיות (דרדע, בלדי, שאמי וכו'), הרי יש בתוכנו פועלים, סוחרים, נותני עבודה, אנשי מפלגות, חרדים וחפשים — ומה דבק ידבק את כל

כפר מרמורק, מושב התימנים ליד שערים, מאוסף הקרן הקיימת לישראל

סניף הנוער העובד בשערים

אלה? מה מטרה ושאיפה גדולה, שיש בכוחם לעשותנו מוצקים כעשת, מבלעדי הרצון המסולף להשאר תימנים. ומה תועלת לאומה, עתה ולעתיד לבוא, אם נשאר תימנים דוקא? ומה ערך רוחני ותרבותי יש בתימניותנו, ומה, בעצם, היא התימניות הזאת שאנו לוחמים עליה ומקדשים אותה? הרי רק אות הגלות היא שנקלענו אליה. שעוּנינו והשתעבדנו בה, ששיכלנו בה מיטב בני חמדה, שהטביעה עלינו חותם של דלות ויסורים, ושניתקה אותנו מכללות האומה.

צא וראה כמה נמצאו שטרחו בנסיונות לאַחד את התימנים, ולא עלתה בידם. ובאמת, למה הם מתכוונים?

אם כמה צעירים מתוכנו הצליחו כמורים — עמדו הללו עליהם וגזרו: יהיה המורה שלנו לנו, כי צריכים לנו מורים משלנו. וכשעלה מתוכנו איזה אֶמן או בעל כשרון אחר ועירב עצמו עם הבריות, עמדו עליו אותם נרגנים והתלוננו: מתנכר לעדתנו אתה, רק בתוכנו תהיה. ומה דעתם? ומחר יהיה רופא והלך להיות רופא תימני, והרוקח ירקח לתימנים, והחימאי ירכיב חמרים לתימנים והפילוסוף יפלסף לתימנים וההיסטוריון יכתוב קורות רק לתימנים! לא יצירת אומה בתוך אומה היא? ואנה אנו באים? והרי אם נתמיד בהתבדלות־לשמה סופנו מיעוט לעולמים וממילא נראה את עצמנו כגולים בארץ הגאולה. ואם נעשה כן הרי האומה כולה תפסיד רק אבר אחד מאבריה הקטנים ביותר ואילו אנו, האבר המדולדל הזה, הפרישה מגוף האומה תהא לנו מכת מות.

יודע אני את הטענה והיא מוצדקת: הצבוריות הכללית אינה מוכנה עדיין לקלוט אותנו. פה ושם אנו נעקצים, נעלבים; אנו נפגעים ביחס לא הוגן מצד פרט או מוסד; יש עדיין מחיצות עבות והבדלים גדולים בתפיסות החיים, בדרכי החיים, במנהגים, בשפה וכו'. יש עדיין זרות רבה. אולם כל חזיונות אלו הם פרי הגלות, והם צריכים עקירה ולא חיזוק שכל המחזקם מחזק את הגלות, מייצבה לעולמים. הלשם ייצובה של הגלות באנו לארצנו? העלבונות עלבונות הם וצריך לעקור שרשם, ושרשם היא הזרות, ושרשה של הזרות הוא גורלנו בגלות. ועוד זאת: אין אנו יחידים להרגשת עלבונות, יש גם קיבוצים אחרים, ואף מעולי אירופה, שהרגשתם כך ולא נרפאו מהרגשתם הקשה הזו אלא מתוך שנתמזגו יפה יפה בכלל חיי הישוב והאומה. נעשה

גם אנו כמותם, נסתגל למנהגים ולדרכי החיים של הרבים. אל כל הטוב שבהם. הרי כבר סגלנו לעצמנו בלא יודעים כמה צורות חיצוניות במלבוש, ובהנהגה ובדרכי החיים, מהן שליליות ומהן חיוביות — למה לא נמשיך בדרך זו ביודעים מתוך שאיפה ורצון לקבל את כל הטוב והמועיל? למה לא נלך בשבעים שבילים המובילים להתמזגות ולטשטוש כל ההבדלים? לא להתבטל, לא בדרך של השפלה עצמית ולא בדרך של התיהרות, אלא ללחום בזרות, ולראות במלחמה זו ראש־תפקיד בחיי העם השב לתחיה בארצו. קיבוץ גלויות הוא תהליך ממושך; ובמשך תקופה ארוכה עוד נהא חייבים לשקוד על התמזגות חלקי העם אלה באלה. כל הטוב והחיובי שבחלק אחד — נקנה לחלק האחר, ואת הרע והשלילי נעקור מתוך כולם; קשרי האחדות הלאומית והאחוה הישראלית צריכים לקום לתחיה שלא נהיה כעם המורכב מאומות שונות, שכל אחת ואחת רואה עצמה כעיקר ויסוד.

ולפי ההגיון הפשוט צריכים אנחנו להיות ה מ ת ח י ל י ם במצוה זו כי אכן אנו המעטים, והרינו דומים כלבנה שנשמטה מן הנדבך וצריך להחזירה אל הנדבך. אנו צריכים לשוב אל העם ולא שיבה קשה היא לנו כלאברי־עם אחרים. כי אנו לא התבוללנו, לא התנכרנו לעם, ושיבתנו אינה צריכה להיות שיבה אל יסודות העם ומקורותיו; חובה עלינו לשוב אל המשפחה הגדולה, משפחת בית ישראל שהגלות גרמה לפיזורה — להתערות ולהתמזג בתוכה; לשוב ולקשור את הקשרים, שהיו מנותקים מאות דורות, לקבל את כל הטוב ביצירתו הרוחנית, את כל המועיל שבפרי נסיונותיו והישגיו החברותיים הלאומיים והמדיניים, מתוך הכרה, כי בשל ניתוקנו חסרנו באמת את ההישגים הללו. וכשם שאנו מצווים להיות מקבלים אנו מצווים להיות נותנים: להקנות לעם את כל נכסי הרוח והערכים שנשתמרו עמנו, כמו שהם באמת, מבלי גוזמאות ומבלי סילוף מתוך נטיה של התהדרות מופרזת.

ועוד זאת: אַל נצביע על מגרעותיהם של אחרים מבלי לראות גם את מגרעותינו; נדאַג לעקור כל מנהג רע וכל דבר של שלילה, אם בנו הוא ואם באחרים. נפשוט מעלינו ונפשיט מעל אחרים את בגדי הגלות ולבשנו מחלצות הגאולה השלמה; וכשם שעלינו לארץ־ישראל, היא בית־מולדת משפחת ישראל להתערות בה, — כך עלינו להתערות בתוך המשפחה עצמה.

ואל ראשי האומה נאמר: מדוע תתעלמו מעיקר חשוב זה של אחדות האומה, שהוא בנין־אב לתחיתנו? איכה תתנו לפלגי העם לזרום לצדדין ולא תכוונו אותם לאפיקי האחדות הנכספת? איכה לא תקפידו, אשר לא יקום ארגון להתישבות, ולא יכון קואופרטיב, ולא תקבע שיטת חנוך, ולא יעשה מעשה כלכלי וחברתי בלי שיהיה מיוסד על קבוץ גלויות; היצירה המשותפת, הדאגה לקיום ולעתיד, השמחה והעצבות, העליות והירידות, השאיפה וההגנה — בצוותא, יאחדו וילכדו את פלגי העם; הם כור ההיתוך אשר יצרפו ממנו את סיגי הגלות, והיינו עם אחד הדובר בשפה אחת, במולדתו האחת.

למה לא תחנכו את העם לאהוב ולכבד איש את אחיו כנפשו, וכשם שהפורענות אינה מבדילה בין ישראל לישראל, וכדור השטן יאחד אותנו, — כן תאַחד אותנו הטובה; נלך יחד לקראת הישגים והתקדמות. אַל יצעד קל הרגלים קדימה מבלי לדאוג לאחיו כבד התנועה.

אשרי העם שאחדותו קודמת למעשיו.

חלק שני: דברי עיון ומקורות

ד"ר ש. ד. גויטין

מתי ואיך יש לחקור בענין שרידי תימן

שמחתי בשמעי שחברים מאחינו בני תימן התאחדו למען אסוף וחקור כל מה שתשיג ידם משרידי קורות קבוץ תימן, ספרותו, נמוסיו, ומצביו החברותיים. התעוררות זו מאותות הזמן היא. כל עוד היה השבט התימני מסוגר ובדל משאר שבטי ישראל ממילא לא הרגיש ביחודו, ולא שת את לבו לתאור היחוד הזה. כשרון לתאור היה בנמצא גם אז. עדות לכך, למשל, ספר המנהגים נחלת יוסף של ר' שמואל בן יוסף אלעדני או ס' קורות הזמן של ר' חיים בן יחיא חבשוש שעליו אשוב לדבר בהמשך דברי. ואולם טבעי הוא, שהתאורים המפורטים הראשונים של חיי יהודי תימן וקורותיהם ולשונם נכתבו לא ע"י התימנים עצמם אלא ע"י תיירים יהודיים שבקרו בתימן, למשל — ראשון במעלה ובזמן — ר' יעקב ספיר, יוסף הלוי, ה. בורכרט, יבנאלי, ש. צמח (מחברת כי"ח) או ע"י חוקרים שנתקרבו לעדה התימנית כל אחד מפנתו המדעית או העסקנית, כמו א. צ. אידלזון, ר' בנימין, ד"ר א. בראואר וכותב הטורים האלה. אך עתה שיותר משליש כל היהודים התימנים מקובצים הם בארץ־ישראל ובה הם נפגשים יום יום עם בני עדות אחרות יש ביניהם רבים המכירים א) ששבטם הוא יחיד ומיוחד מכמה בחינות, ושיחוד זה ראוי וכדאי הוא שישמר זכרו. ב) שיחוד זה עתיד לעבור מן העולם, ואולי בקרוב, לא כ"כ בעקב „נשואי תערובת" — כי אלה עדיין מוגבלים הם בהיקפם — אלא ברגלי שטף החיים ההומים שבארץ ישראל המחודשת. שתי ההכרות האלה ממריצות עתה את התימנים הנלבבים והערים להציל משכחה מה שאפשר. כבר נעשו התחלות יפות, למשל, שתי החוברות של אברהם טביב בספריה ל„נוער" של הקק"ל או חוברת שרידי תימן של החכם אברהם אלנדאף, או פרסומיו השונים של הע"ד מ. קהתי. וכבר יש מספר צעירים העוסקים בהיסטוריה, בתנאים

החברותיים, או במסורת המבטא העברי של העדה התימנית. עכשיו הגיעה השעה שהמלאכה תיעשה בשיטה מכוונת ועד כמה שאפשר בשלמות ובשותפות למען ידע כל העוסק בה מה מעשה חברו.

השורות הבאות מטרתן לציין את היקף העבודה ואת הדרך שיש לנהוג בה. ואומר:

א) ראש דברך אמת. לא לשם התפארות או הגנה, אלא לשם האמת וידיעת הדבר כמות שהוא יש לחקור. בלי ספק יש דברים ראויים להחקר, ועדיין לא הגיעה שעתם להתפרסם (למשל, בנוגע לאנשים או משפחות שבניהם חיים אתנו). דברים כאלה שייכים לארכיון, ואם יהיה די חומר חשוב ממין זה אפשר למסרו לארכיון של הספריה הלאומית. אך מה שמתפרסם צריך להיות מבוסס ומאומת.

ב) קשורה בדרישה זו היא אחרת: דיוק ועניניות. מה שינתן לפני הקורא צריך להיות כתוב בדרך קצרה ובצורה של הצגת עובדות. אני מקוה שעתיד לקום לנו בורלא תימני, כלומר סופר ממוצא תימני שידע להגיש לנו תמונה של חיי עדתו בדרך ספור אמנותי. אך זה לחוד וזה לחוד. החוקר צריך לכתוב בלי כחל ושרק ובאופן שהקורא ידע מיד מאיזה מקור (חי או ספרותי) לקח את דבריו. להלן אבאר עוד בפרטים אחדים את שיטת הדיון. עתה אעבור מיד לציון המדורות השונים שיש לחקור בהם.

א. חפוש כ״י או דברי דפוס שנעלמו עד עתה.

רשימת כ״י תימן יש בחוברת ,שרידי תימן׳ הנזכרת לעיל. אך אין היא שלמה. רשימת הספרות הנדפסת נתפרסמה ברבעון ,קרית ספר׳ שנה י׳, ע׳ 119—130, 236—248, 515—524. והשלמות לרשימה זו נתפרסמו באותו רבעון י״א, ע׳ 520, 524, 525, וי״ב, 108. כידוע, יש קשי לא בלבד בהשגת כה״י מתימן אלא גם בברורם. כי הסופרים נהגו להוסיף ולהשמיט ולשנות מן הסדר, ואפילו השמות אינם קבועים תמיד. גרמו לכך הצרות הגדולות והממושכות שעדו על יהודי תימן והעובדה שאין בית דפוס עברי בארץ ההיא, כלומר העתקת ספר נעשתה לא לשם שמירת הספר אלא לשם הפצתו לשמוש — או, בזמן האחרון — לשם מסחר.

אבאר את הדבר בדוגמת כ״י אחד שהספריה הלאומית קנתה אותו

בערך לפני חמש שנים. חלקו נדפס עתה וחלק אחר עתיד להדפס בקרוב. כ"י חדש לגמרי, נכתב ע"י החכם ר' שלום בן כה"ר יחיא קרח, בצנעא תרצ"א. כ"י זה מכיל ארבעה ענינים. א) ספר דופי הזמן. ספר זה כבר נזכר בחוברת ,שרידי תימן' והוא ידוע גם ממקומות אחרים. עדיין לא ברור לחלוטין מי מחברו, אך הנוסח שוה, פחות או יותר, בשלשת כה"י שעיינתי בהם. ב) אוסף ידיעות על תולדות יהודי תימן שקיבצם ורשמם התייר הגדול החכם ר' חיים חבשוש — מבלי שהקפיד כלל על מוקדם ומאוחר. לאוסף הזה לא היה שם. הסופר ר' שלום קרח קראו קורות הזמן, ואילו בקטע שפרסם מתוכו מר מ. קהתי ב,ציון' ספר ה' הוא נקרא דופי הזמן — מפני שהוא נכתב בכ"י אחרי דופי הזמן (שזמן חבורו היה לפני מאתים שנה ואילו ר' חיים חבשוש חי לפני דור אחד! והסופר של כ"י קהתי קרא לו דופי הזמן ב'). הנה לכם דוגמא כיצד יש להזהר מבלבול. ג) תאור מסעו של ר' חיים חבשוש בלוית יוסף הלוי, החוקר הצרפתי היהודי המפורסם. שני שלישים ערבית, שליש עברית.ובכ"י יש ציוני חסרונות ונראה שיש בלבול סדר הענינים. מאחר שנרמז בתוך הספר שהוא נכתב לפי בקשת החכם אדוארד גלאזר שאלתי בוינא, מקום שם נשמר עזבונו של גלאזר אם נמצא שם המקור הכתוב ע"י ר' חיים חבשוש עצמו. לפני שלש שנים ענו לי שאין. בינתים נודע לי שנמצא ובקשתי ממלומד אחד להעתיק לי את ראשי הפרקים ושאר הפרטים. שוב יש לראות במקור הנ"ל שנוי סדר ותוספות וגם בכ"י שני שיש בידי (שהובא לפני כשלש שנים מתימן) יש תוספת ושנוי סדר. אין צורך לאמר שאסור להדפיס ספר יקר זה על פי איזו העתקה משובשת בלקוי סדר וחסרונות אלא יש להוציאו לאור לפי המקור שבעזבון גלאזר. ד) ס' אשכלות מרורות של סלי' בן יחיא חבשוש על הצרה הגדולה של יהודי צנעא במצור של שנת תרס"ה. אני חושש שגם חבור חשוב זה המסתיים בכשלון אחמד פיצ'י באשא בארץ חבור אינו שלם. אם ימצא בידי אחד מקוראי החוברת הזאת נוסח שהוא יותר שלם, אבקשנו מאד להעמידני על כך.

כללו של דבר, קודם שאנו יכולים להדפיס כ"י אנו צריכים לדרוש ולחקור היטב שמא ימצא לו אח או אחים במקום אחר. הבעלים השונים צריכים לבוא לידי הסכם כיצד וע"י מי יצא לאור.

הוספה בשעת ההגהה:

„חדשים אחדים אחרי כתיבת המאמר הזה הגיע לידי צלום המקור של ספר המסע של ר' חיים חבשוש, ונמצא שהוא כמעט כפלים בכמות מכל ההעתקים האחרים, לרבות ההעתק השייך למשפחת חבשוש בתל־אביב. רק ששית הספר כתובה עברית, השאר ערבית. הספר מצוין הן מבחינת תכנו העשיר והמגוון מאד, והן מפאת סגנונו העסיסי והמושך. כבר תרגמתי את רוב הספר לעברית, ותקותי גדולה שבצאתו לאור יענין חוגים רחבים בקורות יהודי תימן ובמצביהם החברותיים והתרבותיים.

ס' אשכלות מרורות נדפס בינתים על ידי ב.קבץ על יד' של חברת מקיצי נרדמים, סדרה חדשה ספר ב'. את תוכן ס' קורות תימן מסרתי בפרוטרוט ב.קרית ספר' ב. י"ד."

ב. מחקר מסורות שבעל פה והחיים של עכשיו.

חפוש כ"י וספרים מוגבל לאנשים מועטים. ואילו בעבודה הנתוית בסעיף זה רבים יכולים וצריכים להשתתף בה. ואלו הם בערך הנושאים שיש לעבוד בהם:

א. מפת ישובי היהודים בארץ תימן. ישובי יהודים מפוזרים ברוב ארץ תימן. יש ישובים שנעזבו או שקרובים להעזב ויש — כפי השמועה — שחיים בהם אנוסים או בני אנוסים. גם אלה יש להכניס אל תוך מפה כזאת. ד"ר א. בראואר צייר בספרו „האתנולוגיה של יהודי תימן" מפה מעין זאת, אך כפי שהמחבר הודה בעצמו, רחוקה היא עדיין מאד משלמות. יחד עם שמות הישובים ועם קביעת מקומם יש לציין את מספר היהודים שהיו בכל ישוב וישוב, מסורות היסטוריות שיש בידם על בואם לאותו מקום, אם נתמעטו אם נתרבו, עם איזה ישובים יש להם משא ומתן והתחתנות, מה מלאכתם ואם חלו שנויים חשובים בזה, מה היחס אל הגויים והרשות, כלומר אם היו קשורים לחסות איזה שבט או שר לפני התפשטות שלטון האמאם, ואפילו עתה.

הוספה בשעת ההגהה:

„בספרם החדש של החוקרים ראתינס ופון ויסמן על מסעם בארץ תימן כרך ג' עמ' 133—136 נמצאת רשימה מלאה מאד של הקהלות היהודיות בתימן המרכזית, שנמסרה למחברים ע"י „החכם באשי" של יהודי

צנעא. בסוף הכרך, תמונה 64, נמצאת מפה מפורטת של הישובים האלה."

ב) קשור בזה ברור יחידות ומחוזות שלפיהם מתחלקים יהודי תימן. כלנו יודעים: לא הרי צנעא כהרי צעדה, לא הרי שרעב כהרי דמאר, לא הרי שרף כהרי תעז, ועדן קובעת מקום מיוחד לעצמה. אע"פ כן לא ראיתי עדיין שרשמו לפנינו תאור מפורט של הקבוצים השונים האלה, מה הקיפם ומה יחודם בלשון, לבוש ומנהג.

ג) מחקר המשפחות. אם כי מרוב הצרות והטלטולים נשכח הרבה מאד, עדיין יש שפע של זכרונות וידיעות בנוגע לקורות המשפחות, בתיהם, התפשטותם, מלאכות מיוחדות להם, בתי כנסיות, כנויים, מעלות ומורדות במזלם, תכונות מיוחדות בגוף ובנפש וכדו'. מחקר המשפחות הוא ענף חשוב מאד במחקר עדות שלמות. אם ישנו מי שהוא שירצה לעשות מחקר ממצה של משפחות, אני מוכן להדריכו בעצה. אוסף של תמונות (של דורות שונים) חשוב מאד בקשר עם זה.

ד) יהודי תימן מצטיינים במלאכה ואמנות. אלא שמחמת האימפורט של הסחורות הזולות מאירופה ויפאן ומסבות אחרות ירדה המלאכה בשני הדורות האחרונים פלאים. למשל: חרשי ברזל היו נפוצים בכל ארץ תימן בזמנו של ר' יעקב ספיר, ואילו כיום, שמעתי שאין בצנעא אפילו אחד. כאן יש לאסוף בלי כל דחוי 1) כל הידיעות בנוגע למלאכות (ולרשום בשפה שבעלי המלאכה דברו, כלומר בלהג המקומי עם כל הבטויים התכניים המשמשים באותו מקום), כלומר: כיצד נעשה החפץ, מה הכלים המשמשים לעשייתו, למי והיכן ועל ידי מי הוא נמכר, מאין בא החומר הגלמי וכיו"ב. ותמיד לדייק! אין צורך לאמר שלדברים האלה יש ערך מעשי. למשל, לו ידענו בדיוק מה הצמחים שמהם לקחו בתימן את הצבעים הנפלאים של כלי קליעה ותלבושת יכלנו לנטוע הצמחים האלה כאן ולהשתמש בהם לצרכינו.

2) כלים ישנים ואופיים מכל המינים, ולאו דוקא יפים ומהודרים. אוסף קטן כזה נמצא כבר בבית נכאות בצלאל, אך למען יפיק בעל המלאכה התימני בארץ תועלת ולקח מאוסף כזה צריך שיהיה לכל הפחות עשרת מונים גדול משהוא עכשיו. אין צורך לבאר כמה חשוב הדבר מבחינה מעשית: בודאי כלינו היום שונים מן הכלים שהשתמשו בתימן

לפני שני דורות או אפילו עכשיו. אך כלי משובח בעשייתו משמש תמיד דוגמא טובה והמרצה גם לבעל המלאכה המודרני העובד לפי צרכים מודרניים. כל מי שיוכל לעזור בענין זה אבקשנו להתקשר אתי.

ה) אין צורך לאמר שיש לאסוף מנהגים ונמוסים, החל מחלוקים בהלכה ובנוסח התפלה (בזה דוקא כבר הרבו לעסוק) וכלה במנהגי חתונה, קבורה, אמונות טפלות, קבלה מעשית וכיו"ב. הרבה נכתב כבר בענינים אלה, אך עדיין אנו חסרים כאן תאור מבליט היטב את ההבדלים בין המחוזות השונים של תימן ובין מנהגי היהודים והגויים שכניהם. גם ספורים עממיים ואגדות וכיו"ב אין להזניחם, אם כי לא הכל ראוי להדפס.

ו) מחקר הלשון. 1) כמה מלים וגם צורות דקדוקיות של השפה העברית נהוגות בפי התימנים לפי נקוד שונה מן המקובל. אפשר שיש כאן מסורת עתיקה מאד, אפשר שיש סבות אחרות לשנוי זה. על כל פנים מצוה לקבעו בספר ובשלמות. כדאי להושיב אנשים מתאימים ולעבור אתם על המלון העברי מתחילתו ועד סופו. כבר עוסק בזה מר אסבט בשותפות עם מר ילון. וגם בנדון זה יש חלוק בין מחוזות שונים.

2) גם בתוך שפת הדבור הערבית של יהודי תימן יש כמה ניבים ומלים עבריים. מקצתם אספתי וסדרתי ברבעון „לשוננו" כרך ג', חוברת ד'. יש להשלים עבודה זו. הבעיה הגדולה של לשונות תערובת „היהודיות" בשאר חלקי העולם תפתר במידה מרובה ע"י אוסף החומר המתאים בפי יהודי תימן.

3) מאותו טעם כדאי לציין במה שונה בכל מקום ומקום שפת הדבור הערבית של יהודי תימן משפת הדבור של שכניהם. לפי נסיוני עד עתה השנויים קטנים בדקדוק ויותר גדולים במבטא ועוד יותר גדולים בשמוש לשון, כלומר באוצר המלים ובאופן בטוי המחשבה. יש לרשום משלים ערביים מיוחדים ליהודים — אם ישנם וכיו"ב.

בסוף רצוני להוסיף עוד זאת: מחקרנו זה כמו כל מחקר אמתי אין לעשותו רק מטעמים „ארכיאולוגיים", סתם מסקרנות מדעית, אלא הרוח המחיה את המחקר הזה היא האמונה שיש הרבה ללמוד מירושת האבות וכדאי לדעת את הטוב שבמעשיהם כדי ללכת אחריהם. למשל, לפי עדות

כל הנוסעים מצטיינים יהודי צנעא בנקיונם, כדאי מאד שמדה זו — החסרה כל כך בארצנו כיום — תהיה למופת ששואפים לחקותו. התימנים מפורסמים כחרוצים; מוטב שתכונה זו תעמוד להם ולנו להבא. העדה היהודית בתימן היא דוגמא נעלה של אנרגיה וערות רוחנית למרות הצרות והרדיפות המטמטמות את הלב. ערות זו צריך שהיא לא תשקע אלא תעלה כפלי כפלים בתנאים הטובים יותר של הארץ. כבר הפליאתנו האשה התימנית בארץ שעלתה מהר מחוסר ידיעת הקריאה לדרגת אשה משכילה. אך אין כל אלה אלא התחלה. יש סכנה שמפלגתיות מופרזה ורדיפת המותרות תחליש את האנרגיה הרוחנית של צעירינו. ישפיע נא גם המאמץ הצנוע של הוצאת הקובץ הזה לטובה על התעוררות הרוח של צעירי תימן בארץ.

שמעון גרידי

קוים לתולדות יהודי תימן במאה הי"ח

(1700—1800)

הקדמה

קשה מאד המלאכה לחוקר הרוצה למצוא פרטים על תקופה היסטורית מסוימת בתימן עפ"י המקורות המעטים הנמצאים והמפוזרים במקומות שונים. אחד מן הקשיים הוא ששליטים עלו וירדו במשך זמן קצר מאד. המתנשאים והמורדים מרובים ונוסף לכל זה שמות ותארים דומים. למצב כזה היה דרוש היסטוריון חרוץ, השם לבו לפרטי הפרטים, לסדר ולדיוק בדברים ומכיון שהיסטוריה בכלל אינה השובה כל כך בתימן יצא שהכותב כתב כלאחר יד ובקצור נמרץ. לפיכך קשה למצוא פרטים מדויקים בעניינים ויש צורך תמיד בהשערות וסברות ולפעמים להעזר גם בדברי מסורה.

מלבד זאת „דברי ימי תימן" משמעם לרוב „דברי ימי צנעא" וכן הדבר בנוגע ליהודים. חיי תימן כולם תלויים בצנעא כי בה בית השלטון ובה יש, פחות או יותר, חיים קבועים. בשאר כפרי תימן החיים שוטפים בעוז ומתחלפים מהר ואין להם כל קביעות. ישובים צצים וישובים נובלים

ונמחים כליל והכל במשך עשרות שנים. לפיכך הכותב, שכתב דבר מה, היה יכול לספר על בית השלטון בצנעא וההתקוממויות הרגילות נגדו וכן על מצב יהודיה, ומכיון שהוא לרוב מצנעא (יהודי הכפרים טרודים מאד בחייהם) לא היה יכול, או לא ידע, לכתוב על המצב בשאר ערי תימן.

אינני חושב לגלות כאן חדשות, אני רק משתדל לאסוף את החומר ולסדרו, ואגב גם לגאול כתבי־יד שעדיין לא זכו לדפוס.

מקורות וספרות.

מקורות לדברי ימי תימן במאה ה־18 מועטים ודלים, מהם יש להזכיר לפי הסדר הכרונולוגי:

א) ספור קטן של יוסף סעיד אללוי, המתאר מאורעות תימן בשנת בי"א לשטרות (1700), שנדפס ע"י החכם ר' דוד ששון ב„הצופה" 15, עמוד 25.

ב) ספר „דופי הזמן". חבור זה עדיין בכתב־יד. הוא נכתב בשנת בל"ו לשטרות (1725) ו„מדבר מן הצער שהגיע לנו ומדאגות לבות בני אדם" בשנות בכ"ח—בל"ה לשטרות (1725—1717). עליו עוד ידובר להלן.

ג) רשימה היסטורית של ר' יחיא ן' יוסף ן' ר' צאלח, ראב"ד ור"מ ומ"צ בעי"ת צנעא במאה השמונה־עשרה. החכם ר' דוד ששון הדפיס אותה ב„הצופה" כרך 7 ע' 14—1. רשימה זו מקוטעת וקצרה.

ד) „פעולת צדיק" שו"ת ובאורים וחדושי דינים להרה"ג מורנו הר"ר יחיא צאלח הנ"ל. עדיין בכ"י.

ה) ספרו של קרסטן ניבור, החוקר הגרמני הנוצרי, המתאר את מסעו לערב בשנת 1762. Niebuhr Carsten, Reisebeschreibung von Arabien.

על היהודים יש מעט מאד. ניבור נסע ב„טריק אלימן" ז"א ממוכ'א דרך תעז, ד'מאר וכו' עד צנעא וחזר ב„טריק אלשאם" דרך בית אלפ'קיה למוכ'א. רק עשרה ימים שהה בצנעא. מורה הדרך שלו היה יהודי תימני מקהיר שלוהו עד צנעא. (עיין ע' 4 בספרו של ד"ר בראואר שיוזכר להלן).

מלבד אלה יש על דברי ימי תימן: א) „קורות הזמן" או „דופי הזמן ב' לר' חיים חבשוש, חכם יהודי תימני מן הזמן האחרון. (מת בשנת 1905,

בערך). כאן יש חומר מלוקט ממקורות קדמונים בלי סדר על דברי ימי היחודים בתימן בזמנים שונים. הוא עדיין בכתב־יד. (תאור מפורט שלו ושל „דופי הזמן" כתב הד"ר ש. ד. גויטיין בקרית ספר שנה י"ד, ספר ב'). ב) ספרו הערבי של עבד אלואסע ן' יחיא אלואסעי — תאריך אלימן אלקאהרה 1927. הוא אמנם מקיף מצד אחד אבל מקוצר מאד. הוא מרחיב בעיקר על התקופה האחרונה ועל ימי האימאם וסדרי שלטונו.

פרטים שונים אפשר למצוא בEncyclopedia of Islam וכן במאמרים שיוזכרו בהמשך הדברים.

ראוי להזכיר כאן גם את ספרו של ד"ר E. Brauer, Ethnologie der Jemenitischen Juden. והחפץ להעמיק בכלל יעיין בביבליוגרפיה שלו ותוספותיה, קרית ספר, שנה י'.

מן המקורות האלה היו לפני א, ב, ג. את המקור ד' ראיתי והוא ספר חשוב מאד ויש בו חומר היסטורי ספרותי לתולדות היהודים בתימן במאה זו. הוא צריך עבוד ועיון ואת זאת רציתי לעשות, אלא שבעל הספר ר' אברהם נדאף מתל־אביב לא הרשה לי. הוא אמנם נתנו לידי אבל להסתכל בו בלבד, וכשראה שאני רושם דבר מה בפנקסי התקצף פתאום וחטפו. ספר זה נמצא גם בספריתו של הח' דוד ששון מלונדון והוא תיארו בקטלוג שלו „אהל דוד" ע' 202. מה שהספקתי לראות הוא שיש בספר זה שלשה חלקים. בחלק א' יש קפ"א שו"ת, בחלק ב' — רצ"ז ובחלק ג' — רע"ו. בשאלותיו ובתשובותיו גנוז חומר רב ומענין. באשר למקור ב' הריני מדפיס כאן את רובו, כי יש בו חומר לראשית המאה ה־18 ומכיון שיש מכ"י זה העתקות רבות וכבר דברו עליו המכירים אותו, מוצא אני לנחוץ למסור כאן מה שנכתב עליו.

בקרית ספר שנה י"ד ספר ב' כתב מורי ורבי ד"ר ש. ד. גויטיין מאמר שבו נתן דו"ח מדוקדק על כתב יד תימני אחד, שרכשו מר ז. שוקן לבית־הספרים הלאומי בירושלים ושסימנו Heb. 8°599 כתב יד זה, כמו כ"י שני של מר מ. קהתי בירושלים, כולל בתוכו שלשה ספרים: א) ספר דופי הזמן. ב) ספר קורות הזמן. ג) ספר אשכלות מרורות והליכות שבא. כל כה"י קכ"ב דפים ונכתב ע"י ר' שלום קרח בתימן. הד"ר גויטיין מסביר, במאמר זה, מה טיבו של כל אחד מן הספרים האלה ומה שם מחברו ומאחר שאנו

סומכים עליו בדבר זה נביא כאן את דבריו, אבל רק אלה הנוגעים לענייננו, היינו, לענין ספר דופי הזמן, כי באשר לשאר יוכל המתענין לקרוא את המאמר בשלמות במקומו. הוא כותב בע' 257 שורה 2 מלמטה: „ס' דופי הזמן". כבר פרסמו את ענין הספר הזה החכם אברהם נדאף בספרו שרידי תימן ח' וביחוד החכם דוד ששון ב„אהל דוד" ע' 969. לפי תאורו של הח' ששון ברור שהספר הנמצא בספריתו הוא הוא הספר הנכלל בכ"י אשר לפנינו. אלא שיש ספקות בנוגע למחברו. בהקדמה קורא המחבר לעצמו חזמ"ק (=סעיד) הקטן, ואילו בשער כ"י קהתי ושוקן נאמר: ספר דופי הזמן שחיבר ... יחיא בן... יהודה אלצעדי*. וכן כותב עליו ר' חיים חבשוש (דף סג/ד): „ואם נפשך דאבה לך דרשהו ממאורעות הזמן להרב הגאון מ"ו יחיא ן' כמוהר"ר יהודה אלצעדי האב ב"ד לקהלות תימן", והפסקה הנרמזת נמצאת בדופי הזמן שלפנינו. ואולם המעתיק ר' שלום קרח הרגיש שיש קושי בדבר כי בדף ל"ג נאמר: „ז"ל אחי וראש** כמוהר"ר יהודה צעדי ש"צ", ולא יתכן שבנו יזכירו בלשון זו. ועל כן הוא משער שהמחבר הוא יהודה צעדי עצמו, „ומפני שבא בתוכחות עם אנשי דורו לכן הסתיר שמו... ועשה קצת תוכחות בשם תשובת הזמן לאדם וייחס אותן למוה"ר יהודה אלצעדי והוא הוא המחבר", ועל כן כתב בשער של 599: ...שחיבר כה"ר יהודה אלצעדי או כה"ר יחיא בנו. וגם החכם אברהם נדאף יחס הספר ליהודה צעדי במקום הנ"ל. אך מגוף הספר נראה שנכתב לא ע"י רב אב ב"ד אלא ע"י אחד העם. עיין למשל י"ד: ויש שם ישישים ולאו בר הכי אנא... ואילו היה אחר בלעדי אדם מסוים אדם של צורה היו נכנעים יותר. וכיו"ב במקומות אחרים***. ונראה לי שזה פתרון הסבך: כתב

* כלומר המיוחס לעיר צעדה המפורסמה שבצפון תימן. החכם באבר ז"ל חשב שצעדי הוא במקום סעדי, J.Q.R. XIV ע' 608. — ר' יהודה ב"ר שלמה צעדי (מהריצ"ע) התחיל לכתוב פירוש לסדור התימני והקדמתו נדפסת בתכלאל עץ חיים ירושלים תרנ"ד דף ב'. מס' קורות הזמן סדא יוצא שר' יחיא אלצעדי חי בזמן ר' יחיא בן שלום בן אהרן הכהן עראקי.

** אעיר שבלשון „אחי וראש" פונה המחבר אל הקורא, למשל יח', ואפשר שגם כאן הכוונה היא לכך, ואינו רוצה לאמור שר' יהודה היה אחיו.

*** רב אב ב"ד לא היה מציין את אנשי עירו בעדה ללא כהן מורה (כב), דור שכלו יתום (כג), ולא היה מדבר על ריש גלותא יצ"ו באופן שעשה המחבר (כ"ה וכ"ו), ולא היה מתלונן על בית הדין שאינו מקיים את גזירות עצמו (כ"ג).

את הזכרונות האלה איש ששמו סעיד. ואולם אחר גמר גוף הספר, בדף ל"ג, הביא חבור בפרוזה מחרזת של ר' יהודה צעדי „תשובת הזמן לאדם", ומאחר שר' יהודה צעדי היה אדם מפורסם תלו בו את הספר כולו; לפני גמר הספר נמצאים הדברים האלה: ומה גם שהליץ עליך (הזמן) עוד הרב ב"ר יהודה יעלה על במתי ההצלחה שפ"י; נראה שר"ת ב"ר הוא שבוש (מעין כבוד ר') כי הרמז הוא לחבור הנ"ל של ר' יהודה צעדי עצמו. אך אפשר שממנו נשתלשל היחוס של הספר לבנו של ר' יהודה צעדי. ונראים הדברים שהספר, כולו או קצורו, היה נפוץ בלי שם מחבר. שכן ראיתי לפני שנים אחדות כ"י ישן ברשות מר ישועה גרידי מעיר דמאר (קהלה חשובה מאד בתימן הדרומית; הדורם (בראשית י, כז), מתורגם בתפסיר סעדיה נוסח תימן — לא בהוצאת דרנבורג—דמאר), 16 דפים, 23 שורות בערך, והוא מתחיל: הקדמה על מה שאירע למדינת צנעא ממאורעות הזמן שבאו עליהם ועל כל הארצות שבסביבותיה מרעב ומדבר וממלכיות ומגלויות ומטלטול ומאנחות וכו'. יש בו חסר לעומת „דופי הזמן" שלפנינו ויש סדר אחר, אך הוא הוא — חוץ מן ההקדמה — מלה במלה. בראשי העמודים רשום מעשה צנעא או סתם: „צנעא" או „אוזל". וראיתי העתקה של כ"י ברשות מר ש. ארנסט בתל־אביב המתחיל כלשון כ"י דמאר, אך הוא מתאים בשאר דברים ל„דופי הזמן" שלפנינו ואין רשום בתחלתו שם של מחבר. נ"ל שכל אלה מחזקים את ההנחה שאת כה"י ייחסו לר' יחיא או לר' יהודה צעדי רק בזמן מאוחר ועל פי הטעם שבארתי לעיל". עד כאן דברי ד"ר גויטיין הבהירים.

סבור אני כי ביחס לשמו של מחבר הספר דברי ד"ר גויטין הנ"ל מספיקים. באשר לתכנו של הספר יש לומר שיש העתקות שונות. יש שלמות ויש מקוצרות ולפי דברי הד"ר גויטיין „דופי הזמן" השלם ביותר, בהעתקות השונות שהגיעו לידינו, הוא זה שיש בו חלקים אלה: א) תאור המאורעות שקרו ליהודים בצנעא בשנות בכ"ח—בל"ו לשטרות (1717—1725). ב) וכוח האדם עם דופי הזמן. ג) קטע מיוחס לר' יהודה צעדי בשם „תשובת הזמן לאדם". ד) תוספת על מאורעות שנת בל"ז המסתיים במשל השועל הנכנס לכרם.

לפני היו שלשה כ"י של דופי הזמן. שנים מקוצרים, דומים, והם

של מר ש. ארנסט ושל מר ישועה גרידי ואחד יותר מלא, אלא שסופו חסר, הוא של מר מאיר בכה״ר יחיא יצחק הלוי. חשבתי מקודם להשתמש באחד הנוסחים הקצרים אך ההשוואה הראתה לי שהנוסח הקצר פגום מאד ומועתק באופן מרושל לגמרי ולא בסדרו של השלם. לפיכך השתמשתי בכ״י השלם. כ״י זה 12×18 ס״מ. 103 עמודים ו־22 שורות בכל עמוד. הוא נעתק בצנעא ע״י מר מאיר לוי, מתוך כ״י שלם של מ״ו אברהם בדיחי, בשנת תרפ״ח ומפני שנסע לארץ־ישראל לא השלים את העתקתו. מר מאיר לוי מסר לידי את כה״י שלו ברצון טוב וכאן נתונה לו תודתי בעד נדיבותו. בספר זה יש דרשות מרובות ודברי מוסר ותוכחה והמאורעות פזורים פה ושם, על כן אני ברצותי הפעם לברר את מאורעות הימים בלבד שאבתי ממנו מה שמתאים לענין והשאר השארתי לאלה שידפיסו את הספר הזה כולו בשלימות. כל החוברות האלה, „שרידי תימן״, אמנם דלות הן ושדופות אך בשבילנו הן יקרות כי אין זולתן לגאל.

א. המצב המדיני

המאה השמונה עשרה פותחת במצב מדיני מבולבל בסכסוכים ותגרות קשות, שהיהודים סבלו מאד מהן יותר מכל התושבים. צרות ושמדות נתכו בלי הרף על השבט הקטן והנדח הזה. מיד לאחר גלות מוזע נגזרו על היהודים גזרות חדשות, כגון: שלא ידורו עם הגוים בשכונה אחת ושלא ירכבו על חמורים*. המצב המסובך הזה מתואר בספור מאת יוסף ן׳ סעיד אללוי, המתאר את כל הצרות והשמדות של שנת בי״א לשטרות היא שנת 1700. ספור זה נמצא בסוף כ״י ספר רפואות בלשון ערבי. מפני יקרו וחשיבותו יובא כאן כפי שהדפיסו הח׳ ר׳ דוד ששון ב„הצופה״ 15, ע׳ 25. זה לשונו: „למא כאן פי סנת בי״א לשטרי בחדש טבת עמד אחד מן המערב והיה בעל כשוף גדול והסית והדיח את היהודים ושמעו לעצתו כל האומות שבמערב ונשתמשו עמו הרבה יותר משני אלפים והתחיל לעשות מופתים פי בלאד... ועשו מלחמות ועלו המשוגעים אלי בלאד אלצלבה והחריבו והרגו בה הרג רב והרגו הערלים שהיו בה ובזזו כל מה שהיה להם ביום

* אם אמנם המושלים במאה זו לא היו אויבים ליהודים, בכל זאת הפרידות הביאו לידי הפקרות הרת תוצאות מרות.

אחד ועלו באותו היום ונלחמו פי בלאד חגה וכבשו אותה והחריבו אותה ובזזו כל מה שהיה בה וגזרו על היהודים שהיו בה שימירו הדת וברחו ביום שבת ונהרג יהודי אחד והשאר ברחו ונחלקו המשתגעים לשתי כתות חצים עלה בואד כחלאן וצברה וחצים עלה אלי בלאד אלרגיל ובית עדאקה והחריבו בתי שוקים פי אלרגיל ובית עדאקה ונפלו הרוגים הרבה והיתה עת צרה על היהודים ואנסו אותם שימירו הדת והמירו רבים וכן עשו פי צברה וכחלאן הרסו בתיהם של יהודים ואנסו אותם והמירו דתם וכן פי בלאד אלסוד כ׳רבו ביותהם והמירו רבים ועלו אותם המשתגעים אלי בלאד תלא ובקשו לעשות כן ונתחזקו אנשי תלא ועמדו כנגדם והרגו מן המשתגעים הרבה ולזמו מנהם כמו מאה איש והוליכו אותם אצל המלך אלנאצר והרגו אותם באוול ונפלה עליהם חולשה. ויש מן המשתגעים עלו אלי בלאד חבור וטלימה ואלי אלטרפה ואלי בלאד עדר ואנסו כל היהודים והמירו הדת כל אותן הערים איש ואשה וכדאלך בלאד וודעה המירו שתי ערים וחזרו ונתיהדו וכדאלך אלסודה ובלאדהא יש מהם המירו ואחר כך חזרו לדת ועלו המשוגעים אלי בלאד אלצ׳אהר והגיעו אל כמר והיו היהודים בצרה גדולה והניחו בתיהם וברחו אל הערים ובאו המשוגעים וכ׳רבו ביות אליהוד ובזזו אותם וכל מה שיש להם לא הניחו דבר ונתפזרו בכל הערים וכל זה מרוב עונותינו ודמינו שהיא חבלי משיח ולא ידענו מה יהיה בסוף ועינינו תלויות למי שאמר סוף ותכלית ירחם על השארית ויקבץ נדחינו אל עיר ירושלמית. וימלוך עלינו עולמית. וישבור מעלינו עול בן המצרית. ויכרית מלכות אדומית. כן יאמר נאמן בברית. הצעיר יוסף א״א סעיד אללוי מעלם כ׳מר הד׳א אנתקל מן ורקה קדימה״. עכ״ל.

בחוגי השלטון בצנעא היה שליט תקיף שכבר משל כארבע עשרה שנה בסוף המאה ה־17 (משנת 1686) והוא אלמהדי „צאחב אלמואהב״ (מחמד ן׳ אחמד ן׳ אלחסן ן׳ אלאמאם אלקאסם). מואהב הוא מבצר בסביבת דמאר. לו היו מלחמות רבות. אחת מפעולותיו היתה המלחמה במכשף גדול שהיה אז בתימן*. במערכה זו נפלו כעשרים אלף איש. המכשף ברח אל צעדה ושם נהרג. כנראה, שאמאם זה היה אכזרי מאד ולפיכך קמו לו מתנגדים

* אולי הכוונה למכשף הנ״ל ברברי יוסף אללוי.

רבים ושונים, ביניהם איש וכנויו אלמנצור באללה. קשה לדעת בדיוק מי היה המורד הזה כי כמה אנשים היו בזמן זה וכנוים מנצור. אני סובר שהוא אלחסין ן' אלקאסם שמת בשנת 1719 (עיין אלואסעי, ע' 57) ומרדו היה בשנת 1712. מרד זה נזכר ב„דופי הזמן" ושם מסופר:

„דע כי בשנת בכ"ח לשטרות* (1717) היא שנת כ"ח למלכות אדוננו המלך אלמהדי עמד מלך אחד מן הצפון חלש בתכלית החלשות שמו אלמנצור ומרד באדו' המלך הגדול אלמהדי, ובקש להלמו ולא הלמתו כאשר הוכיח סופו על תחלתו, ויתלקטו אליו אנשים גבורי חיל מארץ צפון וימליכוהו עליהם, הוראת שעה, למען יבושו ארצות המערב. ויפיסם המלך אלמהדי בממון, זוהי כונתם. והמלך החלש הזה אינו יוצא ובא לפניהם אבל מונח בקרן זוית לא יוכל להלחם, ויצאו להשחית את הארץ עד אם כלו, וישאו את שללם ויחזרו למקומם ויתיעצו לבוא על מדינת אוזל להלחם עליה לתפשה ויצאו ממקומם וישחיתו הכפרים יום יום עד שהגיעו למדינה ויבאו להצר עליה עד רדתה וכונתם היתה לישב בכפרים אשר סביבותיה עד רדת חומותיה. וגברה מדה"ד ויצאו מן המדינה להלחם אתם עבדי המלך אלמהדי ויערכו מלחמה מחצי היום עד שקיעת החמה ונהרגו מאלו ומאלו כמו חמשים איש, ולאחר שנלחמו לא מצאו מקום ללון בו במדבר אוזל, כי מאת ה' היתה סבה שיחזרו ללון במדבר אוזל. ויהי בבואם ותעל זעקת העיר השמימה ויהיו משברים פתחי הבתים ונכנסים כי ברחו היהודים כל מבוי ומבוי לבית אחד. ויחפשו אותם הרשעים כל הלילה לשלל שלל ולבוז בז בהתגנב, מפני שהם יראים מבן המלך שבא עמהם שאין רצונו בכך. ויהי בבקר ויתקבצו היהודים ויצעקו אל בן המלך: למה תעשה כה לעבדיך. הלשלל שלל אתה בא? הלבז בז הקהלת קהליך? וישלח שלוחים להוציאם מבתי היהודים ויוציאום השלוחים במאמר בן המלך אבל לא הועיל, שכבר נעשה מעשה ועשו מה שלבם חפץ ויבוזו העיר. וכראות היהודים כך ויברחו עם מותר המטלטלין אשר החביאו מבני הבליעל. ועכ"ז

* בנוגע למספר השנים אין התאמה בין אלואסעי ו„דופי הזמן". לפי ואסעי משל מהדי 32 שנה (1718—1686) ולפי ד"ה 30 שנה (מב' [אלפים] לשטרות ועד ב"ל). יש עוד הבדל חשוב והוא, שב„דופי הזמן", השנה שעלה בה מותו של ושבה מת מהדי היתה ב"ל לשטרות (1719) ולפי ואסעי מותו של עלה 1716. מהדי מת 1718. מצב זה עוד יבואר להלן. לדעתי, אין התאריכים מדויקים בד"ה וקשה להולמם.

ארבו להם בדרכים וישבו מהם שארית הפליטה ויצורו על המדינה כמו עשרה ימים והחריבו בתי הגויים, אשר חוץ למדינה ושומטין עצי הכרמים, ככה יעשו יום יום. ויהי לאחר י' הימים ויגפם ה' ויחזרו לאחור מהלך פרסה לעיר הנקראת אלרוצ'ה וישבו שם, כי תחבולה היתה יציאתם אל מדינת אחל, בעבור שחבש המלך אלמהדי את בן המלך הנקרא אלקאסם* והוא היה בעל בריתם. ויהי כשמע המלך את שמעם חרד ופחד והוציא את קאסם הנ"ל מבית הכלא על מנת להלחם עם המלך אלמנצור החלש ויתיעץ קאסם עם אנשי הצפון ויעשו קנוניא למרד במלך הגדול אלמהדי על מנת להמליך את אלמנצור. ויעשו מלחמות עצומות עם המלך אלמהדי כמו שתי שנים ויצורו עליו עד שכבשוהו. ויהי מקץ שנתים ימים וימרדו במלך הצפון אלמנצור החלש, כי לא מצאה ידו כביר וימליכו את אלקאסם ויאמרו: יחי המלך. ויסב המלך קאסם את שמו אלמתוכל". (ע' 12—10).

כפי הנראה שאמאם זה אלמהדי עם כל אכזריותו התיחס יפה ליהודים, כי אצלו שרת היהודי ר' אהרן עראקי אבי המשפחה המהוללה בתימן — אלאצטא. משפחה זאת עברה ממצרים בזמן קדום והשתקעה בצנעא. במשך הזמן שכנה המשפחה בעיר רדאע ואח"כ עברה לגור בד'מאר**. מותופל זה, בן אחיו של מהדי, שעלה לשלטון בצנעא בשנת 1716 (לפי אלואסעי) מת ב־1726 ונקבר בצנעא ב„באב אלסבאח". לפי המסופר ב„דופי הזמן" היה בימי מושל זה דבר מענין, „מתו רבים מעבדי המלך השחורים מיתה פתאומית בלי חולי והיה חכם אחד תוגרמי יושב בארץ אלמכ'א ושלח לו המלך יצ"ו לבוא לצרך. ויקר מקרהו כשהיה יושב לפני המלך וימותו שני עבדים כראשונים. ויאמר לו המלך: מה תאמר אתה באלו המתים פתאם ולא חלי ולא מרגש אפילו במיחוש קצת? אמר לו החכם: אדוני המלך. יש מהעבדים אומה שהם צרי עין ובכל אשר יתנו עיניהם ממיתים. אמר לו המלך: ומה לעשות? אמר לו: העבירם לפני ויש לי טביעות עין באותה אומה. ויצו המלך ויעבירום לפני החכם אחד אחד. אמר לו: אדוני המלך. זה הגורם! שהוא מאותה אומה שהם צרי עין. ויחקר המלך על הדבר והנה אמת. ויצו

* יכול להיות שהוא בן אחיו של מהדי, ז"א אלמתוכל עלי אללה אלקאסם ן' אלחוסין בן אחמד. הקושי יהיה בבאור „בן המלך", אולי יש לקרוא „בן אחיו".

** עיין מגלת תימן הצופה 7, 12־13.

להרגו ויהרגוהו. ומהיום ההוא והלאה לא מת אחד". (שם, ע' 100).

ממה שקרה בימי מותוכל מסופר עוד בד"ה:

„בשנה הראשונה לשלטונו בנה בתים לשבת במקום הנקרא בסתאן הסמוך למדינה ובמקומות אחרים בנה בנינים מפוארים ותחזק מלכותו"...

„בשנת בל"ב היא השנה השלישית למלכות אדוננו המלך אלמותוכל העלה הים שרטון עם מיני דגים ובריות והקיאם ליבשה עד שעלה באשם ועלתה צחנתם מאד מאד במנדה בלו והלך ועלילות וכיוצא ונמשך זה הזמן כמו ו' חדשים, וכיון שראו שגדל עליהם הכאב מאד קצת מהם יצאו מן הכלל מחמת הרעב שאין פרנסתם כי אם מן הציד לאכל ולמכר וקצת מהם ברחו וקצת סבלו הצער רחמנא לישיזבן". כאן הטכסט מבולבל וחסר ובנוסח הקצר של מר ישועה גרידי מסודר יותר. שם כתוב: „בשנת בל"ב לשטרות היא השנה השלישית למלכות אדוננו אלמותוכל העלה הים שרטון עם מיני דגים ובריות והקיאם הים ליבשה, עד שעלה באשם ועלתה צחנתם והיו בארץ אלמכ'א בצרה גדולה ובצער גדול עד שחלו אנשים מחמת הסרחון והיו בצער, לפחות חדש ימים וזה היה תחלת הקלקלה לבריות... ובימים ההם אתת בשורתא בישא מארץ עדן שלא היה יוצא להם הציד כפעם בפעם כל ימות השבוע כי אם ביום שבת כשהיהודים האמיללים שובתים, ולא היה יוצא הציד כלל כל ימות השבוע ולא חפץ בהם ה' עד שהצרו להם במאד מאד במנדה בלו והלך ועלילות וכיוצא. ונמשך זה כמו ששה חדשים. וכיון שראו שגדל עליהם הכאב מאד, קצת מהם יצא מן הכלל מחמת הרעב, שאין פרנסתם כי אם מן הציד לאכל ולמכר, וקצת מהם ברחו, וקצת מהם סבלו הצער רחמנא ליצלן".

בסוף ימי מותוכל באו שודדים מצפון תימן ולסטמו את עוברי הדרכים ואת השיירות. מצב זה השפיע לרעה גם על תושבי צנעא:

„בשנת בל"ו הניח לנו ה' קצת מעצבונינו בהביא השיירות מארץ מרחקים מיני קטניות ושמן ותמרים וכל מיני מאכל והנה יצאו בני בליעל מארץ צפון, שקורין אותם בלשון ערב כפאר אלימן לשלול שלל ולבוז בז, כמנהג מדי שנה בשנה לארץ המערב. ומאז נסתמו הדרכים מאין יוצא ובא ויכלא העם מהביא וחזר הדבר לכמות שהיה וישבו כמו ארבעה חדשים להשחית את המערב ולקנוס קנסות, אשר לא כן, ואלמלא חן מקום על

יושביו היו בורחים הם ובניהם ונשיהם ולעזב להם הכל ומאת ה' היתה זאת כדי לקיים גזירתו" (שם, ע' 60).

ואסעי כתב שאחרי מותוכל היה אלאמאם אלנאצר, בן דודו של מותוכל, שמת ב־1754. דבר בלתי אפשרי הוא ששלט בצנעא כל ימיו, מפני שדבר ודאי הוא שבן מותוכל ובן בנו משלו תיכף אחריו, היינו, בשנים 1775—1726. מזה נראה שלא כל המושלים תפשו את השלטון עד שנת מיתתם, ותאריך המיתה אצל ואסעי אינו מציין סכום שנות השלטון. האמאם אלנאצר אינו אלא בן־דוד של מותוכל, המערער על השלטון, שמשל בצנעא זמן קצר מאד, שהרי אחרי מותוכל עלה בנו אלאמאם אלמנצור בשנת 1726. ואעפ"י שמת ב־1754 ערכו כבר ירד מזמן. כך הרי היה הדבר עם אלמנצור באללה הנ"ל, שחולל מהפכה בארץ במשך ארבע שנים (1716—1712), עד שתפש את השלטון אלמותוכל בן אחיו של „צאחב אלמואהב". מנצור מת ב־1719 אך ירד ערכו כבר ב־1716.

קשה הדבר שאין פרטים המאירים את ימי האמאם אלנאצר ואת מאורעותיו.

בשנת 1726 עלה לשלטון בנו של מותוכל ושמו אלאמאם אלמנצור חוסין ן' אלקאסם. הוא לא האריך בשלטונו וכעבור שנה מת.

אחריו קם בנו אלעבאס המכונה אלמהדי. עלה ב־1727 ומת 1775. הוא היה איש נכבד וחסיד. קרב אליו את המשכילים והנהיג את עניניו על פי הדת. הרבה בצדקה ובנה מסגדים לתפלה. הוא אצר אוצרות מרובים שהמלכים נצרכים להן כתבואה למאכל ובהמות לשמוש.

גם היהודים נהנו מחסדיו ועל כן כנוהו בשם „המלך החסיד".

אצל המלך הזה שרת בנו של ר' אהרן שמת 1733, בערך, הוא שלום אלעראקי הכהן, המפורסם בתימן בשם סאלם אלאצטא. עליתו לגדולה היתה, כנראה, בדרך של ירושה מאביו ואולי בגלל בינתו ועצותיו המוצלחות בעניני המדינה הרימו ונשאו מהדי זה. עליו עוד ידובר להלן.

אחרי אלמהדי עלה בנו אלמנצור עלי ן' אלעבאס (1829—1775). הוא מנה לו שלשה וזירים ומסר לידם את כל העניינים והוא לא התעסק אלא בבנינים ובתקונים בצנעא וסביבותיה. הוא נטה, בעיקר, לתענוגות ושעשועים עם נשים, אך בכל זאת שם לב לעניים ומסכנים ליתומים

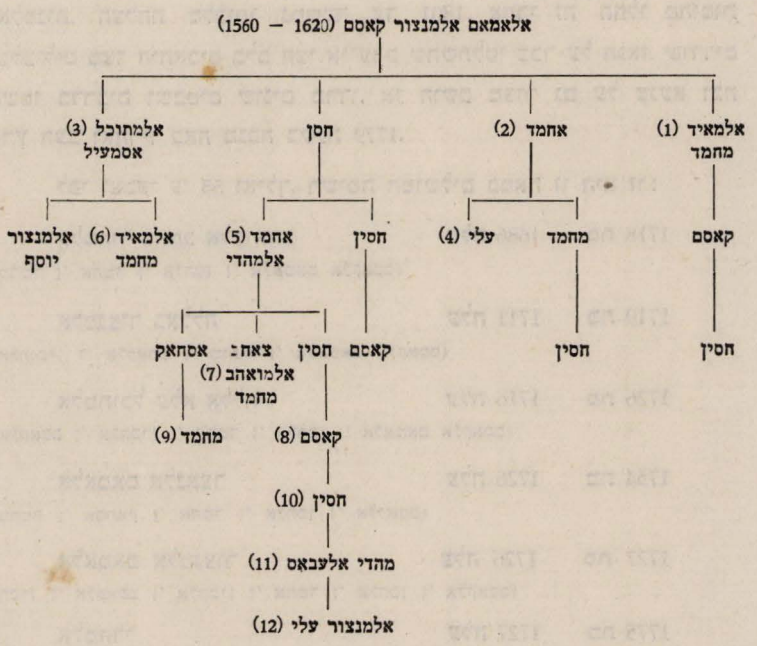
ואלמנות. הצלחת מלכותו נמשכה עד 1801. אחרי זה החלו מהומות ובלבולים מצד הוהאבים בלב חצי אי־ערב שהשתלטו כבר על חגאז. שודדים פשטו בדרכים ושבטים שונים מרדו. אז הושם מצור גם על צנעא ובה פרץ רעב ואחריו באה מגפה בשנת 1779.

לפי ואסעי ע' 55 ואילך, רשימת המושלים במאה זו היא זו:

אלמהדי צאחב אלמואהב	עלה 1686	מת 1718
(מחמד ז' אחמד ז' אלחסן ז' אלאמאם אלקאסם)		
אלמנצור באללה	עלה 1711	מת 1719
(אלחוסין ז' אלקאסם ז' מחמד ז' אלאמאם אלקאסם)		
אלמתוכל עלא אללה	עלה 1716	מת 1726
(אלקאסם ז' אלחסין ז' אחמד ז' אלחסן ז' אלאמאם אלקאסם)		
אלאמאם אלנאצר	עלה 1726	מת 1754
(מחמד ז' אסחאק ז' אחמד ז' אלחסן ז' אלקאסם)		
אלאמאם אלמנצור	עלה 1726	מת 1727
(חסין ז' אלקאסם ז' אלחסין ז' אחמד ז' אלחסן ז' אלקאסם)		
אלמהדי	עלה 1727	מת 1775
(אלעבאס ז' חסין ז' אלקאסם)		
אלמנצור	עלה 1775	מת 1829
(עלי ז' אלעבאס ז' חסין)		

כל המושלים האלה הם מצאצאי אלאמאם קאסם (1560—1620), הנקרא בפי היסטוריונים אירופאיים בשם „הגדול". (עיין al-Khazraji, Ali. The pearl-strings... by el-Khazrejiyy... transl. by J. W. Redhouse בהקדמה ע' 32).

קאסם היה לוחם גדול וממנו מתחילה תקופה חדשה בתימן. בין צאצאיו היו מריבות רבות בגלל השלטון. בכדי להקל על המעיין אני מסדר כאן לוח צאצאי אלקאסם, שנזכרו בספרו של ואסעי, ואציין במספרים את המושלים, לפי הסדר, עד המושל שהיה בסוף המאה הי"ח.

ב. המצב הכלכלי

הפרק הזה אינו כל כך קל ויש צורך בחפוש מדוקדק במקורות, כדי לתת תאור כל שהוא על חיי יהודי תימן אז. קשה לדעת מה היה מספרם ומה הם מקומות פזוריהם. בספורו של יוסף אללוי הנ"ל נזכרים ישובים יהודים בבלאד חגה בואד כחלאן וצברה, בלאד אלרגיל ובית עדאקה, בלאד אלסוד, בלאד תלא, בלאד חבור וטלימה, אלשרפה, בלאד וודעה, אלצ'אהר, כ'מר. המושבים האלה קרובים לצנעא. בחלק מן המושבים האלה קיימים עדיין ישובי יהודים. על ישוב בצנעא, ד'מאר, שרעב וכו' אין מה לדבר שהיה במציאות. בזמן בקורו של ניבור היה מספר היהודים בצנעא כ־2000 (בראואר 62) ואז היה „קאע אליהוד" עדיין מחוץ לחומה המקיפה היום את כל צנעא. הרבה ממקומות הישוב עברו כבר ובטלו מן העולם וחבל שלא נרשמו בזמנם.

שאלה זו יכולה להתבהר קצת עפ"י שו"ת „פעולת צדיק", כי השאלות

לר' יחיא צאלח עפו באו מכל קצות תימן ואני מצטער שלא יכולתי להשתמש בו. משם אפשר להודע גם באיזה מלאכות התעסקו האנשים והנשים. הנה, למשל, אחת השאלות מספרת: „איש שנשא אשה ונעשית חנונית והיו עליה חובות ותיכף האשה אזרה חיל ותעש בחפץ כפיה במלאכת השכר והיתה לוקחת תמרים וצמוקים בהלואה ועושה ומוכרת וחוזרת חלילה ובעלה יושב ואוכל שוקט על שמריו אין מלאכה בידו ואינו אומר לה דבר"... וכן נזכר באחת התשובות שהיו הרבה יהודים בורסקאים. מלבד המלאכות עסקו גם במסחר. וניבור מספר שראה בצנעא יהודים סוחרים.

על כל פנים איני סבור שיש הבדל בין אותם הימים לבין הימים האחרונים של תימן. לפיכך יש לומר שבחלקם התפרנסו זה מזה, למשל, בדברי קדושה, כתיבת ס"ת, תפלין וכיוצא בזה והשאר עבדו למוסלמים, כגון: צורפים, נפחים, סנדלרים וכו'. כל המלאכות האלה תלויות במצב התבואה של המוסלמי. אם יש לו די באסמו הרי שגם ליהודי תהיה מחיה אם לא אזי הרעב פוגע בראשונה ביהודי. יהודי הכפרים, הנודדים לרגל עבודתם, יכולים לחיות יותר טוב. הם גם אוספים דבר מה באסמם לעת רעה. הרעב, הפוקד לעתים תכופות את תימן, פוגע קשה באלה שאינם רוצים לזוז מביתם ועל כן מוצאים אנו נדידות שונות של קהלות ממקום למקום. אנשי ד'מאר אומרים, למשל, שהקהלה הזו היא כבר „גלות שביעית". „גלויות" אלה באו לרגלי המצב הכלכלי הפרימיטיבי של תימן והן הן שכלו את התושבים ושאבדו את כל אוצרות הרוח של היהודים. מה שנשאר בידינו, תאור מצב קשה בתימן, מתאים לכל מצב אחר שהיה לפניו או אחריו. לפי המתואר ב„דופי הזמן", תקופה זו, שהיא ראשית המאה השמונה־עשרה, היתה רעה מאד מבחינה כלכלית. השמים עצרו גשמיהם, האדמה לא נתנה יבולה ורעב פשט במדינה. יותר מכל התושבים סבלו, כמובן, היהודים. הם עשו את שלהם, התפללו, התענו, גם הוציאו ס"ת אל הרחוב, הלבישוהו שק ואפר למען יראה ה' בענים, אך הכל היה לשוא. עליהם התקיים הפסוק: כי יצומו אינני שומע אל רנתם כי ברעב ובדבר אני מכלה אותם. שנים אלה מפורסמות בין יהודי תימן כשנות בכ"ח—בל"ה (1724—1717) שעליהן נכתב בדמעות בחוברת „דופי הזמן". כדאי הדבר להביא כאן את תאור הרעב והמצב הקשה. הוא כותב: ...וכמה רבים אין מספר ירדו מנכסיהם

בשנים האחרונות וראינו בעינינו שכל אחד למד „לאור יקוה והנה חושך". עוללים שאלו לחם פורש אין להם. יצא לחוץ לבקש אינו יודע אנה יפנה ואנה יברח. מביט ורואה בפני כל עובר ושב אולי יכיר בצערו לתמכו ולסמכו ואין משים על לב. והוא הולך ובא, הולך סובב בעיר עד שברכיו כושלות מצום ודעתו על בניו העטופים ברעב אחוזים בבולמוס. ואשתו העניה בראותה בצרת בניה נשקפת בעד החלון לראות מדוע מתאחרים פעמי רגלי בעלה לבוא. שומעת פסיעות הולך במבוי חושבת הנה בא, מביטה ורואה איש נושא בר לחם ומזון עובר הלאה... חוזרת אצל בניה ביגון ואנחה ובאפס תקוה צועקת אוי בני ועוללי, בשמעה קול צעקתם: אבי, אבי, ואין קול ואין עונה ואין כסף. ואביהם בחוץ מתגולל ברתיחות דמו בקרבו, מפני זלעפות רעב ואצל כל פנה יארוב. חוזר מכאן לכאן וכל היום מוציא נפשו בשוקים וברחובות אולי ימצא שם דבר להחיותם ולרפא מכתם והנה לעת ערב והנה בהלה בהיותו בידים ריקניות. וכראות כי כלתה אליו הרעה מסיר מסוה הבשת מעליו ומעיז פניו. וכלמה כוסה את פניו עד שהם משתנים לגונים ככרום ומתקרב לחד מן קאמיא בחנות מוכר אכל־נפש ומתחנן לפניו, שיפתח לו בצדקה עד ככר לחם או אפילו מעט פולין או קליות או רמון או חבוש וחוזר לביתו בלחם צר ובדאגה רבה. וכראותם אותו, אשתו ובניו, פונים לידיו, שחייהם תלויים שם וחוטפין וטורפין מה שבידו להשיב נפש ומיד רצים אל המים למלאות את כרסם מחסרון הלחם, ונופלים בחלים בלי כח עד שהם משתכרים בשינה בחלומות, מבולבלים מאידי החולשה העולים על ראשם ומצטערים בשינה יותר ממה שנצטערו ביום מחרפת הרעב. ואביהם — שינה לא עברה בעיניו. בבקר יקום ומאחר פעמי יציאתו לצאת מדלתי ביתו החוצה באמרו: למה אעמל לריק? אתמול יצאתי ערום מביתי וערום שבתי שמה וא״כ למה אוסיף לצאת להרבות החובות ולהוסיף הכלמות. והוא נחבא בתוך ביתו. ובראות אשתו ובניו כי אבדה תקותם ממנו יוצאים (הילדים) לחוץ להלך ולחפש באשפות העיר אולי ימצאו ממותרי קלפת הפירות המושלכות שם והעצמות היבשים לגרד להשיב נפש. ואם אין שם מאומה מתפזרים על פתחי הנדיבים על פת לחם. ואמם העניה נושאת על כתפיה העולל והיונק שמה על שכמה ויוצאת לבקש אכל לנפשה, כי חשכו עיניה מראות בצרת בניה הקטנים.

משפחת רעבים בצנעא בשנת הרעב תרס"ח, צלום דוד ערוסי

ובעלה צועק אחריה בצאתה: „אולי יחון ה' ותמצאי מזון גם לי גם לך". ונמצא אב ואם ובניהם נפרדים זה מזה. וכל היום עובר בחסר כל, ובעלה מצפה לה מתי תבוא. והנה באה ואין בידה מאומה ואם באולי מצאה ידה איזה דבר אוכלת בצנעא ובלב רך לקיים „חייך קודמין לחיי חברך". והאיש כראותו כך ישן לו בדאגה ויללה. בבקר חוזר ומתחזק ויוצא לחוץ על המחיה ועל הכלכלה... וכיון שאלו קצת קורותיו אין להאשים אם הוא בלא תורה ובלא תפלה, כי לבו בל עמו"... (ע' 21—19).

שיא הרעב היה בשנת בל"ה (1724), תאורו מפורט: „רעב של מהומה, רעב של בצורת, רעב של כלוי שארית הנכסים, רעב של חרבן בתים למכר אבנים ועצים, רעב של בריחת אנשים לגלות שאין להם חיי שעה מה ליתן לנשיהם ובניהם, רעב של בטול ת"ת ותפלה, עד שמרוב הצער הגדול נעלו קצת בתי כנסיות בימי החול ונתרוקנו בשבתות וי"ט ותשב"ר* הלכו בשוקים וברחובות ובתי הגוים לבקש מחיה ורעב גזרו בשחקים והנה באה כליה ב"מ... עד שהגיע אפילו צפיעי הבקר בדמים יקרים. זה הכלל, כל השערים שוים ליוקר עד שהיו בני אדם מוטלים באשפתות בשוקים וברחובות כדומן על פני האדמה וכעמיר אחרי הקוצר. ורבו כמו רבו חללי ה' ממותי תחלואי הרעב מינים ממינים שונים יש מהם שצפד עורם על עצמם ויש נתפח בפיו הזכוכית מחסרון הלחם ויש מחולי מעים ויש שנתיבשו שוקיו ויש שעלתה בו מכה בגב הרגל ויש שנתבלבלה דעתו שאם תדבר עמו ישיאך לדבר אחר ויש שנשמתו יוצאת והוא שואל אפילו שתיתא להשיב נפש ויש שהיו אוכלין מספוא ויש אוכלין מחצלאות שמביאין בהן תמרים ויש מן האומות שהיו מקבלין הדם בכליהם אחר שחיטה לשתותו ויש מלקטין תולעים באשפות לאכלם ואשר עדין בחיים חיתו מחכה למות ואיננו, שכבר נשתנו פניו ככרום וכשולי קדרה עד שנבחר מות לרשעים וערבה כל שמחה". (ד"ה ע' 18—16).

תוספת לרעב הזה היתה באה תכופות צרת הארבה שעלה והשחית שארית הפליטה.

גם היחסים בחברה נשתנו מאד. חדלו האנשים לגמל חסד אפילו עם המתים. „המת מוטל בבית או בשוק אין פונה לקברו והוא מוטל לילו

* תינוקות של בית רבן.

ויומו. ואם זכה וקוברין אותו מיד, תכריכיו סמרטוטין ובלויי סחבות ולפעמים בלי הספד, בלי הקפה, בלי צדוק הדין, בלי קדיש ואפילו חופר הקבר אינו חופר קבר מתוקן בכוך אלא גומא בעלמא ונשמט והולך לו לבקש לו מחיה". (שם ע' 19—18).

קינה מרה נושא מחבר „דופי הזמן" על המצב הנורא הזה: „אוי כי גדל כים שברנו מי ירפא לנו. על מי נבכה, על מי נספיד ועל מי נקונן אם על היורדים מנכסיהם או על המתים בקוצר שנים או על ממותי תחלואים או על הבורחים לגלות או על האוכלים בשר זרועם בלא לשבעה או על תפוחי רעב, שמתים דבר יום ביומו או על המתים בגלות, שבאה שמועתם. אשר על כן היה לאחד מאחינו אנשי גאולתנו ארבעה בנים בחורים, שמשתעשע בהם בכל יום ומצפה לטובתם. איש תם ירא אלהים. שנים מבניו מתו בחולי הרעב ויפרדו איש מעל אחיו ושנים הלכו בגלות לבקש מחיה ולכלכל שיבת אביהם והנה הפכו עליו בלהות, ומרורות פתנים הטעימוהו ובאה שמועתם שנחרב אושפיזם עליהם. ושמענו את שמעם רפו ידינו. והשמועה באה אליו ויצעק צעקה גדולה ומרה וצר לו עליהם יותר משנים הראשונים שמתו ברעב ונשא קולו בתאניה ואניה ויאמר: אני מלא חלכתי למדינת צנעא בבנים ועכשו זה נפל לפחת וזה בבאר שחת. צר לי עליכם הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו ויבך בכי גדול ואח"כ נפטר והלך החבל אחר הדלי"... (שם ע' 49).

כפי הנראה שהוטב המצב הכלכלי הזה אחר שנות בכ"ח—בל"ז, כי עד סוף המאה אין נזכר מצב כל כך איום. שנות בצרת ושנים של רזון ושל ארבה לא חסרו בודאי, כי זהו חק טבעי לתימן אבל באופן יחסי אפשר לומר שהיו שנים לא רעות. מסורות הזקנים מספרות כי בחצי השני של המאה השמונה עשרה בימי ר' יחיא צאלח ור' יחיא ן' שלום הכהן אלעראקי היו שנים כתקונן. אלא שבסוף המאה היו שנים קשות לא פחות מאלה של התחלתה. הסבה העיקרית היא התמרדות השבטים. בסוף מאה זו נוספו לבלבולים הפנימיים גם בלבולים חיצוניים והם של הוהאבים. בצנעא היתה גם מגפה בשנת 1779. אלו נמצא סופר עברי באותם הימים בודאי שהיה כותב בצורה מזעזעת לא פחות מזו המצויה בספר „דופי הזמן".

ג. המצב הרוחני

ה ע ד ה.

מאז ומעולם אין קהלה חשובה בתימן כקהלת צנעא. במאה זו ודאי שכך הוא הדבר אחר שקמו מקרבם נשיאים ורבנים מצוינים ששמם נשאר ונזכר עד היום הזה. אלא שאף היא היתה מדולדלה, בראשית המאה, במצב הרוחני אחרי גלות מוזע והגזרות החדשות שבאו סמוך לה.

יש לשער, שהאכזבה הקשה של השבתאות* עם המרת דתו של שבתי צבי, בשנת 1666, וכן גלות מוזע, שבאה סמוך למאורע זה (1679) והחריבה חלק חשוב מקהלת תימן המרכזית, גרמו לירידה רוחנית בין שאר יהודי תימן. לפיכך אנו מוצאים את העובדא המזעזעת והמפליאה גם יחד היא השתמדות יהודים רבים מרצון טוב. אמנם בתחלת המאה היתה איזו כפיה, כפי המסופר בספור יוסף אללוי (עיין לעיל המצב המדיני), אבל בימי בעל דופי הזמן, בשנת 1725, עזבו יהודים רבים את דת ישראל בלי כל רדיפות. הסבה היתה, כנראה, מפני שנתנו למומרים אלה מזון ומנוחה. ידיעה על המצב בשנת בל"ה נשארה ב„דופי הזמן", וזה לשונה:

„בעונותינו הרבים חזק הרעב בחדש תמוז ויצאו מהכלל במדינה זו בכל יום ד' או ה' ולפעמים י' או יותר נשים ואנשים וטף והמלך יצ"ו מזמין להם די ספקם עד שצוה ומנו אותם שבע מאות וחמשים איש לבד נשים הארורות והקטנים המוכרתים ומלבד מה שבכפרים שאין להם קץ — יאבדו רשעים מפני אלהים. ואחרון אחרון נתפש ברשת לשונו, אחד הנשים ואחד אנשים. אל יהי להם מושך חסד ולא ידעו ולא יבינו כי בנפשם הוא ואעפ"י שחטאו ישראל הם ועתידים לירד למדרגה התחתונה של גיהנם ונדונים בה לדורי דורות, והיתה להם היהדות ככלי אין חפץ בו, ככלי צנוע שאין מוציאין אותו למכרו אלא בשעת הדחק... אוי להם כי נדדו מהתורה ומהמצות. אוי לאותה בושה ואוי לאותה כלמה. מה יענו ליום הדין הגדול? היש להם פתחון פה לומר נחתכו מעיהם ברעב? ואם ימותו כמיתת הבהמה ולא יהיו עתידין ליתן דין וחשבון ודאי יש להם לשמח במיתתן, אך ילכו למר ממות למקום אפל וצלמות, שם תפול עליהם אימתה ופחד ותכסם בושה וכלמה כשיביאם האלהים במשפט שאין קץ ותכלית לפורענותם... ולכן, אשרי העומדים בנסיונם ומתים ושבט אלוה עליהם: רעב וצמא ועירום

* עי' השבתאות בתימן ר' מ. קהתי בציון, כרך ה'.

וחסר כל. אשריהם ואשרי חלקם. באמת שמחיצתם עם הרוגי לוד, שאין בריה יכולה לעמד במחיצתם ועליהם נאמר: אספו לי חסידי וכו׳. (ע׳ 35—36).

חורבן הקהלות וחסרון מורי דרך הביא לידי השחתת מדות. ״לית מאן דאשגח בהאי דרא. לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה. תעינו כצאן בלא רועה. שבים אל ה׳ אלהים מן הפה ולחוץ נוקמים ונוטרים ומבישים איש פני חברו ברבים. כל אחד לבו שירטון על חברו לסתר דבריו. מאן דאלים גבר ועושה מה שלבו חפץ״ (אין מי יאמר לו מה תעשה). אין מדריכים לעדה, שיזהירו אותם לבלי הדמות לגויים במלבושיהם ובמעשיהם ואין אפילו אחד, שיאמר טול קיסם מבין שניך ולא יוכלו לומר לו טול קורה מבין עיניך.

הפריצות וההפקרות מצאו להם מקום בזמן גרוע זה. מעשה מצוה נהפך בידיהם לעבירה. ״אנשים כשרים יעידון יגידון מה שראו בבתי משתאות וסעודות הרשות, כמה נאצות והכעסות משוררים באלאשעאר לחשוק וחשוקתו, והנשים שומעות, ולפעמים בהיפך עד שמכניסות בהם יצ״ר כארס בכעוס... ואם אדם כשר יכנס לבית המשתה — אותם הריקים והפוחזים אומרים זה לזה: סורה שבה פה שלא יתערב זה בינינו וביניך, כי כה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים בשביל הקצף. והם יושבים כמו הגויים בהסבה, שלא כדת היהודים ואומרים שכונתם לשמח החתן, והלילה, לא זו הדרך. והם יושבים לשתת במזרקי הטוטון כל הלילה עד הבקר ושורפין המצעות של ב״ה, בין אם הם שלו או שאולים, ואין חוששין לכך, ואם נשרפו מה בכך. אוי להם ולרע מזלם... ולא זו אף זו כשהם יושבים אצל בני אדם מהוגנים ורוצים להתלוצץ זה עם זה ואינם יכולים מחמת היושבים שם בישוב ודעת נכונה, נושאים ונותנים בד׳ת, הם נשמטים אחד אחד ובורחים כברח השד מויהי נעם, ואומרים זה לזה: לא באנו לקרות בין הפרושים פרוש מאהבה פרוש מיראה. ואומרים לבעל הבית: פתח לנו העליה ונשב שם, כי לא באנו לכאן כי אם לאכל ולשתת ולשמח. ואז בעל הבית פותח להם העליה בעל כרחו ושלא בטובתו ונכנסים שם לשרף מצעותיו והכר והכסת באש ובטוטון. ובעל הבית לבו אובד בקרבו על שריפת ממונו ואין לאל ידו ובולם שפתיו מלומר דבר מה, אדרבא אין

ביתו ברשותו. ולפעמים אם הבית צר להם ולא מצאו שם מקום, הם אומרים: ניזיל לדוך פלן לשמח ולעשות מה שלבנו חפץ. ויוצאין כשהם שכורים והולכים לבית אחד מהם ומוציאים אשתו ובניו כשהם ישנים ונכנסים לבית. ואם צוחה האשה עליהם הם מקללים אותה. וזה מנהגם מדי שנה בשנה. וסוף סוף עבירה גוררת עבירה". (שם ע' 33—31).

גם בשטח למוד התורה ויראת שמים ירידה נוראה. המון העם פרוע לשמצה. חלק מתעסק במכירת יין לגויים וחלק בזנות והכלל העולה: „מקולקלים דרכיהם מתועבים מעשיהם ולא עוד אלא שאין נכנסים לביהכ"נ להתפלל ולעסק בתורה מפני שהם פנויים ממלאכה רב ימיהם ויושבים שורות שורות המונים בשוקים וברחובות להסתכל בנשים ולהתלוצץ זה עם זה. אחד מדבר והשאר צוחקים וכל המרבה להשתגע הרי זה משובח אצלם... אוי להם ולרע מזלם". גם בצנעא, זו העיר המהוללה, שרק לפני כמה עשרות שנים התפאר המשורר ר' שלום שבזי בחכמיה ובמשורריה, אין המצב בסדר. „אוזל הבנויה" ירדה עתה פלאים:

„אבל יש להצטער על העיר הזאת שמתחלה היתה כלילת יופי ככלה צנועה, ממנה תצא תורה והוראות לכל האקלים ויפוצו מעינותיה חוצה, ממנה אפרכי, ממנה מלכי, ורוב ע"ה אשר בה מלאים מצות כרמון גומלי חסדים ועושי צדקה בכל עת ומחזיקים יד לומדי התורה וכל אחד הולך ביושר כחצובה שאינה נוטה ימין ושמאל ולא ימצא איש רע מעללים ולא גנב ולא גזלן קוביוסטוס ולא נואף ולא נואפת ולא דומא ולא בת דומא ולא חרם ולא שבועה ולא עזות מצח ולא הרמת יד איש על חברו ולא כינופיא אנשים ונשים ולא מכירת יין לגוים אלא ד' או ה' ידועים למכר בחשאי ולא באפקירותא (כמ"ש לעיל). הכלל העולה, כל הדברים הנז"ל לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב ועכשו בעו"ה נהפכה הקערה על פיה ונעשו עליונים למטה ותחתונים למעלה וירדו העששיות ועלו העסטיות, כביכול יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא ובאמת שעולם הפוך ראיתי ונעשית העיר הזאת קרתא מרדתא ובאשתא ואשתדור אתעביד בגוה ומ"מ די מהלכין בגוה יכיל להשפלה ואיני דלטור לכתב כל מה שעיני רואות כי יודע כל שער עמי". (שם ע' 65).

יש לבעל „דופי הזמן" גם תלונה על המנהיגים הרוחנים. מזה יש

להסיק שעדיין לא הספיקה הקהלה להקים מקרבה אנשים הגונים כאלה שקמו בסוף המאה הזו. בתלונתו הוא אומר: „ראוי למנהיגי הזמן לאזר חבלים של ברזל על מתניהם ולהשפיל בעלי זרוע ובעלי אגרופין ולשלם לעושה רע כרעתו. בין עני בין עשיר בין גבור בין חלש בין אלם בין שפל בין בר אורין ובר אבהן בין שאינו וכו'... למסר נפשם על קדוש ה' ולהנהיג הקהל על נכון הן במלבושי הנשים הן האנשים שלובשין כמו לבושי הגויים... ובזה תהיה משכורתם שלמה. ולא די שלא עשו כן אלא אדרבא מחניפים להם... וההמון מהרהרים אחריהם בכל לכלוך... ואוי לדור שיכולין לשפט את שופטיהם". (שם ע' 27—26).

על חסרון יכלת מצד המנהיגים הוא מדבר בהתמרמרות קשה. הוא מספר:

„נקרא נקראתי פעם אחת בבית חתן וחזית דלא יאות עבדין. ראשונה שבראשונות, שלא רצו להתפלל אלא להסב ולאכל ולשתת ולשורר כמנהג אשר נ"ל (ז"א הערבים) ואני חצני נערתי וצוחתי עליהם ככרוכיא ואע"ג דמלתא לא רמיא עלי ואיני כדאי להוכיח את עצמי כ"ש וק"ו להוכיח אחרים. ועוד לאו בר הכי אנא דאכתי לא קשאי, כי צעיר אני לימים ויש שם ישישים, אע"ג דסבי דבהתא אינון שרוצים לאכל בלא תפלה לכן בעו"ה בלמו שפתותיהם עד שאמרתי ויהי מה ומה דהוה הוה ובמקום שיש ח"ה* אין חולקין כבוד לרב ומ"מ הוראת שעה היתה ונצחתי. וקבלו עליהם ולא הרימו ראש רובא דרובא אעפ"י שיש קצת מתלחשים שלא להתפלל ונתנו טעם לפגם מ"מ נגררו אחרי הרוב והתפללו ולו היה אחד בלעדי אדם מסוים אדם של צורה היו נכנעים יותר ויותר". (שם ע' 40—39).

ועובדא שניה למצב הרע שבו נתון ההמון מחסרון מורים ומדריכים:

„יש מהמון העם שהוא בריוח ועושים מלאכה בח"ה** בפרהסיא וכאלו הותר להם הדבר בפשיטות שאין כאן מיחוש ונעשים חפשים מן המצות. מ"מ אעפ"י שהמלאכה בח"ה מד"ס לא נמסר הדבר אלא לחכמים לפרש איזו מלאכה אסורה ואיזו מותרת ודבריהם ז"ל צריכים חזוק יותר משל תורה כמ"ש ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי כגון גזירות,

* חל על השם.

** חול המועד.

הרחקות וכיוצא ואדרבא קורין תיגר על המורה אסור ומשיבין תשובה גנובה ונותנין טעם לפגם טעם חלוש, שאין לו שרש וענף ולא היה ולא נברא, לא צהיר ולא בהיר ולא נהיר, כגון: לא באתה התורה בטורח וכיוצא. והמורים הללו על פי סברתם המשובשת והמעופשת מורין לעמי הארצות שכך הוא ודינא הכי, ובאמת טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם והשטן של פתיות מרקד בין עיניהם ולו חכמו ישכילו שעבירה גוררת עבירה ואסורא דעבדי אותם ע"ה על פיהם, עלי דידהו הדר. אוי להם ולנפשותם שאין דבריהם אלא דברי נשים". (שם ע' 62—61).

יתכן שהיה המצב הרוחני ירוד מאד בראשית המאה הזאת אך מצד שני אין לשכח, שהכותב כתב כל זאת מתוך משפט קדום, ש„אין יסורין באין בלא עוונות" והיה מוכרח למצוא שכל הצרות אינן אלא פרי המעשים הרעים של היהודים, כדברי חז"ל: „אין גשמים נעצרים אלא בשביל עזי פנים וכו'". הדבר ברור גם מתוך זה שהכותב עצמו מתפלא פעם מדוע זעם אלהים כה גדול. והוא שואל: „אם אין ישראל למי תורה? ואם ח"ו נתחיבו כליה יבואו המצות ויעידו עלינו שאנו מקיימין כל מה דאפשר מתוך דוחק, כגון: ציצית ותפלין ומזוזה ושופר וסוכה ולולב וחנוכה וקדוש היום והבדלה וד' כוסות וכיוצא בהן. אין אנו משוללים מהמצות לגמרי (והנה) יבואו א"ה ויעידו על שבת ור"ח יום טוב וגם יעידו על יהדותנו בקבלת כלמות ורוק וחירוף וגדוף, שכל זאת באתנו ולא שכחנוהו ולא שקרנו בבריתו"...

אין ספק, שכל המצב המתואר כאן אינו נאמן בשלמותו. בחלקו נאמן הוא, אולי, לראשית המאה השמונה־עשרה מפני שעדיין שבי הגירוש מטורפים ומבוהלים, מהם אחוזי פחד ומהם מיואשים. לאט לאט חזר המצב לאיתנו וכנסת־ישראל הדומה ליונה שבורת כנף ישבה שוב בקנה בוכה ונוהמת ומצפה לבוא גואלה. רק עשרות שנים עברו ושוב בוקע מצנעא קול „מלחמתה של תורה". היהדות שוב נלחמת על קיומה ובזה תכלית בוז לעוזביה.

אם כותב „דופי הזמן" היה מצנעא הרי שיש להתפלא כיצד הוא מבקר קשה את רבני הדור בזמן שהיו מכובדים מאד כמו ר' צאלח, זקנו של מהרי"ץ, ר' חיים הלוי, ר' משה אלקטיעי וכיוצא בהם.

ראשי העדה

המנהיגות הרוחנית והצבורית אז היתה נתונה בידי נשיא, מצד אחד, והוא המוכר אצל השלטונות כבא כח העדה ובידי המארי, ראש ואב בית דין. חלוקה זו עדיין נוהגת גם היום בתימן והתפקידים לא נתחלפו. המארי עושה צרכי צבור כמעט בלי כל שכר. שוחט, פוסק, בורר וכו' ומתפרנס ממלאכתו ומיגיע כפיו. והנשיא ממונה על המטבע, מכפר פני המלכות בשוחד ובמסים בשעת הצורך, ונאסר ולוקה לפעמים כשיש חשד רע על מי שהוא מן העדה. המאה השמונה־עשרה מפורסמת בנשיאיה מבית אלאצטא שנהגו נשיאותם ברמה ושהיו מכובדים מאד גם אצל אנשי השלטון במדינה. שלשה דורות ממשפחה זו היו אנשי מעלה. והנה אם בחצי מאה זו זכו יהודי צנעא לנשיאים הגונים אך לא לרבנים ומדריכים הנה בחצי השני זכו גם לדיינים מצוינים והם ר' יחיא ן' מו"ר יהודה אלצעדי, ר' יחיא ן' שלום הכהן אלעראקי, ר' דוד מזרחי (אלמשרקי) והגדול שבכולם מו"ר יחיא ן' יוסף צאלח.

לא ידוע לנו מי היה נשיא העדה בצנעא בראשית המאה ה־18, אך ב„דופי הזמן" מסופר ש„בשבת קרח שנת בל"ו (1723) נתעוררה מחלקת קרח וכל עדתו וגדלה עד לשמים על ריש גלותא יצ"ו*, ואמרו עליו שמעלים עין מן הדברים הנז"ל ועוד שאינו מקפיד על עוברי עבירה ורבו עליו בעלי דעות מזוהמות ומעופשות, החוטאים בנפשותם לומר: לאו איהו בעינא. זכר לדבר יען מאס העם הזה את מי השלח". והמחבר לא הצטער על המחלוקת הזו כשהיא לעצמה מפני שהמתחרים עשו זאת מקנאה, והיה בטוח שיבוא ענשם מן השמים אבל הצטער על האנשים האלה שעשו עצמם גדולים להתחרות בנשיא והם צעירים ומטונפים. אינם שמים לב שהנשיא עשה לקהלה כמה וכמה טובות, השתדל בעדם לפני המלך שישוחררו ממס ומלבד זאת הרי הוא נשיא נבחר וצריך שתהא אימתו על הצבור. „באותה שנה שלח שר המדינה אל הנשיא לכתב לו פנקס מי הם המוכרים יין לגויים ונתן לו זמן ג' ימים ולאחר ג' ימים לא רצה למסר לו נפש אחת מישראל שהיתה כונת השר להרע להם וכמדומה שהנשיא פייסו בממון וכיון שראו הטובה שעשה עמהם הנשיא שנעל דלת בפני השר נקהלו ביום ט' באב

* יתכן, שהכונה לר' אחרן עראקי אביו של סאלם אלאצטא.

וחידשו הנשיאות ואמרו לו מה שעשית עשוי ומחל לאותם שחלקו עליו". (שם ע' 71).

לפי המשוער, מת ר' אהרן בשנת 1733.

נשיא היהודים אחרי ר' אהרן היה בנו ר' שלום הנקרא סאלם אלאצטא (מת בשנת 1765, בערך). המסורת מספרת עליו הרבה. אומרים, כי הוא היה יועצו הנאמן של אלעבאס, המכונה מהדי, ושר המטבע שלו. במשך הזמן גברה הידידות ביניהם עד כדי כך, שהמלך המוסלמי ה„זידי" היה אוכל מאכל כשר וגם הודה בדת היהודים שהיא דת ישרה ונכונה. לפיכך נקרא המלך הזה בפי היהודים בשם „המלך החסיד".

שאלה היא מי היה זה שלו נתן התואר אלאצטא (אצטא פרושו אומן וכך קוראים בתימן לכל יהודי שהוא בעל מלאכה אמן). ד"ר בראואר רוצה להניח שר' אהרן כבר נקרא כן אך ד"ר גויטיין סובר שתואר זה מיוחד לשלום ן' אהרן ויש מה לחזק את דבריו ממסורת זקנים*. על ר' שלום עראקי זה מספר ניבור דברים מעטים ואביאם כאן עפ"י ד"ר בראואר (ע' 41—40).

„בין היהודים פה נמצאים סוחרים הגונים אחד שמו אוריקי (עראקי) קנה לו שם טוב אצל שני אמאמים. היה תחת שלטון של מנצור 13 שנה ותחת מדי עבאס (אלמהדי, 1774—1740), שעכשו בממשלה. הוא היה 15 שנה פקיד עליון על המסים, על הבנינים ועל גן האמאם ז"א היה לו אחד התפקידים החשובים ביותר בצנעא. אך שנתים לפני שבאנו לצנעא (השנה 1762) ירד מכבודו והאמאם הכניסו לבית הסהר והיה מוכרח לשלם 50 אלף טלרים. אוריקי הנזכר יצא שבועים לפני בואנו לצנעא מבית הכלא והאמאם נתן לו, כמו שאומרים היהודים, 500 טלרים במתנה".

יוסף הלוי כותב ג"כ על ענין זה. גם ספיר ויו"ט צמח מטפלים במשפחה זו.

החכם ר' דוד ששון כותב במאמרו „לקורות היהודים בתימן" הצופה ט"ו, ע' 4 כי „שלום הכהן היה אביו של מהר"ר אהרן הכהן, שהיה שר ונגיד בבית המטבע ונגיד על עם ה'. ולאהרן היו שני בנים כהנים לה' והם ר' שלום ור' יוסף. ויש פיוט אחד המספר מגדולתו ומצדקתו של ר' שלום הכהן השני (הוא סאלם אלאצטא):

* עיין קרית ספר, שנה י"ה, ע' 269.

שמו שלום והוא כהן ונשיא
ואור פניו כמו אור המנורה
שמועתו בכל מקום לטובה
והוא הולך בדרך הישרה
ואויביו נופלים כלם לפניו
פניהם נהפכו כשולי הקדרה.

את ה„שר" הזה אין התימנים מעריצים היום מפני שהוא עמד כנגדם, לפי דבריהם, בכמה ענינים. רגילים לספר כך: „שלום עראקי יסודו ממצרים והנה הגיע בנו לפרקו ובקש לקחת לו אשה מבנות היהודים המקומיים, אך הם לא נתנו לו מבנותיהם באמרם, שנזהרים המה מלהתערב ביהודים שאין להם יחס הגזע. ויחרה אפו של שלום עראקי ויבקש שיהודי צנעא יראו לו את ספר היחס שלהם. ויהי בהביאם לו את הספר ויקחהו מידם וישרפהו באש ויאמר: כל בני ישראל בני מלכים הם. ולא נשאר מאותו ספר היחס שום שריד, ורק בידי משפחת אלשיך יש עוד מגלת יוחסין והיא גנוזה בבית הכנסת שלהם, הנקרא בצנעא בית הכנסת של מארי אלשיך"*.

על תולדות חייו של סאלם ועל אחרית ימיו אין דבר ברור ואפילו מה שכתב ר' חיים חבשוש בספרו „קורות הזמן", אינו מתאים למסופר בהסטוריה (עיין קרית ספר). לעומת זאת באגדה ובמסרת הזקנים הוא תופש מקום חשוב. הנה, למשל, יש אגדה מענינת מתקופה זו ומטרתה, כנראה, להחליש את הרושם הקשה שעשתה השתמדות יהודים תימנים ועבירתם מדת־קודש לדת־חול. היא אומרת: „כשיצא מחמד ממדינה לכבוש את תימן נכנס אל צנעא. ולאחר שתפש אותה יסד שם את המסגד הגדול (אלגאמע) הנמצא שם עד היום. סמוך לאדמת המסגד היה בנוי בית של יהודי ויאמר מחמד לרצות את היהודי שימכר את אדמתו כדי להרחיב את חצר המסגד. אך היהודי התעקש ולא רצה למסור את אדמתו בכל מחיר שיהיה. מחמד כעס מאד מהדבר הזה, שמר את השנאה בלבו ושב למקומו אל העיר מדינה. משם שלח מכתב לידידיו בצנעא ובו שם כתב כשוף וטלסמא וצווים לשים בסתר את אלה בביתו של היהודי. השליחים עשו כמצות אדונם ולא עברו ימים אחדים והנה היהודי מבקש להתאַסלם ואף את ביתו ורכושו הוא נותן במתנה לנביא ולאסלאם. ויספחו את בית היהודי לחצר ויבנוה.

* רשמות, כרך א', ע' 5.

אז שב מחמד לצנעא וצוה להקיף את המסגד בגדר אבנים. לגדר הזה עשה הרבה שערים שיהיו כמעבר מרחוב לרחוב. במשקוף אחד השערים האלה, שם שתי אבנים שעליהן היה חקוק דבר מה, ותהי פעולתן נפלאה ונוראה, כי כל יהודי העובר דרך הדלת היה מרגיש בנפשו הכרח עצום להתאסלם, ואהבה עזה לדת מחמד. כך נמשך הדבר ימים רבים.

הנשיא סאלם שידע מדבר זה, דאג וסבל מאד, ומפני שהיה ידיד המלך התחכם להרס את הגדר. באחד הימים נכנס אל המהדי בבוקר השכם בפנים עצובים ומלאי צער. שאלהו המלך: מה לך ידידי? אמור לי וכל חפצך אמלא. אמר לו: שלום יהיה לי. אבל חלמתי חלום נורא ורוחי מפעמת בקרבי. בקשהו המלך לאמר: „ספר לי, אַל תירא". אמר: „ראיתי מלאך משחית נוטה ידו על המסגד הגדול וחפץ להרסהו בזעם. נגשתי אליו ביראה אף התחננתי לפניו: אנא אַל תהרסהו. והוא ענה לי, הנה אני מוותר על הריסתו רק למענך, ואולם בתנאי שיהרס הקיר שעל יד השער שעל משקופו שתי אבנים חקוקות; ואחר זאת נעלם המלאך מעיני ואני הקיצותי". אלמהדי שמח מאד על הדברים האלה ועל הרפואה שבאה לפני המכה, ולכן צוה להרוס תיכף ומיד את הקיר ההוא ולהקים אחר תחתיו. אז לקח סאלם הנשיא את האבנים ההן וישמידן, ויוסר המכשול הגדול אשר שם מחמד ליהודים בצנעא".

אין ספק שזוהי אגדה, אך טמון בחובה רמז גדול למצב הנורא של היהדות. היאוש משך את היהודי לסטרא אחרא ומי יודע מה היה הסוף לולא קמו אז רבנים מצוינים וגדולים בתורה.

סאלם אלאצטא מפורסם בתימן גם בבניניו המרובים ובנדבותיו. עד היום יש בארץ אַב ספרי תורה על שמו וכן יש לו בד'מאר בית־כנסת ומקוה חצובה בסלע.

הוא היה הנשיא הגדול והאחרון. בנו כבר לא היה בעמדתו. אמנם יתכן, שגם אחרי סאלם היה מי שהוא קרוב למלכות אבל בצורה רמה כזו עדיין אין ראיות ומוסמכים לכך.

מלבד אנשים מעורבים במדינה, כסאלם ואביו, מצטינת מאה זו בכמה וכמה חכמי תורה הן ממשפחת עראקי והן ממשפחת צאלח וגם ממשפחות אחרות. בראשית המאה חי ר' צאלח בן יחיא, זקנו של ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ). מסורת מספרת שהוא נולד בשנת גלות מוצ (1679).

הוא כתב „פרי צדיק", ספר כולל דינים, פסקי הלכות עפ"י מנהגי עי"ת צנעא כפי שהיו רגילים בזמנו. ר' אברהם נדאף כותב עליו בחוברת „שרידי תימן" ע' י"ג: „הוא היה רב ומו"צ בעי"ת צנעא. ספורי נפלאות ממעשים שהיה עושה שם עם בני דורו רבים הם. ואני שמעתי מפה קדוש הר"ר אברהם אלקארה זצ"ל, שקבל מאבותיו שהרב צאלח הנז' היה עושה כחוני המעגל ואבא חלקיה. כשהיתה עצירות גשמים היה נושא על כתיפו מרא וחצינא והולך חוץ לעיר וחופר גומא ונכנס בתוכה ומתפלל לשי"ת ואינו זז משם עד שהשמים התקדרו כבר בעבים ולא היה מגיע לביתו אלא וכבר הגשמים יורדים". הוא היה גם פיטן וחבר כמה סליחות שנדפסו בתכלאל. (עיין תכלאל חלק ג', ע' קנ"ט). הפיוטים, בדרך כלל, הם מן הסוג הרגיל, היינו, כנסת ישראל מתחננת לבוראה שיגאלה מן הצרות ואולם יש באחדים מהם הדים מן המצב הרוחני הקשה שבו היו יהודי תימן בראשית המאה הי"ח ושנזכר ב„דופי הזמן", וכן יש בהם עדיין זכר הגלות המרה של מוזע. כתוב בהם, למשל: „לקראת אלהיך הכוני. לטהר את דרכיך. ומהרי והתלבני מזוהמת סיגיך... נאום יועציך קבלי. ויהיו ענק לצוארוניך. יומם וליל תשקדי. ללכת לבית אלהיך... ואם תשובי עוד לחובך. יסור מעליך. ויעזב אותך לפני כל מעניך. יסגירך אלהיך. ולא יחמל עליך. ויאכלו זרים יגיעך. וירבו את פצעיך. ויגלו את בניך לארץ מדוחיך"...

מזמנו של סאלם אלאצטא ידועים ומפורסמים, עפ"י מסורת זקנים, החכמים מארי יהודה אלצעדי, מארי אברהם אלערשי ומארי דאוד חודר. שני האחרונים אין להם כל אחיזה בספרות ונזכרים רק באגדה ואולם מארי יהודה אלצעדי מוכר, פחות או יותר. הוא מיוחס לעיר צעדה שבצפון תימן ומפורסם הוא בעניינים שהיו בינו לבין סאלם אלאצטא בקשר עם הנסחים השונים בתפלה. רגילים בתימן לספר כך:

„באותו הזמן היתה העדה בצנעא, וכן שאר העדות בכפרים, מתפללים בנוסח תפלה קבוע שקראוהו „בלדי" (כלומר „מקומי" ע"ש ארץ הקודש). הנוסח הזה, שמיוחס הוא לאנשי ארץ־ישראל, היה שונה קצת מהנוסחא המיוחסת לאנשי סוריא ומצרים, הנקראת בשם הכולל „שאמי" (סורי). סאלם אלאוסטא, שהיה עשיר גדול, החליט להכניס גם את הנוסח הזה לתימן וכנראה שהיתה לו סיעה שעזרה לו בדרישה. לפיכך הזמין מ„עיראק מצר"

כמות ידועה של סדורים ספרדיים וחלק אותם למתפללי בתי הכנסת.

פרנס הצבור בצנעא, מארי יהודה אלצעדי, נהג להתפלל ב„כניס בית צאלח". בהגיע ה„סדורים" גם אל בית הכנסת הזאת ראה שדבר זה גורם בלבול גדול ומהומה רבה, כי הדעות לא השתוו בדבר, אלא אלה חפצו במנהג אבותם ואלה בחרו בסדורים החדשים. על כן אָסף את כל ה„סדורים" וגנזם ופקד להתפלל בנוסח הרגיל וכל אלה שהמרו דבריו גורשו מן המקום. מיד רץ המודיע אל הנשיא סאלם אלאוסטא וספר לו כל אשר קרה. והדבר הזה היה ביום הששי בערב. סאלם אלאוסטא, שהיה גם תקיף ובעל אימה, המתין ליום השבת ובשעה שקראו בספר התורה בבתי הכנסת, שלח לקרוא אליו את מארי יהודה אלצעדי. בבואו שאלו בחמה עצורה: למה מנעת ולמה „שברת" את דברי? אמר לו: מפני שאנו לא נניח את מנהג אבותינו מידינו בשום פנים ואופן. אמר הנשיא: „יאסר בינתים במאסר שבדירתי". ואחרי ההבדלה אכתוב לאימאם אלמהדי על הענין.

לא עבר זמן מועט משעת המאסר והנה סאלם הנשיא צועק ומתיפח מכאב בטן. מהרו אנשי הבית להביא רופאים וגם נתנו לו רפואות שונות, אך הכל היה לשוא. בין היושבים ליד החולה היה איש פקח והוא אמר: אולי כאב בטנך בא מפני העושק שנעשה למארי יהודה צעדי. הבין החולה שכך הוא הדבר וצוה להעלות את מארי אלצעדי מיד אליו. כשעמד לפניו, חזר המארי על דרישתו ואמר שהוא, על כל פנים, לא ישנה את מנהגו. כי „מנהג האבות דין הוא". רק נשתחרר המארי ויצא מבית הנשיא וחליו של הנשיא חלף עבר.

מאותו יום ואילך צוה הנשיא שלא לכפות על המתפללים כלל, וכל אחד רשאי להתפלל כחפצו. מאז מוצאים אנו שתי נוסחאות תפלה בתימן „שאמי" ו„בלדי".

מארי יהודה התחיל לכתוב פרוש לסדור התימני והקדמתו נדפסת בתכלאל „עץ חיים", ירושלים תרנ"ד. מן ההקדמה שומעים על המחלוקת הזו בענין מנהגי הקדמונים. הוא כותב: „כי זה כמה ימים ושנים. היינו במר"ה חונים. שזה מחרפנו מאצלו. וחבירו יגדף למולו. על מנהגי הקדמונים. הטובים והנכונים. אשר על פי חכמי האמת מתוקנים. וסדורי אנשי כנסת הגדולה. אשר מפיהם אנו חיים סלה... ונתברר לנו כי אין לנו לזוז מדרכם. ושאמת יהגה חכם על כן כתבתי לי זה למזכרת"...

אח"כ הוא מביא בחריפות גדולה ראיות שאין לעזוב את מנהגי הקדמונים.

ר' יהודה אלצעדי מפורסם יותר בזה שלו מיחסים את החבור ההיסטורי והמדרשי הנקרא בשם „דופי הזמן". כך סבר ר' שלום קרח מתימן, מעתיק הספר, וכך סבר הח' ר' אברהם נדאף בחוברתו „שרידי תימן" (עיין לעיל בהקדמה).

יש לשער שמת בחצי המאה הי"ח.

בן דורו של ר' יהודה, מורה הוראה ומחבר ספרים, היה ר' דוד ן' שלום מזרחי (אלמשרקי), רבו של מהרי"ץ. הוא מפורסם ע"י חבוריו: „רביד הזהב" ו„ראשי בשמים", באורים וחדושי דינים, ובעיקר ע"י „שתילי זיתים", שאף הוא באור וחדושי דינים על דברי מרן הש"ע א"ח. הוא נפטר בטרם ישלים את חבורו זה. אחר זמן רב קם הר' שלמה עמר ורצה להשלימו אך גם הוא לא הספיק ומת בטרם יגמר. (עיין שרידי תימן להר' אברהם נדאף, ע' ט"ו).

בחצי השני של המאה הי"ח חיו חכמים רבים בצנעא, שעסקו בתורה והתחדדו בהלכה זה עם זה. מהם יש להזכיר ר' יחיא ן' דוד מזרחי, ר' יחיא ן' הנשיא סאלם, ר' יחיא ן' הר' יהודה אלצעדי, ר' יחיא ן' ר' יוסף צאלח ואברהם הלוי המכונה אלשיך.

כל אלה היו ת"ח, ואולם אחד עלה למעלה מכולם והוא ר' יחיא צאלח, תלמידו החשוב והמצוין של ר' דוד מזרחי.

הוא נולד בשנת 1740, בערך, בצנעא. אביו ר' יוסף לא היה, כנראה, ת"ח גדול אבל זקנו הנ"ל, ר' צאלח, היה מורה הוראה וגם פיטן. עוד בראשית המאה נוסד ביהכ"נ הידוע בצנעא בשם „כניס בית צאלח" ובו למדו תורה ופוסקים, דברי קבלה וחכמת הנסתר וכו'. מלבד בית־כנסת זה נוסד אז גם ביהכ"נ של „בית אלאצטא" וגם בו הרביצו תורה. שני בתי־הכנסת התחרו זה בזה הן בשמירת המנהגים הקדמונים והן בפלפול התלמוד וע"י זה הגדילו את התורה והאדירוה. לפי זה נתחנך ר' יחיא צאלח בסביבה רוחנית עשירה ועל כן מוצאים בו פוריות ספרותית בלתי רגילה בתימן.

על מאורעות חייו אין יודעים כמעט מאומה אעפ"י שמפורסם הוא

מאד. רק באגדות נזכר שמו. אך מתוך עבודותיו הספרותיות יש להסיק שהיה אדם ער ומעורב עם הבריות והכיר אנשים רבים בקשר עם המשא ומתן בתורה. מתשובותיו וכן מפרושיו אפשר להוכח כמה היה ענו ורחוק מיוהרא. לבית הכנסת של משפחתו היו באים לדין ממקומות שונים ולכולם היה דן בצדק.

יש לשער, שבמחצית השניה של ימי חייו היה נחשב לגדול הדור, ראב״ד ומ״צ לצנעא ואגפיה ולכל ערי התימן. הוא נפטר סמוך לשנת 1800.

עם מותו נתיתמה קהלת צנעא אבל נחמה היתה והיא שהוא הספיק להעמיד תלמידים מצוינים. שמו המפואר נחקק יותר, אחרי מותו, בקרב העדה, וספריו היו כמאור לצבור התימני.

הוא כתב בימי חייו, יותר מכל רב אחר שהיה בתימן. ויש לציין, שמועטים מאד האנשים שאחדו בקרבם השכלה כללית כזו שהיתה למהרי״ץ.

מרשימת ספריו, שנביא כאן, יוכל הקורא לעמוד על השכלתו, ויותר מזה על חוש ההשכלה שהיה לו.

ראשונה הוא הכיר בערכם של דברי היסטוריה ולפיכך אָסף ורשם מהנוגע לקורות הזמן. לצערנו, לא נשארה רשימתו בשלמות, אלא מקוטעת. החכם ר׳ דוד ששון הדפיס שני כתבי־יד, שבהם הועתקה רשימה זו, ב„הצופה״ 7, ע׳ 14—1 וקראָם „מגלת תימן״.

דבר שני, שאינו נפוץ בתימן, הוא אסיפת השו״ת לקובץ מיוחד. עצם השו״ת מרובות בתימן אבל מעטים הם אלה השומרים עליהן ואוספים אותן. מהרי״ץ אָסף את השו״ת שלו וקראָם בשם „פעולת צדיק לחיים״. לספר זה יש חשיבות מיוחדת וכבר נזכר למעלה. (ועיין „אהל דוד״, ע׳ 202).

מספר זה עשו להם חכמי תימן קצורים, כלומר, בררו מתוך המו״מ את פסקי הדינים הנחוצים להם. קצור אחד, הוא של הר׳ שלום חבשוש, ידוע בשם „שושנת המלך״, נדפס פעם בנא אמון תרנ״ה כהערות בצדי הפרוש לשלחן ערוך של ר׳ דוד מזרחי ופעם שניה כשנדפס „פתח האהל״ לר׳ יחיא ן׳ יוסף, עמוד עדן. תרנ״ד. „נלוה אל הספר הזה הל׳ קדושין וכתובות ודין מורדת מועתק מספר „שושנת המלך״.״

יש עוד קצור שעשאו ר׳ יחיא צאלח ן׳ יעקב, נכדו של מהרי״ץ, הנקרא בשם „תורת־חכם״.

בהיותו רב העדה וגם השוחט שלה, הוצרך לבאר כמה דינים לשאר השוחטים, שבאורם מצריך עיון מעמיק בכמה ספרים. הוא אסף את כל הבאורים „ביגיעה רבה ובפלפול עצום" וערך וסדר אותם בספרו „זבח תודה". את הקדמתו לספר זה כתב בשנת תקמ"ד (1782). הוא כותב שם, שמלבד העריכה והסדור הוסיף גם משלו ומשל רבותיו, ולא מעט טרח בכתיבה זו: „עם כל הטרדות אשר מצאוני. וימי עוני אשר קדמוני... אשר נדדתי שינה מעיני ולילות כימים שמתי לכבוד קוני"...

ספר זה מצא חן, מפני כמה הקלות ופרושים טובים שיש בו והופץ אח"כ בארצות המזרח, וכך אומר המגיה האחרון בסוף הספר: „ובני ישראל היושבים בארצות זדים כמו חברים הרשעים ועמלקים והגרים שממונם אובד חנם בעבור ששחיטת ישראל להם כטומאת הנדה ימצאו תקנה להתיר כמה ספיקי שחיטות בהמות וכו' כמו עיר ואם בישראל מדינת פאס היא פיז ותימן ופרס וארצות רוצחים שהם כערי המועדה". לשוחטים פחות מעמיקים, חיבר ספר בשם „שערי קדושה" והוא קצור הספר „זבח תודה".

לצרכי הצבור והמון העם חיבר גם קונטרס קטן בשם „שערי טהרה" והוא כולל כל דיני נדה בלשון ערבי המורגל בערי התימן.

חשיבות מיוחדת יש, לדעתי, בחבורו המצוין „עץ חיים", שהוא פרוש לסדור התפלה התימני הנקרא בשם „תכלאל" (כל בו). פרוש זה ממוזג הוא מן הנגלה ומן הנסתר והוא מסביר בקלות ובפשטות כמה דברים עמוקים. קצרים ויפים הם באוריו לפיוטים. הפרוש הזה מוסיף חן ויופי על נוסח התפלה התימני המצטיין בדיוקו ובעתיקותו*.

לחבורו זה כתב שתי הקדמות, אחת בפרוזה מחורזת והשניה רגילה. המעורר לחבור היתה, כנראה, המחלוקת שבין בית אלאצטא ובין שאר החכמים בדבר הנוסח. ראינו, שכבר מארי יהודה אלצעדי התכונן לכתב פרוש ובהקדמתו ציין שמטרתו היא להגן על מנהגי הקדמונים ונוסחתם ויתכן שאף כאן הדבר כך.

בהקדמתו הוא כותב, שהפרוש מכוון למתפלל הרגיל, שיבין מה שהוא אומר „ולא יהיה כעוף המצפצף ח"ו", ובאשר לאופן הבאור הנה הוא יבאר לפי הפשט אבל „ופעמים כדי ליישב הגירסא הוכרחתי לישב

* על פרוש זה כתב W. Bacher.
Der südarabische Siddur und Jahja Salih's Commentar zu demselben. IQR XIV, 1902 (581—621; 740).

הדברים עפ"י הקדמות מהמקובלים ע"ה מדוחק ומלחץ אשר קרה לי במשעול הכרמים שלא יכלתי לפרשם לפי הפשט".

כל הבאור, לפי דברי המחבר, מלוקט מספרים שונים ורק מעט יש משלו. „רובו ככלו סלת נקיה מכמה ספרים אשר חברו הראשונים בספריהם אחת הנה ואחת הנה את הכל חברתי והיו לאחדים זולתי מעט מזער אשר הוספתי מדילי... האמן כי לא הוספתי וגרעתי מכל הכתוב בספרים ישנים נושנים"...

נוסף על כל אלה שם לבו לדיוקי המסורה של המקרא ולשנויים שיש בנוסחאות הישנות. הערותיו אלה נקראו בשם „חלק הדקדוק" ונדפסו בשולי החומש התימני — „תאג" (כתר תורה) בירושלים תרנ"ה.

סבור אני, שעבודה רבה עשה מהרי"ץ בענפים שונים וראוי הוא מאד להערצה שמעריצים אותו יהודי תימן.

לר' יחיא צאלח היה בן ושמו אברהם .גם הוא היה ת"ח, ואולי הוא שכתב את החבור „ראשי בשמים" על ס' ימין משה, הלכות שחיטה כסברת ר' אברהם נדאף (שרידי תימן, ע' ט"ו).

גם אחיו של ר' יחיא צאלח הוא שלמה צאלח היה ת"ח וחבר ספר „זבח פסח". קצור דיני חמץ ומצה בלשון ערבי עפ"י מנהגי צנעא ואגפיה. חברו בלשון ערבי „כדי שגם ההמון והנשים יבינו בדינים אלו מפני שעשית המצות ואפיתם בתנורים שלנו הם נעשים ע"י הנשים כבימי חכמי המשנה והתלמוד".

בסוף מאה זו חי ר' יוסף אלקארה תלמיד מהרי"ץ ומוסמכו. „הוא הרביץ תורה והעמיד תלמידים חכמים גדולים כמוהר"ר חיים קרח והר"ר שלום חבשוש ובניו הרבנים מוהר"ר שלמה אלקארה והר"ר יחיא והר"ר אברהם הידועים ומפורסמים". כתב ספר „זבחי אלהים" קצור הלכות שחיטה.

מן הרשימות האלה יש ללמד שמצב למוד התורה לא היה עזוב ומזנח. לעומת זאת מקצוע אחד חשוב הלך והשתכח והוא מקצוע השירה. רק לפני זמן מועט חי גדול המשוררים ר' שלום שבזי והנה הוא כבר החותם של השירה. אמנם יתכן שכשרונותיו המזהירים העיבו את שמות כל אלה שבאו אחריו והשכיחום מלב, אך עם כל זה אלו היו כאלה היה נשאר שריד מהם. חסרון זה נתמלא במקצת ע"י פיוטי זקנו של מהרי"ץ וע"י חרזנותו של מהרי"ץ, ואולי היו עוד כמה חרזנים.

בסוף המאה חי אהרן בן סעדיה עראקי, שנדד מתימן להודו, בערך שנת תק"ס ויסד בכלכתה דפוס. בנו אלעזר כתב פיוטים, שאינם חשובים כל כך*.

מלבד הפיוטים העתיקו עתה את השירה היקרה של ר' שלום שבזי וכן של משוררי ספרד, גנזוה וכתבו לה הקדמות. אחד מאלה הוא: יהודה יוסף גזפאן העתיק לעצמו שירי תימן בשנת ובאו ציון ברנה. אותיות גדולות מנין בקי"ב לשטרות. בסופו אומר: ותשלם המלאכה בליל ששי דהוא כ"ה יומין לירח כסלו שנת תרין אלפין ומאה ותלת עסר שנין לשטרי, שהוא תקס"ד לבריאת עולם. הוא גם כתב הקדמה בשם „וזאת ליהודה".** התפתחות השירה בתימן, בכלל, ומצבה במאות האחרונות עדיין בלתי מחוורים יפה. ב„דיואנים" של התימנים יש ערבוביה רבה. שירים שונים ממחברים שונים נקבצים לקובץ אחד ונקראים ע"ש ר' שלום שבזי או ע"ש ר' יהודה הלוי, וקשה להבחין מי היו המחברים האמתיים ומתי חיו. יש לקוות שעתה עם רבוי המתעניינים בתולדות יהודי תימן יבוררו כמה דברים הן בשטח השירה והן בשטח קורות הזמן, והאורות אשר היו גנוזים יחשפו ויראו לעיני כל.

אברהם יערי

שתי אגרות של יהודי תימן

האגרת הראשונה שלפנינו נמצאת בגוף כתב־יד של יהודי תימן בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (קובץ דברים שונים מס' 26). היא נכתבה ע"י יהודי תימן להנהגת ההסתדרות הציונית בלונדון. ומאחר שכותבי המכתב לא היו בטוחים בשליחם הוסיפו מעבר לדף כל מיני השבעות „בשם אל איום ונורא שמי שיגיע לידו זאת האגרת יוליך אותה לחברת לונדון". אולם כנראה שלמרות כל ההשבעות לא הגיעה לתעודתה, כי לבית־הספרים נשלחה בראשית הקיץ תרפ"ה ע"י איש פרטי מוינה. בתוך אחת החותמות שבסוף האגרת נמצאות האותיות „תרפה", אולם אינני בטוח

* עיין „שירי תימן" לאידלזון וטורצ'ינר, עמ' 345.

** ר' „שירי תימן", ע' 365. לסופר זה שייך ספר „מנחת יהודה", לקוטי טעמים על התורה, וכן הערות מסביב לספר זה בשם „פנים חדשות".

בקריאה זו. על כל פנים נכתבה האגרת אחרי המלחמה העולמית בין שנת תר"ף לשנת תרפ"ה.

יהודי תימן המשתוקקים לעלות לארץ מתארים באגרת זו את עצמם ואת מדותיהם והליכותיהם. כאן לפנינו היהודי התימני כפי שהוא רואה את עצמו, וגם ידיעות רבות על יסורי גלות תימן אחרי המלחמה.

האגרת השניה נכתבה ליהודי הודו ע"י קהלת צנעא בירת תימן בשנת תרנ"ח, שנת מצוקת־רעב. שנות־בצורת כאלו שכיחות היו בתימן, וכתבי־היד של קורות ישראל בתימן מלאים תיאורי שנות־בצורת ויסוריהן. בצורת צרת־הכלל היא בתימן, אבל כמובן שהיהודים סבלו ממנה ביותר „כי לא ידענו מה מעבודת האדמה ונחלה וחלקת שדה אין לנו בקרב הגויים שכנינו". באגרתם מזכירים יהודי תימן את הרעב שהיה „פה צנעא לפני תשעים שנה ושני שלישי בתי ישראל נחרבו ונהרסו והיו לאשפות". בדברים אלה אין כל הפלגה. המרומז כאן לשנת הבצורת הנוראה תקס"ה, שתיאורים מזעזעים מיסוריה כתובים בכ"י של קורות יהודי תימן לסעיד בן יוסף אלערוסי (כ"י ששון סימן 991, עיין „אהל דוד" ע' 969) וגם בכ"י של קורות יהודי תימן לחיים חבשוש (כ"י ירושלים סימן Heb. 8° 599, עיין ש. ד. גויטיין: כ"י עברי־ערבי על קורות היהודים בתימן, קרית ספר, שנה י"ד, ע' 256—270).

אגרת זו חתומה ע"י העומדים בראשי קהלת צנעא, רבנים ובעלי־בתים, שאחדים מהם עלו אחר כך לארץ־ישראל. המפורסם שבהם הוא ר' יחיא בן שלמה קאפח, שהיה אחר כך הרב הראשי ליהודי תימן וחיבר שני ספרים מעניינים „דעת אלהים" ו„מלחמות השם" שנדפסו בירושלים תרצ"א. האגרת נדפסה בשעתה בשבועון „מגיד מישרים", שנה תשיעית, גליון 47 מיום ו' תשרי תרנ"ט, היינו בדיוק חודש לאחר הכתבה. העתון „מגיד מישרים", שנכתב ערבית באותיות עבריות, יצא לאור בכלכתא בקביעות אחת לשבוע במשך אחת עשרה שנה, שנות תר"ן—תרס"א, ע"י ר' שלמה תווינא, יהודי בגדאדי שהשתקע בכלכתא וחיבר כמה עשרות ספרים שנדפסו רובם בבית־דפוסו אשר בכלכתא. עתון זה יקר־מציאות הוא ממש ככתב־יד ורק סדר שלם אחד ממנו נשתמר בגנזי החכם ר' דוד ששון הי"ו בלונדון, שטרח ואסף בשקידה גדולה כל הנוגע ליהודי ארצות המזרח בכלל וליהודי תימן בפרט. אני מכיר טובה מרובה למר ששון שנתן לי רשות להעתיק אגרת זו ולפרסמה.

דומני כי ראויות הן שתי האגרות הללו, שבאחת מהן נשמע קול שועת יסורי כפן ובאחת קול כסופי גאולה, שיאצרו בקובץ זה של גנזי יהודי תימן.

א

שערי ציון אשר אהבתי מה אדמה לך הבת ירושלים
יפה את ונאוה כירושלים
אנכי אנחמכם ובירושלים רננו חרבות ירושלים
התעוררי התעוררי קומי ירושלים
רוני יושבת ציון.
ובאו ורננו במרום ציון סולו סולו המסלה לירושלים
יושיע ציון ויבנה ערי יהודה וירושלים

שאלו שלום ירושלים. עיני לירושלים נטויות. ציון היא דורש אין לה. דברו על לב ירושלים אוהב ה' שערי ציון.

שלומות רבות. אלפים ורבבות. לנשמות נחצבות. למשוך בחבלי אהבות. בערים נושבות. חסים על דלים ברחובות. בוכים ומבכים בנים ואבות. כחש בשרם מטובות. הצאן הנאלמות ונעלבות. ושבעים אריות סובבות. ושפתי אבות על בנים בקבר דובבות. שלומות וברכות ממעונים. לקראת יקרים מפניהם. החכמים והרבנים. בני האיתנים. לכבוד ועד הסתדרות הציונים. הם הדיינים אחינו המצוינים. הנבונים אשר הם בעיר לונד"ן יר"ה המה חונים. בעיר ה' יהיו שוכנים. בעזר אדון האדונים.

ידיע להוי רבנן טהרה. כי שבר על שבר נקרא. לחפש למי ננוס לעזרה. זה כמה דורות אנחנו בגולה. מצפים אורה. והנה חשך אפילה. יתמי דיתמי בין בני עולה. המה בכל דור עושים בנו כליה. דור אחר דור ירשונו לנחלה. זה החל וזה כלה. וכמו השחר עלה. שמועה שמענו ובשורה נפלה. כי גפן תסיע ונטעה גדלה. והיא כפורחת עלתה מעלה. והעיר ציון אהלה. אז שמחנו ונגילה. ונאמר חלילה חלילה. כי לא ישכחנו נורא עלילה ולא קפץ באף רחמיו סלה. כי יחנן ה' לקרב קץ גאולה. ומצפים מתי תהיה תעלה. להפקד עניה דלה. ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה. הן עברו כמה שנים. ואנחנו מדוכים ומעונים. וצרות מצרות שונים. שטפונו

מים הזידונים. בני מואבים ועמונים. כולם אלינו פונים ויועד המונים המונים. שונאים וצרים ומונים. על היהודים התימנים. נמסרו למוכרים וקונים. וצורתם משתנים. נהפך לכמה גוונים. מרוב וגודל יגונים. ויזעקו לאומנים. פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים.

ובכל יום נקום בשפרפרא. מאים נחזי נהורא. ומתי ייתי טיהרא. ומתי יהיו לנו אחינו לעזרה. ומחסה ומסתור ביום צרה. וג"כ נשאל ונחקורה. מה יהיה הדבר מבני הגבירה. ובאשר תבא לנו בשורה. נהפכה כעב שחורה. לבזיון ולחרפה ולמאירה. בין בני ישמעאל וקטורה. נעשית לנו כעקיצת דבורה. וכאשר ימצאו איזה עברי אומרים לו עורה והתעוררה כי אחיך החלו בגבורה. לבנות דביר ועזרה. ולעשות להם נזר ועטרה. ותהי לנו הבשורה לאבן זרה. ועתה למי נצעק ולמי נקרא. ומי יחיש עזרה. וכל שונא יתייהרה. לאמר קומה מהרה. ושמה ביניך השתכרה. ושירים שם תעוררה. והרבו נאצות על בני תורה. לאמר קראו אלהיכם יהי לכם לסתרה. והנה שם אתכם למטרה. מרוב עקום דרכיכם כי אינה ישרה.

על זה היה דוה לבינו ועל אלה חשכו עינינו. נשב לארץ ונדום עם כל אחינו. והעלינו עפר על ראשינו. ונהפך לאבל מחולינו. חכינו ואין מרגוע לנפשינו. יגענו ולא הונח לנו. והנה אנחנו דוויים וסחופים. סובלי כמה נאצות וחרופים. ויושבים בכמה כיסופים. עומדים על דרכים ונאספים. לשמע שריקות עדרים ורוח שואפים. מתאוים לעלות לירושלים ונכספים. כצמאים למים מתעלפים. והמה עניים בלי זהב ובלי כספים. ומסורים ביד כת חנפים. ועיניהם דמעות נוטפים. יתן ה' את אויביכם הקמים עליכם נגפים.

והנה שמתם לנו גדר למנוע ישרי דרך ממעונות. מלבוא לחצרות בית ה' בלתי רשיונות. וכל הבאים לחסות נסוגו אחור כחלומות וחזיונות. והפקידו כמה ממונות. בדרכים ובמחנות. ונעשו בעלי שקרים וכזבונות. בעיני כל האומות והלשונות. ומשקיפים ומלעיגים עליהם בעד החלונות. ונהפכה שמחתם ליגונות. והאויבים משלחים זה לזה דורונות. ועל איד ישורון מרבים ששונות. ובזה מה לנו להרבות דברים כזורע על גבי צורים. ועל גבי סלעים מבלי עפרים. והן נשארנו כיקר כרים. בין ילדי גרים אכזרים. והימים האלה נזכרים. והותחלו ואינם נגמרים. גופות ודמיונות והם מנשמות חסרים. קחו עמכם דברים. מבלי אופנים ותארים. צרות עלינו סובב. ופרא

עלינו רוכב. ובכל יום רעה עלינו חושב. כנחש עלי דרך אורב. ומן אחורי הגדר צד אותנו וגונב. ובכל יום נעלב ביד עולב. ובכל רגע גוזז וחולב. ואין לנו לא אח ולא אוהב. תוחלת ממושכה מחלה לב.

על כן בבקשה ובמטו מכם בני קריה נאמנה. ראוי לחפש ולהתעורר משינה על אח בצרה ואם בגלות קיננה. כי זר וערל אותה ענה. ואלה בני צבעון ואימה וענה. למן נקרי וקדם מן נצוח. וקדם מן נשתטח. וקדם מן נבעי בעותנא ונשבח. לית מן דירחם עלן וישגח ואין לן מצערן ירווח. טובה ממנו נמנעה. ואומה קדושה תחת קלים נכנעה. והרימה ראשה מלכות הרשעה. והעשירים בעלי הון היתה להם תשועה. והעניים נאנחים יושבים ברעה. במדבר בארץ לא זרועה.

עתה דעו נא רבותי שבו לנו בזה. והבינו בדברי דל לא מזה ולא בן מזה. כי מה יתרון לנו בזה, ומה הנאה לנו לדעת על מה זה. והן נסתם דבר נביא וחוזה. והתשועה לשמן לא לדל ורזה. אכן נודע הדבר כי לא ידעתם בצערן הוא זה. אסורים בזקים וילכדון בחבלי עוני. והעשיר יבטח ברב עשרו ולא הביט ביגוני. ואמר מתי אנצל אני. ולא אבה להחזיק בימיני. מלדבר דבקה לשוני. ומלבכות כהתה עיני. וצועק אחי אל תחשה ואל נא תשכחני. נמשלנו לתרנגול ועטלף שמצפים לאורה. א"ל תרנגול לעטלף האורה שלי אתה מה יש לך הנאה לחכות לדבר שאין לך ממש. העני והעשיר מקוים לגאולה. העשיר היתה לו בזה מעלה. והעני מכתו נחלה. מי הוא זה יקום ויצילה.

עתה רבותינו עלינו ראוי לבכות ועלינו ראוי לקונן. כי מי הוא זה עלי הדור יגונן. כי ארכה גלותנו ועצמה דלותנו. כי צפו מים על ראשינו. כי זעקה נקראה ונודעה. כי באה אלינו שמועה וממנה לבבינו נקרעה. כי עמד מושל בן הכומר צורר היהודים נעשה ומשל בצפון ארץ התימן. וגזר ובלבל השחית וחבל. ואמר כי כן דתם שמי שמת אביו מהיהודים ועדיין הוא נער אחת דתו להמיר. והפקיר בנות ישראל ואמר אי אפשר לישראל לישא בתולה והתחיל בקלקלה ולקח בת ישראל כלה מחופתה. וכל ערי ישראל בשמעם זאת נסו לנפשם ובאו ששים וחמשים. יושבים באלחדידה במצור ובמצוק ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל. אך לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו כי זקן א' חכם גדול ורב מובהק נלכד בשחיתותם ותפשוהו והביאוהו אל המושל והלשינו אותו שמת אביו ועודנו נער על כן צוה המושל וגלחו

ראשו בעל כרחו והוא צועק ובוכה עד אשר כל שומעיו תצלנה שתי אזניו ויקרע לבו בקרבו ומסר עצמו למיתה ואמר לחתוך ראשו בסייף ונתמלא עליו חימה ואמר איך בחרת מות מחיים מרוב שנאת הדת אמר הפילוהו ארצה ושברוהו מלתעות שיניו והאכילוהו נבילות והוא בוכה בלב חמרמר ואין מנחם ושאר היהודים אשר בערים יש בורחים המדברות ויש מפילים עצמם מהגגות ומהם באו אל עיר חודידה למלט נפשם מיסורין וממיתה ולקדש ש״ש ששה וחמשים נפש. ובארץ בעדאן ח׳ ילדים לקחום והמירו דתם בעל כרחם וב׳ במדינות אב המירו דתם בעל כרחם ונ׳ ילדים לקחו אותם מן צעפאן ואמותיהם צועקות ובוכות ואין מרחם. המדבר היינו להם אם ארץ מאפליה המאס מאסתם את יהודה אם באחיכם געלה נפשכם כי לא תדעו בצרותינו. כי נתן רשות לאומתו לטרף טרף ולשלל שלל ולבוז בז והפקיר ממונם ודמם היינו כעבד להם מושלים ולא נדע מי לנו אדון זה רודה וזה מרדה וזה עושה בעברת זדון וזה מחרף וזה מגדף וזה מכה וזה נוגף זה מקלל וזה רודף וזה שולל וזה טורף. אוי מה היה לנו. כי צרות מתחדשות עלינו. וחכינו לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב וקוינו. ויתר ישראל נאסרים בבתיהם לא יוכלו לצאת מקול מחרף ומגדף מפני אויב ומתנקם. וכשרואים ישראל מתפללין מחרפים ומגדפים איה אלהיכם לאיזה אלוה אתם מתפללין ומי נתן והנחילכם הדת הזה שאינו הגון ואם רואים תפילין או ציצית מנתקים אותם ומשליכים אותו הרחוב למרמס ולוקחים ספרי תורה ומנתקים אותם ואומרים עד מתי אתם מייגעים עצמכם לדת הבל וריק ובונים עולם של תוהו וכמה חירופים ונאצות על עם קודש רבת שבעה לה נפשינו הלעג השאננים הבוז לגאיונים.

ועתה רבותי יכנסו דברי באזניכם כי מ״ש חכמים ז״ל טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו לא לחנם נכתב פסוק זה כי בני ארץ התימן כל ימיהם מכאובים וצרות רבות הם ואבותיהם מעולם ויכולים לקבל חורב ביום וקרח בלילה ורעב וצמא ועירום וכל דבר קשה ונמשלו לגמלא רבא דנטיל מטולא תקיפא כי מלומדים לקבל היסורין מנעוריהם לא כבת מלך הענוגה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרך אבל מגודלים ע״י צער וא״כ מצינו בהם הגשה לדורון ולתפלה ולמלחמה. לדורון שהם בעלי מלאכות כלם כקטון כגדול שמן ורזה ולא יטריחו עליכם במזונותם. חרשים ובונים. חייטים וסופרים ומשנים וקדרים וסוחרים וטווים בצמר ובפשתן. וצורפים

בזהב ובכסף ובנחשת. ונפחים בברזל ובבדיל ובעופרת. ועובדי אדמה לזרוע ולחרוש ולקצור ולשאת משא ולעמר ולדוש ולזרות ולהבר ולטחון ולבשל ולאפות. ומעבדי עורות. לעשות מנעלים ונודות. וחופרי בורות. ועושי־ אוכפות. וכרים וכסתות. ולא נפקד מהם לא איש ולא אשה שהוא בטל ממלאכה. ויכול לפרנס את עצמו ואת בני ביתו ולא יצטרך לבריות. לתפלה אין לך שבורי לב מהם מלחץ הצרות והמאורעות דבכל הימים. עליהם אימים. ובכל הרגעים. לפגעים. אם רגע יעמדו בשלוה. פתע יהיה על אויביהם הווה. ולכך אם עומדים בתפלה ותשובה. דמעתם קרובה. לב נשבר ונדכה אל״ת וכו׳ כי שומע אל אביונים ה׳. למלחמה. יש בהם בחורים גבורי חיל ראויים לאזור חייל ולצבוא צבא כי מפני חרבות לא נדדו מפני חרב נטושה ומפני קשת דרוכה ומפני כובד מלחמה. וזכות אבותם וברכתו מסייעתן שנאמר גור אריה יהודה הקטן גור והגדול אריה כרע רבץ כאריה הזקן. והבחור כלביא מי יקימנו ומשה רבע״ה אמר ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה ואלמלא שבועה שהשביע הקב״ה לכנסת ישראל לקבל עול גלות לא היו יכולים האומות לכבשם גם הזרים לא יוכלו לעמוד נגדם. ואם כן יהיו לעזרת ה׳ בגבורים. ולעוצם ישראל בגברים.

עתה בבקשה מכם חושו לעזרתנו אל תדום בת עין אל תחשו מצרותינו כי שנים וארבעים נפש אשר ביחזה המירו דת בעל כרחם ושלשה בעיר אוזל הייטב בעיניכם הדבר הזה להיות ח״ו נטמעים באומות ויאבד ח״ו שבט א׳ מישראל והנה יש בעיר עדן כשלש מאות נפש מושלכים ברחובות ובאשפות מבלי בית וחומה לבזיון ולשמה תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות. אי שמים, העוד אבינו חי. היש לנו את. לא אחים אנחנו לא בני אב אחד אנחנו מדוע בעלונו זרים ומשלו בנו ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשנו. חוסו על בזיון קדשים ועל בזיון התורה הלא טוב אמנה ופרפר נהרות ארצנו מכל מימי ארץ התימן מי יתן מותינו ביד ה׳ בארץ הקודש ממותינו באדעא מסאבתא ולא נטמע באומות ח״ו ויקרה נפש א׳ מישראל כמלא עולם ונמות זכאים ואל נמות חייבים. וטוב לנו עבוד לכם ותמשלו בנו אתם ואל ימשלו בנו זרים אשר לא רחמנים, קנאו קנאת ה׳ התאזרו והיו לבני חיל חזקו והתחזקו בעד עמנו למה תהיה גאולת כספים ודלי העם משתוקקים ונכספים. למי נקרא. ומי הוא זה חרבו יחגורה, לבוא אלינו לעזרה. לאמר מהרה מהרה רדה מההרה.

עתה נודיע לרבותי בכל המחנות. כי אנשי תימן גברו עליהן היגונות. ומשלו בהם המונות. וצר להם עד מאד מריב לשונות. ולא נוכל לספר רבו חרונות. ואם תקנו נפשות רבות ותזילו ממונות. ותזכו לרבים ותטהרום מעוונות ותחדשו ימיהם מעצבונות. ותשמחום מאנחות ויהיו בששונות. כמה תקנו נפשות יתומים ואלמנות. תחילת כל דבר ליתן להם רשיונות. ולהקל מהם שכר הספינות. כי לא יכלו לישא משא הסבלונות. עתה למען הש"י אל יקל בעיניכם דברי ואל תחשבו אותי כאיש משתגע. כי דברי עלו עד לרקיע. ואל כסא הכבוד תגיע. ולאראלים ולחשמלים תשמיע. ולגלגלים תבקיע. וכל כוכב ומזל יניע. ולכלם אודיע. בעולמות אביע. ושואל אני מכם בשם אדון האדונים ובשם כסא הכבוד וחיות ואופנים ובשם שלשה האיתנים ובשם נביאי האמת הנאמנים ובשם התורה פשט רמז ודרש וסודות צפונים. בשם קמץ לבך אל תאמץ. ובשם פתח ידך תפתח. ובשם סגול פתח שער נעול. ובשם שבא תגיל כי הנני בא. ובשם חולם תתיר אסיר נאלם. ובשם חיריק שיזיב מן ערק. ובשם שורק תציל וטהר וזקק. ובשם משרק תקרב ובו תדבק. ובשם צירי התעוררי התעוררי. ואלה הם ד ־ ׳ ׳ : ׳ ׳ בסוד נקודין ועשר כתרין עלאין אל יבושו בי קויכם ואל יכלמו בי מבקשיכם ה׳ אל אבושה כי קראתיך ואל ישובו פני ריקם.

(ארבע חתימות עגולות ובכל אחד מהן רשום מגן דוד. ובאחד מהם כתוב: תרפ"ה). עואץ׳ בן כמ"ו מתנא סעיד הי"ו ב"ד אלצ׳אהרה יע"א. אברהם בן מוהר"ר משה הלוי ערוסי ב"ד מחוית. אברהם בכמ"ו דאוד גזפאן ב"ד כוכבאן. חיים בכמ"ו דאקעשה ב"ד חאשד וארחב. שלום בן כמ"ו יחיא ב"ד אצ׳אלע וכל אגפיה.

מעבר לדף כתובים הדברים האלה:

והן עתה אנחנו משביעים בשרי המרכבה ובשבועת התורה ובשם אל איום ונורא שמי שתגיע לידו זאת האגרת יוליך אותה לחברת לונדאן. אולי יחמלו על אחיהם שבערי תימן ליתן להם רשיונות ושכר ספינות. כי לא יוכלו לשאת משא הסבלונות. חוש"ו חוש"ו חוש"ו ולאחיכם תדרשו ותקבצו. מהר"ו מהר"ו מהר"ו. אל תאחר"ו אל תאחר"ו אל תאחר"ו. ובכן ואתם שלום וביתכם שלום וכל אשר לכם שלום.

ב

יום ה׳ 5 אלול התרנ״ח.

שלום טובה וברכה! אל אצילי בני ישראל גומלי חסד ועושי צדקה! עוזרי עזרה לעתות בצרה! קבצו זקנים אספו נדיבים הרימו תרומה ונדבו נדבה! והיתה זאת לכם לשם עולם ולתפארת והיה מעשה הצדקה שלום!

קויתי ה׳ קותה נפשי ותקותי תאמצני. הושיעני אלהים כי באו ימים אין חפץ בם. טבעתי ביון מצולת השבאים ואין מעמד. באתי במעמקי חצר מות ושבולת ארץ ערב שטפתני. הרי תימן אל טל ואל מטר אלהים ירחם. כי זה כמו שבע שנים שלא ירדו גשמי ברכה. ותהי מהומת הרעב רבה, ושני משרתיו הרעים הלחץ והעוני מכלכלים העורבי״ם בכל ערי תימן דבר יום ביומו, עד כי כל כלי בית ומלאכה ועדיים נמכרו. ולא נשארו כי אם הגויות והבתים, בעבור שאין קונים. ועל כן האומללים מסבבים ודופקים על פתחי המתרוששים בתוככי צ נ ע ה אם מחוז התימן. ומוספין כהלכתן בכל יום באין מן הכפרים והעיירות באין חונן וחומל ומרחם. וחצי הרעב ניחתו. וקטב מרירי יחיש מעשהו. ונפוחי כפן לא עליכם יהגו בקול אוב. טובים היו חללי חרב, והשאול מתחיל מזנב כל הנחשלים מחריש משתאה לעת קרובה לבלוע באין חמלה בחורים וגם בתולות נערים עם זקנים. שער התבואה עלה שתי אוקה ורביע בריא״ל אחד או שני שלישי מגידי. כיוקר הזה קרה פה צנעה לפני תשעים שנה ושני שלישי בתי ישראל נחרבו ונהרסו והיו לאשפות, ורובן לא נבנו עוד כי אם בבוא ממשלת תוגרמה האדירה יר״ה, ומאימת העת הזאת שמנו לחק ומשפט לקרוא בכרוז להתאסף לבתי כנסיות הגדולות ולהתפלל בזעקה וצדקה, בעבור להנצל מחרדת חסרון הנפשות העטופים ברעב העולה לסך שבעת אלפים תושבי צ נ ע ה מלבד כמו שבעים אלף נפש בשאר כפרים ועיירות. הקול קול יעקב עלה והבקיע שחקים ונאדות דמעות האובדים נצבו כמו נד לפני אבינו מרחם וגשמי רצון ירדו חיים, ובדאבון לב וכליון עינים אנו מיחלים לרחמי שמים, כי השבר לא נמצא, ואנו עם בני ישראל מלאכות חקלות התפושות בידינו אשר מהם ובהם נוכל להסתפק במועט שבתו מאז להיות כי לא ידענו מה מעבודת האדמה, ונחלה וחלקת שדה אין לנו בקרב הגויים שכינינו, ויפוצו אנשי עדתנו אנא ואנא נעים ונדים רובם בכל עיר בקרב העמים לבקש מחיה ולא מצאו ויאכלו את עשב השדה. עין

במר בוכה ולב נקרע לקרעים, בהשתפך נפש עוללים בחיק ההורים.

ואין לנו כי אם לשום מבטחנו באלהי ישראל, זעף ה' נשא ואת משפטו נצדיקה. עד ישוב וניחם על הרעה. ואל אחינו בני ישראל נשפוך שיח וקול נגביר. חוסו נא עלינו ותראו בצרת אחיכם. אליכם קראנו לאגורת כסף ולככר לחם. הרימו תרומה לה' ונחלתו, איש איש כמתנת ידו וכברכת ה' עליו. ובטוחים אנחנו בכם זרע אמת כי תקשיבו לקולנו. ותתנו לב לחבוש מכאובנו, חושו נא אחינו ואל תתמהמהו כי בצרה גדולה הננו. חצי מות אפפונו מרעב ובכן נדלקנו, ולולי תשועתכם כי קרבה לבוא ורחמיכם יקדמונו מהרה ע"י אחינו הגביר הנכבד בנין מנחם משה הי"ו מעיר עדן יע"א. הנה גועגו אבדנו כולנו. ומה תעשו לשמכם הגדול בעיני כל העמים לאמר, בני ישראל בני רחמנים גומלי חסד ועושי צדקה בכל עת המה. ומה רב טוב הצפון לכם בהטיבכם ממנו בהר אלהים יראה יגדל שמכם וכבודכם ירבה. והוא רחום יכפר עון ויסיר חרפה, וישבית אף וחימה מקרב כל בית ישראל מעתה ועד עולם אכי"ר.

הצעיר יחיא בן לא"א אברהם אלכסאר ס"ט
הצ' סאלם סאלם שמן ס"ט
הצ' חיים בן יחיא הכהן אל עראקי יצ"ו
ע"ה אברהם בן יודה בדיחי יצ"ו
הצ' ברוך ן' הרון גיאת יצ"ו
הצ' ישראל בכ"ר חיים ן' זרח יצ"ו
הצ' יוסף בן סאלם בדיחי ס"ט
הצ' הרון סלי' משרקי יצ"ו
הצ' סלי' ן' מאיר אל קארה יצ"ו
הצ' יעיש בן יוסף מגארי הכהן יצ"ו
הצ' פנחס ן' יחיא פנחס כ"ץ יצ"ו
הצ' יחיא בן שלמה קאפח יצ"ו
הצ' חיים בן יוסף דמארי ס"ט
הצ' נסים ן' יעיש אל מנצורה יצ"ו
הצ' מוסה בן סאלם דאר יצ"ו

אגרת הרב יחיא קאפח ז"ל על נבכי תימן*

צנעא, יום ו', ז' שבט תרפ"ו.

לכבוד ידידנו משה בן שלום קהתי עורך דין הי"ו ושאר חברי ידידותנו החוקרים על אודות מציאות היהודים בארץ התימן ומאיזה זמן גלו לפה.

והנה דברי ימי קדמונינו לא נמצא חקוק בספר רק הגדה בעל פה קבלנו מזקינינו כי מימי בית ראשון גלו לארץ התימן.

ומהרי"ץ ז"ל בפי' הסדור הנק' עץ חיים הזכיר קבלה זו בקינה אחרונה של ליל ט"ב בהזכירו חרבן בית א' באמרו ולפיזור אנשי גלותנו שרומז על גלות יהודי תימן שהיתה גלותם מימות חרבן בית ראשון ולא עלו בבנין בית שני ע"ש.

וזאת אודיע לכם ידידי כי ספרי קדמונינו וחבוריהם כבר כלו ואבדו. כי מעת שנתפשטו ספרי הדפוס לתימן ומצאו חן בעיניהם ונפתו קצת לדברי קצת האחרונים המגנים את החכמה ואומרים לחכם רד ושב בשפל, ולמורה אסוף תורתך כי אין שומע לך. ודברי המשנה והתלמוד אשר עמד עליהם משה רע"ה בהר מ' יום ומ' לילה — כמוץ ותבן נחשבו להם. ותרמית האמת עשתה להם כסות עינים מלראות האמת, ולכן עזבו את ספריהם וגנזו ספרי מחבריהם עד אשר נרקבו ואכלם עש, ושאריתם מכרו לנוסעים הבאים לתימן ככלי אין חפץ בו וגם ספרי חפץ השוים כו"כ (כך וכך) זהובים החליפו בחפץ מודפס שוה דינר.

וידוע הוא ומפורסם כי כל קדמונינו הלכו בשטת התלמוד והרמב"ם בין בענייני האמונה ואחדות השי"ת בין בפסקי ההלכות כמ"ש הרמב"ן באגרתו לרבני צרפת וזה לשונו:

„והנני מעיד עלי לפני רבותי שמים וארץ, כי שמעתי מפי מגידי אמת שבכל מלכות ארץ התימן קהלות רבות עוסקים בתורה ובמצות לשמן והיו מזכירים שם הר' בכל קדיש וקדיש ואומרים בחייכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בר מימון אשר האיר עיניהם בתורה והעמידם בקרן אורה". עכ"ל הרמב"ן ז"ל.

גם מהרי"ץ בתשובותיו כי ארץ התימן אתריה דהרמב"ם אתריה הוא.

* הועתקה מגוף כתב ידו של הרב ברשותם האדיבה של החברים יחיא מאיר כהן ואהרן צדוק.

ואף אם כל הפוסקים חולקים עליו אינו יכול לטעון בעל דין קים כד' פלוני היפך דעת הרמב"ם, וכשלא נזכר הדין ההוא בדברי הרמב"ם פוסקים כדברי מרן הש"ע ע"ש.

והנה אגיד לך ידידי אתה ורעיך המתעניגים בעניינים כאלה את אשר ידעתי מחבורי קדמונינו:

הראשון אשר ידענו חיבר ספר חשבון תקופות ומולדות וקביעות חדשים ועיבור שנים משנת הפ"ט ליצירה ולא נודע שם מחברו.

אחריו קם ר' יוסף הלוי בן יפת הלוי חיבר נר ישראל חשבון תקופות ומולדות וקביעות ומהלך שני המאורות במחזורים ושנים וחדשים וימים, ותיקן לוחות לאלף ורפ"ח מחזורים מן בהר"ד העבר עד בהר"ד האחר שיהיה בסוף אלף רפ"ח מחזורים חוץ מבהרדות הבאים באמצע המחזורים עם תקון מהלכם הנ"ק מנת בדברי הרמב"ם ז"ל ובערבי תעדיל כדי לידע מקומם האמתי בגלגל המזלות.

ושם בנר ישראל כתב שחיבר אלזיג אלכביר אלבהרדי על מהלך כל כוכבי הלכת עם מנת מהלכיהם כדי לידע מקומם האמתי בגלגל המזלות ואמר שהוא תלמיד ר' שלמה בן־בניה. והוא חי במאה השנית לאלף הששי כמתבאר מהעיקרים שעשה למהלך המאורות.

ר' יחיא הרופא חיבר פירושים על שיתא סדרי משנה בדרך שאלה ותשובה, וגם על הרמב"ם ביד החזקה וגם על ספר המצוות להרמב"ם ועל מורה הנבוכים להרמב"ם וכולן בדרך שאלה ותשובה. ופי' על שיר השירים, וקובץ שבעים שאלות ותשובות בעניינים שונים, גם הביא שם שאלות ששאלו אנשי עדן לר' אברהם הנגיד בן הרמב"ם ושאלות ששאלו אנשי עדן לר' יהושוע בן בנו של הר' הנזי. גם חיבר ספר רפואות ונקרא בשם אלוגיז, והוא חי במאה השנית לאלף הששי. גם חיבר מדרש החפץ על התורה וכולן בלשון ערבי.

ר' נתנאל בן־ישע חיבר ס' נור אלצ'לאם על התורה והוא נמצא ביד ר' חיים ן' יחיא אלעזירי השוכן עתה בעיה"ק יפו ויש בו עלים חסרים. וגם חיבר פי' על הרמב"ם והיה נמצא ביד ר' יוסף עראקי אביו של ר' שלום עראקי, והיינו מעיינים בפירושיו לפני מו"ר הגדול כמהר"ר חיים קרח תנצב"ה, וכאשר נסעו לארץ הקדש לקחוהו עמהם.

ר׳ אלול בן־ישע (אחיו של ר׳ נתנאל) חיבר פירוש על ספר מעאריג אלפכר בחכמת התכונה וגם פירש ועשה הערות על לוחות אלזיג אלמצ׳פרי.

ר׳ דוד בן עמרם אלעדני חיבר ספר מדרש הגדול על התורה כמ״ש מהר״י בשירי בתחלת מדרש אלה הדברים וגם בתחלת מדרש בראשית, דלא כמ״ש מהרי״ץ בפירוש הסידור הנק׳ עץ חיים שהוא לרבי אברהם הנגיד, שזה בדותא.

ר׳ חטר בירב שלמה ן׳ אלמעלם עשה ביאור על י״ג עיקרים שכ׳ הרמב״ם בפירוש המשנה בפרק כל ישראל במס׳ סנהדרין, ושם הביא אמונת אלמגוס המאמינים בשני פועלים פועל הטוב ופועל הרע, ואמונת הנצרים מאמיני השלוש כדי להזהר מהאמונות האלו כמ״ש שם בביאור העיקר השני.

גם ראיתי ביאור על ההפטרות של כל השנה בל׳ ערבי ולא נודע אצלנו שם מחברו ואימתי חי כי חסר ראשיתו ואחריתו.

ר׳ יחיא צ׳אהרי חיבר ספר צדה לדרך על התורה, וספר המחברת שלו ובה הוא מספר שהגיע לבית מדרשו של מרן יוסף קארו מחבר ב״י והש״ע בשנת שכ״ח לאלף הששי וגם יש לו על הלכות שחיטה וטריפות ומהרי״ץ מזכירו בספרו זבח תודה.

מהר״י בשירי חיבר ספר חבצלת השרון קבלה. ובס׳ הנז׳ ביאר תמונת האלפא ביתא שלא לשנות תמונתן בס״ת תפלין ומזוזות. גם מהרי״ץ מזכירו בחלק הדקדוק.

גם קבלנו מזקינינו שה״ר מו״ר סעיד דרין עשה ביאור על הרמב״ם וכשיצא לאור ביאור הר׳ מגיד משנה נמצאו ביאוריו מתאימים לביאורי ר׳ סעיד דרין ובמשך הזמן ולא נמצא דפוס בתימן אבדו ביאוריו.

ר׳ דוד משרקי עשה שתילי זתים על שלחן ערוך א״ח וכבר נדפס. גם על יורה דעה מסי׳ א׳ עד סי׳ ק״י ונקרא ראשי בשמים וכבר נדפס. גם חיבר שו״ת הנקראים רביד הזהב.

מהר״י ונה עשה באור על סדור התפלה והברכות והרחמים והסליחות ומזכירו מהרי״ץ בעץ חיים.

ס׳ המאסף לאחד מקדמונינו והוא ספר שרשים על המלות הזרות כעין ספר אלכאפי בקיצור בו אסף המחבר פירושי הרמב״ם המפוזרים בפירוש המשנה להרמב״ם בערבי, ולא נדע שם מחברו ולא באיזה זמן חי ושם הוא מזכיר פירוש אלעדני בכמה מקומות.

מהר"י קארה חיבר ספר זבחי אלהים קצור הלכות שחיטה וטריפות.

מהרי"ץ חיבר זבח תודה על השולחן ערוך הלכות שחיטה וטריפות בו אסף דברי האחרונים והזכיר מנהגי עי"ת צנעא בענין טרפות שנוהגים לסמוך על המקילים מטעם שאין הגויים אוכלים משחיטת ישראל ויש בזה הפסד מרובה וכבר נדפס פעמיים.

גם הוא חיבר שו"ת כולל ג' חלקים וגם קיצור דיני שחיטה וטרפות נקרא שערי קדושה ומהר"י בדיחי עשה סביבו ביאור הנקרא לחם תודה. גם חיבר שערי טהרה קיצור דיני נדה וכתמים ושאר דינים הצריכים לספירת ז' נקיים וטבילה ואביזרייהו.

אחיו ר' שלמה (צאלח) חיבר דיני בדיקת חמץ והכשר כלים לפסח את שצריכים ליבון או הגעלה ושמירת מצת מצוה ולישה ואפייה והמסתעפים מהם בלשון ערבי המורגל ללמד להמון העם ונקרא בשם זבח פסח.

וזקנם מו"ר צאלח חיבר סליחות ליום כפור והמה נדפסו בתכלאל.

מהר"ר יחיא צאלח בן יעקב חיבר ספר מקור חיים דיני שחיטה וטרפות כמנהג צנעא ומו"ר שלום חבשוש עשה סביבו ביאורים והערות נקרא בשם קרבן תודה ומורה מקום נקרא באר הקר ושניהם כל אחד מהם קיצר שו"ת מהרי"ץ וכבר נדפס מקור חיים בעדן.

מהר"י צעדי חיבר ספר דופי הזמן תוכחות מוסר למרבים בסעודת מריעות בכלי שיר על היין וכו'. זהו מה שרשום בזכרוני מפליטת ספרי קדמונינו הנשארים.

משוררים רבים ופיטנים קמו בתימן והמובחרים שבהם הם של בית משת"א כמו"ר שלום שבזי ואביו ר' יוסף וזקנו ר' ישראל ורוב שירים המורגלים לאמרם בבתי משתאות ושבתות ומועדים — מהם. ויש מר' יחיא צ'אהרי ומר' דוד. ואין קובץ אחד מכיל את כולם. ולפיכך תמצא קצת שירים בדיואן זה, ואין באחר. מה שביד זה אין בזה. ומה שבזה אין בזה. ועוד נמצאים הרבה שירים בערים ובכפרים ולא נמצאו פה.

ומו"ר יחיא קרח עשה פירוש על קצתם. וגם הוא חיבר ספר מרפא לשון על תרגום אונקלוס מנוסחאות קדומות הנמצאים פה.

וממנו ומס' יאר ומנוסחאות קדומות הנמצאים אצלי עשיתי גם אני

הגהות על תר׳ אונקלוס הגר בגליון הפרשה של בית הכנסת בית אלשיך והועתקו בפרשיות המודפסות בירושת״ו והמעתיקם שם לא הזכיר את שמי כי רצה להתגדר במה שטרחתי כאלו הוא ילדם.

ואחתום המכתב במה ששמעתי מפי החכם החוקר קלאזר אשר בא לפה שנים ושלשה פעמים והקיף את רוב ארץ התימן ונסע אל שבא (מארב) מקום ממשלת מלכת שבא לחקור את כל הנעשה בתימן מקדם קדמתה מלכיה ושריה ואמונתם איך היתה ושמות אליליהם אשר עבדו אותם.

והוא הגיד לנו אני וחי סעיד אלערוסי וחיים חבשוש כי נמצא זכרון היהודים בתימן במכתב שעל האבנים והלוחות הכתובים בכתב חמיר מימי סרגון מלך אשור (סרקון מלך אתור) שפשטה מלכותו וכבש אותה. וגם אחרי כן בעת החרבן נספחו אליהם עוד קהלות גולים, ועוד נתוספו עליהם פעם אחר פעם ונתפזרו בעיירות שונות, וביחוד היתה ליהודים בתימן ממלכה שפלה בעיר ירים וסביבותיה עד שפשטה אמונת מחמד והשפילם עד עפר. ואלה שמות אלילי חמיר ושבא: עת׳תר, תאלב, אלמקה, וד, נקראת.

אנכי היושב בארץ מאפליה פי המדבר אליכם ריעי ואהובי אוהבי המדעים והמושכלות להודיע אשר צור ישראל לא קפץ באף רחמיו מעמינו בארצות פזוריהם וחנן אותם יתרון הכשר דעת ובינה לתורה ולתעודה ולכל חכמה מפוארה והיו כאבני נזר המאירים בין אבני אופל וצלמות.

ורק שוט שוטף הזמן כסה אור תורתם וחכמתם, חבל על דאבדין ולא משתכחין!

ויהי נעם ה׳ אלקינו עמנו אשר בצל כנפי חסדיו נתלונן כל הימים והוא יאיר עיניכם בתורתו ויהיה בעזרכם להבין ולהשכיל האמת לאמתו לכבוד ה׳ אלקים אמת אכי״ר,

נאום מוקירכם

הצעיר יחיא בן סלימן אלקאפח יצ״ו.

ובבקשה ממך ידידי להראות מכתב זה לכל ידידנו המתענינים בזה כי הוא כפתר ופרח להגיד כי אלופי קדמונינו היו מסובלים בתורה ומישרים אף כי היו בלחץ אויב. ושלום.

ד"ר יום־טוב לוינסקי

מדרשים שנכתבו בתימן

מאות מדרשים קטנים התהלכו בינינו בארצות שונות ומכולם לא נשתייר אלא קומץ. מדרשים רבים אָבדו לנו בחשכת הדורות ורבים מתגוללים עדיין בבתי־אוסף ובגניזות, בספריות־צבור וברשויות יחיד, בצורה של כתבי־יד, ידועים ונעלמים ומחכים לגואלם. כבר בספר „יין הרקח" לבעל הרוקח (ר' אלעזר בן יהודה מגרמיזא, תלמידו של רבי יהודה החסיד על סף המאה הי"ג), מובא הדרש: „ששים המה מלכות" — אלו ששים מסכתות, „ושמונים פלגשים" — אלו שמונים מדרשות, „ועלמות אין מספר" — אלו בריתות דמעשה בראשית, ודמעשה מרכבה... ומזמנו של ר' אלעזר מגרמיזא עד דורנו אנו — כמה עשרות מדרשים בלתי ידועים כבר נחשפו ונגלו מתעלומותיהם?

כמקור לא אכזב ליצירת מדרשים קטנים נחשבת ארץ תימן. גולת תימן — למרות פּוּרענויותיה וגלויותיה, גזרות השמד ומצוקות הדלות — לא פסק פיה אף פעם „מפתגמי אוריתא" ולא חדלה מלהגדיל תורה ולהאדירה. ובשבת גולת תימן ללא דפוס עברי וללא קשרים קימים עם יהודי ארצות אחרות — העריצה מתוך חיבה יתרה את כתבי היד של ספרי הקודש, השתדלה להעתיקם בזהירות ובכתב נאה ומסולסל ודאגה לשמור עליהם מכל משמר. מהם — כמה נאצרו ונעתקו בדורות האחרונים על ידי חכמים מלקטים ומפרשים וזכו לראות אור עולם, כמה נרכשו „בעד ככר לחם" או על ידי הונאה בידי תיירים שונים, בני ברית ושאינם בני ברית ולא הוכשרו עדיין לפרסום ולהסברה, וכמה שרידים ספונים עדיין וטמונים בחדרי תימן ומצפים ליד גואלת ונאמנה שתטפל ותטרח בהם ותוציאם מגניזה לפרסום, מתעלומה לאור.

לדוגמא נביא כאן ברשימתנו הקצרה אי־אלה מדרשים קטנים שבאו מתימן ושיש להם חשיבות רבה בתולדות ספרותנו המדרשית:

מדרש הגדול על חמשה חומשי תורה — מיוחס לרבי אברהם הנגיד, בנו של הרמב"ם ז"ל. לפי הוכחות החכם המאסף ר' אברהם

אלנדאף (חוברת שרידי תימן, אות ג') חובר על ידי ר' דוד בן עמרם העדני. נמצאים ממנו כתבי יד שונים ובחילופי נוסחאות בבתי אוסף שונים, כמו לונדון, ברלין וכד'. לית מאן דפליג שהספר החשוב הזה חובר בתימן, אחרי המאה הי"ב. החומש בראשית, על פי כתב יד תימן, המיוחס למאה י"ד, עם באורים הארות והערות יצא על ידי החכם ר' שניאור זלמן שכטר, קמבריג', תרס"ב. המדרש מתחיל: „בשם רחמן, בשם האל הגדול" וכו' — לקיחת רשות המזכירה את פתיחת השורות בקוראן.

מדרש רבינו הקדוש — מיוחס לרבנו יהודה הנשיא, מסדר המשנה. המדרש הזה מסודר על פי המספרים שבעה, שמונה וכו' עד י"ג. משערים שהוא חובר עוד לפני התלמוד, כי הרבה מאמרים מובאים כאן בשם אומרם, מה שבתלמוד גופא מסומנים הם ב„תנו רבנן". אבל ישנם גם המוכיחים שמדרש זה אינו אלא ילקוט מספרות התלמוד והמדרשים לפי המספרים המתאימים משבע עד שלשה־עשר. החכם גרינהוט אליעזר, מי שהיה רב ומנהל בית היתומים בירושלים, העתיק את מדרש „רבינו הקדוש" מכתב יד ישן שבא מתימן ונכתב לפני מאות בשנים ופרסמו בחלק ג' של „ספר הליקוטים" (ירושלים, תרנ"ג—תרנ"ד).

מדרש מַנְיָן — ילקוט מדרשים ממקורות שונים, המתחיל בתואר הפועל „מַנְיָן". המדרש הועתק מכתב־יד בתימן ונדפס בתוך „אוצר מדרשים כתבי יד", חלק א', לר' שלמה אהרון וורטהיימר (ירושלים, תרע"ג).

מדרש אל יתהלל — מיוסד על הפסוק „אל יתהלל חכם בחכמתו וכו'" (ירמיהו ט', כ"ב). המדרש נמצא בנוסחאות שונות. מלבד הנוסחא המקובלת שפרסם החכם אהרון ילינק (בית המדרש, חדר ו', ווינא, 1878) רווחת גם נוסחא תימנית שהועתקה בתימן מכתב יד עתיק יומין, על ידי החכם גרינהוט, בספרו הנ"ל, חלק א'.

מדרש החפץ — על חכמתו של שלמה המלך, ובו י"ט חידות שמלכת שבא שאלה את שלמה. כתב־יד המדרש הזה הובא מתימן ונמצא במוזיאון הבריטי, לונדון. המדרש חובר לפי דעתו של הח' אלנדאף (חוברת שרידי תימן, אות ה') על ידי הרב ר' יחיא אלטביב, המכונה זכריה הרופא.

מדרש שלושה וארבעה — מתחיל בענינים שהם שלושה וארבעה וגומר בשבעים. ישנם בו כמה דברים שהובאו ממקורות אחרים, כמו מספר „חופת אליהו" „רבינו הקדוש" שהזכרנו לעיל, ועוד. **המדרש נמצא בכתב־יד בתימן** והועתק משם על ידי הח' וורטהיימר, הנ"ל, והשלימו בכמה מאמרים מכתב־יד אחר שנמצא אחר־כך בגניזה שבמצרים.

מדרש מגילת אסתר — ילקוט אגדות חז"ל, בקשר עם מגילת אסתר, שלוקטו והוצאו מכמה מדרשים וממסכת מגילה. נדפס בפעם א' בשנת 1519, בקושטא ובפעם ב' בקובץ מדרשים קטנים לר' חיים מאיר הורוויץ' הלוי, חלק א'. משערים שמדרש זה **חובר במאה הי"ג בארץ תימן**.

מלבד חיבורים בלשון הקודש עשירה היא גולת תימן בתרגומים שונים של כתבי הקודש ומן הספרות התלמודית והרבנית בלשן הערבית, ידועים הם התרגומים של „מגילת בית חשמונאי" שנהגו לכתבם בתימן עם המקור הארמי פסוק־פסוק, כמו שנהגו לעשות לכתבי הקודש, הגדות של פסח, פיוטים ופזמונים, תפילות וסליחות, קובצי דינים והלכות, מעשיות ומנהגים, וכו'.

וכל החומר הזה, אם כי חלק חשוב ממנו כבר זכה לראות אור הדפוס, עומד עדיין וצווח „**דרשוני**"...

מעשה גדול עשה לפני שנים אחדות החכם המאסף, מיוצאי גולת תימן, **הרב אברהם אלנדאף**, בספרו הנ"ל „**חוברת שרידי תימן**" (ירושלים, תרצ"ג). בספרו זה מעיר לנו המחבר את תשומת לבנו לשבעים ותשעה ספרים מ„שארית הפליטה שנמצא עוד מהשרידים אשר ד' קורא" — מהם, שהחכם ראם ורכשם לו, ומהם — שרק שמותם היו עדיין בזכרונו ומהם — רשומים בכתב ולרגלי „**טרדות הזמן וחסרון כיס**" לא יכול המחבר להוציאם לאור. וגם ספרו זה הופיע על פי נס, כדברי המחבר בהקדמתו: „ומן שמיא איסתייעא מלתא להמצאת כסף ההדפסה, אם כי בהלואה לזמן"...

וחרפה תגולל מעלינו ומצות פדיון שבויים תעשה אם ייוסד מוסד תרבותי־כספי לשם כינוס הגניזה שבתימן ולהוצאת אורותיה מאופל, לתמיכת תלמידים חכמים העוסקים במלאכת קודש זו מתוך עוני ומחסור ולעודד את המאספים והמלקטים בפעולתם.

שמעון גרידי

חנוך הילדים בתימן

מאמר זה נכתב על יסוד חומר שלקטו המנוח ד"ר צפרוני ז"ל. הוא כתב שתי מחברות עוסקות באתנולוגיה של יהודי תימן ומסרן להגהה ולבקורת להח' אברהם נדאף והן עדיין היום בידו. החומר המצוי שם קלוש מאד ומעורפל ואינו במאמר זה אלא כעוזר בלבד. יצוין כאן גם, שסדר חנוך מיוחד ממש אין בכל תימן ומה שהובא כאן נכון הוא לחלק מן התימן ואולי החלק הגדול. בזה הנני להעיר את הקורא על ספרו של ד"ר בראואר „האתנולוגיה של יהודי תימן" בגרמנית, שיש בו חומר חשוב, שלצערי לא יכולתי להשתמש בו.

1. בית הספר ותפקידו.

מקום יחידי יש בתימן לצורך חנוך הילדים — והוא ה„כניס"—החדר (או: כניס אלגהאל—חדר הילדים). מכיון שאין גני ילדים ואין כל מקום מקלט אחר לילדים, שעדיין התחילו לדבר — כולם יחד בן השלש ובן השלש־עשרה יושבים ב„כניס". וה„כניס" הוא חדר בית־הכנסת או חדר אחר. הילדים יושבים על הארץ על מחצלאות פרושות. אך אם אין מחצלאות והביא כל ילד מביתו חתיכת עור גדי או שה מיובשת (ספרה) או שאר סמרטוטים וישב עליהם כל היום ובערב לוקחם אתו בחזרה הביתה. ישיבתם היא בשלשה צדדים של מרובע ובשתי שורות זו מול זו וביניהם אבנים ארוכות וחלקות שעליהן מניחים את הספרים. ה„ספסלים" האלה נקראים „מראפע".

בצד הרביעי באמצע, יושב המורה במושב קצת יותר גבוה כמו קתדרא (דכה). מול „בית־הספר" הזה יש לרוב עוד חדר שקוראים לו „מדרש" והוא מקום לעניים ללון בו.

תפקידו של החדר הזה הוא כפול: א) לקטנים כדי לשמרם וגם להרגילם קצת בברכות ובתפלות. ב) לגדולים ללמדם תורה ותרגום.

כאמור, אין הגבלה בגיל שבו מוסרים את הילדים לחדר ועל כן אפשר לומר, בדרך כלל, שבני ארבע וחמש נחשבים כבר לתלמידים בכל ארץ תימן.

2. חומר הלמודים ואופן הלמוד

הדבר הראשון שבו פותח התלמיד את יומו הוא התפלה וזה סדרה:

בבוקר השכם מתחילים בתפלה מ„אדון העולמים" שהיא תפלה מיוחדת מיסוד רס"ג עד „ברוך שאמר" כולם יחד. הילד שתורו הוא להתפלל בקול, קורא את „ברוך שאמר" ואח"כ הילדים יחד קורין את הזמירות עד „ישתבח". ויש מקומות שמתחילין מ„אלהי נשמה" עם סדר הברכות ואח"כ אלהינו וכו' וזה נקרא נוסח „שאמי" (כלומר, מנהג ספרד). כל ילד אוחז בידו מקל דק (מכ'ואט) שבו הוא מראה בסדור את המלה שהוא קורא. מפני חוסר ספרים יש שקוראים גם ששה ילדים בספר אחד וכולם מראים במקלות הדקים שלהם על המלה הנקראת. ילדי תימן מתרגלים מילדותם לקרוא בסדור ישר והפוך, מלמעלה, מלמטה ומן הצדדים ומשיגים בזה חריצות ידועה. כל זה נעשה מחמת שרוב הספרים כתבי יד והם מועטים ויקרים. הקטנים, שאינם יודעים עדיין להתפלל יושבים יחד עם המתפללים, עונים אמן או חוזרים בחטיפה איזה מלים שתפסו מפי המתפללים. יש מורים, שמחלקים את סדר התפלה לשלשה וארבעה ילדים להרגילם, וע"כ הילד הראשון מתחיל מהברכות, כנ"ל, הילד השני קורא מ„ברוך שאמר" כל פסוקי דזמרה עד „יוצר אור". ב„ברוך שאמר" קמים כולם ומברכים על הציצית ואומרים את השבח הנזכר בנגון יפה. ב„ברכו" יש מקומות שעומדים כולם ומשתחוים. הילד שהתחיל ב„ברוך שאמר" קורא את הברכות שלפני „קריאת שמע" והאחרים רק מראים על המלים שהוא קורא במקלותיהם ועונים אחריו אמן. „קריאת־שמע" אומרים כל הילדים יחד. בשמונה עשרה עומדים, ואחד מתפלל בקול רם ואחרים בלחש אלא עונים אמן בקול. ב„תחנון" נופלים כולם על פניהם ויש מקומות שאומרים את ה„ודוי", ב„אשמנו" מכים בידם על החזה. והם הנוהגים עפ"י נוסח ספרד. ואחרי התפלה אומרים כולם בשיר „אדון־עולם". ויש מקומות שאחרי התפלה קוראים פרקים אחדים מתהלים, ובין פסח ושבועות קוראים פסוקים אחדים ממשלי. אח"כ הולכים הילדים לאכול ארוחת הבוקר בבית. אלה שלא התפללו היטב או שלא השביעו את רצון המורה נשארים בתור עונש בחדר, והמורה שולח אל הוריהם שיביאו להם ארוחתם.

בשוב הילדים מתחילים ללמוד. תחלה קוראים כל התלמידים יחד.

בדרך קריאה הנקראת הגא (כלומר, נקודות וטעמים) ובנגון מיוחד. מתחילה קוראים כל אות ואות עם הנקודה שלה ואח"כ את כל המלה ואח"כ את הטעמים של המלה. למשל: „אתה בחרתנו" — ato. א' בפתח a. ת' בקמץ to, ato; פתח a קמץ ato. ב בשוא ba, ח־ בפתח har, bahar. ת בקמץ baharto נ כפופה ו שורק nu, bahartonu= ba־ שוא. bahar= פתח, baharto= קמץ, bahartonu= שורק: bahartonu.

ככה קוראים במשך שעה אחת, עפי"ר את הפרק הראשון מפרשת השבוע. אח"כ מבדילים את הקטנים לבד ואת הגדולים לבד, והגדולים עוברים ללמוד רציני. לקטנים כותבים בדיו או בפיח על לוח מעצם אותיות אלפא ביתא ופסוקים באותיות גדולות שיסתכלו בהם או יחזרו עליהם אם כבר למדום*. הגדולים פותחים את הספרים במקום פרשת השבוע ולפני שנגשים ללמוד מתחילים ב„פתיחה", שיש לה כמה נוסחאות. בפלך עדן מתחילים כך:

„בשם אלהינו נפתח שפתינו ונענה בלשוננו ונהגה בגרוננו. ברשות אלהינו וברשות רבותינו וזקנינו וישישינו ומכלל כל קהלתנו ישמרם צורנו. ונען ונאמר: בשם ד' אל עולם נעשה ונצליח והאל עלינו ברחמיו ירויח וכשושן נריח וכבשם נפריח ונחיה ונזכה לביאת אדוננו מחמד עיננו המלך המשיח. אלהינו בשמים גמר דעת התורה והנחילה זרע חסידים טובה ידועה, כבוד לחכמים מחכה נהנים. סדר עבודתו, פאר צדק קדושת רוממות— שכינת תפארתו, צדיקים פוצחים כבוד שם תהלתו: הרחמן ברוך הוא יפתח לבנו בתלמוד תורתו ויתן בלבנו אהבתו ויראתו לעשות רצונו כרצונו ולעבדו בלבב שלם ובנפש חפצה. תורתנו תהיה אמונתנו אל שדי יהיה בעזרתנו וחפץ ה' בידנו יצליח. ברוך אתה ה' למדני חוקיך".

בפלך צנעא וד'מאר מתחילים הלמודים בקריאה כללית של כל התלמידים: בשם ה' אל עולם נעשה ונצליח. והאל עלינו ברחמיו ירויח. וכשושן נפריח. וכבושם נריח. ונחיה ונזכה לביאת אדוננו ומחמד עינינו המלך המשיח. יפתח ה' לך את אוצרות הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשי ידיך והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה. הרחמן

* במקומות ידועים נוהגים הילדים הגדולים ללמד את הקטנים קריאה בנקוד („הגא") תיכף לאחר התפלה ולאחר חצי שעה, בערך, הולכים הביתה לאכול. הסדרים האלה שונים ולכל מקום טעם משלו.

ברוך הוא יפתח לבנו בתלמוד תורתו ויתן בלבנו אהבתו ויראתו לעשות רצונו כרצונו ולעבדו בלבב שלם ובנפש חפצה. אח"כ אומרים „נוסח תפלה, שנהגו בה מלמדי תינוקות מימי קדם להתפלל בה עם הילדים קודם הלמוד, מסודרת על סדר א"ב": אל לבי פתח. בתורתך ה' תחכמני. גדל יה מעלתי למענך. דברי למודים תלמדני. השיבני אליך ואשובה. ואקראך ותעננני. זכה ה' נשמתי. חכמה יקרה תחכמני. טוב יש תנחילני. ישרני ולמדני דתך. כבוש פשעי. לבי מלא דעת. מכל מכשול נקני והצילני נא. סמוך מפלתי כי. עליך ה' נשענתי. פנה אלי. צדיק דרכיך ישרני. קרבני ומעונש פדני. רועה ישראל שמרני. שמר ה' נשמתי. תמיד יומם ולילה תצרני ותעננני... טוב ה' לקוו לנפש תדרשנו טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון. החייני אלהי הנשמה. וזכני יוצר כל בחכמה. להגות בתורה התמימה בזכות ישראל הסגולה והשלמה. ולכן יזכה אלי־אבי. לשמע קולי וניבי. להגות בתורה אשר למדני רבי. ועל זאת אשבחך ואפארך וארוממך ואענה במענה רך: אללה חק ומוסא חק ותוראתה חק אלעדל ללאה ולמוסא ולתוראתה. תבארך אללה אלמנזל לנא אלתוראת עלא גבל סיני עלי ידי מוסא רסולה. ברוך השם נותן התורה ברוך אדני לעולם אמן ואמן. ימלוך ה' לעולם אמן ואמן*... תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. את התפלות האלה יודעים הילדים במשך הזמן בעל־פה. אח"כ מתחילים לקרוא את הפרשה בנגון מיוחד מונוטוני עם תרגום אונקלוס. קוראים שנים מקרא ואחד תרגום. במקומות אחדים מתרגמים הילדים גם בערבית עפ"י תרגום רס"ג אבל גם זה אינו מוסיף להבנת הילדים, כי התרגום כתוב בערבית ספרותית והילדים מדברים בשפה הערבית התימנית. מכל מקום זה לא חשוב כי העיקר הוא, שהילד ידע לקרוא בקול ובנגון. התימנים באיזה כפרים רגילים לומר: „קרא וקבל שכר". באשר לספרים רב השמוש הוא ב„תיגאן" כתבי־יד שקוראים להם „פרשה" או בחומש (תאג), שנדפס בירושלים ובו תרגום ארמי ותרגום ערבי של רס"ג. מה ששייך להבנת המקרא, אין המורה מוצא אפשרות לפרש את הדברים מכיון שיש לפניו תלמידים מגילים שונים

* בזמן האחרון השמיטו את התפלה הזאת ואומרים אותה רק בסוף הקריאה. התלמידים, אם כן, מסמיכים ל„ובנפש חפצה" — תורה צוה וכו'.

ובעלי ידיעות שונות וכל כת קוראת במקום אחר. די לו בזה שהוא מאזין לקריאת כל ילד, ותופס את שגיאותיו. דבר זה קל בשבילו מאחר שהוא יושב באמצע ויודע בע"פ כל מה שהילדים קוראים בקול גדול.

בהגיע שעת האוכל מסיימים הילדים בתפלת „אל לבי פתח" שנ"ל ויש מקומות שמוסיפים זה: ימתחון אלעמאמים. מן מחא אלא מעין. ונקטע רוסהם באלשרים. ואנתם יא סאמעין קולו אמין אמין. שלהם רב אלעאלמין. ונחנא נדכ'ל ירושלם. בעון אללה סאלמין. ברוך השם נותן התורה ברוך ה' לעולם אמן ואמן. ימלוך ה' לעולם אמן ואמן. (לתוספת זאת יש נוסחאות שונות).

כגמרם התפלה כולם נשארים יושבים על מקומותיהם עד שהמארי מפטר אותם אחד אחד, לכל אחד קורא בשמו: קום סאלם, קום חיים וכו' ואת העברינים אינו מפטר והם נשארים עד הערב. מובן מאליו שזהו העונש הקשה ביותר כי נוח לו לתלמיד לקבל מכות מאשר לגזול ממנו זמן חופשתו. הילדים ההולכים הביתה מראים זה לזה את סימני המכות ורק אם יש בבית אוכל מספיק יכולים הם לשכוח את כאבם.

ארוחת הצהרים נמשכת כשעה וחצי. הילדים שבים וכל אחד מביא אתו ככר לחם הקוראים לו „מצוה". את הטלית מקפלים לארבעה קפולים ובין אחד הקפולים מכניסים את ה„מצוה". משמגיעים לחדר מושיט הילד את ה„מצוה" למארי וזהו חלק משכרו. עתה מתחילים עוד פעם את קריאתם חלק בפרשת השבוע וחלק בנביאים או במשנה כולם יחד בערבוביה והמורה מנצח על כולם פעם מעיר ופעם גוער.

אחה"צ נמשך הלמוד כמו בבוקר ובהגיע שעת מנחה נוהגים בד'מאר, למשל, מנהג זה: כל הילדים קוראים בקול: א', ב', ג', ד' וכו', אח"כ: אחס, בטע, גיף, דכס, הלך, ומר, זנשף, אח"כ: אלפא, בינה, גימר, דעה, השכל. ועז. זהירת. חסד. טהרת. יושר. כתב. לוחות. מעשה. נאמר. עטה. פאר. צדקה. קבלו. רבים. שנון. תורה. אח"כ: א' ואחד. ב' את'נין. ג' ת'לאת'ה, ד' ארבעה וכו'. אחרי זה מסימים ברוך השם נותן התורה וכו'. הילדים הקטנים הולכים והגדולים נשארים להתפלל.

ההמשך הרגיל במקומות שונים הוא שהתלמידים קוראים תהלים ומתפללים מנחה. ואחר המנחה, שנמשכת עד חצי שעה

לפני תפלת מנחה של צבור, אומרים הפסוקים הבאים: המלאך הגואל אותי וכו'. עקב אשר שמע אברהם וכו'. לישועתך קויתי ה', ועתה יגדל נא כח ה' וכו'. הצילני נא מיד אחי מיד עשו וכו' — עם התרגום הערבי והארמי שלהם. את הפסוק האחרון אומרים, כנראה, מפני שצריכים ללכת הביתה ופוחדים מהתנפלות ילדי הערבים על התלמידים. דבר זה אינו רגיל בצנעא.

אח"כ הולכים התלמידים, ולפני עזבם את המורה הם אומרים: תשכב ולא תפחד יא מארי! מסאך אללה, יא מארי, בשלום ומסאנא ומסא גמיע בני ישראל באלף אלפי אלפים שלום טובה וברכה. (זה נוהג בכמה כפרים). המורה מברך אותם: תשכבו ולא תפחדו, והתלמידים עונים: ושכבת וערבה שנתך. המורה: תלינו בטוב. התלמידים: תקיץ בישועה ורחמים. המורה: ה' יפתח לבכם לתלמוד תורתו. ויציל אתכם מכל צרה וצוקה. ויתמלא עליכם רחמים והתלמידים עונים על כל ברכה: וכן מר. זהו הסדר הנוהג בשלשת ימי השבוע הראשונים.

יום הרביעי, נחשב בצנעא ליום הנורא, מפני שאז חוזרים על כל מה שלמדו בשלשת הימים הראשונים והמורה מקפיד מאד ומצליף על גב התלמיד בשוט על כל טעות קטנה. ויש אשר ימשוך באזניו משיכה הגונה, או יצבטו צביטה חריפה וראויה לשמה. בין התלמידים נפוץ הפתגם: „היום יום אל נקמות".

יום החמשי הוא יום חדוה לילדים, ואומרים „יום אלכ'מיס ילבסו אלקמיץ", ז"א יום חמשי יתקשטו במלבוש יפה וירחצו פניהם, ידיהם ורגליהם ויכחלו עיניהם כחול שחור. בכמה מקומות חוזרים התלמידים ביום החמישי על פרשת השבוע, בנגון יפה ומשמח, והמורה שם לב, ביחוד, לאלה הילדים הצריכים לתרגם את התורה בבית הכנסת, שהם ידעו לקרוא היטב את התרגום הארמי, וכן לאלה שיעמדו בס"ת לקרוא את הששי. להם נחשב היום החמשי ליום הדין הנורא וביניהם נפוץ הפתגם: „יום אלכ'מיס כ'לאס אלקמיץ" — ביום החמישי הסרת־הכתונת ז"א שצריכים להיות מוכנים לספוג מכות. יום חמישי אחה"צ נקבע ע"י המורים ללמוד הכתב, כתיבת אשורי ורש"י. למוד זה נחשב לדבר טפל, ולכן מקדישים לו הזמן הקצר הזה. יש מקומות, אמנם, שנותנים להם לכתב איזה שעה ביום אחה"צ

כשהם כבר עיפים מקריאה. המורה נותן לכל תלמיד פתקא עם אות אחת או אותיות אחדות והוא צריך לכתוב כמוהן. המורה מלמדו כיצד להחזיק בקולמוס ואיך לתקנו לכתיבה כי אין דרכם לכתוב בעפרונות כ"א בדיו וקולמוס של קנים. (יש מקומות כד'מאר, למשל, שאחה"צ מלמדים „הגא" עד שעה שלש, בערך, ואח"כ קוראים את תפלת השבת).

ביום הששי אין לומדים כשאר הימים אלא באים להתפלל שחרית; אח"כ קורא אתם המורה את תפלות השבת המיוחדות: אתה קדשת, ישמח משה וכו'. ואח"כ שונה מי שהתור שלו לתרגם בצבור ביום ש"ק או לקרוא את הששי כדי שיהא שגור בפיו. בקצת חדרים או בכפרים מגלח להם המורה את שערות־ראשיהם ומשלחם הביתה. ויש מקומות שבאים הילדים אחה"צ ולומדים פרקים אחדים ממשנת שבת וגומרים את שיר השירים.

זו היא תכנית הלמודים של שבוע אחד וכך חוזר חלילה.

ועפ"י סדר זה לומד הילד בחדר עד היותו בן תשע או עשר. מובן מאליו שיש הורים שאינם מסתפקים בהוראת המורה והם בעצמם מלמדים את בניהם הלכות „שחיטה" ודינים ואם הם אינם יודעים אזי שוכרים לבנם „מארי" אחר הבקיא בדברי תורה אלה.

לילדי ה„חדרים" האלה אין שעשועים ואין טיולים, אין חופש ואין צלצולים, אבל יש להם, לפעמים, שעות של חופש ושמחה והן כשמזמינים אותם ל„בית היולדת" או ל„בעלי נדרים" שונים. הזמנת ילדי ה„מעלאמה" לבית היולדת נקראת בשם „חד'אר" ואת ה„חגיגה" הזו מוציאים לפועל בצורה זו. שוחטים עז או גדי ביום השלישי ללידה ועושים דיסא מחטה גרוסה. הילדים באים עם מורם בשעות הצהרים. נכנסים הילדים, רוחצים ואוכלים ואח"כ מברכים „על המחיה" כולם יחד. אחר זה אומרים „בשם ה' אל עולם" וכו' יפתח ה' לך וכו', אחריהם שלשה פסוקים מתחלת הפרשה ושלשה מסופה ולבסוף אומרים בקול רם יחד: אלגאהלה אלמעבודה אלד'י פי קליבהא אלצבי אלזג'ירי לא ינזעהא מן קלבה אלא אלעוד אלמבארך אלמסעוד. חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר תעלם יא אבני ופרח קלבי לאנני מעלמך ואעטי נפסך ויבארך פי הד'ין אלג'ולאמין. בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו. קאל אבן אלחאכם אלרחאמה ואלגאהל אצא אמה הד'ה אלשריעה עלי ידי משה רבנו ע"ה. אללה חק ומוסא חק ותוראתה

חק אלעדל ללאה ומוסא ותוראתה. בגמרם נותנים להם שמן למשח פאותיהם ושבים ל„חדר".

3. המורה

א. הנהלת המורה (המארי) בלמודו.

המורה מתנהג באימה ומורא עם התלמידים. הוא יושב בראש והתלמידים לפניו ומשני צדיו. בידו שוט מעור משוח בשמן כדי שלא ייבש והוא בעל שלש רצועות דקות או אחת עבה קצת ורואה, מי מהילדים שאינו שם לב — מכהו ברצועה. ההורים, שאינם מתעניינים כלל בטיב ההוראה עפי"ר מרוצים מזה שהמורה מכה את ילדיהם, אך אם לא באכזריות. ועל כן אם הילד המוכה הולך ומתאונן לפני אמו. היא אומרת לו: „מא יטלע אלקורץ אלא בחמא" כלומר, „לא יאפה הככר אלא בחום". ולמורה בפני הילד היא אומרת: „לא תכ'לי לה אלא אלסן ולעין", — „אל תשאיר לו מלבד שן ועין". ומפני שהמכות והעונש תופשים מקום חשוב, לכן יש למורה גם מקל לח שאם במקרה יתפוס הילד בשוט הנה יבוא המקל לעזרה. ומלבד זה גם חבל לקשור את השובבים ופלפל כדי לצער בו את פי הילד המבטא דברים לא נאים.

תפקידו של המורה — ללמד את הקריאה בלבד. את הבאור הוא מניח לילדים להבין מעצמם לכשיגדלו. רק להיותר גדולים מפרש המורה לפעמים פסוק זה או אחר אך הוא אינו עושה זאת בחפץ לב מפני שלפעמים קשה לו הדבר בעצמו.

המורה בכפרים מקבל סכום פעוט לחודש וגם אוכל כל יום אצל אחד ההורים לפי הסדר. (בצנעא נותן כל ילד ככר לחם בכל יום וקוראים לזה „מצוה" כנ"ל) ביום הששי או בסוף החודש, משלמים השכר כל אחד כפי ערכו ונדבת לבו. וכשהילד קם לברך הששי בש"ק או לתרגם הפרשה שולחים הוריו למורה מנה יפה ביום שבת, או מזמינים אותו לסעוד אצלם דרך כבוד.

שכר למוד ואוכל נותנים אפילו העניים ביותר. חוץ מזה יש למורה עפי"ר איזו מלאכה שהוא עוסק בה בשעות הפנויות או גם בעת הלמוד: מהדק כלי חרס שבורים, עושה ציציות, תופר, טווה, כותב סת"ם, קמיעות ולחשים. העבודות האלה מכניסות לו השלמה לפרנסתו.

ב) עמדתו הצבורית

העמדה הצבורית של ה„מארי" בתימן אינה גבוהה וגם לא נמוכה ביותר. הצבור התמים מכבדו כיכלתו ואולם התלמידים אינם רוחשים למורה כבוד רב ובפרט אם איש אַלם ואכזרי הוא. יש גם שהם שונאים אותו מעומק הלב וחושבים רק איך להתנקם בו. הם שמים מחטים או קוצים במקום שהוא יושב וחלק מהילדים נוטרים לו איבה גם אחרי גדלם ויש, כמובן, כאלה שמחזיקים לו טובה.

4. התלמיד ותנאי חייו

אין חנוך בתימן — אלא תורה. וזמן למשחקים אינו ניתן לנער אלא קצת ביום הששי אחה"צ וגם אז עליו להשמר שלא יראהו ה„מארי". מחמת זה הילד „מזקין" מהר, והוא נעשה ל„בחור" ועדיין הוא בן עשר שנים. מיד עוזב הוא את ה„חדר" ונכנס לחיי העבודה. הגדולים מערבים אותו אתם, מתנים לפניו צרותיהם, משתפים אותו בצערם, ונוסכים בקרבו מיגונם. בשמחת הצבור ישמח גם הוא, ובצערו — ישא. אפילו השלטונות מכירים בבן, במקום אביו בקשר עם מאסרים או משפטים. אביו, מכיר בו כגדול ויקחהו אתו אל כל בית שמחה. ואם יהיה הילד חריף הרי גם הקהל יכבדו ובראש השולחן יעמידוהו „לקשר" כלומר, לומר דברי תורה אחרי כלות הסעודה (דבר הנהוג בתימן). ע"י קריאת פרקים מהמדרש או מהזוהר בעל־פה וזה יהיה פאר אביו ושמחת אמו.

התערבות הנערים בזקנים בגיל צעיר כזה — מביאה לרוב צרות ויסורין כי הצעיר בעל המזג החם מתאר לעצמו כי הוא יותר משכיל מזקניו ולו ראויה ההנהגה. בגלל זה, המריבות והתגרות על ה„משרות" שישנן בקהל, ובפרט בבתי הכנסת — רבות הן ומלאות חוצפה ויהירות מצד הנערים.

אין נער בתימן שלא יחונך על ברכי התורה והמסורה אם מעט ואם הרבה. על כן הנער הזה הוא נצר נאמן לעמו ותורתו.

ביהכ"נ הוא בית־החנוך הלאומי בתימן אשר לא ימוט. הוא מקבל בזרועות פתוחות את האבות היגעים עם הבנים המסכנים ומפיח בלבם זיקי נחמה ותקוה גדולה. כאן מקבלים הם חנוך לאומי לא מפי מרצים ולא מפי

עסקנים אלא מפי נשמת האומה המשוטטת מגולה אל גולה, וכאן הם מקבלים חנוך תרבותי לא מפי מורים ולא מפי רבנים אלא מפי רוח האומה השוכנת בספר התורה הקדומה.

כך נקשר הילד מבלי משים בעבותות אהבה אלא עמו ישראל והוא מוכן לבוא באש ובמים כדי לראות בעיניו את מולדת האומה, וכל מדברות ציה ושממה עם שמשם הלוהטת לא יעצרו בו מללכת לראות בנחמת עמו, ותקומת ארץ אבותיו.

עם כל התאור הזה אינני חושב שאמנם חיי הילדים בתימן הם נוגים מאד ומלאים עצבת, גם להם יש עולם משלהם עולם של שעשועים ומשחקים וגם להם יש שעות של קורת־רוח. הנה, למשל, כשקם בפעם הראשונה לקרוא ששי בס״ת בהיותו בן שש, שבע שנים מחלקים לכבודו בביהכ״נ סוכריות, תמרים וצמוקים. (ל„בר־מצוה״ אין כל חגיגה בתימן). בליל פסח כשקם הילד לשאול בערבית „מא כ׳בר״ וכו׳ נותנים לו יין וביצה שלוקה. מלבד אלה יש לילדים משחקים שונים ו„שירים״. אני לא אטפל בזה כאן מאחר שסבורני שראויים הדברים למאמר מיוחד בפני עצמו. רצוי הדבר שיהא ברור שחנוך ילדי תימן אינו צר וחד־גוני, אלא מלא ענין וראוי להתענינות.

ד״ר אריך בראואר

קברי־הקדושים וספרי־תורה עושי נפלאות

א. קברי הקדושים

בין יהודי תימן קמו צדיקים שהעריצו אותם גם אחרי מותם. אחדים מהם היו בעלי־מופת עוד בימי חייהם, ואחדים גילו את כחותיהם הנפלאים רק אחרי מותם. קברם הוא המקום, שממנו יוצא כחם הפלאי, ולשם זה צריך לבא במגע עם קברם הקדוש. קברים אחדים נמצאים בתימן, שהיהודים עולים לרגל אליהם מכל קצוי תימן, כדי להיעזר בכח הרוחני של בעלי־המופת האלה.

הקבר המפורסם ביותר בתימן הוא קברו של המשורר הגדול מארי סאלם אל־שבזי בעיר תעז אשר בדרום תימן. מארי סאלם אל־שבזי היה מקובל גדול וקנה לו שם על ידי המופתים שעשה בקבלה המעשית. אל קברו עולים לרגל מכל קצוי תימן, וגם רבים מאלה שהתישבו בארץ־ישראל, רואים חובה לעצמם להשתתף פעם ב„זיארה" זו ולנסוע לתעז.

הרב יעקב ספיר הלוי מתושבי ירושלים עבר את תימן בשנת תרי"ט ולא הספיק לבקר בעצמו את קבר מארי סאלם. והוא מספר מה ששמע מפי התימנים: „על מקום קבורתו יש ציון גדול ומערה בצדו ומקוה מים עם בית תפלה וס"ת מכתב ידו. ועל קברו מאיר נר תמיד לא יכבה. כי רוב נדריהם מכל המדינה הוא לשם בעל הנס הזה ובית תפלתו. וכל היהודים היושבים בעיר הקטנה הזאת מתפרנסים מזה. ויקר שם מארי סאלם אל שבזי גם בעיני הגוים מפני מעשה שהיה ונשבעים אך בשמו. כל יהודי תימן אשר לו מחלה וכל מקרה לא טוב אם כח בידו לבא שמה... יסכנו בנפשם ללכת להתפלל על קברו. ודרשתי וחקרתי מאנשים שהלכו שמה וספרו לי גדולות". (אבן ספיר א' ע' פ"ב).

גם יעקב צמח, שבא לצנעא בשנת תר"ע כשליח אגודת כי"ח, שגם הוא לא ראה את הקבר בעיניו, כותב: „התימנים הקדושים מושכים אליהם את קהל המבקרים. המפורסם בין הקדושים האלה הוא מארי סאלם אלשבזי... במשך כל השנה ובפרט בפסח, מתאספים שם יהודים לרבבות(!) מכל קצוי תימן יחד עם נשיהם וילדיהם, כדי להתפלל ע"י קברו. טובלים במקוה, ונודרים נדרים. החולים מבריאים בן רגע, החלשים שבים לאיתנם. חוזרים הביתה באומץ לב דרך הנתיבות הזקופות מעל ההרים מתעז למדבר בצפון ובמזרח, מהלך עשרים עד שלשים יום. ומי ששב הביתה ומרגיש עצמו חולה כמקדם, מטיל את האשמה בעצמו וחושב, שלא זכה לחסדו של שבזי". (יעקב צמח, עמ' 101, Une Mission de l'Alliance an Jémen).

הרמן בורכרדט, התייר היהודי המפורסם, שעבר את תעז בשתי נסיעותיו, אינו מזכיר את הקבר. היחיד בין התיירים, שבקר את הקבר ומזכיר אותו הוא הצרפתי הנוצרי ביניטון (ע' 211, 1913, La Géographie XXVIII)

עלית הרגל לתעז, לקבר מארי שלום שבזי, נחרתת בזכרונם של התימנים כיום היפה ביותר בחייהם. כל מי שיכול משתתף ב„זיארה" זו. עולים

גם חולים, וגם בריאים, ולא רק פעם אחת בחייהם, אלא אם אפשר להם פעמים אחדות. כלחג מכינים את עצמם לנסיעה זו וקונים מהטוב ביותר למאכל. טוענים חמוריהם ומתחברים לפי מקומות מוצאם לשיירות שיירות.

ימים אחדים נמשכת הדרך. (מצנעא, עיר הבירה ומרכז היהודים מהלך תשעה ימים). בלילה לנים ב„סמסרה". הם אינם שמים לב ליגיעות הדרך. עולים כמו שעלו אבותינו למועדים לירושלים מלאים שמחה וששון. בדרך שרים ורוקדים ובפרט הנוער מתהולל, כי לא כלם עולים בכבד־ראש.

קברו של שבזי נמצא מחוץ לעיר ועל ידו בתים לאכסון האורחים. המצבה היא בנין מימינו אנו. האגדה אומרת שהרבה אנשים נסו לכבד את מארי סאלם בבנין מצבה על קברו, ולא הצליחו. בכל פעם מצאו למחרת היום את עמל ידיהם הרוס. כה גדולה היתה ענותנותו של מארי סאלם. ולפני שבעים שנה בערך אירע, שמושל תורכי בא עם בתו החולה לקברו של מארי סאלם, ונרפאה ממחלתה הקשה. מרוב שמחה נדר אביה המושל נדר לבנות כפה על הקבר. אך גם הוא לא הצליח בכל נסיונותיו. הלך המושל והשתטח על הקבר ואמר, שלא יקים את הכפה לכבוד הצדיק אלא לכבוד השם. אז נתקיים הבנין.

בקבר ובמעין מוצאים תרופה לכל מיני מחלות וכאבים. המבקש מקבל את הרפואה בדרך הנס.

אלה שבקרו את הקבר מספרים, שרק מי שזכה לחסדו של מארי סאלם, יכול לסייר את המערה. ומי שלא זכה לכך, השרשים נראים בעיניו כנחשים הקושרים רגליו והוא נרתע לאחוריו.

ספיר מתאר זה כדלקמן: „אם החולה ירא ה' ומאמין בבעל הנס הזה אחרי השתטחו על קברו יכנס בהמערה לרחוץ ולקחת מהמים. והיה אם יזכה לרפואה ימצא מים נוזלים יקדימו פניו ועל המים החיים יראה קמיע, עלה, עשב ויקבלנו בשמחה ושב ורפא לו. ואשר איננו ירא ה' ולא זוכה לרפואה ימצא המעין יבש, מים אין בו רק נחש כרוך על הפתח וכאשר בא כן ילך". (אבן ספיר ע' פ"ב).

העולים באים ומשתטחים על קברו של מארי סאלם, נושקים אותו ומתפללים. הנשים מתפרצות בבכי וסובבות את הקבר כמה פעמים. מוסרים לידי השמש נדבות בעד שבזי כסף, שמן לנרות או מעיל „מצנף" לס"ת.

ואחרי כן נכנסים למעין. (לפני הכניסה למערה מקום שם נמצא המעין מכונים תחילה את לבם). יושבים ע"י המים ומביטים על המים העוברים. מחכים אולי תבוא הרפואה בצורת פרח צף על פני המים, או בצורת שרץ היוצא מחומת־הסלע. כאשר יבוא עקרב או חפושית לקראתם רואים אותם כרפואה. מצניעים את זה בתוך נרתיק ולוקחים הביתה. ומלאים תקוה וששון טובלים במקוה, ואינם שוכחים לקחת בקבוק מלא ממימי־המעין ומעט מאדמת־הקבר הביתה.

הרפואה שקבלו, צריכה להשמר בסוד גמור. אסור להראותה למישהו, וגם את מהותה אסור לגלות ולהגיד. שאם לא כן תביא את המגלה לידי סכנה. ומעשה באשה שגילתה לחברתה שהביאה עקרב מקברו של מארי סאלם. ומתה מיתה חטופה.

הקבר נודע לתהלה בין הנשים העקרות. ובפרט נשים שלא זכו לבן זכר עולות לרגל ומבקשות עזרתו של המארי. הן יושבות ע"י המעין ושרות שירים כאלה:

אבא שָׁלֵם אג'בר קלבי
וְאַדִּי לִי מראדי.
(אבא שלם סעד לבי
ותן לי בקשתי)
יא עין עיניני
וְאַדִּי לִי ניני.
(אהה המעין הושיעני
ותן לי תינוק)

וכאשר תלד האשה בן — אחרי בקור בתעז, יקראו אותו בשם בנו של מארי סאלם — שמעון, ואת הבת הנולדת, בשם בתו המפורסמת שמעה. מכאן אנו למדים על ההשואה שבין פולחן קברו של מארי סאלם ופולחן האבות.

אך לא רק החולים והעקרות בלבד עולים אל קברו. כח־הפלא היוצא מהקבר מועיל גם לאחרים. בכל מיני בקשות באים ומבקשים עזרה ועצה. ובחורים ובתולות לרוב באים בבקשתם, שמארי סאלם ימלא חפצם ויתן להם אשה חסידה ויפת תואר או איש צדיק וחרוץ.

המפורסם בין שאר הקברים, שהתימנים מכבדים אותם הוא קברו של

מארי פנחס. הקבר נמצא מערבית מצנעא מהלך עשרים רגע. וצורתו כפה בנויה מעל הקרקע. מארי פנחס חי בימי גלות מוזע בשנת התל״ט.

ר׳ פנחס היה בא בשנים, כאשר גרש האימאם אחמד אל־מהדי את יהודי צנעא מהעיר למדבר. וגלה גם הוא עם שאר הגולים. אך יגיעות הדרך היו למעלה מכחותיו ומת בדרך. וקברו אותו בו במקום. מקברו יצא מעין והכירו שהוא בעל־מופת. אחרי שובם מגלות מוזע לצנעא, התחילו היהודים לבקר את מקום קבורתו. מי המעין נוזלים לתוך ברכה, שטובלים בה כדי להבריא. ולוקחים אדמה מתוך הברכה ושמים אותה על פצעיהם. הרבה אנשים מבקרים את הקבר ויושבים סביב הכפה, שמסיידים אותה מחדש מדי שנה בשנה בט׳ באב.

בצנעא מבקרים גם את הקברים של מארי חיים ומארי לוי. מספרים שע״י קברו של מארי לוי עמד אילן גבוה. בא רועה ערבי רצה לכרתו. אך לא גמר מעשהו הרע, כי נהפך לאבן.

ועוד קבר אחד מפורסם בכל תימן: קברה של שמעה, בתו האומללה של מארי סאלם שבזי. היא הלכה בעקבות אביה ושמה ידוע בתימן כמשוררת. שיך העיר עודין רצה לקחת אותה לאשה ואביה לא הצליח להפר את מחשבתו. כאשר באו אנשי השיך לקחתה לארמונו, צעד מארי סאלם אחריה, בוכה ומקונן עליה קינה. ובהגיעה לשער הארמון נפלה ארצה ומתה מיתה חטופה. קברוה בתוך מערת ההר ע״י עודין. ועד היום באים לבקר את קברה ולהדליק נרות לנשמתה. (ר׳ טביב. שבי תימן ע׳ 11).

ב. ספרי תורה עושי נפלאות

דומה לפולחן־הקברים הוא פולחן השרידים (Reliquiae) וגם אליהם עולים לרגל כמו לקברי הקדושים. אלה הם ספרי־תורה מפורסמים, שקנו להם שם בגלל הסופר שכתבם, שהיה צדיק ובעל מעשה, או בגלל אופן גילוים הפלאי.

רבות הן האגדות הנפלאות המתהלכות בין יהודי תימן על גילוים של ספרי־תורה. בדמאר נמצאים שני ספרי תורה מפורסמים. אחד מהם נקרא מקאלחי. וזהו מעשה גילויו: באחד הלילות נראה כמו עמוד־אש על ההרים. עלו למקום האש ומצאו מערה ובתוכה שבעה ספרי־תורה. אך לא

עלה בידם להוציא מהאש אלא ספר תורה אחד. והוא ספר־תורה מקאלחי הנזכר.

עוד ס"ת מפורסם, הנקרא „אל־בם", נמצא באל־חג'לה בסביבת ירים. על גלוי ספר־תורה זה מספרים דברים אלה: פעם נתרבו הנדרים של ביה"כ בחג'לה והחליטו לקנות ס"ת חדש בכסף הנדרים. שלחו אחד מהם לצנעא לקנות ס"ת. וכאשר הביאו אותו, שמו אותו בתוך ההיכל. למחרת היום, בבואם לביה"כ לתפלת־שחרית, מצאו את הספר מחוץ להיכל מונח באחת הפנות של ביה"כ. השיבו אותו למקומו, אבל הדבר הלך ונשנה שלש פעמים. מתוך זה ידעו, שס"ת זה אינו ראוי בעיני השם, והחליטו לקנות ס"ת קדוש יותר. שלחו עוד פעם לצנעא שליח, וזה קנה ס"ת, שנכתב בקדושה ובטהרה. הניחוהו בהיכל, והנה למחרת היום מצאוהו מונח על התיבה. מזה הכירו, שזהו ס"ת קדוש. אז קנה לו הספר שם גדול בתימן ויהיו עולים אליו יהודים ומוסלימים כאחד[1].

בין ספרי־תורה הנקראים על שם סופריהם הוא „ספר אהרון", הנמצא בכניס בית אל־מסורי בצנעא. זהו ספר המחולל נפלאות, ומלא פלא הוא גם אופן כתיבתו. סופרו אהרון היה נוהג אחרי שובו מהטבילה לכתוב קודם כל את „השם". ובהשלימו את הכתוב והנה נמצאו כל „השמות" עומדים במקומם הנכון. אולי אהרון זה הוא מארי הארון אל־ביצ'אני, אשר עליו יש לנו הרבה אגדות. אחדות מהן הוציא לאור ש. גרידי (ר' „ניב־הסטודנטים" תרצ"ה ע' 65 וכו'). הארון היה סופר סת"ם ובספרי התורה שלו קנה לו בתימן שם גדול. בינו ובין סופרי צנעא פרץ ריב, ובכדי להראות להם את כחו, דרש מהם לכתוב באותו הדיו על אותו הגויל ולשים ביחד את הכתב במים. עשו כן, והנה כתב ידם של כל הסופרים יצא מחוק ובכתב ידו של מארי הארון לא פגעו המים כלל (גרידי, עמ' 68).

וגם על ס"ת „אד־דהארי" הנמצא בכניס בית אלד'מארי בצנעא אומרים, שהוא נקרא על שם סופרו. הכח היוצא מס"ת זה גדול מאד. אסור בהחלט להזיזו ממקומו. ואם יעיז מישהו בנפשו לתקן בו קוצו של יוד, ימות בו במקום.

[1] אגדה זו ושאר האגדות, אשר אני מביא כאן על ס"ת אל־בם הנמצא באל־חג'לה, לקחתי מכ"י, שמסר לי הא' יהודה רצה־בי. תודתי שמורה לו עבור עזרתו.

לספרי התורה המפורסמים נוהגים לעלות כמו לקברי הצדיקים, כדי לבקש רפואה ונחומים במחלות וצרות בכלל ובענין עקרות בפרט.

בעיר אל־קארה, בסביבת סודה, נמצא ס"ת הנקרא „אל־מקאלחי", כשם ספר־התורה המפורסם בד'מאר. ס"ת זה יקר מאד בעיניהם ואין קוראים בו בכל ימות השנה אלא ביום הכפורים. ספיר ראה את סה"ת הזה וכתב: „ורבים מהמדינה הזאת הולכים להתפלל שמה כל אשר לו חולי ומר נפש ונודרים מכל המקומות נרות שעוה ושמן לס"ת הזאת ושבועה חמורה משביעים בה" (אבן ספיר א', עמ' ק"ד). ס"ת זה אינו כתוב על קלף אלא על עור איל עבה אדמדם כספרי התורה הקדמונים בתימן.

כדי לקבל את הרפואה מס"ת כזה צריך האדם לטהר את עצמו מקודם. העולה לספר „אל־בם" באל־חג'לה נשאר במקום יומים בתענית, מקיים טבילה ולובש בגדים חדשים ואח"כ מופיע לפני הספר. הם מכבדים את הספר על ידי זה, שמושחים את ההיכל בשמן ושופכים מי־ורד בביה"כ או נודרים שמן וכסף לביה"כ. הנשים מסירות מטבע מה„גרגוש" שלהן ותופרות אותו על מעיל הספר.

הרפואה לחולים באה בדרכים שונות. פעם נפלה נערה מהגג ולשונה דבקה לחכה ולא יכלה לדבר. אמה הביאה אותה לספר „אל־בם" באל־חג'לה והניחתה לבדה בביה"כ. הנערה חלמה, שזקן נתן לה לשתות כוס מים. לאחר ששתתה קמה ויצאה מביה"כ כשהיא מדברת. אפשר גם, שקרוב החולה הולך במקומו לספר המפורסם לבקש רפוי בשבילו. פעם הלכה אשה אחת מיהודי צנעא לאל־חג'לה לבקש רפואה לבנה החולה. והנה בשובה לצנעא יצא בנה לקראתה בריא וחזק.

לא כל אחד ראוי לקבל רפואה. יש סימנים המגלים מי הראוי לרפואה. אחד הסימנים הוא, שהראויים לרפואה יכולים לפתוח את ההיכל, שבו מונח סה"ת ולהוציאו משם. וכן מספרים על ספר „אל־בם" הנמצא באל־חג'לה וגם על ספר „אל־בם" הנמצא בשאחד"יה, שהיא דרומית־מערבית לכוכבאן (ר' גויטיין, „לשוננו" ג', עמ' 359).

בקשר עם זה רווחת הדעה, שספרי־תורה קדושים אלה שמורים בפני כל רע. רבים הם הספורים על ספרי־תורה, שנגנבו וחזרו תמיד למקומם הראשון, או שרצו לגנוב אותם ולא יכלו. כך מספר ספיר על ספר „אל־מקאלחי" באל־קארה, הנזכר לעיל, שכמה פעמים גנבו והוציאו ס"ת זה

וחזר למקומו (אבן ספיר עמ' ק"ד). וכן מספרים על ספר „אל־בם" באל־חג'לה שערבים באו מן המזרח לגזול את סה"ת והנדרים שלו, אך גורשו על ידי מים ואש. ופעם באו גנבים לגנוב את סה"ת ונשארו תקועים במקומם ולא יכלו להניע יד ורגל, וכה עמדו עד צאת השמש. בכפר עראם נמצא ספר בשם „אל־מוקצע". באו גנבים לגנוב את מטפחת המשי שלו ויבשו ידיהם. ומעשה היה, שמפקד תורכי, חגר את מתניו באותה המטפחת והנה בא עליו שתוק אברים. (ר' גרידי, „ניב־הסטודנטים" תרצ"ה, עמ' 69).

ואסור לבוא בדברי לעג על ספר ממין זה. ועל זה יש ספור מענין. פעם אחת בחג הסוכות נפלה קטטה בין איש ואשתו. ובבוקר ברחה האשה מבעלה. ומצאו אותה בדרך ושאלו אותה, לאן היא הולכת. והיא השיבה בערמה, שנדרה ללכת לסה"ת „אל־בם" באל־חג'לה. ובין כך רדף בעלה אחריה והביאה הביתה. ואחרי החג בא זמן קציר הדורה. והנשים היהודיות יוצאות לשדה, לבשל בעד המוסלימים העובדים בקציר. וביניהן היתה גם אותה האשה. ויהי כאשר הלכו הנשים לשאוב מים מן הבור, יצא נחש מבין העשבים, ויך בזנבו על רגליה של האשה, כדי להבהילה. האשה צעקה והנחש חזר למקומו. אך בשוב הנשים מן הבור הכה אותה הנחש עוד פעם. וכן חזר הדבר בבואן לשאוב. הנשים אשר שמעו את צעקת האשה ראו את הנחש. ותאמר אחת מהן: „זה אינו נחש, זה שליחו של סה"ת הקדוש „אל־בם". אולי קבלת עליך נדר ולא קיימת אותו והוא בא להזכירך". אז ספרה האשה אשר הנחש הכה אותה, כל מה שקרה לה. והאשה האחרת הוסיפה לאמר: „בצאת הנחש עוד פעם, תצעקי בקול: ספר־תורה „אל־בם" הקדוש, נדרי שנדרתי לך אשלם". והאשה מלאה אחרי דברי חברתה. הנחש שמע דבריה ונעלם. והאשה הלכה לאל־חג'לה לשלם את נדרה.

יהודי תימן משתמשים בס"ת כאלה גם לדין־שמים (אורדל). בזה מפורסם סה"ת „אד־דהארי" בצנעא. אם בית־הדין לא יכול להחליט באיזה דבר משפט וחושב שצד אחד מעיד שקר, מביאים את המאשים ואת הנאשם לספר „אד־דהארי". אומרים, שהמעיד שקר בנגעו בספר יהרג במקומו על ידי הספר. בהליכתם לכניס אד־דהארי מלווה אותם קהל גדול, גם הרב ביניהם. ולוקחים עמהם מה שנחוץ לרחיצת המת וכו'. וגם את המטה נושאים בתהלוכה. הקהל עם המטה מחכה בחוץ; ואחד אחד נכנסים בעלי המשפט לספר.

אומרים שגם מוסלימים מאמינים בספר „אד־דהארי", ובאים לדין־שמים. יהודי צנעא מספרים מעשה בערביה שומרת בבית ערבי. באחד הימים בא אליה ערבי והכריח אותה להכניסו לבית. ושם גנב דבר מה. בשוב בעל הבית הכחישה שהכניסה את מישהו. אמרו לה: בואי לספר דהארי והשבעי. הביאוה לספר ונשבעה שבועת שקר. והנה מת בנה.

גם במקומות אחרים אנו מוצאים, שמוסלימים מאמינים בספרי־תורה הקדושים האלה. כך, למשל, הולכים ערבים וערביות — לרוב במקרה לידה קשה של האשה או הפרה — לספר „אל־בם" בשאחד"יה ונודרים כסף או שמן (ר' גויטיין, „לשוננו" ג' עמ' 359).

מענין הוא, שיש, כפי שראינו, ספרי־תורה הנקראים בשם אחד. הזכרנו כבר את ספר „אל־מקאלחי" בד'מאר ובאל־קארה. ספרי תורה הנקראים „אל־בם" נמצאים באל־חג'לה ובשאחד"יה. ספרי תורה „אל־בם" באל־קריה, בקרבת צנעא, ובכפר מדבה. וספר „אל־תם" מהכפר בשאר, ממזרח לצנעא בסביבת גיימן, הועבר לארץ־ישראל לתל־אביב לב"כ של חיים עצטה, ועתה הוא בידי האיש, אשר הביאו מתימן, בביק"נ פרטית במחנה יוסף, כפי שמסר לי הא' ש. גרידי, וגם פה בארץ נוהגים בו כבוד גדול ונודרים לשמו ביחוד יהודי עדן וד'מאר.

כדאי להזכיר עוד שריד אחר, שמעריצים אותו בתימן. ספיר מספר שראה באחת מבתי הכנסיות טלית לבנה — שקוראים אותה „שאל" — אשר הניח שם איזה „חכם" מארץ־ישראל. „ושומרים אותה למשמרת לחפת־חתנים וכבר אכלוה סס ועש והיא אצלם לסגלה". (אבן ספיר ע' ס"א).

שמעון גרידי

אפוקליפסה תימנית יהודית־ערבית

(מהמאה הי"ח)

הפרופיסור גרשם שלום מירושלים תאר וחקר את כה"י בקבלה הנמצאים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי וביניהם הדפיס אפוקליפסה תימנית מתוך כ"י 8°264 דף 157 (עיין כ"י בקבלה לג. שלום). זו היא הראשונה שנדפסה ושמעתי שמיחסים אותה למארי סאלם אלשבזי. אני

ראיתי נוסח יותר מלא ושלם, משל זו שנדפסה, בידי מר עואץ׳ צארם בתל־אביב. האפוקליפסה הזו, שאנו נותנים כאן שייכת לסעיד ן׳ דאוד ממשפחת פינחס הכהן, שמקום מושבו היה ב ג ב ל ה. הוא אינו מפורסם ורק מעטים מתושבי הסביבה מכירים את שמו. לפי יחוסו הוא מצאצאי מארי פנחס הכהן, שהיה בזמן גלות מוצ כבן שמונים שנה (סוף המאה הי״ז). עליו מספרים, שיצא בראש הגולים, אך כעבור שעה אחת נחלש מאד. ישב ובקש מאלהים לקחת את נפשו והמקום נעתר לידידו ורצונו במהרה השביע. ויהי בבואם לרחצו לא מצאו מים ויעש אלהים תשועה כי בקע מעין מים בשממה. אז רחצו אותו וגם קברו וכעבור זמן קצר נעשה המקום ההוא קדוש כי מי המעין היו מי רפואה. הקבר והמעין ידועים עד היום והספור על קברו עדיין נמשך, אלא שאין כאן מקומו.

לפי המשוער, חי סעיד ן׳ דאוד זה לפני שבעים שנה.

„נבואה״ זו נמצאת בידי בכ״י בסוף חוברת קטנה של גורלות „עצת אחיתפל״ היא נעתקה ע״י אדם שאינו למדן. בתחלתה כתוב: „כתבתי אותה במוצאי שבת ואני מתנמנם ליל א׳, כ׳ אייר תרנ״ט ליצירה בעיר ואם רקאב״.

הערבית שלו משובשת וכתובה בחסרון כל ידיעה. עזר במקצת להבנתה הנקוד, אעפ״י שגם הוא משובש מאד.

בנבואה זו אין שום דבר מיוחד. היא בודאי חקוי לשירי ר׳ שלום שבזי ו„חשבונות הקץ״ המיוחסים לו, אבל היא מראה על הלך רוחם של חכמי הכפרים בתימן.

המקור הערבי יובא כאן כמו שהוא כתוב עם כל שבושיו, אך התרגום יאיר ויבהיר אותו.

באשר לקריאת הערבית אעיר כי ה„ג״ שעליה נקודה היא ǧ בערבית וה„ג״ סתם היא ج. ה„פ״ בערבית רפויה תמיד לפיכך לא שמתי עליה נקודה, אעפ״י שישנה במקור.

המקור	תרגום
נבואת סעיד ן׳ דאוד ממשפחת	נבואת סעיד בן דאוד ממשפחת
פינחס הכהן פי סנת ט׳ ותמאניין	פינחס הכהן. ב ש נ ת פ ט יתחיל
יבדי בהא כול אלמליח ותקע בהא	בה כל טוב ותהיה בה הרעשה
רגה פי לילת אלחאד ואין וקעת פי	בליל מוצאי־שבת ואם תהיה בשעה
אול סעה כאנת עלא אליהוד אלד׳	הראשונה תהיה על היהודים בארץ

פי ארץ׳ אלימן ואן וקבעת פי ב׳ סעת פכאנת עלא אלכ׳רגה אלדי פי ארץ׳ אלרם פצחת פי אול סעה כאנת עלא אליהוד לחתא נזלת מנציבהום ואבאחו נסונהום וכ׳רבת חוצונהם לחתא אן משאכיהום תטלע מן עדן ואביין אלא ענק אלג׳זאל: אלסנה ב׳ תקע פיהא אלשריעה ולמשארעה: אלסנה ג׳ יכ׳זע בהא כמין מאל ולו צאלב: אלסנה ד׳ יתשייך בהא ענאטיט: אלסנה ה׳ אד׳א אכספת אלשמס יום אלסבת פי ה׳ סאעת תכלא(!) פרוטה מן הכיס: אל ו׳ תקע פיהא ת׳מאני טעאם בריאל ויכ׳טאר בהא דריוש פי בלאד חאשד: אלסנה ז׳ אד׳א וקעת אלרואגיף פי רמצ׳אן פיה תארת׳ אלחומא ואלנפט פי אנס ויזפרו אלדריוש אלא אלרום ויכלמוה מא לך תבטל קום אלסולטאן פגואב אנא מעי חצה פגבוה אנוה סחר ומא קל אלה אנוה סחר פדאהנוה בדם כנזיר ויקולו ביין אשארתך פיארד אלדאר ראסה מנזל וספלה מטלע פקאלו תימן ואם תהיה בשעה השנית היא על ה„חיל היוצא להתקפה״ אשר בארץ רום (קושטא). כי תהיה בשעה הראשונה היתה על היהודים עד אשר יפלו נגידיהם ויפקירו נשותיהם ויחרבו מבצריהם עד אשר תלונותיהם תעלינה מעדן ואביאן[1] אל עונק־אלג׳זאל[2] („צואר הצבי״). בשנה השנית יהיו בה טענות ומענות. בשנה השלישית יחרשו בה כמה שדות ואפילו הן שדות בור. בשנה הרביעית יתנשאו בה אנשים שפלי הערך. בשנה החמישית אם תלקה השמש ביום שבת בשעה החמישית „תכלה פרוטה מן הכיס״[3]. בשנה הששית יהיה בה „ת׳מאני״ חטה (חצי רוטל, בערך) בריאל (לירה, בערך), וית־הלך דרויש בארץ חאשד[4]. בשנה השביעית אם תהיינה ההרעשות ברמצ׳אן בו יצמחו חולי הקדחת והאבעבועות בבני האדם. והדרויש ישולח אל רום (קושטא), וידברו אליו: למה לך לבטל את

[1] מקום במזרח ערן, מהלך יום אחד.

[2] שם הר בתימן ומקומו בין ירים ואלמכ׳אדר ועולים לראשו בסבובים והוא גבוה ותלול כצואר הצבי. השאלה היא למה דוקא לשם.

[3] זה אחר הסימנים לבואו של המשיח. (סנהדרין צ״ז).

[4] מזרחית־צפונית לצנעא. שבטי המקום חזקים ומפורסמים בפראותם. גם יהודי המקום גבורים. הדרויש הוא משיח ז׳ יוסף המתחפש בלבוש עני נודד.

לה אטלע פוק אלכורסי חק סלימאן
אבן דאוד פטלע לאן מאן טלע ומא
הואלה לה להפתוה אלנאר פטלע
וליס צ׳רתוה פקאל מא ענדי לכום
פקטע רוסהום. לחתא אנוה סאר
אלא ענד סלאטיין אליהוד פגא
והום פי פתנה עצ׳ימה עלא בלאד
אלקדוס פקאלו לה אן ארץ׳ אל־
ביצ׳א חקהם והי חק בני אסראיל
פגוובו וקאלו אנה לם הי חק בני
מיתה בל הי חק בני אסראיל
פגוובו וקאלו אדאו לנא מן
כתבכהום נערף וצלאת כתב אליהוד
ארץ׳ אלימן פיקאלו האד׳א כד׳ב
אחנא מא נביע אלא ביע פעלו
להום מעגזה עלא אלסלטין חק אל־
יהוד אנוה ידילוכום ג׳ מרכב בייס
פוצ׳וא אלא ענד ולאדתוה צ׳ייק
אלחאל פגוובו לה עבידוה וקאלו
לה למא האדא לם תכול ולא תשרב
פנזלת ולאדתוה אליה בפרח וסרור
פקאלת לה מא לך לם תאכול ולם
תשרב פקאל להא כיף אכל ואשרב
עם השולטאן? ויענה: אני יש לי
חלק[1]! ישיבוהו כי הוא מכשף וכל
אשר יאמר — כשוף[2]. אז ימשחו
את בשרו בדם חזיר[3], ויאמרו:
הראה מופתך! והוא יהפך את
הדירה ראשה למטה ותחתיתה
למעלה. לכן יאמרו לו: עלה על
כסא שלמה בן דוד — ויעלה. כי
מי שיעלה והוא אינו ראוי לו תל־
הטהו אש. אך הוא יעלה והאש
לא תזיקהו. ויאמר: מה חַבתי לכם?
ויתיז ראשיהם. והלך אל נשיאי
היהודים ובא והם במחלוקת עצומה
בדבר ארץ־הקודש[4]. ויאמרו לו כי
ארץ הביצ׳א[5] שלכם והיא של בני
ישראל; ויענו ויאמרו: הארץ אי־
נה של בני המיתה[6] אך היא של
בני ישראל[7]. ויענו לאמור: תנו
לנו מספריכם ונדע. הגיעו ספרי
היהודים לתימן יאמרו: זה שקר!
אנו אך ורק נמכר את הארץ. ויע־
שו להם דבר שלא יוכלו לגשמו
נשיאי היהודים, כי יתנו להם שלש

1 חלק במלוכה.
2 אולי הגירסא הנכונה „ומא קאל אללה אני סאחר" — ולא אמר אלהים שאני מכשף.
3 פעולה זאת כדי לבטל את כח הכשוף של המכשף.
4 כאן לא ברור ואולי הטכסט חסר.
5 מזרח יאפע.
6 בני ישראל. כנוי גנאי בפי הערבים ליהודיהם החלשים.
7 כלומר, החזקים. בני ישראל האמתיים שהם גבורים.

והום מכאטבין לי בג׳ מרכב בייס
פקאלת לה אסרח וגור אלחואפוץ׳
חקך מן ענד כביר בני אסראיל
פאדוה אלא ענדוה פאכד׳ אל־
חואפץ׳ ודק אלגבל דקתיין פאמלא
אלמרכב בייס לחתא אנהום ג׳צ׳בו
ג׳צ׳ב שדיד וקארחו מן אלבואטל
פאסתפאץ׳ עלא בלאד אלקודס
פערף אלא ארץ׳ אלימן: א ל ס נ ה
א ל ח׳ אד׳א בא אלנגם מן ביין
אלקבלתיין פיא ויל צנעא ואר־
דאדהא לסנת אליב׳ פטלב בהא
אלבנאדר ג׳ אועאד אלמטר ולם
גא בצ׳עאה מן באב עדן פמאתת
מנאה גמלה מן אנאס: א ל ס נ ה
ט׳ בדא אלכוכב מן אל משריק
פאן אמדא ע׳ יום פהו יכון נס
גדול לישראל יפסארו גמלה מן
בני אסריאל אלא אלקדוס קול
עליהם מן השמים: א ל ס נ ה א ל י׳
פאין ג׳לא פיהא גלוד אלצ׳אן
ויטלבהן אלפרנגי ישתג׳להן
מראכב לסנת אליא׳: ס נ ת י״א
אד׳א בדא בהא אלנגם מן אלג׳רב
פיכ׳רג אלפרנגי ויתספיץ׳ עלא
ארץ׳ אלימן ט׳ חדשים וייהרג
בדרגת אלף ותכרג בני ד׳ן אלא
אלבנדר ויכ׳רגו מדרעין ויכ׳רגו
באלכ׳נאגיר ויצ׳הרו מנהם את׳נין

אניות מלאות ביס (מטבעות נחו־
שת). אז ילך אל אמו ורוחו צר,
יענו לו עבדיו ויאמרו לו: למה
זה לא תאכל ולא תשתה? ותרד
אמו אליו בשמחה ובששון, ותאמר
לו: למה לא תאכל ולא תשתה?
ואמר לה: איך אוכל ואשתה והם
דורשים ממני שלש אניות מלאות
ביס? לכן תאמר לו: לך ולקחת
שטרותיך מאת אלהי ישראל.
יביאוהו אליו ולקח את השטרות.
והכה בהר מפתים, ואת האניות
ימלא ביס, והם ירגזון בדאגה עצו־
מה עד כי יבקעו מן הכעסים. אז
יכבוש את ארץ־הקודש והודיע על
זאת לתימן. ה ש נ ה ה ש מ י־
נ י ת. אם יזרח כוכב בין שתי
ה„קבלות"[1]. אוי לצנעא וסביבו־
תיה. לשנת הי״ב יבקשו בה אר־
צות החוף. שלשה זמני חורף ולא
תבוא כל סחורה משערי עדן, ומתו
ממגה סך אנשים. ה ש נ ה ה ת ש י־
ע י ת. אם יזרח הכוכב מן המזרח
והאריך שבעים יום הוא יהיה נס
גדול לישראל ורבים יסעו מבני
ישראל אל ירושלים, קול עליהם
מן השמים. ה ש נ ה ה ע ש י ר י ת.
הנה יתיקרו בה עורות העזים
ויבקשם אלפרנג׳י (יוצא אירופה)

[1] „קבלה" הוא הכוון שאליו פונים בתפלה וכאן הכונה לשני הכוונים של היהודים ושל המוסלמים. כוון המוסלמים — צפון. כוון היהודים בתימן — צפונית מזרחית.

ויפעל עגיבה ויקסם ואחד צאחבה באלכ׳נגר נצפין וילם עליה בידה ויהיא. פיהתדו מנהם אלנאס כלין פי מכאנה: סנת י״ב תקע בהא קחלת אלסאילה וקחלת אלקאע אלאחמר: סנת אלי״ג יכ׳רג בהא אלדרויש אלא אלדומר ויבטל דין ישראל ג׳ אועאד ויסתוי טריק אלאסלאם ויבטלהם הם ודינהם ויכ׳רב מסאגדהם ויכ׳רג להם צאחב אלכ׳ימה אלכ׳צ׳רא ויבטל כל השרים בע״ה: סנת י״ד יטלבו בני אסראיל אלא תנעם וצנעא ויאכ׳ד׳ו סלאטין אלימן ותפתח בהא אלמקראנה חק יאפע ויאכ׳ד׳ אלמפאתיח מן פם אלגמל אלד׳י מצוור פי אלמקראנה ויאכ׳ד׳ קבת אלנשה אד׳א בהא פרח וסרור והי פוק אלמסקאה ויכ׳רגו יהוד חובאן כל אלארמאח ואלעסווב ויאכ׳ד׳ו אלחגאר אלד׳י פי באב אלגאמע אלכביר יש״ו: פי סנת ט״ו יפתח באב נקם ויסירו בני אסראיל אלא ארצ׳הם כמא יסיר אלטיר אלא וכרה ויפתהנו פי ארצ׳הם ויצאל לעשותן אניות לשנת הי״א. השנה האחת עשרה. אם יופיע בה הכוכב מפאת מערב, הנה יצא הפרנג׳י וישלוט בתימן תשעה חדשים ויהרג ב„מדרגת־האלף״[1]. ובני דן יצאו אל החוף לבושי שריונות ובידם חרבות קצרות. ויתגלו מהם שנים ויעשה פלא ויחלק האחד את חברו בחרב שני חלקים ויאספהו בידו והוא יחיה. אז ייראו מהם הבריות איש איש במקום משכנו. השנה השתים עשרה. תהיה בה מלחמת ה„סאילה״[2], ומלחמת ה„מישור־האדום״[3]. השנה השלש עשרה. יצא בה הדרויש אל דומר[4] ותבטל דת־ישראל שלשה זמנים (שלשה שבועות) ויהפך פניו אל המושלמים ויבטלם הם ודתם ויחריב מסגדיהם ויצא אליהם „בעל האהל הירוק״[5] ויבטל כל השרים בע״ה. השנה הארבע עשרה. יתבקשו בני־ישראל אל תנעם וצנעא ויקחו נשיאי התימן ותפתח בה ה„מקראנה״ של יאפע[6]. ויקח המפתחות מפי הגמל המצויר

1 „דרגת אלאלף״ הוא מסגד גדול בגבלה ויש בו אלף מדרגות. אומרים, ששם קבורה פ׳אטמה בתו של הנביא.

2 נחל בלא מים מצוי ע״י צנעא.

3 במחוז מחראם בשבאן בארץ אב.

4 בבלאד אלקאעדה שייכת למושל של ד׳י ספ׳אל.

5 הוא המשיח. שם זה הוא כדמיון לשמו של אליהו בספרות המוסלמית „נבי כ׳צ׳ר״.

6 הר נדול חנמצא ביאפע. לפי דברי תושבי הסביבה שומעים שם לעתים מוזמנות

אלא קאע אלקבתין ויעמל בהא ערץ׳ וינזל סמארה ויצ׳רב טאסתין ויצאל קאע אלסחול ולה עקאיר אפתרש ומן בעד אן יכ׳רגו יהוד אב וגבלה ותכ׳רב אלמדינתין. ואלה אעלם ואחכם.

במקראנה. ויקח את כפת „הנשה" אם בה שמחה וששון והיא על ה„מסקאה"[1] ויוציאו יהודי חובאן[2] כל הרמחים והחצים ויקחו את האבנים שע״י שער המסגד הגדול (יש״ו). השנה החמשעשרה. יפתח „שער־נקם"[3] וילכו בני יש־ראל לארצם כאשר יעוף הצפור אל קנו. וימצאו מנוחה בארצם. ויגיע אל „איל הפפותים"[4] ויעש בה משפט, וילך אל סומארה[5] וישמיע בצלצלים[6] ויגיע למישור ה„סחול"[7] ויזבחו לו זבחים. ואחרי כן יצאו יהודי אב וג׳בלה ותהרס אלמדי־נתין[8]. ואלהים היודע והמבין.

קול תופים וכנורות בתוך ההר. גרי הסביבה פוחדים מאד מהקולות האלה כי לפי מסורתם כך יהיה ביום גאולת היהודים, על כן הם ממהרים ומביאים קרבנות ושוחטים ליד ההר שבעה שורים, כדי שישקט הקול וירדם יום תשועת היהודים.

לפי מסורת היהודים — המשיח יצא מתוך ההר עם חיל גדול שבראשו מהלכים המחוללים והמתופפים, דרך השער הבנוי בצלע ההר ושהוא לעת עתה סתום, קול הזמרה לדברים, נשמע ביום ידוע פעם אחת בשנה. ע״י השער הסתום יש אבן גדולה בצורת גמל, תחתיה ישנו המפתח של דלת ה„מקראנה". יש אומרים, ששלמה המלך בנה זאת והיה מטמין שם את המסים שהיה מקבל מאותה הסביבה.

1 שני אלה שמות חלקים במקראנה עצמה.

2 מדבר ע״י תעז ואין גרים בו יהודים.

3 שם הר ע״י צנעא, לפי דברי התימנים היהודים, מתוך ההר הזה ישנה דרך מתחת לאדמה המובילה ישר לירושלים במשך שלשה ימים. לפני עשרים שנה, בערך, חלם עשיר תימני ושמו נראף שמי שהוא אומר לו שישתדל לפתוח פתח בהר כדי שימצא את המערה המובילה ישר לארץ הקודש. למחרתו, התחיל מיד בעבודה, שכר לו פועלים רבים וצום לחפור בהר. לדבריהם, מצא כמה פתחים ואפילו התחיל להכיר באותה מערה אלא שבינתים אזל כספו והוא העני. הממשלה התענינה בזה אלא שתיכף ומיד צותה לסתום את כל החפירות שנעשו. העשיר התימני הזה נקרא לפיכך בפי היהודים התימנים, האוהבים לתת כנוי לכל אדם, בשם „נראף החור" (נראף „אלכ׳וזקי"). ע״ש החורים שעשה בהר.

4 שני מסגדים קטנים במישור חובאן.

5 הר גדול בין ירים ואלמכ׳ארר.

6 כדי לאסוף את החיילים. וכן נהוג עד היום אצל האימאם.

7 מישור הנמצא בין מכ׳אדר ובין אב.

8 המקום שבין אב וגבלה.

מימי העליה הראשונה של יהודי תימן[1]

תרמ"ב—תרנ"א

(עפ"י „החבצלת" ו„האסיף")

א. אחינו בני תימן

לשם זה ירעד וינוד עטי בידי; למלים האלה בעלותם על רעיוני, לבי יחרד ויראג, ונפשי עלי תאבל. כי הה! אין עדה בישראל סובלת רעב וחוסר, גולה וסורה ונעזבה מכל תמיכה והשגחה כעדת אחינו התימנים יושבת ירושלים; אין עוני כעני האומללים האלה, הנודדים ללחם מבוקר עד ערב כל ימי השבוע, ואין שבר כשברם.

מוכים ומעונים, סובלי גלות רע ומר, נאנחים ונאנקים מתגרת אי סבלנות וקנאת דת היו בארצם — — וישימו אל לבם לעזוב הארץ אשר תושביה ברגליהם ירמסו כל חופש וזכויות האדם, היהודי יצעק בה חמס ולא יענה וכבודו מעליו יפשיטו, ולהאחז בארץ הקדושה — — וימכרו את בתיהם ושדותיהם במחיר קל מאד, ויעברו במדבר ימים ושבועות, עלו הרים ירדו בקעות, הנשים והטף על גמלים וחמורים והגברים ברגליהם עדי באו לחודיידא חוף הים ויבאו באניות ליפו ומשם ירושלימה מוכי דרך ועוני, כל עוד נפשם בם.

וזה כשלש שנים אשר באה הארחה הראשונה ואחריה ארחות אחרות אשר מהם עונו בדרך עשרה חדשים, כי נעצרו בקאראנטין פעמים ושלש ארבעים וחמשים יום בכל פעם, עדי יעלה מספר בני עדתם קרוב לארבע מאות נפש. רובם בני תורה, וכולם בעלי מדות ישרות ורחוקים מעול, זרע אברהם במלא מובן המלה, והנפשות היקרות האלה פניהם קמטו ולא עת, עוללים שלא טעמו טעם חטא, טועמים טעם הרעב והעוני, וגדולים וקטנים מתמוגגים ברעב ורעה. אלה אשר נמצא עוד חפץ בביתם מכרוהו וישלמו בו שכר דירות סרוחות בעיר ומגרשיה, ואלה אשר זה מקרוב באו ירושלימה ישכנו במערות אשר מחוץ לעירנו, יומם לא ידעו אור, בוקר למו צלמות, ורמה אוכלת בשרם בחייהם. — —

הדבר הנחוץ ראשונה להעביר רעת האומללים האלה הוא בתים למושב. — — אין חלוקה להתימנים ומיום ליום יגדל עניים. ואם במצב

[1] החומר לוקט בהרחבת א. י ע ר י.

כזה ישאר הדבר, יבוא יום אשר גם המערות אשר מחוץ לעירנו לא ימצא להם ובשדות יגועו חלילה.

דרכים רבים לישעם והם: א) הגביר הנכבד וי"א מוהר"ר בנימין יחזקאל הי"ו התנדב לתת למשפחות אחדות מהם את שדותיו בהכפר קולוניא (מוצא), לעבדן ולשמרן ולאכול מפריין, אם ימצא להם כסף לבנין בתים שמה, למען יוכלו היות שמה תמיד לשמור עבודתם. ב) הגביר הנכבד וי"א מוהר"מ ויטענבערג הי"ו התנדב לתת לעשרה משפחות מהם כברת ארץ מנחלתו מחוץ לשער עירנו, כי יבנו להם עליה בתים למושב. וג) איש לא עשיר אבל ישר לב מוהר"ר בועז מבבל נתן לשמונה עשר משפחות מהם כברת ארץ בקרקע אחוזתו בשפולי הר הזיתים לבנות להם בתים. במקום האחרון כבר החלו אחדים מהם לחפור יסודות לבנין, כי ישר הוא לפניהם כי על מי השלוח ישכן וקרוב לעיר. אבל אם כי מוכנה הקרקע לפניהם, וגם בונים ועובדים נמצאים בהם, בכל זאת בלא כסף לא יבנה בית, כי שכר חוצבי אבנים ומחיר שיד עליהם לשלם. אל הדבר הזה, אל הכסף הדרוש להוצאת שיד וחוצבי אבנים יתפללו ויתחננו אחינו התימנים, וראוי ונכון מאד כי ישימו אחינו לב לעשות שאלתם.

הגביר הנכבד וי"א מוהר"ר קלמן וואלרויך הי"ו מלאנדאן, אשר בא בשבוע הזה אל עיר קדשינו לבקרה, בהציעי לפניו את מצב אחינו האומללים האלה, אשר נגע עד לבו, התנדב לבד מתנת כסף אשר חלק לאחדים מהם, לתת להוצאות שיד וחוצבי אבנים עשרה למאה מהכסף אשר יאסף למטרה הזאת עד מאה לירא (הוא יתן חמשה לירא אם יאסף עוד חמשה וארבעים, ואם תשעים יאסף ישלים עד מאה) ומעמקי לבב אקרא לאחינו הנדיבים בארצותם למושבותם להספח לדבר מצוה הזאת להציל נפשות ישראל מאבדון, ושכר המצוה הרבה הזאת תעמד להם לעד ודור דורים.

ואל ראשי הכוללות בכל הארצות אקרא ואתחנן, כי יואילו לרשם ברשימותיהם גם את עדת תימן לפקדה בנדבה הגונה בכל שנה, ותהי לעזר מעט לחלכאים האלה.

המו"ל (של החבצלת, הוא ישראל דוב פרומקין).

(„החבצלת", שנה י"ד, גליון 27, מיום ה' סיון תרמ"ד).

ב. להתנחלות התימנים בכפר השלוח

— — — לאט לאט התלקטו התימנים בירושלים, ומדי חודש בחדשו באו ארחות חדשות. ונוספו גם הן על אחיהם הנתונים ברעב וביגון, ויהיו לקהל גדול, בם עור ופסח הרה ויולדת, וכלם נקשים ורעבים, הולכים ערום ויחף וחשופי שת; לנום במערות ובצורים כמשפט אחיהם הראשונים. — — —

— — — נפלאה אהבתם לדתם מאד, כלם יראים את ה' למקטנם ועד גדולם, רובם בני תורה[1] וכלם בעלי מדות ישרות, רחוקים מעמל ואון, ומתנהגים עפ"י התורה הכתובה והמסורה מבלי נטות אף שעל מדרכי התורה והיראה (ראה אבן ספיר, וכאשר יכתב שמה אודותם כן ראינו פה עין בעין) וגם בעת רבו פה אנשי רוסיא, ורבים מהם — עד מאתים נפש — מצאו למו עבודה בהסנטריום אשר להמיסיאן, ואחינו התימנים האלה ראו בעיניהם קהל גדול מישראל מוצאים פרנסתם במקום ההוא, לא נפתה לבם ללכת גם הם לחיות מהמיסיאן, ורק כארבע משפחות מהגרועים שבהם עבדו שמה, ויתרם בחרו לנוע על הבתים לבקש פת לחם וללון במערות, וידיהם לא נגואלו במתנת המיסיאן אשר הסתירה כונתה ותאמר, כי רק מאהבת האדם באשר הוא אדם תיטיב עם פליטי עמנו.

עוד לא פסו בני עליה חובבי אדם בירושלים, עוד ימצאו רבים אשר בצרת אחיהם יקחו חבל גם המה, ויעמלו בכל עז להיטיב את כל איש נקשה ונכה רוח עד מקום שידם מגעת. בראש אנשים כאלה יחשב בצדק הרב החכם מוהרי"ד פרומקין הי"ו מו"ל מכ"ע החבצלת בירושלים; המצב בו ימצאון אחינו האומללים האלה נגע עד נפשו, ויקדיש עתו ועטו לרוממם משפלותם ולדאג לאחריתם. בדברים חוצבים להבות אש העיר במכ"ע החבצלת את לבות נדיבי עמנו לקום לעזרת אחינו התימנים האלה, ודברים

[1] בראשונה, בבואם לביהמ"ד, ויקחו בידם ספר הרמב"ם (רב למודם בהרמב"ם) או ספר אחר נחשבו בעיני רואיהם לבורים אשר לא ידעו קרוא בספר, כי אחזוהו מהופך ויקראו בו, ואחרי כי לא הבינו לשונם, דמו הרואים כי רק להטעות את אחיהם מנמתם למען רחם עליהם ולחשבם לבני תורה ובאמת לא ידעו עד מה מהכתוב בספר, והאות כי יאחזוהו מהופך, אכן אח"כ נוכחנו לדעת כי חסרון הספרים בארצם אלצם להתלמד לקרא בספר ישר והפוך, והיה בהתאסף ארבעה מהם, ויספיק למו ספר אחד, וישבו השנים איש מול רעהו, והשנים מצדם גם הם איש מול אחיו וילמדו ארבעתם בספר האחד, וכן למדו מנעוריהם, ואין שום הבדל למו אם יאחזו הספר ישר או הפוך.

היוצאים מלב טהור מלא אהבה לעמו, מצאו מקום בלבות עם ה', ויעשו פרי ישוה למו.

בחודש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, בשנת התרמ"ד, בא הגביר הנכבד וי"א (וירא אלהים) מוהר"ר קלונימוס קלמן וואלריך הי"ו מלאנדאן ירושלימה, לבקרה ולשוב אח"ך לעירו ולארצו, ויתודע לו ה' פרומקין הי"ו ויציע לפניו את מצב אחינו בני תימן ויבקש רחמים עליהם, גם לא חשך מעמל נפשו להוליכו למקום מושב האומללים — אשר ישבו במערות בצלע הר הזיתים — למען יראה בעיניו המצב הנורא אשר נמצאו בו התימנים. לב ה' וואלריך נמס כמים לשמע הדברים, ויותר עוד למראה עיניו, ויתנדב מתנת כסף ויחלקה ע"י ה' פרומקין בין האומללים האלה, ולבד זאת התנדב לתת עשרה למאה מהכסף אשר יאסף לבנות בתים להתימנים. — — —

— — — ובימים ההם כבר נוסדה — ע"י הרי"ד ומרעיו — בירושלים החברה הרוממה והנשגבה רבת הפעלים חברת „עזרת נדחים" ותעמוס החברה עליה להשתדל בדבר בנין הבתים האלה, וה' פרומקין — אחד מראשיה — הוסיף אמץ לדבר במכ"ע החבצלת, השכם ודבר על לבות המתנדבים להביא כסף נדבתם לאוצר החברה למטרה הזאת, ויתעורר בראשונה הגביר סי' בנימין יחזקאל הי"ו מתושבי ירושלים ויתנדב לתת חלקת שדה מנחלתו אשר לו בכפר מוצא — קולוניא יקרא היום — לכונן שמה מושב להתימנים. אכן בהיות המקום רחוק מאד מירושלים כמהלך שתי שעות, והאומללים האלה הלא על לחם חסד יחיו, ומאין יביאו לחמם במרחק רב כזה, לכן לא מהרה החברה להחל שמה בנין בתים, ותוחל לראות אולי יקרה מקום יותר מוכשר לזה, אף תקותם נתמלאה, כי התעורר אחד מחברי הועד אשר להחברה, הוא הגביר הנכבד טוב לבב ויקר רוח סי' יוסף נבון הי"ו ויתנדב לעדת התימנים אלפים ושלש מאות אמות קרקע מנחלתו אשר אצל הבתים הבנויים ל„מזכרת משה" מונטפיורי הי"ו. הועד קבל נדבתו ברצון, ויגמר אומר לגשת אל המלאכה, אמנם בבואו חשבון לדעת כמה יעלה מחיר הבית האחד, נוכח לדעת כי לחפור בורות ולטוחם בחומר תגדל ההוצאה מעלה ראש, ויגמר הועד אומר לבקש מקום אשר לא ירחק ממעין מים, והיה גם בשנת בצרת לא יצמאו העניים האלה למים וההוצאה לא תגדל מאד וגם זאת צלח בידו.

ואיש בירושלים ושמו בועז הבבלי ולו ששה עשר אלף אמות קרקע בצלע הר הזתים אשר על פני ירושלים מקדם אצל סילוואן מול בור יואב — או כאשר יכנוהו אחרים בור יהוא — ויתנדב האיש המחצה מנחלתו לבנין בתים לעניי הספרדים, אמנם שטרי המקנה אשר לו לא היו מקוימים כראוי, ויוציאו מנהלי כולל ספרדים הי״ו עד ששה עשר לירא טורקי ויקיימו שטרי המקנה כדת, ויקם מחצית הנחלה ביד האיש ומחציתה ביד כולל ספרדים אשר נתנוהו לבנות בתים להתימנים והמלאכה החלה.

ביום התשיעי לירח מרחשון תרמ״ה יצא משנה ראש האזרחים ומהנדס הממשלה בירושלים אל מקום הנועד למבנה הבתים, וימודו המקום ויתנו הרשיום לחברת עזרת נדחים לבנות שמה, ולמחרתו הניחה החברה אבן מוסדה לבנין שלשה בתים. רבים מגדולי וחכמי ירושלים נועדו ובאו אל המקום ההוא ויתכבדו לירות האבן הראשה. בלב מלא רגשי גיל שרו הנאספים משירי נעים זמירות ישראל הראויים לסדר היום, ויברכו איש את רעהו כי יזכו לעזור לבנין בית הבחירה ב״ב. ואחרי ברכם מקרב לבבם את העושים והמעשים לטובת המפעל הנשגב הלזה עזבו את המקום שמחים וטובי לב.

בראשונה חשב ועד החברה לבנות בתים קטנים במחיר מצער, אמנם אח״כ חדל ממחשבתו ויגמר אומר לבנות בתים גדולים למושב משפחה אחת גדולה או לשתי משפחות קטנות, אב ובנו חותן וחתנו... ויהי אורך הבית אשר בנה שבע מאת, ורחבו חמש באמת הבנין, מדה אחת לשלשת הבתים, לבד עצים וקרשים לדלתות וחלונות ויתר ההוצאות.

מוצא לכסף הבניה היה: נדבות אחינו באשכנז אשר נאסף ע״י הרה״ג חובב עמו וארצו מוהר״ר יעקב אריה ד״ר סאלפענדי הי״ו, ויהי לבנין בית אחד. והרבני הגביר הנכבד סי׳ יוסף נבון הי״ו נדב גם הוא — תמור מתנתו אשר נתן בתחלה חלקת שדה להתימנים — כסף די בנין בית אחד. והבית השלישי בנה על הוצאותיו הגביר הנכבד ויקר רוח מוהר״ר יוסף הלוי קוקיא הי״ו, מקהל הגירזים אשר בירושלים, חבר לועד החברה עזרת נדחים הי״ו.

וביום הששה ועשרים לחדש כסלו חגגה החברה ברב פאר והדר חג חנוכת הבתים האלה, ויתאסף אל המקום ההוא קהל גדול מתושבי ירושלים

ובראשם כבוד הרב ראשון־לציון הי״ו, ועוד רבים מחו״ר עירנו, והרה״ג וכו׳ מוהר״ר יעקב שאול אלישר הי״ו — ראש ב״ד לעדת הספרדים — דרש דרוש נחמד ונעים בשפת עבר למען יבינו כל הנאספים — לכבוד החג: קהל עדת התימנים שרו אחד הפזמונים מאשר ישוררו בארץ תימן ויפליאו את השומעים במנגינתם המוזרה, והעניים מהעדה הזאת אשר זכו להאחז בבתים האלה קבעו מזוזות איש פתח ביתו, ובחרדת קדש ברכו את הברכה „לקבוע מזוזה״, ויען העם קול גדול אמן והלל לה׳.

ביום ההוא הניחה החברה אבן מוסדה לבנין עוד שני בתים במקום ההוא. הרב ראשון־לציון הי״ו ירה אבן הראשה ואחריו החרו החזיקו יתר גדולי ונכבדי העם, ומברכת פיהם ברכו את החברה כי תעש חיל ותוסיף אמץ ללכת בדרך החסד אשר סללה לה, ויען כל העם אמן ואמן. הנאספים התנדבו לטובת החברה ויברכו את ה׳ אשר נתן בלב מנהלי החברה לבנות בתים במקום הזה אשר אוירו צח מאד, וגנות סילוואן יעטרוהו הוד והדר, ואח״כ הלך כל העם לביתו שבעי רצון מודים ומהללים את ה׳ ומברכים את העושים והמעשים גם יחד.

ביום השלשה ועשרים לירח אדר תרמ״ה, חגגה החברה חג חנוכת שני הבתים האלה. תורת החג וסדר היום היה כחגיגת הבתים הראשונים ברוב פאר ויופי, וביום ההוא הונח שמה אבן מוסדה למבנה עוד שבעה בתים תחתיים ושניים אצל הבנויים ועומדים; הנה כי כן הגדילה החברה הנכבדה עשות לטובת אחינו התימנים הי״ו[1], ולו ידעו כל אחינו להוקיר מעשיה ולבא לעזרתה. — — —

בשנה העברה בקר את עירנו הרב הגביר ה׳ מארקוס אדלער הי״ו — בן הרב הגאון מהר״נ אדלער ראש רבני בריטאניה — ובהודעו ממצב הרע בו ימצאו התימנים, הבטיח לעורר עליהם רחמי אחינו הבריטיים, אף שמר הבטחתו, ובבואו לביתו יסד הוא והגביר הנכבד ה׳ וואלרויך הי״ו ועד בלאנדאן לאסוף כסף לבנות בתים לעניי התימנים, ויתן ה׳ וואלרויך נדבתו

[1] לבד הבתים אשר תבנה למו החברה, עוד דאגה לשכור לעניי העדה הזאת בתים בתוך העיר וחוצה, למען לא ילינו עוד בחרבות ובמערות לחרפת היהודים בעיניי שכיניהם, ובימי חורף עת גדל הקור, חלקה החברה פחם למספר נפשותיהם, ובחדש האביב חלקה למו לחם מצות בשר ויין. גם לימדי העדה דאגה החברה ללמדם סלאכה, למען לא יאלצו לצעות ללחם חסד עת יגדלו... — —

עשרה פונט שטערלינג ומחצית הפונט. — — —ויתר נדיבי אחינו שמה הביאו גם הם נדבתם להועד, ויעל מכסת הכסף לסך ארבע מאות לירא שטערלינג. — — —

בין כה וכה ועדת התימנים הולכת הלוך וגדול, ובימים האלה כבר תמנה העדה מאה ושש עשרה משפחות — בערך ארבע מאות וחמשים נפש, כן ירבו — ולה שלשה רבנים אשר היו מחו"ר עיר צנעא אשר בארץ תימן, שם האחד ר' יוסף מסעוד, והשני ר' יחיה צארם, השנים האלה המה דלים ואביונים, והשלישי ר' שלום עראקי, הוא צורף בזהב ובכסף ועושה מלאכתו גם פה ומתפרנס ממנה בריוח. רוב בני העדה המה מעיר צנעא, ויתרם המה בני הכפרים אשר מסביב להעיר ההיא, והבדל גדול בין אלה לאלה, כן בסדרי תפלתם[1] והנהגתם, וכן בהלך נפש, אשר בני העיר עולים בשאר רוחם על בני הכפרים.

בראשית בואם התבוללו בין מקהלות הספרדים והאשכנזים, אכן אחרי החלו לרוב בארץ, החלו להתאגד להיות לעדה בפני עצמה, ואחדים מהם אבו להתנהג כמנהג הארץ אשר יצאו משם מבלי קבל עליהם תקנות שהתקינו מו"ר ירושלים זה רב בשנים; ויהי ביום עשתי עשר לירח כסלו התרמ"ה, קדש אחד התימנים אשה בפרוטה בפני שני עדים כמנהג אחינו בארץ תימן, ויהי הדבר למורת רוח לחו"ר ירושלים כי ע"פ תקנות ירושלים אין מקדשין את האשה אלא בפני עשרה ובטבעת דוקא בשעת נשואין, ויקם שאון גדול בעיר ע"י זה.

והימים ימי חרף וגשם אין, ויתאספו ב"י לבתי כנסיות להתפלל תפלת הגשם, והתימנים התאספו גם הם להתפלל התפלות הנהוגות בארץ תימן עת יעצור ה' את השמים, וישלחו חו"ר ירושלים שליח ב"ד לשאול את פיהם אם יאבו לקבל עליהם תקנות ירושלים? ולמי יאבו להסתפח אל קהל הספרדים או האשכנזים? או יאבו להיות לעדה לבדה ולהתנהג כמנהג הארץ שיצאו משם? ויענו רבים מהנאספים, כי יאבו להיות למקהלה מיוחדת לבלי סור למשמעת מקהלה אחרת. אז הודיעם השליח כי מעתה עליהם לדאג בעד תשלום מכס הממשלה (ראה הלאה במאמר „נתנה לנו ראש") ויתר הוצאות

[1] תושבי הערים יתפללו נוסח ספרד בשנוי קצת, ובני הכפרים יחזיקו בנוסח הרמב"ם ולא יטו ממנו ימין ושמאל.

העיר, וגם חכמי עדתם דברו על לבם כי לא טוב להם להפרד מאחיהם תושבי העיר, ויערכו להם את מצבם הרע... ואחרי וכוח דברים רבים קבלו עליהם להתנהג כמנהג אחינו הספרדים אשר באה"ק. כנראה לא יעברו שנים רבות ויתבוללו בין הספרדים ולא יחצו עוד.

("האסיף", שנה ב', תרמ"ו, ע' 199—193).

ג. מודעת התימנים על מצבם

הננו מודיע(ים) מודעת נאמנה איך נטפלנו לכבוד ועד "עזרת הנדחים יע"א: בתחלה, קהלת התימנים נתועדו ובקשו ממנו להיות להם למנהיגים לפקח על ענייניהם אני הק' יוסף בן־שלמה מסעוד יצ"ו ושני בקדש יחיא בן מ"י יוסף צארם יצ"ו ולשלישי הזקן הנכבד מ"י יוסף בן משה כ"ץ תנצב"ה ומילא מקומו בנו החביב שמו ר' שלום בן יוסף עראקי יצ"ו, ברצונם ומדעתם קבלו אותנו עליהם שכל מה שנעשה עשוי, הן במילי דעלמא הן במילי דשמיא, כל זה היה בשליש האחרון סיון דשנת התרמ"ג לב"ע, אחר כך סמוך לא נחנו ולא שקטנו לא ביום ולא בלילה לבקש להם תרופה לענים ודחקם מאת רבני ויקירי ירושלים תוב"א, ונעשה מה שנעשה בעניני דתיות והיינו כספינה דמטרפת בים ולא ידענו אנה נפנה לעזרה. ואחר כמה ריצויים ופיוסים אחרי כי נשלמה לנו שנה בחדש חשון לשנת התרמ"ד מגודל הצעקה אשר צעקו חברתנו על תוקף צערם בעבור שכירות הבתים ויצאו רבת מהם לשכון בחוץ תחת השמים נוסף על מה שהם מהבוקר עד הערב דופקים על פתיתי לחם להחיות לנפשם והקריה הומיה עליהם מה זה ועל מה זה ולחרפה וקלסה היינו.

מיד ריחם עלינו החכם השלם הזקן הנכבד מורינו ורבינו משה בר וינסטי (בנבנשתי) פקיד כולל הספרדים תנצב"ה ניחם אותנו וחילק לכל בעל בית מג'ידי א' וקבע לכל נפש ונפש ב' גרוש לכל חדש, ואני היה נותן לי יותר הב"ה יגמלהו כצדקו ויהיה שלום מנוחתו, וגם גביר אחד נדבו לבו ליתן לכל חברתינו חלקת שדה במקום הנקרא קלנייא בעבור בנין בתי מחסה, והבטיח לנו כי הוא ישתדל לשלוח מכתבים אל רבני ומנהיגי הקהלות והגבירים אשר בחו"ל לעזור לנו בנדבה טובה לבנין הבתים במקום הנז' ושמו הנכבד סי' בנימין יחזקאל נ"י ועוד נלוה אליו במעכ"ת הרב אפרים

אלקלעי יצ"ו כי הוא יעזור לו בכל מאמצי כחו אל רבני ויקירי ירושלים ת"ו לכתוב מכתבים ולשלוח לד' פנות העולם בעבורינו ושמחנו שמחה גדולה על זאת, ועוד אמר כי נלוה אליו סי' חיים וואלירו הי"ו כי הוא סומך ועוזר עמו בכל עוז ותעצומות, אחר כן קלו מנשרים רגלינו אני וחברי כמו שנה תמימה יום ולילה מכאן לכאן, ולא עלה בידינו אלא חרש כי אמרו שלא רצו לחתום להם מכתבים כלל ופרט ועיקר, וכן נעשה בענין זה במאה שערים כי התנדב גביר א' לכל חברתינו באחוזת קרקע לפני קבר שמואל הנביא ולא עלה בידנו שום דבר. אחר כך ברוב בושה וכלמה שלא הספיק השי"ת בידינו להיות תרופה לחברתינו קצה נפשנו ולא ידענו מה לעשות עוד ונשארנו משתוממים על המראה כמה גרמנו לעצמינו צער בעונותינו צדיק הוא ה' אלהינו. אחרי כן ראינו במה"ע כי באמריקא מתנדבים לכל תושבי אה"ק כקטן וכגדול בשוה כעני כעשיר, תנאי הדבר שכל קהלה יהיה להם כולל ידוע לשלוח על ידו לבני חברתו וגם לרשום כל הנפשות אשר הם תחת ידו ולשלוח לאמריקא ולא ידענו כדת מה לעשות.

ונתיעצתי אני וחברי והלכנו אצל סי' הנכבד והחסיד ידי"ן כמעכ"ת הרב ישראל דב פרומקין יצ"ו ומצו"י ובקשנו ממנו כיצד הוא הענין הזה והשיב לנו בנועם שיח אמרותיו הטובים עשו ככתוב ואני מוכן ומזומן לכל המצטרך לענין הזה, ואמרנו לו כי אין אנחנו יכולים לעשות שום דבר ורצוננו להיות נטפלים לעזרת נדחים והשיב לנו כי אי אפשר מפני הקנאה. ובקשנו בבקשה ובמטו ולא השיב אותנו ריקם ושאל זמן להתיעץ בועד, אח"כ חזרנו לקבל תשובה ממנו וכך השיב לנו כי כבוד הועד יע"א אמרו שנרשום להם כל אנשי חברתינו בעלי בתים וגם כל הנפשות ונחתום בעד הרשומים שכל מה שיעשו מקבלים הם עליהם, וכתבנו ובאנו בעד הרשום וחתמנו ונתננו בידו ואח"כ לא שקט ולא נח כי בכל שבוע הוא מרדף אמרים במכה"ע דברים הנוקבים את הלב בעד עניותנו ודחקינו ודלותינו ושפלותינו, ועשה והצליח אחרי ימים מועטים. והנה אמר לנו קרוב לחג הפסח תרמ"ה ושלח לקרוא לנו ואמר כי בא לידו ט' פראנק נקח אותה. אמרנו לו מה נעשה בהם, אמר לנו החלקו לחברתכם, ובקשנו ממנו לעשות איזה תיקון כפי יכלתו וקיבל עליו ובהגיע חג הפסח חילק לכולנו כפול ומוכפל יין ובשר, ולאחר המועד בישר אותנו כי באה נדבה בעד חברתנו ט"ז מארק. ביני וביני עלה גביר א' והלכנו להקביל פניו ואמר כי נתן בידו מכתב

וגם צוה לנו כי נשלח מכתבים ללאנדאן והבטיח כי הוא יתקן טובה בעדינו בחברה ועשינו כמו שצוה לנו. אח"כ נתועדו ח"י בעלי בתים מחברתינו ויצאו חוץ לעיר מקום ששמו סלואן אשר על מי השילוח לקחו קרקע במתנת גביר א' ששמו בועז יצ"ו ואמרו כי הם יעשו לעצמם בנין דירת עראי מרוב דחקם והתחילו לעשות במלאכה ולא יכולו כי היא קשה עד מאד ואח"כ מהם ישבו במחילות ובמערות ומהם עזבו הלכו להם, בין כך ובין כך עלה גביר א' לירושלים ת"ו הרב קלמן וואללרויך הי"ו והשיאו בדברים ידי"נ הנזכר עד כי הוציאו חוץ לעיר והראהו כיצד אחינו הם שוכנים בצער גדול במערות ונכמרו רחמיו עליהם ואמר שיכתבו לו כמה תהיה ההוצאה על הי"ח בונים בפרט, וכתבו ונתנו בידו והבטיח כי יתקן בלאנדאן ועד, ומה שיתקבץ הוא יתן עשרה למאה מכיסו, אח"כ בישר אותנו ידי"נ הנז' כי באה לנו נדבות לבנין בתים, וכשליש א' חשון התחילו לייסד בתים בשמחה רבה ויצאו רבני ויקירי ירושלים ורבת מחברתינו וגמרו ג' בתים וקרא ידי"ן הנז' לרבני ויקירי ירושלים והגבירים ורבת מחברתינו לחנוכת הבתים ביום ב', ג' לחנוכת בית חשמונאי ושמחו שמחה גדולה עד מאד והתחלנו ליסד בתים אחרים וכל אחד הניח אבן בשמחה על היסוד. ולחג הפסח חילק לנו מצה ויין ובשר וכמה טובות עושה עמנו בכל עת, תהי משכורתו שלמה מעם ה' אלקי ישראל אשרי חלקו בזה ובבא.

ואנחנו עונים ואומרים כלל הברכות האמורות במקרא ובמשנה ובהלכות ובאגדות ובפי כל ז"ח יתקיימו בו ובזרעו ובזרע זרעו עד סוף כל הדורות הוא וכל העוזרים אותו אכי"ר ולמען שמו הגדול יעשה עמנו ליישבנו בעה"ק ירושלים על התורה ועל העבודה עד יבא לציון גואל כיר"א.

נאם יוסף בן שלמה מסעוד	הצ' אהרן בן אהרן עראקי כ"ץ
הצעיר שלם ן' יוסף עראקי כ"ץ	הצ' שלם ן' שלמה מד'מון הי"ו
הצעיר שלם ן' שלמה לוי חמדי הי"ו	הצ' סעיד ן' סלי' רצאבי יצ"ו
הצ' אהרן ן' אהרן חטר יצ"ו	הצ' משה ן' שלום השאש יצ"ץ
הצעיר אהרן ן' שלום דמתי יצ"ו	נאם אהרן יחיא חמדי הי"ו
הצ' יוסף שלום חבשוש הי"ו	דוד ן' יחיא עראקי כ"ץ
הצ' סעדיה יוסף צארם	יחיא ן' יוסף כ"ץ
הצ' יחיא בן יוסף צארם	

„חבצלת", שנה חמש עשרה, מס' 30, כ"ח אייר תרמ"ה, ירושלם.

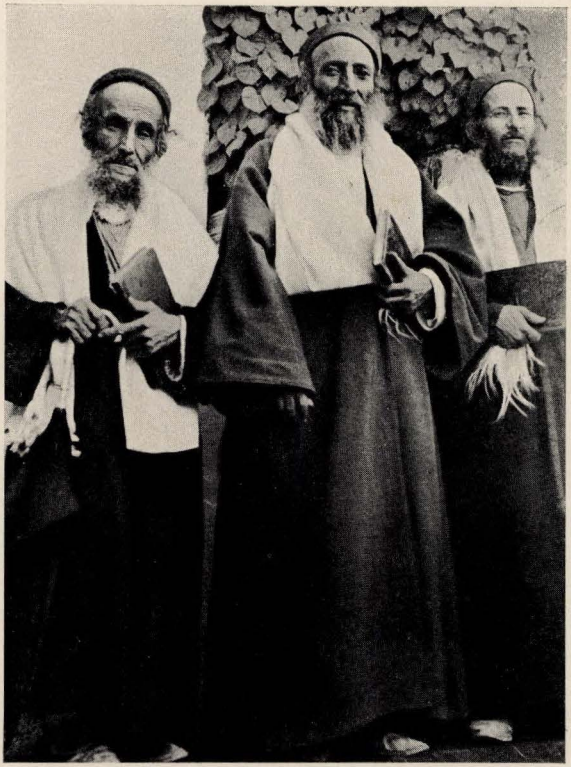
ד. בין התימנים והספרדים

(מגלת תאניה מאת עדת התימנים יושבת ירושלים)

ויהי כי הציקתנו עגמת נפשנו, והגיעונו צרות רבות ורעות, ונזכור את כל התלאות אשר אירעו אותנו מיום עלותנו בפתח ירושלים עיה"ק. באותו היום נסתלק לבית־עולמו אחד מקהלתנו סמוך לתחום ירושלים, ותהי מחלקת בין האשכנזים לספרדים, אלו אומרים התימנים שייכים לאשכנזים, ואלו אומרים המה שייכים להספרדים, ויגברו הספרדים ויקחו את הנפטר ויקברו אותו בהר הזיתים בקבורתם. במשך ארבעה חדשים באו לירושלים שלשה מנינים מהתימנים, והיו מתכנסים בבית אחד להתפלל בבקר ובערב, וצועקים אל ה' כל יום שתים שלש שעות ולומדים כפי כחם. ויוסיפו תימנים לבא וישכרו בית בשביל בית הכנסת, והיו באים לפעמים מהאשכנזים ורואים בעניים ובשברון לבם ומרחמים באיזה מתנת מעות, וכן לפעמים ילכו איזה יחידים לקראת כמוהר"ר משה בנבנשתי תנצב"ה, פקיד הכולל של הספרדים, ונותן להם מתנת ידו, עד משך שנה וחצי. בנתים התחילה קהלתנו לצעוק מהדוחק ומהעוני, כי הגיעה עת שכירות הבתים ולא מצאה ידיהם לשכור, ועשינו מעשה השתדלות לצעוק לפני הרב הנז' ויען ויאמר מה אעשה, ואין ביכלתי לעשות דבר עד אשר נדבר בתוך הועד. וזה הדבר היה במשך חדש ימים. ויצר לנו בזאת הצרה ולא יכולנו להתאפק, באשר ראינו כי אין תרופה ועלתה מצוקתנו ועשינו מודעה, כי לא מצאנו עזרה מהספרדים, השומע ידע וירחם ויעשה למען עניי עמו ישראל וכו' ונדפסה ב„החבצלת". ויהי כי הגיעה „החבצלת" ליד פקיד הכולל הנז', תיכף ומיד שלחו והזמינו לראשי הקהלה הדלה. ויען ויאמר להם, מה זה עשיתם כי הבאשתם את ריחנו ח"ו. ענינו: האמת כתבנו. השיב ואמר, טוב הדבר שנעשה מעכשיו ובעה"י תיקון לעניים ואל תפחדו. ומעתה צריכים אתם לתקן המעוות ולהודיע, כי ריחמנו עליכם בעבור יהיה לנו לעדה כי אתם כלולים בקהלת הספרדים ולמען אסוף את חרפתנו שלא יהי חרבן להכולל וכן עשינו. ובמשך השנה היה תוספת עלית התימנים לירושלים. ובתחלת השנה השנית שלחו רבני הספרדים את השמש שלהם להקהיל אותנו אל ביהכנ"ס איסטמבולים ונתקבצנו שם, ויבוא השמש עם החכם מהישיבה ר' יעקב מאיר הי"ו, ואמר להם דעו לכם, שאנחנו עתה חייבים בכל שנה לשלם מס המלך, ויש מחלקת

ביניכם ובין האשכנזים האומרים שאתם צריכים להכלל באשכנזים, והרב שלהם ישלם בעדכם, ואנחנו אומרים שאתם ספרדים. עתה תאמרו לנו אם אתם תכללו אל הכולל שלנו. השבנו פה אחד אנחנו כלולים בהספרדים, ואנחנו עניים. השיב ואמר דעו לכם, שלא יהיה מעתה שום הפרש ביניכם ובין הספרדים מקהלתינו. הכולל ישלם מס המלך בעדכם, ויתנו לכם חילוק בכל חדש, כמו לאנשי קהלתינו. ואין עליכם שום חיוב ותשבו בטח. והשבנו, יחי אדוני המלך וה' יהיה בעזרתכם, וילך לו החכם לשלום, וגם קהלתינו כל אחד על מקומו בא בשלום. ובמשך אותה השנה היה נשואין לאחד זקן ועשינו כתובה כנוסח הרמב"ם כפי מנהגינו, וישמעו הרבנים את הדבר וישלחו אל החתן ויאמרו לו תיכף ומיד תביא הכתובה, ויעשו רוגז גדול, וקרעו הכתובה לי"ב קרעים וגזרו אומר, אתם חייבים לעשות הכתובה אצל סופר שלנו, ועל פי מנהגינו, יען כי נכללתם בנו ואנחנו נותנים לכם מצה בפסח, שני גרוש בחדש לנפש, וקוברים אנחנו את הנפטרים מכם וכל החיוב המוטל על הספרדים מקהלתינו תעשו, ואם לא כן, „אנחנו מגרשים אתכם מירושלים". ויצא השטן מאותו היום הולך ומרקד בלבבות, והתחילה הקטטה והבזיונות בפרהסיא והכל ספרו עלינו דברים של גנאי, זולתי כה"ר משה בנבנשתי פקיד הכולל הנז'. ודבריו היו משיבים נפשות העניים במילי דרבנן דברי חכמים בנחת, ונותן בכל חדש לכל נפש מקהלתינו שני גרוש ועוזר מעט בתחלת שנת השכירות ואם יראה איזה בזיון בתימני לפנינו היה מוחה. ובמשך אותו זמן, התימנים מתלבטים לא מצאו מנוחה להוציא פרנסתם, ויהי יום צרה ומצוקה כי קרב יום כה"ר משה לילך למנוחות, והלך לבית עולמו. באותו היום חשך העולם בעד כל העניים וגם התימנים בכללם, ואחר חדש הפקודה, השגיחו הרבנים אנשי הועד על הפנקס ויראו את התימנים כי כלם כתובים בחילוק העניים, ויצר להם מאד ויענו: מה זו הצרה שעשה ר' משה על שקבע חילוק להתימנים, עתה לא תהיה כזאת ולא יתכן להיות, נעמוד על הדבר ונקצוב מעט מעות להתימנים בכל חדש, ומה שירצו לעשות יעשו. ויבוא השמש עם השטן לימינו ויקרא את האנשים הנקראים בשם חשובי הקהלה כי לא יתכן הדבר הזה שניתן לכם כמו שהיה נותן לכם ר' משה ע"ה אלא קחו ג' ליראס או „נגרש אתכם מן העיר", או ניתן לכם מה שביכלתנו עזרה להוצאות הדרך ותחזרו לכם לתימן כי הכבדתם עלינו

עולכם. והשיבו, אנחנו נודיע להקהלה, והודיעו לראשים של הקהלה את הדבר הזה, ויצעקו צעקה גדולה. מה נעשה שלא יכלנו לפרנס את עצמנו ולשכור בתים. וצרות סובבות אותנו בחלאים רעים ב״מ. ותגדל המחלקת בין הקהלה. זה אומר שאתם אשמים שבחרתם להכלל בהספרדים, וזה אומר נפרד לעצמנו וזה אומר אנחנו כחומר ביד היוצר, „אם יחיונו נחיה, ואם ימיתונו נמות״. באופן זה חזרנו אל הועד וגדלה הצעקה. ויעשו פסק שיתנו חמש מאות גרוש בכל חדש להתחלק לנצרכים ומי שביכלתו להרויח חמשה גרוש ביום אפילו בעבודה קשה לא יקח, והיתה זאת לגורם של שנאה ומחלוקת גדולה בין התימנים עד היום, הגם שהסבה בטלה דהיינו החלוקה בכללותה כאשר נבאר לקמן. השטן ירש מקומה, והתחילו הראשים לחלק כפי אשר גזרו הרבנים ולא אבו לשמוע וגדלה המחלוקת. אח״כ הסכימו ביניהם שתתמעט ותתחלק כדי לעשות שלום, וחזר הדבר לקלקולו כפי שהסכימו הועד כי הדין הוא כן. בין כך ובין כך מסרו פנקס ליד המחלק לעניים סי׳ מורינו, ונמצא בידו שראוי לחלק לעניים המפורסמים ועשה מעשה וחילק על פי הפנקס למקצת התימנים, והיה זה בכל יום לצרה ומצוקה בין התימנים, ובמשך ששה חדשים חלקו כן ואח״כ חדש נכנס וחדש יוצא שלא הגיע לידי העניים כסדר בכל השנה, והשנה הרביעית למנין שאנו מונים לעה״ק ירושלים היה כן, ובשנה החמישית נתמעטה התמיכה ובששית עוד חסרה ונתמעטה, ובשנה השביעית הזקינה כאילו מתה, ובשנה השמינית מתה ובטלה מן העולם, וזו השנה התשיעית עלה אבק מהועד מה שהתחילו בשנה השמינית. והוא המעשה והיא המצוקה. בשנה השמינית תפש המוכתר של הספרדים אחדים מהתימנים שנראו לפניו עשירים, ובבתיהם מצמצמים ובטורח משיגים פת לחם עם חלבה שעושים בעשרים פרוטות בשבוע, לטבל בה את הפת הנקנית בכסף קרוביהם מחו״ל שנשלח אליהם בתורת צדקה, ויחשבוהו הספרדים לעשיר ויתפשהו המוכתר עם אזיקים אל בית האסורים ויחניקוהו ח״ו במה שחייבוהו לתת שמונה מג׳ידי ואחר היסורים קיבל ליתן והלך ומכר מכלי ביתו, משכן ולוה וקבץ השמונה מג׳ידי ושלם בדמעות שליש. ולקח הרפואה מן הרופא וישב מיצר ודואג על השנה התשיעית ובמשך השנה מיצרים ודואגים ומאיימים ומבזים את התימנים עד שנעשו התימנים ח״ו ככלי שבור מרוסק. ובשנה התשיעית עמדו להם בכח ותפשו את מי שירצו והשפיעו שצריך ליתן מס המלך ואינם יודעים אם עני אם עשיר. עד שתפסו

ראשוני וראשי עולי תימן בירושלים בשנת תרמ״ב

(מימין לשמאל: אהרן ז׳ שלם דמתי ז״ל, שלם ז׳ שלמה מצ׳מון ז״ל,
שלם ז׳ יוסף עראקי ז״ל)

את האביונים ונקראו לשם חשובי הקהלה ואחרים עמהם, והכניסום בבזיון וקצף אל בית האסורים והשליכום שם בחרפה והיו למשסה בוכים ומבכים, ובעקב זה נתבטלה הישיבה אשר יסדו. וכל הקהלה מפחדים על נפשם ומתחבאים ומהומה היתה בעיר והאסורים גופם הולך ונפסד ואין מרחם עליהם, דחופים וסחופים וביסוריהם קרובים למיתה, ועוד הרבנים עומדים על דעתם ועוד ידם נטויה. אם ישארו בבית הכלא אפילו ב' שנים לא ישוחררו עד אשר ישלמו, והיינו כחומר ביד היוצר כל הקהלה לפניהם, כי רוצים ליקח בכבוד ע"י בזוי וענוי בני תורה המצטמקים ברעב, ואינם מצטרפים להכולל ואפילו ימותו ברעב ח"ו. לא ידענו בשל מי הרעה הזאת שנשתנינו מכל הקהלות שהולכות לפי תורת משה; וכל הצרות שסובבונו ולא היתה תקומה עד שלא קמה בנו עוד רוח לדבר ולהזכיר מקצת יגוננו, אולי יחונן ה' לעשות לנו למליץ בעדינו את הרחמנים היודעים את ה' ואת עמו כי בניו הם אהובים וחמודים לפניו. והצרה והמצוקה לא יכיר האדם בכתב אלא במראה עיניו, וישפוט ה' את חובינו מיד כל אויבינו המציקים לנו ורואה ומשגיח על הפרטים, ולהפיג צערינו כתבנו מעט קט טרם תצא נשמתנו מהיגונות. ורוב שלומות יסובבו את המליצים עלינו לטוב, וישלם להם ה' גמול טוב אכי"ר.

ועל החתום:

א. נבחרי העדה:

יוסף מסעוד	יחיא קמבור	יודה כהן
יוסף צבטאני	שמואל רצבי	צלח עמר
סלם טובי	סעיד משרקי	

ב. יחידים:

יוסף ג'מל	סלם שיך	יוסף גזפאן
סלם ג'מל	מוסה עצבה	יוסף צפידי
סלימן ג'מל	אהרן נדאף	חיים רצאבי
סלם אחמר	דוד כהן	סעיד ימני
סלם מצ'מון	יוסף חמאמי	צלח סעיד
סלם דהבאני	יוסף צמרי	סלם נחסי
סלם רמצ'ן	יודה אפרים	אברהם ג'הראן

("החבצלת", שנה כ"א, גליון כ"ט, יום א' אייר שנת תרנ"א).

מנשה רבינא

1. חופת חתנים

(חתונה אצל תימנים יוצאי עדן)

לילה לילה ומלאכו. יש לילות בשבוע אשר למלאך החתונה אין שליטה עליהם. אסור להתחתן בלילות אלה. סכנות אורבות לכל עובר על איסור זה. תימני לא יהין להתגרות בהן. את החתונה מסדרים רק באותם הלילות שמלאך החתונה עומד בהם מוכן לקדם בברכה את הבאים לחסות בצל ממלכתו.

גם בלילה זה צריך לכוון את השעה הנכונה. שעה שעה ומזלה. יש שעות ברוכות, ואשרי האיש היודע אותן.

לא תמיד נוחה השעה המאושרת הזאת לבני אדם יושבי חושך וצלמות. יש ושעה זו מאוחרת מאד ולאלה שאינם נהירים במהלכות שמים וכוכביהם, יכול להראות ששעה זו נוחה יותר לשינה ולמנוחה. אבל הנגלות לנו, והנסתרות ליחידי סגולה. אלה יודעים שהשעה הנכונה לחתונה באור ליום ה' היא השעה שתים בלילה. ואין להקדים.

ואם כי את החופה מסדרים רק בשתים בלילה, מתאספים האורחים לחדר החתונה משמונה וחצי בערב. חתונה הרי היא חתונה. והמנהגים קבועים ועומדים מדורי דורות.

קרובי החתן מביאים את מתנותיהם והכרוז מכריז על המתנה ונותנה. הכרזות אלה מלוות יללת נשים, העומדות מסביב לכרוז. יללה זו מוזרה מאד ורחוקה מלעורר שמחה בלב שומעה: צוחה משונה המתחילה בצלילים גבוהים מאד ויורדת מתוך טרמולו וגליסאנדו מטה מטה. לפי כל חוקי המוסיקה צריכה נעימה כזו (אם בכלל יש כאן לדבר על נעימה) לבטא יגון, צער, כאב, וחושבני שהיללה באה לא כהבעת שמחה, כי אם כאזהרה לשטן, השומר את צעדי אנוש ומתכוון להכשילו. אכן, ביללה זו אפשר ואפשר לגרש אף שטן.

עם גמר סדור המתנות, מתחילה הלבשת החתן. עליו להיות חפשי מכל מחשבה רעה ובגדיו המלבינים כשלג צריכים לסמל את טוהר מעינותיו. גם ההלבשה מלווה יללות וצוחות. לאט לאט בוקעת שירת הגברים ההולכת ומתגברת, לובשת עוז ומשתלטת על כל המסובים. הנשים מתרחקות, החתן תופס מקום בראש השולחן, והאורחים פותחים ב„כיבוד" ובשירה.

בשירה השתתפו בזה אחר זה הקהל וקבוצת נבחרים הבקיאים בשירה

זבמנהגי החתונה. שרו הרבה. הרבה מאד. כל הערב כמעט, בלי הפסקה. משמונה וחצי עד ארבע בבוקר. ולא חסרו שירים ומנגינות לא חסרו. כל מנגינה, ואופיה המיוחד לה, כל שיר והבעתו.

בשיר „תן אשישה לי ידידי", פותחים את סדר חופת חתנים. בעצם אין זה שיר. רק שני מוטיבים קצרים. שני טקטים. ועל המוטיבים האלה חוזרים השרים הרבה פעמים. ובכל פעם עולה הדבקות, הולכת וגוברת. הנעימה מצטיינת ברכות, עדנה וקצת גנדרנות. בתנועת גל היא מתנדנדת ממוטיב למוטיב ודוחפת להמשיך, לחזור בלי סוף.

שקטה ממנה המנגינה „שלום לחתן בכל מיני שלום". גם בה יש תנועת גל. אבל אין הגל שואף לפסגה אשר אחריה מוכרח לבוא משבר ודחיפה לפסגה שניה. המנגינה מסתובבת סביב הצליל המרכזי מבלי להתרחק ממנו ומבלי לרדת בסופה ליסוד הטונלי. בשלוה ושקט מתקשט השיר בצלילים המצטופפים מסביב למרכז.

מנגינה שלישית למלים ערביות מפתיעה בחלוף המז'ור והמינור בה. קטע ראשון מז'ורי מזרחי, הקטע השני מינורי. השותפות של הקטעים היא בצליל היסודי אשר אף אחד מהקטעים אינו פותח בו ואינו מגיע אליו בסופו.

ואחד השירים עליז, שמח ומחייב ריקוד. אורח מזמין את חברו ושניהם עומדים זה מול זה ומתחילים בריקודים. לריקוד, כידוע, דרוש מקום. ובנשף החתונה היתה לרוקדים אפשרות לצעוד רק שני צעדים. לא יותר. אבל הם הרגישו את עצמם טוב מאד בשטח מצומצם זה והפליאו לעשות. האחד התפתל והסתובב סביב חברו. הקניטו. קרץ לו בעיניו וכולו אמר אהבה. והשני שאף להשיגו, להדביקו ולא יכול, למרות שהם נתקלו כל הזמן זה בזה והפריעו אחד לחברו בדחיפותיהם. אכן, זוהי אמנות. וכשהגיע הריקוד למרום פסגתו, תפס האחד כוס יין ונר דולק בידו האחת ו„סדור" בידו השניה והתחיל לקפוץ ולרקוד בשמחה ובחדוה יתירה. „באקכוס" תימני!

ומכיון שהחתונה היתה בפורים, שרו גם שירי חתונה מיוחדים לפורים. החסרי שירים אנו? ובשיר פורימי זה („שימני ראש") יכול היה להתגאות קומפוזיטור מודרני. הוא בנוי טקטים בעלי משקל שונה (זוגי ובלתי זוגי) המתחלפים בקביעות בזה אחר זה. עושר! אוצר!...

בשתים נזכרו שלחתונה נחוצה כלה. עד שתים שכחו עליה לגמרי. טיפלו בחתן. לימינו ולשמאלו שמו קני בשמים. את ראשו שכו במי בושם והשתדלו לשמח את לבו. בכלה נזכרו רק כשניגשו להקראת ה„כתובה". אז הוברר שיש עוד צד אשר כלפיו מתחייב החתן בלילה זה התחיבות מסוימת. הוא גם חתם על כך. אחרי הקראת ה„כתובה" נגע בה כל אחד

בידו ונשק את ידו לאות אהבה, כנראה. חילקו נרות בין המסובים ובשירה וריקודים הוליכו את החתן אל בחירת לבו.

„החתן במלבושים והכלה בקישוטים
הוא יפה באנשים והיא נאה בנשים
הללויה".

בשיר זה נכנסו לצריף הכלה. האויר הצה, החלפת המקום הכניסו רוח חיים וחדוה בלב האורחים והשירה התחילה ביתר שאת.

„הוא יפה באנשים
והיא נאה בנשים".

היפה באנשים שם טבעת על אצבעה של הנאה בנשים לשמחת הקהל, השירה כאילו רק התחילה והיין אץ לשמח לבב אנוש ולהרנינו. זמר כי ייעף ומיהר שני למלא את מקומו. קרובי החתן מכריזים לשתות ומלהיבים:

„הוא יפה... הללויה"...

מתוך שירה וריקוד יוצאים מצריף הכלה ושבים לצריף החתן. הרחוב עטוף השינה מתעורר לצלילי השמחה. תריסים נפתחים. פה ושם מציץ ראש מסתכל בחבורה העליזה ומקשיב:

„שמחת תורה — יש, יש
שמחת מצוה — יש, יש
שמחת ירושלם — יש, יש
שמחת הכותל — יש, יש
שמחת חתן — יש, יש
שמחת כלה — יש, יש
שמחת עליה — יש, יש
יש, יש, יש, יש,
יש, יש, יש, יש, יש".

II. מנגינות יהודי תימן

מנגינות תימן אינן ניתנות לרישום מדויק בתוים. הרוחים אשר בהם משתמשים התימנים במנגינותיהם אינם מגיעים לפעמים עד הגבול של חצי הטון, שהוא הרוח הקטן ביותר במוסיקה המערבית ואשר אליו הותאמו תוי הנגינה. האפשרות היחידה לשמירת המנגינות במקורן היא קליטתן על גבי תקליטים. אבל גם כאן צפויה לחוקר אפתעה לא נעימה: התקליט אשר „צלם" כל צליל וצליל מפיו של הזמר, בדיוק מיכאני, לא יתאים לאחר זמן

לאותה מנגינה, אף אם תושר בפי אותו תימני. כי התימני אינו מסוגל, ואינו שואף, לשמור על המנגינה בצורתה הקבועה. כל אימת שהוא חוזר עליה הוא משנה אותה. אמנם השינויים קלים מאד, ועל פי רוב אינם נוגעים אלא בסלסולים ובאורך הצלילים. אבל יש אשר יבוא שינוי גם במטרום: קַדְמָא תיהפך לראשית הטאקט, צליל קל יקבל משקל. נמצא, שגם התקליט אינו מקנה מושג מדויק של המנגינה, שהיא גמישה ונתונה לתמורה מתמדת. התורה המוסיקלית, המקפידה על כל תו ותו ומדייקת בערכה של כל נקודה ושל כל ניואנס דק מן הדק, אינה נפוצה בין התימנים. הם שומרים על הגרעין הנעימתי היסודי ונוהגים חופש רב בצרופי הצלילים שבין הנקודות הקיצוניות של המוטיב.

התוים המוצעים בזה מוסרים לקורא את הגרעין היסודי של המנגינה עם הסלסולים בצורתם האחת. דרך רשומן של המנגינות היה זה: הזמר התימני השמיע באזני את המנגינה פעמים מספר ואני רשמתיה. לאחר בדיקה השמעתי תוך קריאה בתוים את המנגינה באזניו של הזמר. שירתי היתה, כמובן, שונה מזו של התימני באופיה ובמבטאה, אבל במהלך צלילית היתה מדויקת במדה שהדבר אפשרי לזמר הרגיל אצל צלילים של הסולם האירופי בלבד. כל הערה של התימני היתה נבדקת עד שהיינו מגיעים לידי כך ששירתי מספקת את הזמר. התוים מסמנים אם כן את המנגינה כפי ששרתיה אני באזניו של התימני וזכיתי לקבל הסכם על דיוקה. אפשרות אַחרת אין. אי אפשר למסור בתוים את המנגינה כפי שהיא מושרה בפיו של התימני מפני שחסרים לנו תוים לכך. חוקרי השירה המזרחית וביניהם א. צ. אידלסון, אשר הקדיש ממרצו ומידיעותיו למפעל זה, השתמשו לעתים בסמנים נוספים לכתב התוים מתוך שאיפה לדיק ברישום הנעימות. נמנעתי מעשות זאת כי, לדעתי, אין הסמנים הנוספים מובנים אלא לרושם המנגינה ומשום כך אין תועלתם מרובה. הסתפקתי בכתב המקובל ועל כן ניטל מהמנגינות חלק ניכר ממקוריותן והן נמסרות בדיאלקט של חניך המוסיקה ממערב אירופה.

כשנפגשתי שנית, לאחר זמן רב, עם אותו זמר ובדקתי את המנגינות נוכחתי לדעת שהרישום אינו מתאים עוד בשלמות לשירה. פה ושם נוספו קשוטים. צליל פלוני או אלמוני הוארך. באחד השירים הוסיף הזמר אפילו צליל גבוה העולה על קו המנגינה הרשומה. השמעתי באזניו את המנגינה כפי שהיא היתה רשומה בתוים והוא הסכים לה. המומנט האימפרוביזטורי נעלם מאזניו. קבלתי את המנגינה בנוסחה הרשומה והנני למסרה בתוים כטיפוסית והמתאימה ביותר למנגינה המקורית.

חוץ ממקרים בודדים נמנעתי מסמני הטימפו. כל השירים התימנים

מישרים „רובאטו", בטמפו חפשי מאד. לסמנים אין כל ערך. אכן על קו הטאקט אין כל אפשרות לותר, כי נקודות הכובד במנגינה בולטות מאד והן עומדות לעתים בנגוד לחלוקה הטבעית של המלים. אין לשמוע את המנגינות כשמוע רצ'יטטיב בעל מטרום תלוי אך ורק במלים, אלא יש לחלקן לטאקטים, וחלוקה זו מפתיעה לעתים בעשרה ובמקוריותה.

הערות לשירי תימן

1

ריח הדס עלה. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 120.

כרגיל יש לתימנים מספר מנגינות לכל פזמון וכמו כן מושרת בתוכם אותה המנגינה למלים שונות. המנגינה הרשומה מתאימה גם למלים „ישקף אלוהים ממעון קדשו" (בספר „שירי תימן" עמ' 53), ולמלים „ריח הדס עלה" יש בפי התימנים עוד מנגינות אחדות. גם ב„אוצר נעימות ישראל" כרך א' יש מנגינה אחרת.

2

איומה המשי. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 100.

הגליסאנדו בטאקט הראשון מהצליל „סול" למטה אינו מוכרח להגיע בדיוק עד „דו" אבל יש לסימו בצליל גרוני ומקוטע קרוב לצליל „דו". המטרום 7/16 בטאקטים 4, 5, 6, 7 נשמר בקפדנות רבה על ידי הזמר. הטאקט השני מגיע עד הצליל „סול". אבל אותו זמר אשר השמיע את המנגינה הזאת לראשונה באוזני שר אותה לאחר הפסקה של שנים תוך עליה עד הצליל „לה". בחרתי בנוסחה השניה בספר „שירי תימן" מודפס „ד ג ל י המוני ממצולה". בספר „אוצר נעימות ישראל" עמ' 83 יש מנגינה אחרת ובמלים מודפס „ש ב ט י המוני ממצולה".

3

אשאל אלוהי יגאלה שבויים. המלים מאת יוסף (בן ישראל?) בספר „שירי תימן", עמ' 60.

מוזרה החלוקה של המלה „יגאלה": ההברה „יג" באה בסוף הטאקט הראשון אם כי אין כל אפשרות להבין את הצליל „פה" כקדמא ולמרות אשר בטאקט השני יש די צלילים להתאמת שתי המלים „יגאלה שבויים" במילואן. אבל עובדה היא שאת החלוקה הזאת שמעתי מפי זמרים אחדים. לשיר זה יש עוד כמה נעימות. ב„אוצר נעימות ישראל", כרך א' נדפסה אחת מהן. בספר „מזמרת הארץ" עמ' 98 נדפסה נעימה זו בשינויים קלים מבלי להשאר נאמן למלים המקוריות ובלי החלוקה המוזרה אשר צינתי לעיל. המנגינה המודפסת בחוברת זו נחשבת לעממית ביותר והיא צוינה על ידי הזמרים כ„מנגינת נשים".

4

אילת חן. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 102.

5

לנר ולבשמים. המלים מאת סעדיה בספר „שירי תימן" עמ' 34.

הקדמא „רה" אינה נופלת על האות „ל" של המלה „לנר", כי אם היא מושרת

בהברה סתמית גרונית הדומה ל„ע" כהתכוננות לשירה. מענין הבנין ההרמוני של המנגינה: חלקה הראשון בסול מז'ור וחלקה השני בסי מז'ור. בטאקט האחרון מושרות האותיות של המלה בת ההברה האחת „כל" לחוד והאות „ל" מבוטאת כאילו היתה מנוקדת בסגול. כל הטאקטים חוץ משני האחרונים מסתימים בצליל „לה" אשר אינו מהוה צליל יסודי לא בחלק הראשון של המנגינה אף לא בחלקה השני.

6

איומה בהר המור. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 150.

7

בליל שמורים. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 185.

הזמר התימני משמיע צליל גם לאות נחה. בטאקט הראשון יש צליל מיוחד „סי" לאות „ל" בסופה של המלה „ליל" והיא מבוטאת כאילו בא תחתה סגול. אותו דבר נשמע באות „ר" של המלים „אשיר" ו„הסיר".

8

שור דודי הדר. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 164.

ההברות הנתונות בסוגרים (יו, וה) באות בפי הזמר לצלילים הבאים בסוף פסוק או לטור של צלילים אשר מלים אין לו. עובדה זו וכמו כן העובדה שהמנגינה נגמרת לפני שהפזמון הגיע לסופו נותנת יסוד לשער שהמנגינה שאובה מפזמון אחר והותאמה לאחר מעשה למלים האלה.

9

קריה יפהפיה. המלים מאת דוד בספר „שירי תימן" עמ' 311.

אחד הזמרים העיר שלדעתו אין המנגינה תימנית מקורית. היא מושרת בעיקר בפי הנשים ואלה אינן מקפידות ביותר על מקוריות מנגנותיהן. להערה זו יש להתיחס באמון רב כי החלוקה הבלתי טבעית של המלים (יפה־פיה, לע־ריך, את ל־מלכך וש־ריך וכד') מעידה על צדקתה. ועובדה היא שהחלוקה הזאת של המלים נשמעה מפי זמרים אחדים. הרי שהמנגינה אם כי אינה מקורית זכתה כבר למסורת.

10

ידעתני בטרם תצרני. המלים מאת יהודה הלוי בספר „מבחר השירה העברית" עמ' קנ"ג.

אין להטיל ספק בדבר שהמנגינה הזאת שאובה משיר אחר אשר בפזמונו היו הרבה יותר הברות. שני חלקי הששעשרה של אותו הצליל „פה" על ההברה אחת „נ" מתוך המלה „ידעתני", בראשית הטאקט השני; שני חלקי הששעשרה של הצליל „דו" על ההברה „ט" מתוך המלה „בטרם" בראשית הטאקט השלישי; החלוקה הריתמית של הצליל האחד על ההברות „ר" ו„נ" מתוך המלה „תצרני" בטאקט השביעי; הוספת ההברות הזרות „יו, וה" בסופו של החלק הראשון של המנגינה; החלוקה הבלתי טבעית של המלה „מ־עמד" לשני חלקים על ידי הפסקה הנורמת לכך שההברה „מ" משמשת סיום וההברה „ע" פותחת בתנועה — כל אלה משמשים הוכחה מספקת להנחה שהנעימה הותאמה לאחר מעשה לפזמון של רבי יהודה הלוי.

12—11

אדוני מנת חלקי. תהלים ט"ז, ה'.
מרובות הן המנגינות בפי התימנים לפסוקי התהלים. לפסוק האחד יש בפיהם מספר רב של מנגינות. בחרתי שתים מהן לדוגמה.

13

ספרי תמה, תמימה. המלים מאת סעדיה בן עמרם בספר „שירי תימן" עמ' 41.
עובדה היא שבחרוז השני הפסיק הזמר בסופו של הטאקט הראשון באמצע המלה והתחיל את הפזמון מחדש ורק בפעם השניה גמר את המלה „מלכים".

14

אם נגעלו דלתי נדיבים. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 157.

15

שמחו נא. גם כלפי מנגינה זו נאמר שהיא אינה מקורית תימנית.

חופת חתנים

השירים ל„חפת חתנים" נרשמו על ידי בערב החתונה של תימנים יוצאי עדן. על אופי המנגינות ראה ברשימה „חפת החתנים".

16

תן אשישה לי ידידי. המלים מאת סעדיה בן עמרם בספר „שירי תימן" עמ' 42.

17

שלום לחתן. יש לשער שהפזמון הוא עממי.

19—18

לא מצאתי לנחוץ לרשום את המלים הערביות והמנגינות נמסרו בלי מלים.

20

שימני ראש. המלים מאת שלמה בספר „זמירות ישראל" לאנשי עיר עדן עמ' צ"צ"א.

21

החתן במלבושים והכלה בקשוטים. המלים בספר „חפת חתנים" עמ' 73.
המנגינה הרשומה למלים אלה אינה עדנית.

22

אהבת הדסה. המלים מאת שלום שבזי בספר „שירי תימן" עמ' 96.

הנקוד שואף למסור את ההברה כפי שהיא מבוטאת בפי הזמרים התימנים.

בהזדמנות זו הנני מוצא לחובה נעימה לי להביע את תודתי לזמרים אשר שמותיהם נקובים על יד השירים — וביחוד ליחיאל עדאקי — על אשר השמיעו בסבלנות באזני את השירים, שלא על מנת לקבל פרס.

משירי תימן

1

רֵיחַ הֲדַס עָלָה וְנַפְשִׁי נִבְהֲלָה, קַמְתִּי חֲצוֹת
לַיְלָה וְדוֹד יַנָּחֵנִי.
שַׁבְתִּי נְאוֹת מִדְבָּר וְאֵיךְ דוֹד יַעֲבָר
אֲלַי וְיִתְחַבָּר וַיַכְלִימֵנִי.

2

אֵיזֶמָה הַמָּשִׁי דִגְלַי הַמוֹנַי מְמֻצוּלָה.
לְדוֹדִךְ בְּקֶשִׁי יָקִים לְסוּכָּה הַנְּפוּלָה.
לְחַסְדּוֹ דְרָשִׁי. תִּהְיִי בְּרוֹב שִׂמְחָה סְגוּלָה.
וְהַנְחִי בָּנִים,
צַדַּת אֵיתָנִים,
שְׁהֵם נֶאֱמָנִים.
בְּאֶרֶץ קְדֵשִׁי, נִשְׁמַח בְּבוֹא כַּלָּה כְּלוּלָה.
וּמַה טּוֹב שָׂרָשִׁי צַמֶּרֶת אֶרֶז הַשְּׁתוּלָה.

(ר׳ שלום שבזי).

3

אֶשָּׂאֵל אֱלֹהַי יִגְאָלָה שְׁבוּיִים, יֶאֱסוֹף זְרוּיִים.
בְּזְכוּת מְכוּנָה אָב הֲמוֹן לְגוֹיִים, יְזַכּוּ לְחַיִּים.
צַת יִקָּרְאוּ בְשֵׁמוֹ יְהוּ עֲנוּיִים, כִּי הֵם רְצוּיִים.
רַחֲמָן רַחֵם.

(ר׳ יוסף בן ישראל משתא).

4

אַיֶּלֶת חֵן בְּגָלוּת תִּסְמְכֵנִי, וּבַלַּיְלָה, בְּתוֹךְ חֵיקָהּ מְלוֹנִי
לְכוֹס יֵינָהּ, אֲנִי תָּמִיד מְזוּמָן, וְנִתְעָרֵב חֲמַד יֵינָהּ בְּיֵינִי.

(ר׳ שלום שבזי)

5

לַגֶּר וְלַבְּשָׂמִים נַפְשִׁי מְיֻחֶלָה,
אִם תִּתְּנוּ לִי כּוֹס יַיִן לְהַבְדָּלָה.
סוֹלוּ דְרָכִים לִי, פַּנּוּ לְנָבוֹכָה,
פִּתְחוּ שְׁעָרִים לִי כָּל מַלְאֲכֵי מַעְלָה.

עֵינַי אֲנִי אֶשָּׂא אֶל אֵל בְּלֵב כּוֹסֵף,
מַמְצִיא צָרְכִי לִי בְיוֹם וּבַלַּיְלָה.
דַּי מַחְסוֹר תֵּן לִי מֵאוֹצְרוֹת טוּבֶךָ,
כִּי לַחַסָדֶיךָ אֵין קֵץ וְאֵין תִּכְלָה.
יִתְחַדְּשָׁה גִּילִי טַרְפִּי וְטוֹבָתִי,
תָּסִיר יְגוֹנוֹתַי מַכְאוֹב וּמַאֲפֵלָה.
הִנֵּה יְמֵי מַצָּשֶׂה מִתְחַדְּשִׁים תָּמִיד
יִתְחַדְּשָׁה בָהֶם שָׁלוֹם וְטוֹב סֶלָה.

(סעדיה)

6

אֲיוּמָה בְהַר הַמּוֹר צַלְּךָ וּבַשָּׂרִי,
וְנָשִׁיר בְּשִׁיר מִזְמוֹר, בְּנִגּוּן יְיוֹצְרִי.
וְצָמַח אֲרִי גְּבוֹר מְהוּדָּר בְּשֶׂצָרִי.
וְזָמִיר וְקוֹל הַתּוֹר בְּאַרְצִי מְעוֹרְרִי.
שָׂרָיָה חֲגוֹר חַרְבְּךָ,
וְהַשְׁחֵת גְּדוּד אוֹיְבֶךָ,
וְחָזְקָה וְאַל תִּנָּבְךָ
לְהוּגֵּי אֱדוֹם תִּגְמוֹר וְתַשְׁקִיף בְּשַׁחֲרִי
כְּרָמְיוּ בְּצַף תְּזַמֵּר וְתַשְׁחִית לְצֶצֶת פְּרִי.

(ר׳ שלום שבזי)

7

בְּלֵיל שִׁמּוּרִים אָשִׁיר לָקוֹנִי,
בְּחַסְדּוֹ נִגְלָה וְהֵסִיר יְגוֹנִי.
— — — — — — — —
— — — — — — — —
לָקָה בְּעֶשֶׂר מַכּוֹת בְּרוּרוֹת
וּבְסוֹף נִכְנָע בְּמַכַּת בְּכוֹרוֹת.

(ר׳ שלום שבזי)

8

שׁוּר דּוֹדִי, הֲדַר צְבִיָּה צָזוּבָה בֵּין גְּדוּד אֲרָיוֹת.
בֵּין לֶשֶׁם וְדַר וּמַאַס בְּנֵי שֶׁקֶר וְקַרְקָסְיוֹת.
שׁוּבָה אֵלַי חֲדַר הֵיכָלֵךְ וּצְלַח בְּמַנְגָּנְיוֹת.
בֶּן-פֹּרָא מָאוֹס הָרֵי בָשָׂמִים יַצָּלָה חָלוּצִי.
תִּרְצָה צַפְחִי, נַצָּלָה לְהַר צִיּוֹן בְּשִׁיר וְזִמְרָה
וַאֲנִי עַבְדֵּךְ אֶרְאֶה גְּאוֹן עוּזֵךְ בְּטוֹב וַהֲדָרָה.

(ר׳ שלום שבזי)

9

קִרְיָה יְפֵהפִיָּה מָשׁוֹשׁ לְצָרַיִךְ, צִיר נֶאֱמָנָה אַתְּ לְמַלְכֵּךְ וְשָׂרַיִךְ.
יוֹם אֶזְכְּרָה יִפְצַת רַבַּת צְבָאַיִךְ, לָךְ כָּלְתָה נַפְשִׁי לְשָׁכוֹן חֲצֵרַיִךְ.
וּמִי יִתְּנֵנִי אָעוּף כְּמוֹ יוֹנִים, אֶשֹׁק אֲבָנַיִךְ, אֶחוֹנֵן צָפְרַיִךְ.
לֹא שָׁקְטָה נַפְשִׁי מִיּוֹם נְדוֹד רַעְיָה, מִיּוֹם גָּלוֹת בָּנִים מִבֵּית מְגוּרַיִךְ.

(לדוד).

10

יְדַעְתַּנִי בְּטֶרֶם תִּצְּרֵנִי וְכָל-עוֹד רוּחֵךְ בִּי תִּצְּרֵנִי
הַיֵּשׁ-לִי מַצָּמָד אִם-תֶּהְדְּפֵנִי, וְאִם לִי מַהֲלָךְ אִם-תַּעְצְרֵנִי ?

(ר׳ יהודה הלוי)

12—11

אֲדוֹנָי מְנַת חֶלְקִי וְכוֹסִי, אַתָּה תּוֹמִיךְ גּוֹרָלִי

(תהלים ט״ז, ה׳)

13

סַפְרִי תַּמָּה תְּמִימָה, סַפְרִי, נָגִיל בָּתַמָּה (נ״א בְּתֵימָא).
בַּת מְלָכִים הַחֲכָמָה, אָן מְקוֹמֵךְ סַפְרִי לִי.
עֲנָתָה יוֹנָה סְצַדְיָה, לִי בְּפַלְטֵרִין עֲלִיָּה,
וַאֲנִי תּוֹךְ לֵב אֲנִיָּה בִּיפִי עוֹטָה מְצִילִי.

(סעדיה בן-עמרם)

14

אִם נִנָּצְלוּ דַּלְתֵי נְדִיבִים, דַּלְתֵי-מְרוֹם לֹא נִנָּצְלוּ.
אַל חַי מְרוֹמָם עַל כְּרוּבִים, כָּלָם בְּרוּחוֹ יַצָּלוּ
כִּי הֵם אֲצֵי כִסְאוֹ קְרוֹבִים, יוֹדוּ שְׁמוֹ וִיהַלְלוּ.
חַיּוֹת שֶׁהֵם רָצוֹא וְשָׁבִים, מִיּוֹם בְּרִיאָה נִבְלָלוּ

גַּלְגַּל וְאוֹפָן רוֹצְצִים
מוֹדִים שְׁמוֹ וּמְקַדְּשִׁים
מְזִיו כְּבוֹדוֹ לוֹבְשִׁים

(ר׳ שלום שבזי)

15

שְׂמָחוּ נָא שְׂמָחוּ נָא
בְּשִׂמְחַת הַתּוֹרָה.
יִשְׂמְחוּ אֲהוּבִים,
יִשְׂמְחוּ בְּרוּכִים — — —

16

תֵּן אֲשִׁישָׁה לִּי יְדִידִי, גַּם תְּנָה הַכּוֹס לְיָדִי
אֶשְׁאֲלָה שׁוֹכֵן בְּשִׁפְרָה, יְגֻאֲלָה עַמּוֹ מְהֵרָה,
נַצָּלָה אֶרֶץ טְהוֹרָה, אֶשְׁבָּה עַל מַצָּמְדִי.

(סעדיה בן־עמרם)

17

שָׁלוֹם לְחָתָן בְּכָל מִינֵי שָׁלוֹם.
יָחִיד בְּמְרוֹמוֹ מֵעַיִן עוֹלָמוֹ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בַּשָּׁלוֹם.

19—18

מנגינות למלים ערביות

20

שִׂימֵנִי רֹאשׁ עַל כָּל אוֹיְבַי וּתְשַׂמְּחֵנִי
בִּזְכוּת יִצְחָק עֲקֵידָךְ הֲשִׁיבֵנִי עַל כַּנַּי
בִּזְכוּת אַבְרָהָם אֲהוּבָךְ הֲשִׁיבֵנִי עַל כַּנַּי.

(שלמה העדני).

21

הֶחָתָן בְּמַלְבּוּשִׁים וְהַכַּלָּה בְּקִשּׁוּטִים
הוּא יָפֶה בָּאֲנָשִׁים וְהִיא נָאָה בַּנָּשִׁים.

(„חופת חתנים״ 73)

22
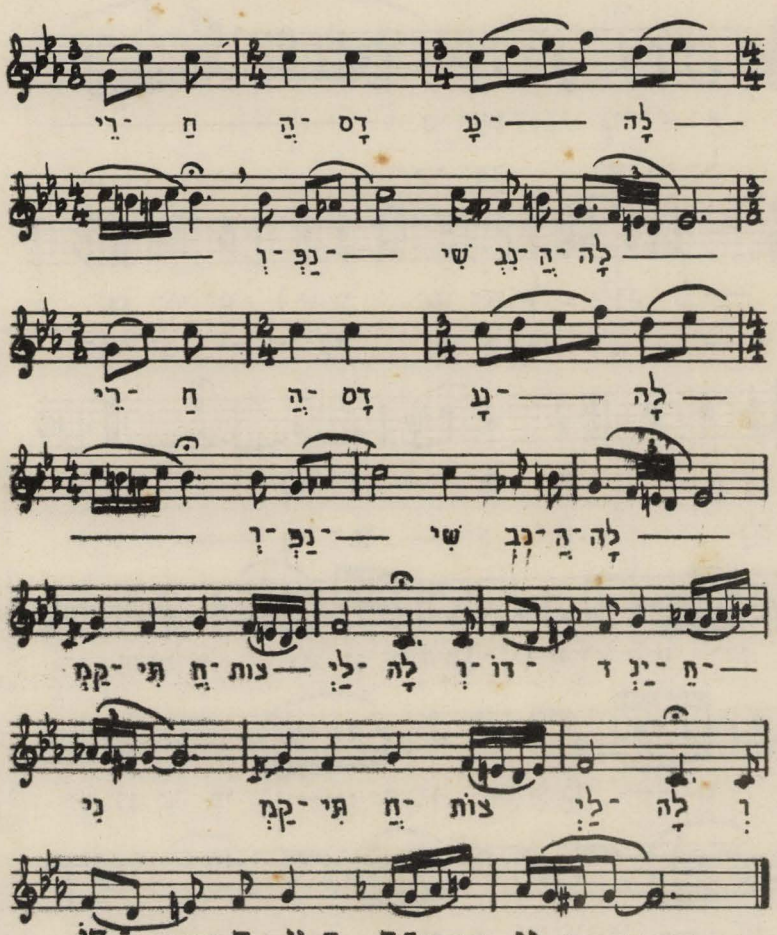
אַהֲבַת הַדַּסָּה עַל לְבָבִי נִקְשָׁרָה,
וַאֲנִי בְתוֹךְ גּוֹלָה, כְּעָמֵי צוֹלָלִים.
לוּ יֵשׁ רְשׁוּת לִי אֵעֱלֶה אִתְחַבְּרָה,
תּוֹךְ שַׁעֲרֵי צִיּוֹן, אֲשֶׁר הֵם נֶהֱלָלִים.

(ר׳ שלום שבזי)

1 רִיחַ הֲדַס עֲלָה

שלום שבזי

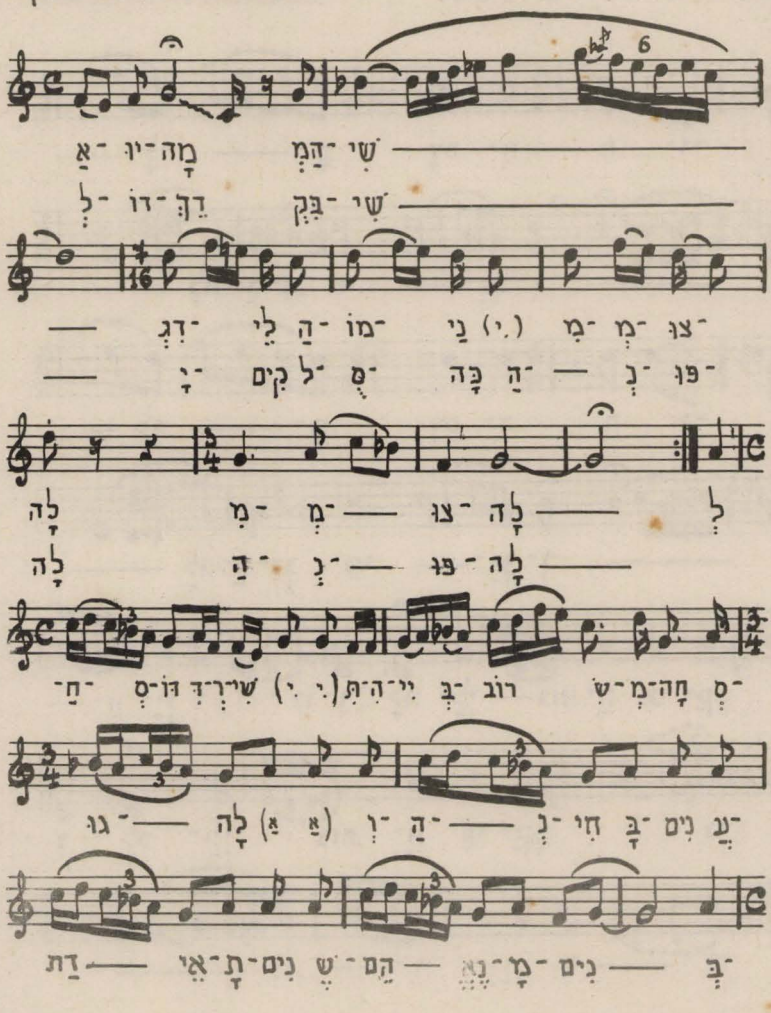
רשום ע"י מ.ר. מפי יהורה צדוק
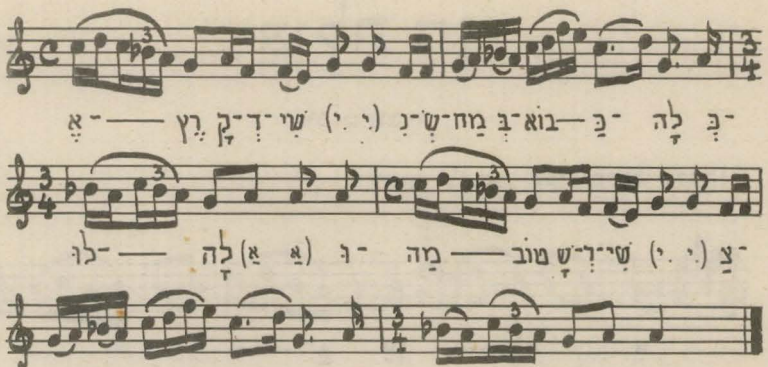

2 אַיוֹמָה הַמְשִׁי

שלום שבזי

רשום ע"י מ.ה מפי יחיאל עדאקי
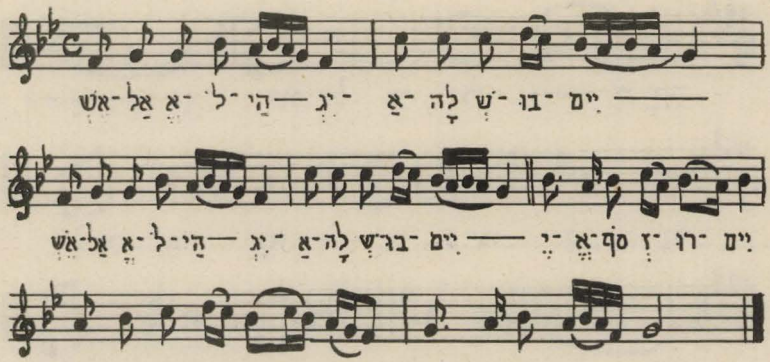

3 אֶשְׁאַל אֱלֹהַי

יוסף (בן־ישראל ?)

רשום ע"י מ.ר. מפי יחיאל עדאקי

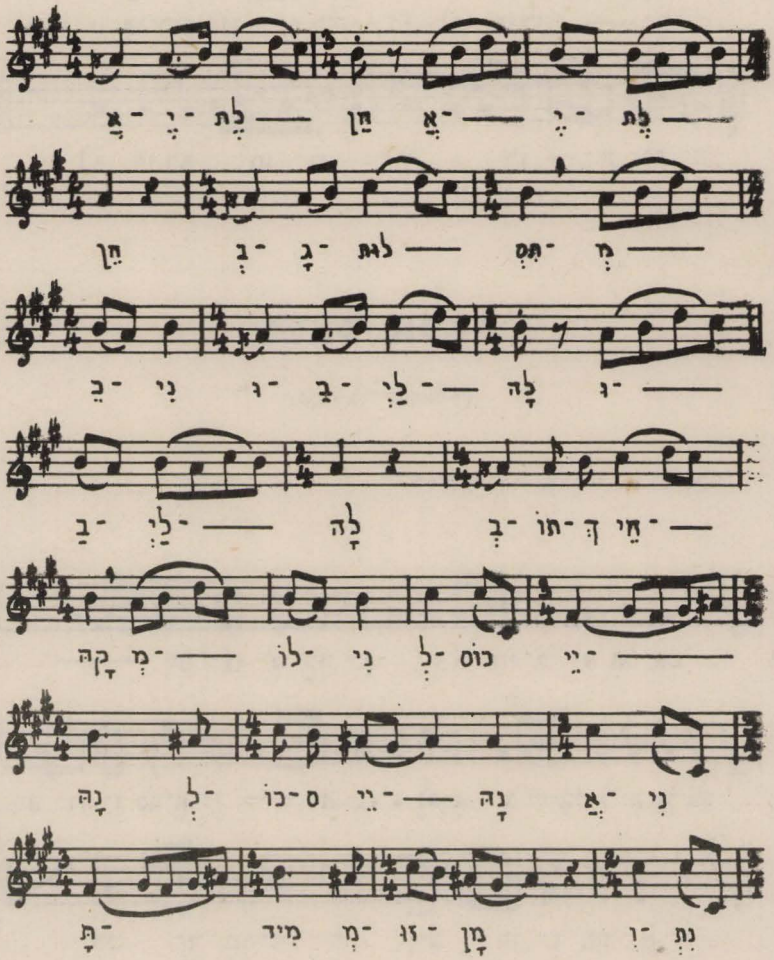

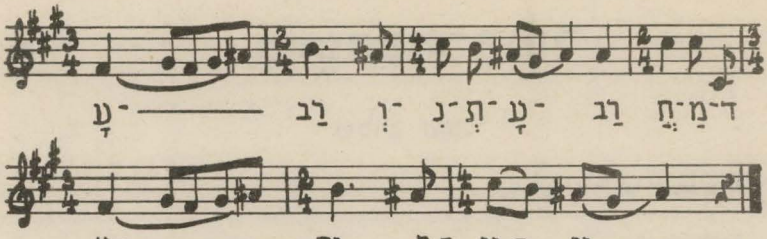
אַיֶלֶת חֵן

4

שלום שבזי

רשום ע"י מ.ר. מפי יחיאל עדאקי

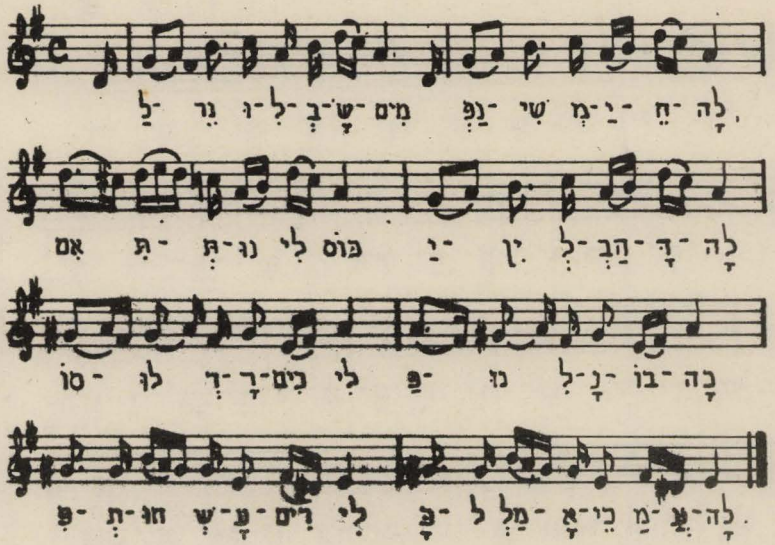

5 לַנֵּר וּלְבָשָׂמִים

סעדיה

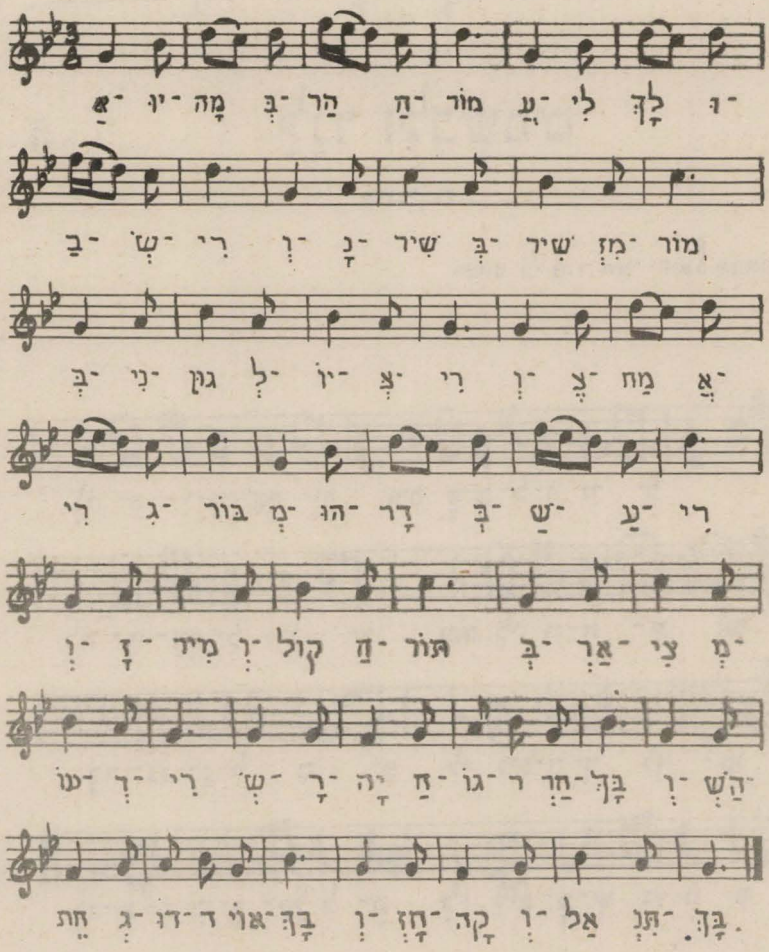
רשום ע"י מ. ר. מכי יחיאל עדאקי

6 אַיוּמָה בְּהַר הַמּוֹר

שלום שבזי

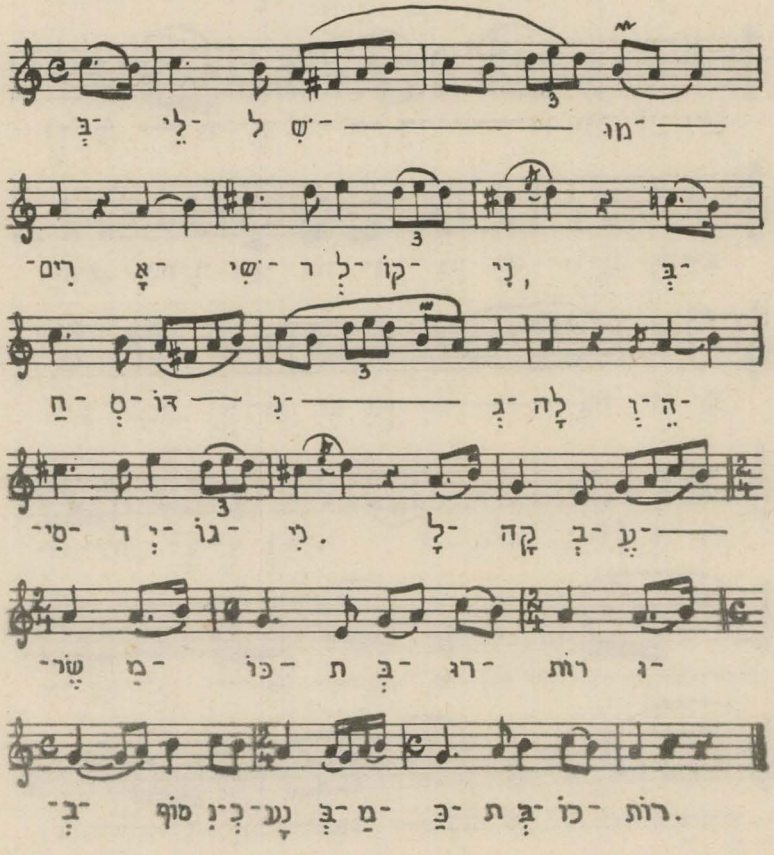
רשום ע"י מ.ר. מפי יחיאל עדאקי

7 בְּלֵיל שִׁמּוּרִים

שלום שבזי
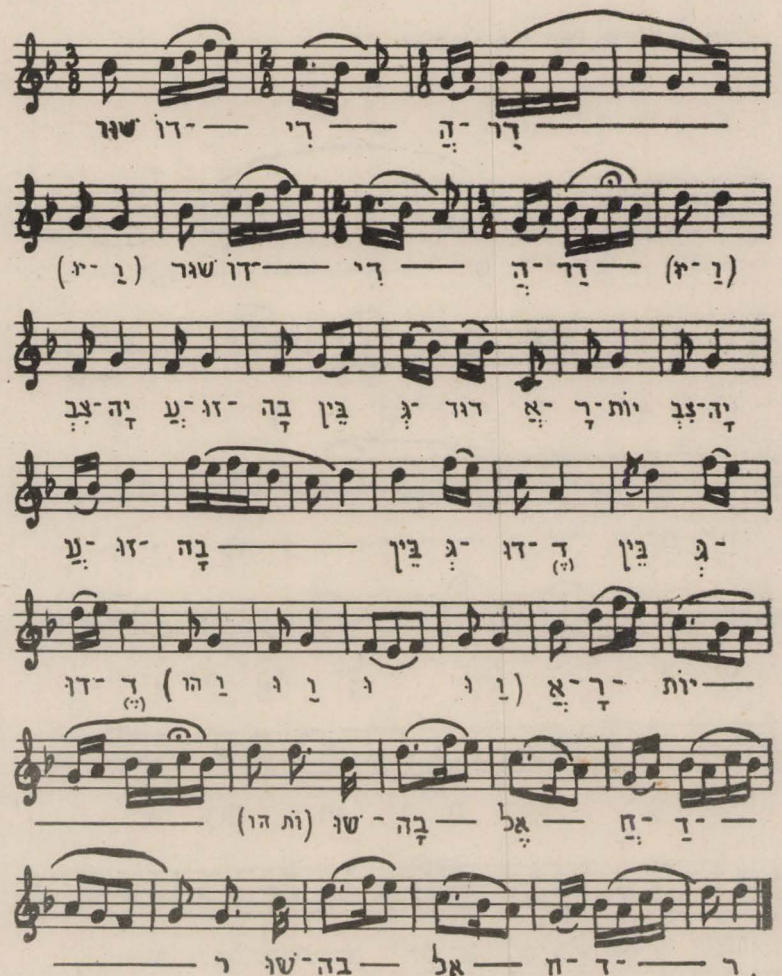
רשום ע"י מ.ר. מפי יחיאל עראקי

8 שׁוּל דּוֹדִי הֲדַר

שלום שבזי

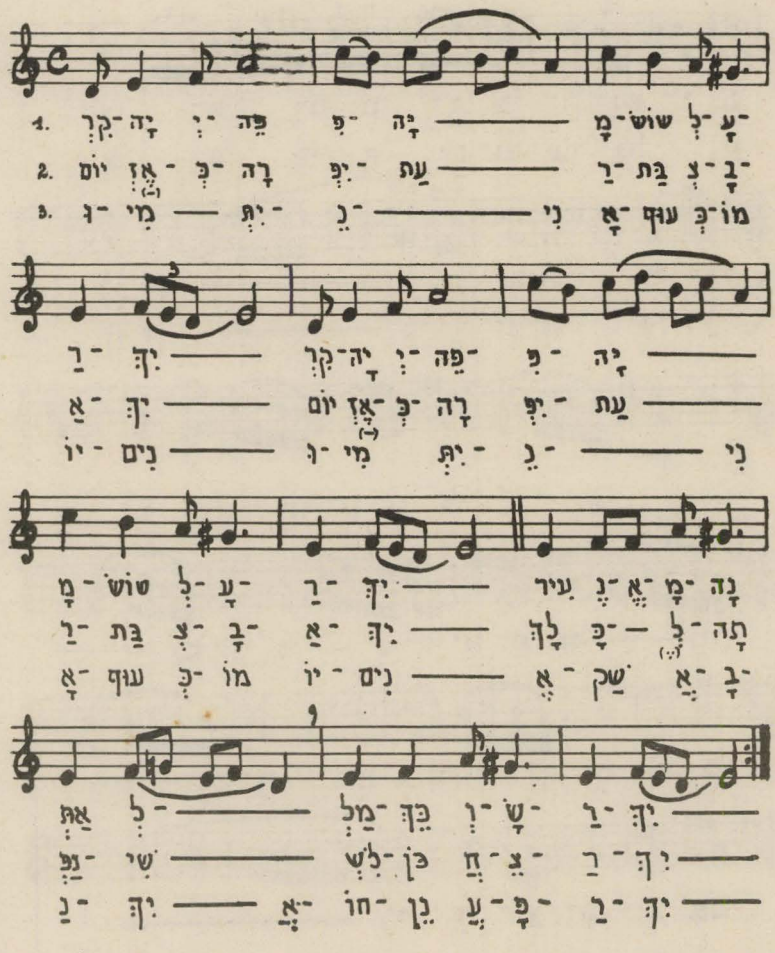
רשום ע"י מ.ה. מפי יחיאל עדאקי

9 קִרְיָה יְפֵה פִּיָּה

דור

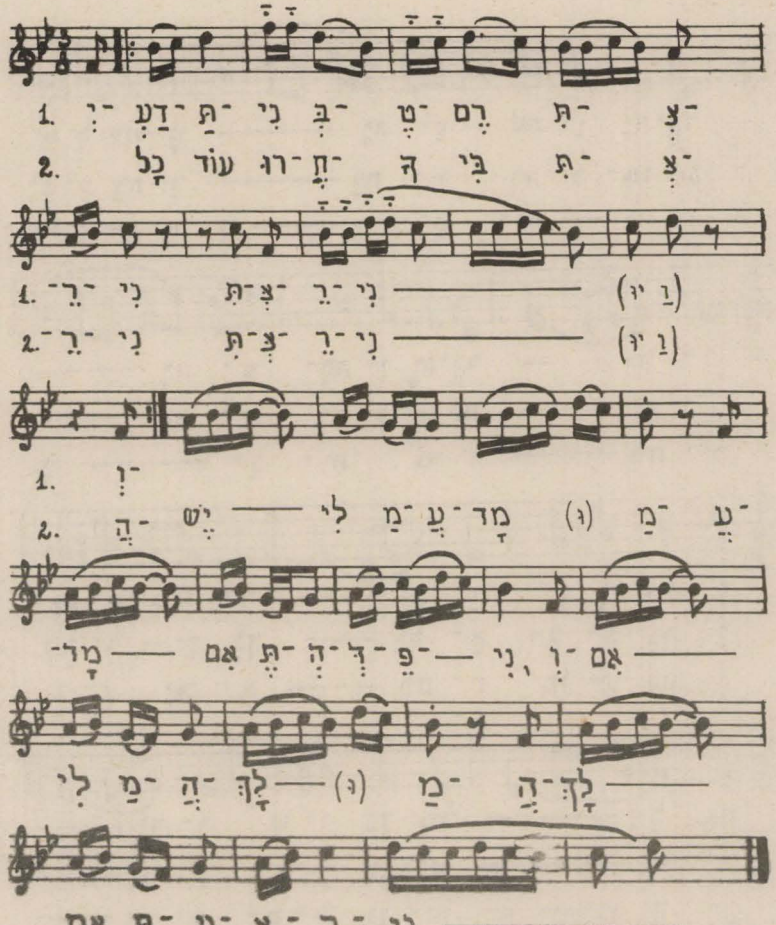
רשום ע"י מ.ה מפי שרה לוי

10 יְדַעְתַּנִי בְּטֶרֶם תִּצְרֵנִי

יהודה הלוי

רשום ע"י מ.ר. מפי יחיאל עדאקי

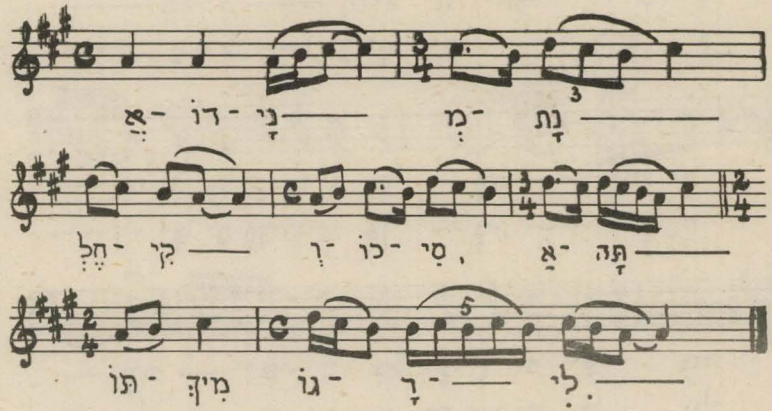

11 אֲדוֹנָי מָנַת חֶלְקִי

תהלים ט"ז, ה
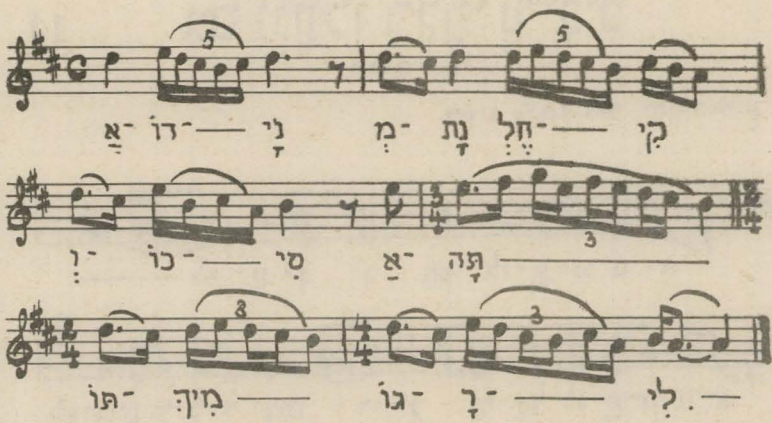
רשום ע"י מ.ה. מפי יחיאל עדאקי

א

ב
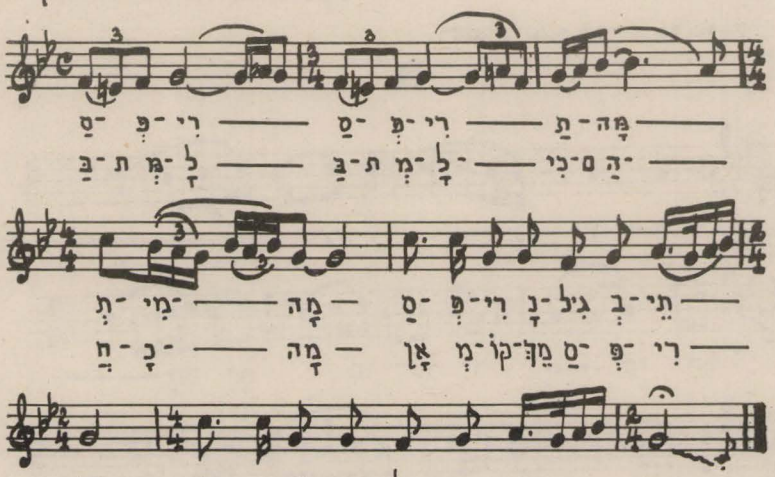
12

13 סַפְּרִי תַּמָּה תְּמִימָה

סעדיה בן עמרם

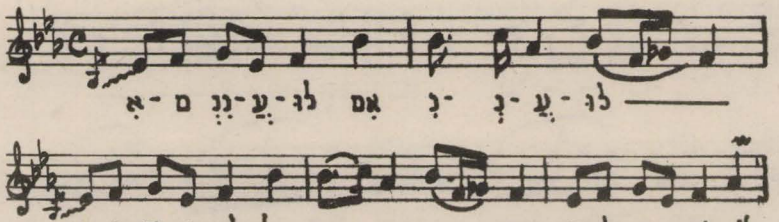
רשום ע"י מ.ה. מפי יהודה צדוק
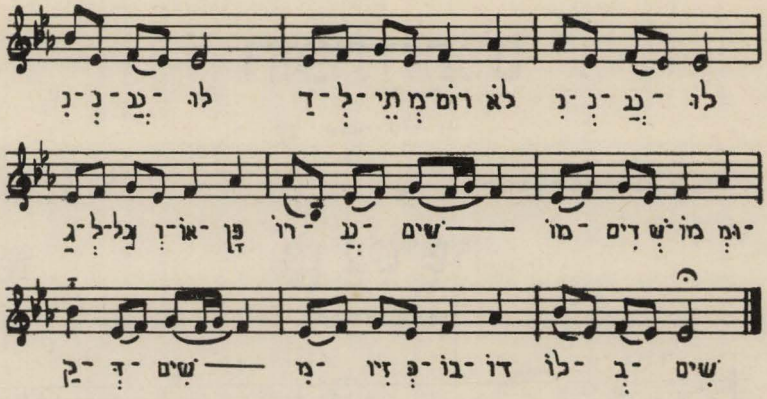

14 אִם נְעָלוּ דַּלְתֵי נְדִיבִים

שלום שבזי
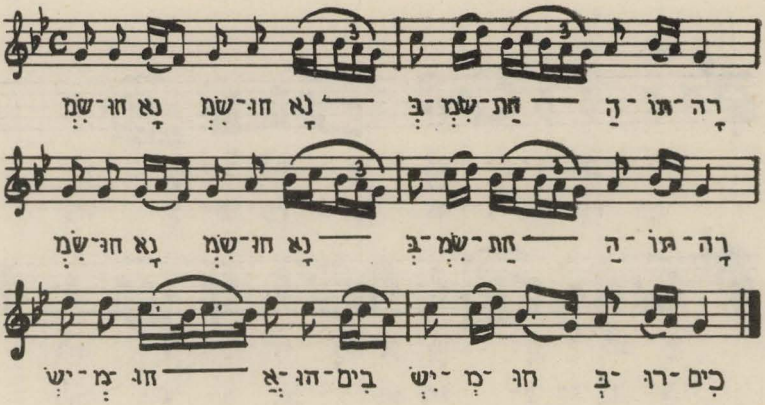
רשום ע"י מ.ה. מפי יהודה צדוק

15 שִׂמְחוּ נָא

רשום ע"מ ר. מפי יחיאל עדשקי

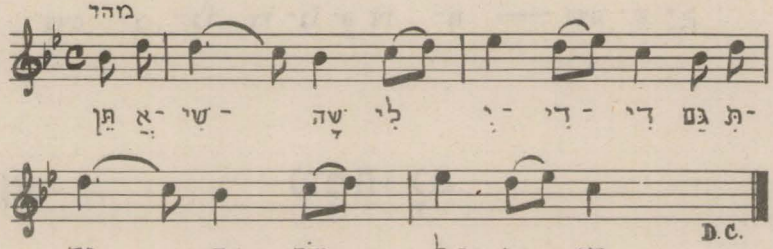
חוּפַּת חֲתָנִים

שֶׁל אנשי עיר עדן
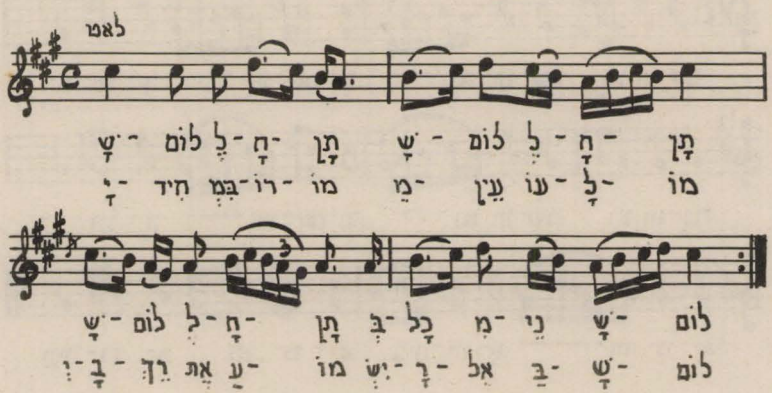
רשום בליל החתונה ע"מ.ה.

16 תֵּן אֲשִׁישָׁה

סעדיה בן עמרם

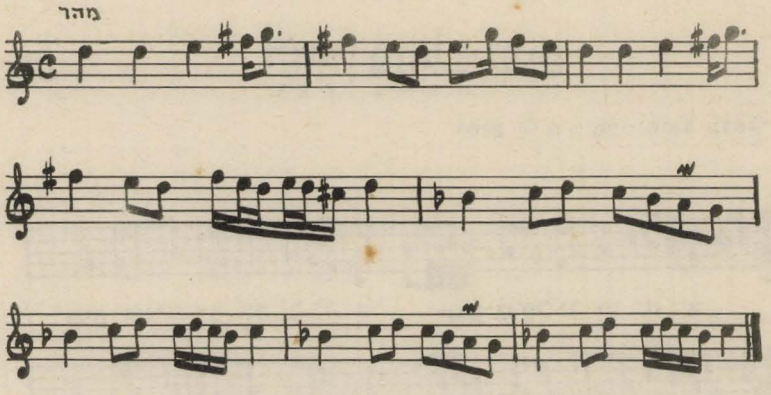

17 שָׁלוֹם לְחָתָן
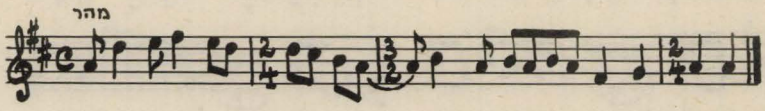

18 *

מהר
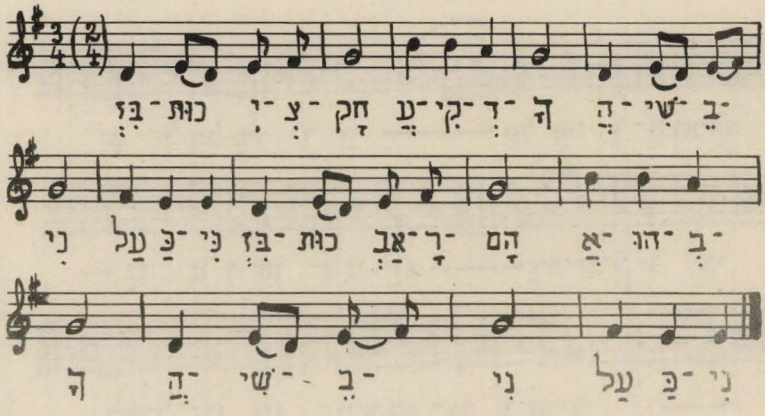

19 *

מהר
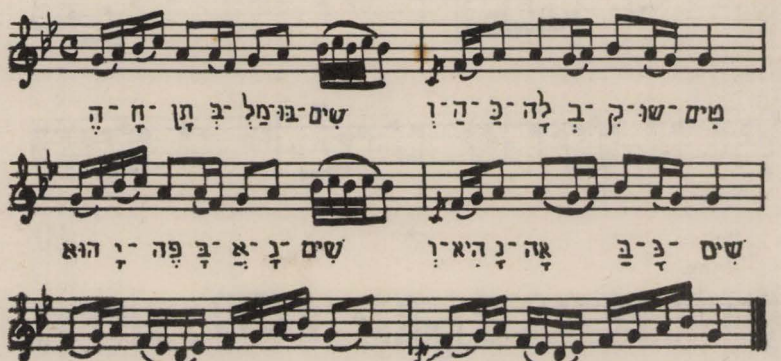

20 שִׁימֵנִי רֹאשׁ

שיר פורים, שלמה
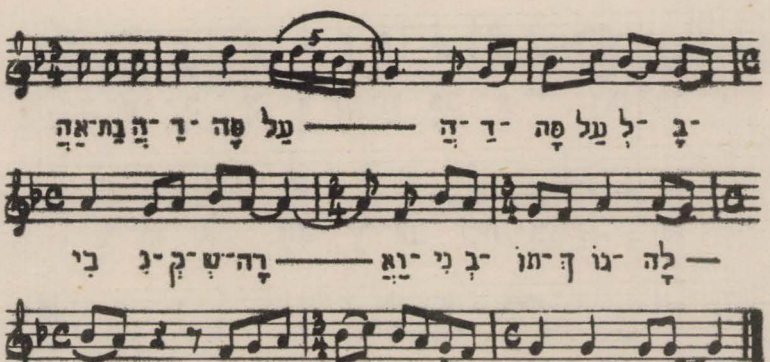

21 הֶחָתָן בַּמַּלְבּוּשִׁים

רשום ע"י מ.ה. מפי יחיאל עדאקי

22 אַהֲבַת הַדַּסָּה

שלום שבזי

מאיר לוי

לדרך עולי תימן בישוב ובתנועת העבודה

(„מעין ביבליוגרפיה עפ"י „הפועל הצעיר")

תרס"ח—תר"פ

נתתי לבי אל הגליונות הישנים של „הפועל־הצעיר" שהיה בזמנו העתון היחידי — כמעט — בישוב, ובו נשתקפו כל חיי הישוב העברי בראשית צעדיו.

„הפועל־הצעיר" — העתון וההסתדרות — ליוו את לבטיהם וסבלם של עולי תימן בדרך קליטתם בארץ למן היום אשר דרכו רגליהם על אדמתה. במאמרים, רשימות, ידיעות שבועיות ומכתבים למערכת נשתקפה פרשה זו על האורות והצללים שבה. דברים רבים שנכתבו בימים ההם נשארו „טריים" וראויים להשמע גם היום, לאחר שעברה עליהם תקופה בת 30 שנה.

בפרקי „הפועל־הצעיר" (כרכים ב', ג') נדפסו מחדש מבחר המאמרים והרשימות הנ"ל, ועצתי לכל יהודי מיוצאי תימן, כזקן כצעיר, להזדקק לחומר זה בטרם ילך לבקש ביטוי ללבטיו, ובודאי ימצא בו מרבית רחשי לבו.

אגב עלעול בדפים הישנים מצאתי כי מלבד המאמרים והרשימות יש ידיעות קטנות ופסקאות המצטרפות לפרק היסטוריה, ואפשר לדעת וללמוד מהן לא פחות מאשר בחומר המרוכז. ועל כן ערכתי מעין ביבליוגרפיה, אשר תכליתה לעזור למתעניין החפץ לדעת תאריכי מאורעות שונים בחיי התימנים ומקורם, תוך כדי מיצוי קצר בתכלית הקיצור של תוכן החומר המבוקש. חומר רב על עולי תימן גנוז בכמה וכמה קובצים ועתונים מהימים ההם וביחוד אלו שיצאו ע"י תנועת הפועלים. הפעם אגיש לקורא פרשת תקופה שלמה מתרס"ח עד תר"פ, עפ"י „הפועל־הצעיר" (מתר"פ ואילך התחילה תקופה חדשה בחיי הישוב בכלל ועולי תימן בפרט, ומרכז ההתעניות בתימנים עבר לעתונים היומיים, או שבכלל התחילה אש ההתעניות המיוחדת בהם לדעוך עם פתיחת זרם העליה), ותקותי כי בהזדמנות הקרובה אוכל לפרסם תמצית מה שנכתב במקומות אחרים. מלאכה זו אינה מן הקלות ביותר ואם יתקל הקורא בחסר ויתיר — ודאי ידע לסלוח.

א. מאמרים ורשימות:

„אולי האמונה היתרה בתימנים מעבירה אותנו על דעתנו".

(י. אהרונוביץ. — „חלוף האשכנזים בתימנים", הפוה"צ, 4, תר"ע).

„התימנים וכבוש העבודות במושבות; ערך של פועלים כאלה אַל יהיה קל בעינינו".

(ז. סמילנסקי. — „ברור דברים", הפוה"צ, 12, תר"ע).

„על מצב התימנים בראשון־לציון; בדידות, חוסר יחס, חוסר שיכון, „כנכרים בארץ נכריה הננו פה"; דרישות התימנים: „בתים ומעט אדמה". תימני ראשל"צ ורחובות התאספו באסיפה כללית שהיתה בי"ח טבת תרע"ב, ונבחר ועד בן 6 אנשים מרחובות ומראשל"צ. הועד נגש למוסדות לדרוש ישוב. ד"ר רופין הבטיח".

(י. שפרינצק. — „בין התימנים", הפוה"צ, 9—10, 12, תרע"ב).

העולה התימני נתון כולו בימיו הראשונים בעול חבלי ההסתגלות אל הארץ; על שאלת ההתאחדות של התימנים צריך להביט כמו על מעבר טבעי והכרחי בדרך התאחדותם הכללית עם הצבור הלאומי שבארץ" (מאמר ראשי המקיף בשני המשכיו את כל בעיות התימנים).

(י. שפרינצק. — „עלית יהודי תימן", הפוה"צ, 19—20, 18, תרע"ב).

„חשבנו שעם הופעת התימנים יבוא קץ לכל טענותיו של האכר בנוגע לפועל העברי; טרם כלה הקציר — והתימנים נשארו בלי עבודה; אחדים עלו ללקוט בשדות (זכרון יעקב) והוברחו ע"י האכרים במכות ובמהלומות". (תיאור מפורט ממצב התימנים במושבות).

(מ. חריזמן. — „למצבם של עולי תימן", הפוה"צ, 3, 4, תרע"ג).

מספרים סטטיסטיים. מספר התימנים בפתח־תקוה, לא כל התימנים שבמושבות יהודה נפקדו, מספר הנפקדים במפקד הפועלים במושבות יהודה מבין התימנים — 144. (הערכה כללית).

(ז. סמילנסקי — „הפועלים העברים במושבות יהודה", הפוה"צ, 11, 14, 30, 31, 36, 37, 42, 43, תרע"ג).

ההגירה העברית דרך חוף יפו ב־1912: „יש ערך יותר רב לתימנים שנכנסו במספר 950 ויצאו רק 35".

(הפוה"צ, 18, תרע"ג).

אחרי העליה (מאמר ראשי ומקיף): „הגירת התימנים נפסקה; החיים קבלו צורה קבועה פחות או יותר, עכשיו אפשר להסתכל בחיי התימנים במושבות ולהסיק מסקנות — — —"

(ש. יבנאלי. — „אחרי העליה", הפוה"צ, 22, 24, 25, תרע"ג).

„קול העם", עלון עממי ומכוון בעיקרו לתימנים; מן התוכן: דבר אל התימנים — ש. יבנאלי; תחלת מצעדנו — תיאור נסיעות עולי חידאן לארץ־ישראל — טביב.

(תוספת להפוה"צ, 28—29, תרע"ג).

„תשובה ל„קבוצת הפועלים" מרחובות בדבר קיפוח התימנים בהתישבות העובדת".

(צ. ד. ז'יטובסקי. — „הלכה ומעשה", הפוה"צ, 32, תרע"ג).

התמרמרות על חיים קוסובסקי, שהכה תימניה מכות קשות ועל עלבון

התימנים בכלל: „הרבה מאחינו האשכנזים מתיחסים לתימנים בבוז ובשאט נפש".

(זכריהו גלוסקא. — „מכתב למערכת", הפוה"צ, 33—34, תרע"ג).

„שוגים הסוברים כי רצוי הדבר ששכר התימנים ישאר ירוד; עלינו לדאוג להרמת מצבם החמרי; למשוך אותם לתוך קבוצות פועלים, להושיבם בפרברים בין פועלים אשכנזים, לפתח בהם את הצורך בחיים אנושיים, לשפר את אופק חייהם — — —"

(א. מ. קולר. — „מתוך המחנה", הפוה"צ, 40, 42, תרע"ג).

„מכתב גלוי לועדת התימנים שע"י המשרד הא"י בדבר התנפלות והכאת תימנים בחדרה, ועל ה„משפט" שהוציא ועד המושבה על המכים והמתנפלים".

(ב. כצנלסון. — „משפט צדק", הפוה"צ, 42, תרע"ג).

בענין העבודה העברית במושבות: „200 פועלים תימנים בפתח־תקוה".

(יעקב רבינוביץ. — „לשאלת העבודה העברית", הפוה"צ, 7, 13, תרע"ד).

לחנוך ילדי התימנים: מאמר הדן על הת"ת ועל גני ילדים לתימנים.

(עדה פישמן. — „הארץ והעבודה" איירסיון, חוב' ב—ג, תרע"ח).

סקירה על מצב התימנים במשך עשר השנים מאז באו לארץ ועבדו ברחובות לראשונה, ועד הועידה הראשונה שלהם שהתקיימה בפרק זמן זה.

(יוסף שפרינצק.—„בין התימנים", הארץ והעבודה, חוב' ד', אלול תרע"ח).

ב. שליחות יבנאלי לתימן:

רשמי מסעותיו של ש. יבנאלי בתימן: „מד"ו שפאיל ועד ד"ו שפאיל".

(ש. יבנאלי. — „בתימן...", הפוה"צ, 16, 17, תרע"ב).

„הרצאתו של ש. יבנאלי על דבר נסיעתו לתימן".

(ש. יבנאלי. — „מסעי לתימן", הפוה"צ, 19—20, תרע"ב).

ג. בירושלים:

על דבר המחלוקת בין התימנים והספרדים בירושלים.

(אזרח. — „ירושלים", הפוה"צ, שבט אדר א', תרס"ח).

„התימנים למדו ראשונים לסתת אבנים".

(טון. — „מכתבים מירושלים", הפוה"צ, 7—8, תרס"ח).

„בשנה זו נפרדו התימנים מן הקהלה הספרדית ונעשו קהלה לעצמם".

(אזרח. — „מכתבים מירושלים", הפוה"צ, 10, תרס"ט).

„אספת מחאה התקיימה כאן נגד השפה הגרמנית בטכניקום בחיפה. כשהחלו להתפזר עלה ונאם שלום כהן (תימני) נגד השפה הגרמנית ונגד ההנהלה הגרמנית שב„בצלאל" שפיטרה 80 פועלים בשבוע".

(י. — „ירושלים", הפוה"צ, 5, תרע"ד).

„בירושלים נוסד סניף לאגודת „צעירי המזרח", הרבנים התימנים מתנגדים ומפריעים לכך".

(„ירושלים", הפוה"צ, 33—34, תרע"ד).

„בביה"ס העירוני לבנים לומדים 3 תימנים. בביה"ס העברי לבנות לומדות 8 תימניות".

(בז. — „מחיי ירושלים", הפוה"צ, 15, תרע"ה).

„בבחירות לאספה"נ הראשונה יצאו תימני ירושלים ברשימה מיוחדת והשיגו את המקום השני — 960 קול — 12 ציר".

(„ירושלים", הפוה"צ, 27, תר"פ).

ד. יפו:

„מאה תימנים שהגיעו ליפו מתימן".

(„מאורעות ומעשים", הפוה"צ, 5, תרס"ט).

„עסקני צבור דנים בדבר יסוד שכונה מודרנית לתימנים ולאשכנזים. נבחר ועד ובתוכו תימני".

(„יפו", הפוה"צ, 19, תרע"ב).

„כל הקבוצות לישור החולות של תל־אביב נתאחדו ובחרו בועד, ביניהם תימנים".

(הועד הזמני. — „מכתב למערכת", הפוה"צ, 20, תרע"ג).

„בחודש אדר נכנסו דרך חוף יפו 6 תימנים".

(„יפו", הפוה"צ, 28—29, תרע"ג).

„אגודת „צעירי המזרח" (תימנים) שנוסדה זה עתה ערכה אזכרה להרצל. משמחת העובדא שהתימנים כבר מתחילים לצאת לאויר העולם ולהתעניין בדברים שמחוץ לעולמם הם".

(„יפו", הפוה"צ, 41, תרע"ג).

„אספה כללית ראשונה לאגודת „צעירי המזרח". האגודה מתקדמת. חיכוכים עם פרנסי העדה. קופה הדדית".

(„יפו", הפוה"צ, 43—44, תרע"ג).

„אספה גדולה נקראה מטעם „צעירי המזרח" לשם סידור הענינים בעדה התימנית. נשמעה גם הרצאה על הקונגרס הציוני".

(„יפו", הפוה"צ, 1—2, תרע"ד).

„במשך 4 חדשים סיון־אלול תרע"ג נכנסו תימנים דרך חוף יפו — 16 נפש".

(„יפו", הפוה"צ, 6, תרע"ד).

„אגודת „צעירי המזרח" ערכה נשף פורים שהצטיין בהרבה".

(„יפו", הפוה"צ, 21, תרע"ד).

„מתימן הגיעו ליפו 24 תימנים, רובם מצנעא. מטפלת בהם „צעירי המזרח". מוסרים שאחריהם יבואו עוד 40".

(„יפו", הפוה"צ, 22, תרע"ד).

„11 תלמידות תימניות נמצאות בביה"ס העירוני".

(„יפו", הפוה"צ, 27, תרע"ד).

„מתשרי עד אדר תרע"ד נכנסו לארץ דרך חוף יפו 57 תימנים".

(„יפו", הפוה"צ, 30, תרע"ד).

„צעירי המזרח" ערכו נשף למלאת שנה לקיום האגודה. הח' מדאר מסר דו"ח והזכיר את עזרת הפוה"צ לאגודה. 15 משפחות שהגיעו מתימן נסעו לזכרון ולחדרה".

(„יפו", הפוה"צ, 31, תרע"ד).

„ששים תימנים הגיעו ליפו מצנעא בירת תימן, שונים באֵפים ובצורתם החיצונית מיתר התימנים שהגיעו לארץ עד כה. הם מספרים על דבר המחלוקת של ה„דרדעים" וה„עקשים" בצנעא".

(„יפו", הפוה"צ, 37, תרע"ד).

המלחמה העולמית החלה. מחלקים סיוע לתושבים. „בין התימנים נתחלקו 17 שקי קמח, 452 ככרות לחם ו־300 נפשות".

(„יפו", הפוה"צ, 1—2, תרע"ה).

„מכספי החלוקה ניתן לתימנים 1808.24 פרנק".

(„יפו", הפוה"צ, 6, תרע"ה).

„במסילת הברזל של קלקיליה עובדים 35 תימנים".

(„יפו", הפוה"צ, 14, תרע"ה).

„מהפרודוקטים שהובאו באניה קיבלו חנם מספר 871 תימנים. בהקפה קיבלו 330 נפשות".

(„יפו", הפוה"צ, 18, תרע"ה).

„הועד להקלת המשבר חלק לתימנים 1.100 פרנק".

(„יפו", הפוה"צ, 19—20, תרע"ה).

„בבחירות לועד העיר ליהודי יפו הצביעו 299 תימנים. כולם הצביעו בעד הימין".

(ר. ו. ה. — „על הנצחון", הארץ והעבודה, חוב' 3, אלול תרע"ח).

„בקורת קשה על התימנים ביפו שעזבו את ידידיהם ונצטרפו לרשימות האזרחיות הריאקציוניות".

(י. סוקר. — „בעולמנו", הארץ והעבודה, חוב' ד', אלול, תרע"ח).

לזכר מאורע ה' ניסן תרע"ז (גירוש יפו). „11 עגלות הוקצו בשביל התימנים, בהם הוטענו כליהם וילדיהם וזקניהם, וגם החולים. הגברים והנשים הלכו רגלי מיפו לזכרון יעקב".

(הפוה"צ, ח—ט, תרע"ט).

מראש אל־עין עד סמך (צמח): „במרכבות הרכבת (קרונות): בקרון התימנים יושבים הגברים והילדים בחצי גורן עגולה ובקיפולי רגלים על המחצלאות וקראו תהלים".

(הפוה"צ, חוברת ח—ט, תרע"ט).

„מלאה שנה להסתדרות הפועלים התימנים „אגודת האחדות". האגודה אחות ל„צעירי המזרח", ושתיהן עובדות מתוך הרמוניה".

(„יפו", הפוה"צ 16—17, תר"פ).

„אגודת צעירי המזרח ערכה נשף עם תמונות מחיי התימנים".

(„יפו", הפוה"צ, 24, תר"פ).

ה. רחובות:

„התימנים הראשונים שנשלחו מיפו לעבודה ברחובות".
(„רחובות", הפוה"צ, 7, תרס"ט).

„הפועלים התימנים ברחובות משתכרים רבע מגידי ליום בזמירת הגפנים".
(רחובותי. — „רחובות", הפוה"צ, 9, תרס"ט).

„התימנים עובדים ושבעים רצון, וגם האכרים, ומקבלים עכשיו 8—7 גרוש ליום".
(י. אבן־משה. — „רחובות", הפוה"צ, 14, תרס"ט).

„התימנים אלימנט שונה מיתר עדות המזרח והם מעניינים מאד בסדריהם ובמנהגיהם".
(בן־זאב. — „רחובות", הפוה"צ, 19, תרס"ט).

מצב התימנים במושבה. אספת האכרים בענין זה: „אנחנו צריכים גם לשלוח איש לתימן להביא תימנים".
(י. אבן־משה. — „מכתב מרחובות", הפוה"צ, 3, תר"ע).

„יריות והתנפלות ערבים על שומרים תימנים כנקמה על שהתימנים ברחובות תפסו את מקומותיהם בעבודה ובשמירה".
(י. — „רחובות", הפוה"צ, 19, תר"ע).

„התרבות התימנים במושבה על חשבון הפועלים האשכנזים, והצלחתם בעבודה יותר מעדות מזרח אחרות".
(י. אבן־משה. — „רחובות", הפוה"צ, 20—21, תר"ע).

„תימני נמצא הרוג בדרך לעקרון".
(ב"י. — „מכתב מרחובות", הפוה"צ, 1—2, תרע"א).

„התימנים בעבודה ובשיכון".
(ב"י — „מכתב מרחובות", הפוה"צ, 5—6, תרע"א).

„באספת פועלים נבחר ועד, ביניהם תימני".
(„רחובות", הפוה"צ, 4, תרע"ג).

„פקידות מנוחה ונחלה הבטיחה עבודה קבועה לתימנים, גם הוסיפה על שכרם".
(„רחובות", הפוה"צ, 7, תרע"ג).

„שתי נערות תימניות הרעילו את עצמן וניצולו. הסבה — לחץ הוריהן. תימני עזב את הארץ על שאחד האכרים הכהו והעליבהו כשהלה בקש את שכרו מהאכר".
(אבן. — „מכתב מרחובות", הפוה"צ, 12—13, תרע"ג).

„אדמה נתחלקה בין התימנים, דונם אחד למשפחה, האדמה נקנתה על ידי המשרד הארצישראלי".
(„רחובות", הפוה"צ, 12—13, תרע"ג).

„האכר יונתן מקוב מצא 3 תימניות מלקטות ברשותו עצים יבשים להסקה. צוה לערבים לתפסם ולקשור את שלשתן לזנב חמורו. הערבים

עשו כן ובמשך כל הדרך עד המושבה שמרו עליהן והאיצו בהן כשמקוב רוכב על חמורו. ועד המושבה קנסו בנפוליון אחד. הפועלים קראו לאספה המונית בהשתתפות ש. יבנאלי וי. שפרינצק. באספה מחו על המקרה ודברו על ארגון התימנים".

(פוע5. — „רחובות", הפוה"צ, 15, תרע"ג).

„באספת תימנים בהשתתפותו של יבנאלי נגמרו החוזים על האדמה שחולקה ביניהם. הוחלט שהבנין כולו יבנה בעבודה עברית".

(פוע5. — „רחובות, הפוה"צ, 22, תרע"ג).

„ועד הפועלים טפל בענין מקוב, הונח יסוד באספה כללית לסדור ועדה משותפת מאשכנזים ותימנים".

(פוע5. — „רחובות, הפוה"צ, 23, תרע"ג).

„בקורת קשה על חוסר שיתוף תימנים במושב העובדים החדש בנגוד לסעיף מפורש שנתקבל באספה הכללית של הפועלים המחייב את הפועלים לשתף תימנים במושבי העובדים".

(קבוצת פוע5ים—רחובות. — „הפ5כה 5מעשה, הפוה"צ, 25, תרע"ג).

„תימנים אחדים החלו לבנות בתים בעבודה עברית על מגרשיהם".

(„רחובות", הפוה"צ, 25, תרע"ג).

„עוד לענין מקוב. התפעלות מבתי התימנים שנבנו בעבודה עצמית בעיקר, יש גם גנות מסביב לבתים".

(אורח. — „מכתב מרחובות", הפוה"צ, 26 תרע"ג).

„7 ילדים תימנים מבקרים בגן הילדים. יש הפרעה מצד ההורים. ילדים תימנים מבקרים ב„חדר"".

(פוע5. — „רחובות", הפוה"צ, 26, תרע"ג).

„מספר הפועלים החקלאים — אשכנזים 40, תימנים 70".

(„רחובות", הפוה"צ, 27, תרע"ג).

„פועלות תימניות עובדות בפרדסי המושבה".

(„רחובות", הפוה"צ, 37, תרע"ג).

„מצבם של התימנים ברחובות רע. כתוצאה מכך החלו אחדים מהם לעזוב את רחובות".

(צדדי. — „מכתב מרחובות", הפוה"צ 1—2, תרע"ד).

„15 בתים בונים התימנים. אין שום קשר הדדי בינם לבין הפועלים שבמושבה, ואינם יודעים כלום על המתרחש בעולם היהודי".

(צ. — „רחובות", הפוה"צ, 11, תרע"ד).

„הצירים מסרו דו"ח מועידת פועלי יהודה באספה, בה השתתפו תימנים ואשכנזים".

(„רחובות", הפוה"צ, 14, תרע"ד).

„50 תימנים עובדים השבוע ברחובות".

(„רחובות", הפוה"צ, 26, תרע"ד).

„השבוע עבדו 80 תימנים. שכרם 8—10 ליום והאשכנזים 9—12".

(„רחובות", הפוה"צ, 28—29, תרע"ד).

„מז' עד י"ג אייר עבדו 75 תימנים במושבה".
(„רחובות", הפוה"צ, 31, תרע"ד).

„למצב הפועלים האשכנזים: מספרים בהשואה יחסית בין הפועלים התימנים והאשכנזים".
(ב. ת. — „מכתב מרחובות", הפוה"צ, 35, תרע"ד).

„עובדים 70 תימנים ו־90 אשכנזים. השכר: 14—9 גרוש ליום לאשכנזים, לתימנים 10—8. באגודת „המכבי" דנים על סדור ההתעמלות בין התימנים".
(„רחובות", הפוה"צ, 37, תרע"ד).

„מצב התימנים, עבודתם, כלכלתם, שיכונם (עם טבלאות), היחס מצד הסביבה אליהם וכו'".
(ב. ת. — „מכתב מרחובות", הפוה"צ, 39—40, תרע"ד).

„לרגלי עונת קטיף השקדים ובציר הענבים עובדים 100 תימנים במושבה".
(„רחובות", הפוה"צ, 39—40, תרע"ד).

„הלקט אחרי הבציר ניתן לתימנים. מצב התימנים טוב במשבר הזה מפני שאגרו להם בימי טובה והם עובדים. האשכנזים לוים מהם כסף".
(ב. ת. — „מכתבים מרחובות", הפוה"צ, 1—2, תרע"ח).

„מצב התימנים ברחובות. אוכלים רק דורה ומתפרנסים בצמצום וקובלים על מצבם".
(צ. ס—קי. — „מכתב מרחובות", „הארץ והעבודה", חוב' ד', א15 תרע"ח).

„מתקנים בתי התימנים. מסדרים גן ילדים. „הפועל הצעיר" חידש את אגודת „פרחי ציון" של התימנים המונה ששים חבר".
(ש. — „מרחובות", הפוה"צ, חוב' ז', תרע"ט).

„התימנים שבים לעבודה ולסדור עניניהם. תקון צריפים. חסרים להם מוסדות, חינוך, תפלה, רפואה וכו'. „המזרחי" מנהל תעמולה אצל הזקנים. קרע ומחלוקת בין הזקנים לבין הצעירים „פרחי ציון". אספות וריב".
(צ. ס—קי. — „התימנים ברחובות", הפוה"צ, ט"ז—ט"ז, תרע"ט).

„מספר התימנים שעבדו הקיץ מגיע ל־80 מלבד נשיהם וילדיהם. נקנה צריף גדול למטרת בית צבורי לתימנים. כרית הבאר עוכבה מחוסר תקציב".
(„רחובות", הפוה"צ, 29—30, א15 תרע"ט).

ל־70 מגיע מספר התימנים העובדים בחקלאות".
(„רחובות", הפוה"צ, 16—17, שבט תר"פ).

ו. ראשון־לציון

מראשון לציון כותבים לנו: „אכרי ראל"צ דרשו ע"י לשכת המודיעין עשר משפחות תימניות למען החליפם בעובדים הזרים. הם מבטיחים דירה ולמוד וכו'".
(הפוה"צ, 10, תרס"ט).

„באו לראשל"צ 13 משפחות תימנים, שנשלחו ע"י מרכז הפוה"צ. מצבם על אף ההבטחות".
(ב. א. — „ראשון־לציון", הפוה"צ, 3, תר"ע).

„נבנו בתי עץ לתימנים בין עצי האקליפטוס. חלשים בעבודה".
(המביט. — „ראשון־לציון", הפוה"צ, 7, תר"ע).

„עוד 9 משפחות הגיעו, כולם עובדים אך מחוסרי דירות".
(„ראשון־לציון", הפוה"צ, 16, תרע"א).

„התימנים כובשי העבודה ביקב ונשותיהם כבשו את השרות בבתים".
(י. ר. — „רשימות", הפוה"צ, 19, תרע"א).

„מושב פועלים חדש יבנה, ויכוח בין הפועלים אם לתת גם לתימנים אדמה. הוחלט: להקצות להם 60 דונם — לעשרים משפחות תימניות — בדבר יחס האכרים, לתימנים, הצעה לשכן אותם ולהטפל בהם".
(א. ח. צ. — „ראשון לציון", הפוה"צ, 11, תרע"ב).

„חגיגת יסוד מושב פועלים חדש: „נחלת יהודה", התימנים בחגיגה כאבלים בין חתנים על שקיפחו אותם ונתנו להם רק 2 דונם למשפחה ולאשכנזים ניתן 7 דונם למשפחה".
(„ראשון־לציון", הפוה"צ, 16—17, תרע"ג).

„בקרב התימנים שוררת התמרמרות על שהקציבו להם רק 2 דונם לכל אחד ב„נחלת יהודה".
(ראשוני. — „ראשון־לציון", הפוה"צ, 19, תרע"ג).

„הרבה תימנים בראשון בטלים מעבודה, והעבודה ניתנת לנכרים. לא הצליח הנסיון להכניס לעבודת היבלית בבית דגון תימנים".
(א. ר. — „מכתב מראשון לציון", הפוה"צ, 24, תרע"ג).

„פועלי היקב התימנים מתמרמרים על משכורתם הזעומה, ועל ההבטחות שאינן מתקיימות".
(פועל ביקב. — „מכתב גלוי", הפוה"צ, 25, תרע"ג).

„מספר הפועלים החקלאים — 6 אשכנזים ו־16 תימנים".
(„ראשון לציון", הפוה"צ, 27, תרע"ג).

„התימנים חומר רצוי לעבודה. אדמה בנחלת יהודה נחלקה ל־30 משפחות, 2 דונם למשפחה, ויתרם מתגוררים בצריפים".
(חבר. — „ראשון לציון", הפוה"צ, 36, תרע"ד).

„יותר ממאה תימנים בעלי זכות בחירה, מן הדין שייבחרו 2 תימנים".
(א. ת. — „ראשון לציון", הפוה"צ, חוב' ט', תרע"ט).

„40 תימנים עובדים בחקלאות נמצאים בראשון".
(„ראשון לציון", הפוה"צ, 29—30, תרע"ט).

„קבוצת תימניות לומדות עברית בשיעורי הערב שנוסדו על ידי המורים".
(„ראשון לציון", הפוה"צ, 16—17, תר"פ).

„בועד המושבה החדש בן 7 החברים יש תימני אחד".
(„ראשון לציון", הפוה"צ, 21—22, תר"פ).

ז. פתח־תקוה:

„המצב בעבודה העברית הוטב. התימנים חודרים לעבודה, אך עדיין זרים הם בסביבה".

(ז. — „מכתב מפתח־תקוה", הפוה"צ, 7, תרע"ג).

„במשך 3 שעות הרצה ש. יבנאלי בפני פועלים על חיי היהודים בתימן".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 7, תרע"ג).

„18 בתים בונה המשרד הארצישראלי לתימנים. אומרים ללמד את התימנים את קליעת המחצלאות".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 11, תרע"ג).

ש. יבנאלי קורא לפועלי פתח־תקוה להתענין בתימנים. בפעם הראשונה התקימה אספה של פועלים תימנים ואשכנזים יחד".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 14, תרע"ג).

„התימנים בחרו בועד ובחברים שישבו כל ערב בלשכת העבודה יחד עם האשכנזים. על דבר זה פרסמו התימנים במושבה מודעה: „הפועל הצעיר" פתח שיעורים לתימנים".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 16—17, תרע"ג).

רשימה על המושב החדש של התימנים ליד פתח־תקוה „מחנה יהודה".

(שכן — „מחנה יהודה", הפוה"צ, 24, תרע"ג).

„ועד המושבה הקציב 200 פרנק לחלקם בין התימנים לצרכי חג הפסח".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 27, תרע"ג).

„הוחל בקדיחת הבאר".

(„מחנה־יהודה", הפוה"צ, 27, תרע"ג).

„התקיימה אספה משותפת של תימנים ואשכנזים. באספה הובלט הפירוד בין אנשי חידאן ובין אנשי צנעא. נבחרו שנים משתי הכתות לועד".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 30, תרע"ג).

„מחוסר טיפול ומתנאי חיים רעים חולים ומתים התימנים באופן מבהיל. בקיץ אחד מתו 40—30, המשרד הא"י נתבע לטפל".

(פתח־תקותי. — „פתח־תקוה", הפוה"צ, 31, תרע"ג).

„מעין „מקרה מקוב". המשגיח חיים קוסובסקי הכה קשה את התימניה שליקטה זרדין. המוכה נמצאת במצב מסוכן. המעשה עשה רושם קשה על התימנים ועל נאורי המושבה".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 33—34, תרע"ג).

„בעקב סכסוכים פנימיים בין הפועלים התקימה אספה כללית, פועלי ציון הביאו ילדים תימנים לאסיפה כדי להשיג רוב בעזרתם".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 38—39, תרע"ג).

„התימנים מתקדמים. בונים בתים ומשתרשים במושבה".

(יעבץ. — „מכתב מפתח־תקוה", הפוה"צ, 8—9, תרע"ר).

„3 תימנים עסוקים בשמירה".

(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 8—9, תרע"ר).

„הרבה תימנים ב„מחנה יהודה" חולים במחלת השנית".
(„פתח־תקוה", הפוה"צ, 35, תרע"ד).

„מספר התימנים בפתח תקוה מגיע ל־300".
(ארעי. — „פתח־תקוה", הפוה"צ, 3, תרע"ה).

„מצב התימנים בכל רע. בטלים. והפרוטה אזלה כבר מכיסם".
(א. י. — „פתח־תקוה", הפוה"צ, 12—13, תרע"ה).

ח. בן־שמן:

„בלוד נפתחה מחלקה של „בצלאל" לעשר משפחות תימניות ואשכנזיות, למנהל מנו עליהם את בן־אהרן והוא הציק להם ועינה אותם מאד, ואסר עליהם לבוא בדברים עם יתר הפועלים „הגויים" שבחוה. הפועלים מתמרמרים מאד על התנהגותו של בן־אהרן".
(ש. נ. — „לוד", הפוה"צ, 11, תרע"א).

„לתימנים שברחובות הוצע ללכת (בקיץ שעבר) לבן־שמן ולעבוד בשכר יותר גבוה מזה שקבלו ברחובות. הם הלכו. ובמקומם באו נכרים. ובתום העבודה בבן־שמן, חזרו, אך לא נתקבלו לעבודה".
(חד מחבריא. — „עבודה סיזיפית", הפוה"צ, 5, תרע"ב).

„במושבה „בצלאל" הוטבו היחסים בין התימנים והמנהל, כולם עוב־דים חדשיים; לא קדחו. ויש להם כבר בית כנסת ומקוה".
(א. ד. — „בן־שמן", הפוה"צ, 8, תרע"ב).

„סמוך לחוה נמצא מושב קטן של תימנים, עובדים בבי"ח „בצלאל".
(בן־שמני. — „חות בן־שמן", הפוה"צ, 19—20, תרע"ב).

„רק שני תימנים נשארו בחוה".
(בן־שמני. — „בן־שמן", הפוה"צ, 9, תרע"ג).

„עובדים בחוה 9 תימנים ו־3 תימניות".
(„בן־שמן", הפוה"צ, 30, תרע"ג).

„נפתחה שוב מחלקת „בצלאל" והתימנים שבו לעבודתם. 6 ילדים תימנים בביה"ס".
(„בן־שמן", הפוה"צ, 33—34, תרע"ג).

„השבוע עבדו כ־50 פועל. חלק קטן מהם תימנים".
(„בן־שמן", הפוה"צ, 38—39, תרע"ג).

„4 תימנים נמצאים בעבודה".
(„בן־שמן", הפוה"צ, 5, תרע"ד).

„נסגרה מחלקת „בצלאל" לעבודות כסף שעבדו בה והתפרנסו ממנה 8 משפחות תימניות".
(„בן־שמן", הפוה"צ, 16—17, תרע"ד).

ט. באר יעקב

„4 משפחות תימניות מתגוללות מחוסר דירה. בתיהם לא נגמר בנינם עדיין".
(„באר־יעקב", הפוה"צ, 10, תרע"ג).

„ריב ומכות בין התימנים לבין אכרים, כעונש על כך הפסיקו האכרים

מלהעביד תימנים. תיווך והקמת ועד משותף לטיפול בגורמי הריב ולתיקון המצב".

("בארי־יעקב", הפוה"צ, 11, תרע"ג).

„9 פועלים אשכנזים, 22 תימנים, רובם מראשון לציון".

("בארי־יעקב", הפוה"צ, 27, תרע"ג).

„6—9 תימנים עובדים, שכרם פחות מהאשכנזים".

("בארי־יעקב", הפוה"צ, 28—29, 35, תרע"ד).

י. נקודות שונות ביהודה ובשרון:

א) נס־ציונה

„7 משפחות תימנים נמצאות במושבה, שנים מהם שומרים. נבנו עבורם 5 בתים קטנים".

("נס־ציונה", הפוה"צ, 7, תרע"ג).

„10 תימנים עבדו השבוע במושבה".

("נס־ציונה", הפוה"צ, 26, תרע"ד).

ב) גדרה

„12 תימנים עובדים בקבלנות בתלישת הכרשינים במושבה".

(בן־דוד. — „גדרה", הפוה"צ, 14, תרס"ט).

„במושבה נמצאות 6 משפחות תימנים, כולם עובדים".

(גדרתי. — „גדרה", הפוה"צ, 36, תרע"ד).

ג) חולדה

„בחולדה עובדים: 24 אשכנזים, 6 תימנים".

("חולדה", הפוה"צ, 27, תרע"ג).

ד) כפר־סבא

„3 שומרים תימנים התפטרו. אחד נשאר".

("כפר־סבא", הפוה"צ, 27, תרע"ג).

„במושבה עובדים 6 תימנים".

("כפר־סבא", הפוה"צ, 31, תרע"ד).

„ארבעה תימנים בעבודה ובשמירה".

("כפר־סבא", הפוה"צ, 35, תרע"ד).

„השבוע עובדים בכפר־סבא 8 תימנים".

("כפר־סבא", הפוה"צ, 5, תרע"ה).

ה) עין־חי

„קבוצה התחילה לחרוש את אדמת התימנים שנועדה להם".

("עין־חי", הפוה"צ, 35, תרע"ד).

יא. בשומרון:

א) חדרה

„66 נפשות תימנים באו לחדרה — גרים בחנם אצל האכרים, עובדים, התקיימה חתונה, שמחה וששון, יריות ורקודים. היחס של המושבה אליהם טוב".

(דון־יחיא. — „חדרה", הפוה"צ, 11, תרע"ב).

„התימנים ממלאים את מקומם של הערבים בעבודה. במושבה נמצאות 50—40 משפחות. חוסר דירה, מחלות, ילדיהם מתים".
(תושב. — „חדרה", הפוה"צ, 21, תרע"ב).

„בכ"ט תמוז היתה אספת תימנים בהשתתפות אחד מעסקני הפועלים. באספה דרשו תיקונים והטבת מצבם".
(א. ב. — „חדרה", הפוה"צ, 22—23, תרע"ב).

„מתחילים בהנחת יסודות לבנין בתים לתימנים".
(„חדרה", הפוה"צ, 5—6, תרע"ג).

„פועלים משתדלים ללמד את צעירי התימנים פלחה ועגלונות".
(„חדרה", הפוה"צ, 7, תרע"ג).

„נבחר ועד פועלים המורכב מ־5 אשכנזים ושני תימנים".
(„חדרה", הפוה"צ, 18, תרע"ג).

„רופא המושבה אינו רצוי לתושביה. רשלן הוא, בגלל רשלנותו מתה אשתו של אחד התימנים שלא טיפל בה במשך 9 ימים".
(ז. — „חדרה", הפוה"צ, 21, תרע"ג).

„ששים פועלים תימנים נמצאים במושבה, 3 מהם שומרים, מצבם רע. הכריזו לבדם שביתה אצל „אגודת נטעים". השביתה נכשלה. בביה"ס 4 תימנים, בגן — 8".
(„חדרה", הפוה"צ, 32, תרע"ג).

„האכר בן־יהודה הכה את השומר התימני על שהלה עכב את הערבי „שלו" מלהכנס אל הפרדס. התימני דרש אותו למשפט".
(„חדרה", הפוה"צ, 35, תרע"ג).

„רשימה על מצב התימנים הקשה: מנוצלים. הכריזו שביתה אצל „אגודת נטעים" ללא הצלחה. ועד המושבה משתדל להפרידם מהפועלים. הם מוכים בידי האכרים. גם מצב בריאותם רע".
(פרוז. — „חדרה", הפוה"צ, 37, תרע"ג).

„כ־20 תימניות עובדות בחקלאות, משכורתן זעומה".
(פועל. — „חדרה", הפוה"צ, 26, תרע"ד).

„בסוף אייר הגיע מספר העובדים התימנים ל־40 ו־10 תימניות. שכרם פחות מהאשכנזים. יחס „אגודת נטעים" אליהם רע. 15 משפחות התימנים החדשים נתקבלו ע"י התימנים בשמחה וביריות. העולים ישנים ברחוב. אשה ילדה ברחוב. ב„נחליאל" יש 20 בתים".
(בודר. — „חדרה", הפוה"צ, 33—34, תרע"ד).

„מהנדס המשרד הארצישראלי וחבר ועד פועלי יהודה ביקרו ב„נחליאל" והתעניינו במצב התימנים ובתנאי חייהם".
(„חדרה", הפוה"צ, 35, תרע"ד).

ב) זכרון־יעקב

„138 תימנים הגיעו לזכרון. רובם עובדים. גרים בחצרות. היחס אליהם לא רע".
(זכרוני. — „זכרון־יעקב", הפוה"צ, 21, תרע"ב).

„במושבה 130 נפש. לא כולם עובדים. מצבם לא ביותר טוב".
(„זכרון־יעקב", הפוה"צ, 10, תרע"ג).

„9 תימנים נכנסו כחברים לאגודת „המכבי".
(„זכרון־יעקב", הפוה"צ, 14, תרע"ג).

„כל התימנים והתימניות עסוקים בלקיטת שקדים".
(„זכרון־יעקב", הפוה"צ, 41, תרע"ג).

„במושבות השומרון נמצאים עכשיו כ־100 פועלים תימנים".
(ד. ס. — „בשומרון", הפוה"צ, 14, תרע"ה).

„מכתב על מצב התימנים במושבות השומרון".
(ד. ז. — „משומרון", הפוה"צ, 1, תרע"ט).

יב. בגליל ובעמק יזרעאל:

„למלחמיה נשלחו תימנים מירושלים לעבודה, חלק נשאר וחלק עזבו".
(גליל. — „מכתב ממלחמיה", הפוה"צ, 23, תר"ע).

„60 נפש תימנים עולים שירדו בחיפה הגיעו לדגניה. מחות כנרת באו לקחת חלק מהם לעבודה, כ־40 מהם מסוגלים לעבודה. שמועה אומרת כי גליקמן יבנה להם בתים ואולי יקבלם לעבודה".
(פועל. — „דגניה", הפוה"צ, 11, תרע"ב).

„באייר הגיע מספר התימנים העובדים בגליל ל־45".
(„דגניה", הפוה"צ, 38—39, תרע"ג).

מכתב מכנרת: „מצב רוחם ועבודתם, קריאת המגלה בדמעות, רוב התימנים שהיו בדגניה עברו למג'דל לעבוד אצל גליקמן. פתיחת חנות בשביל צרכיהם".
(אני. — „התימנים בגליל", הפוה"צ, 13, תרע"ב).

„ויכוח על התימנים בועידה. נבחרה ועדה שתפקידה לטפל בתימנים".
(גליל. — „מועידת פועלים בגליל", הפוה"צ, 16, תרע"ב).

מגדל: „פקיד האחוזה דרש מהתימנים לעבוד גם ביום ו' אחרי־הצהרים. כולם סרבו. ולבסוף עזבו את מגדל ואת הבתים אשר נבנו עבורם".
(„מגדל", הפוה"צ, 7, תרע"ג).

„על אודות עזיבת התימנים את מגדל".
(חבר. — „מהגליל", הפוה"צ, 8, תרע"ג).

סקירה לקץ שלש שנות המלחמה: „למעלה מ־8 משפחות תימנים עם ילדיהם והוריהם נספו מרעב וממחלות".
(יוסי הגלילי. — „מהגליל התחתון", „הארץ והעבודה", חוב' א, ב, ניסן תרע"ח).

„התימנים שבכנרת אשר עד כה גרו בבית המוטור נכנסו לחמשת הבתים החדשים שנבנו בשבילם".
(י. — „בגליל", הפוה"צ, 15, תרע"ה).

„בספנה בונים כמה בתים בשביל תימנים".
(גלילי — „מכתב מהגליל התחתון", הפוה"צ, 3, תרע"ד).

„על התימנים שהגיעו לגליל וטולטלו אח"כ ממושבה למושבה".
(„מהגליל", הפוה"צ, 11, תרע"ג).

„13 משפחות תימנים גרים במושבה. התחילו לבנות 5 בתים עבורם, השאר גרים ברפתות האכרים".
(„יבנאל", הפוה"צ, 16—17, 20, תרע"ג).

„מספר תימנים עובדים. במידה רבה ממלאים את מקום הערבים".
(„יבנאל", הפוה"צ, 37, תרע"ג).

מר צ. מימה (יבנאל) כותב לועדת התימנים: „על מצב התימנים במושבה שהוטב במקצת ועל מלאת שנה לקבוצת התימנים משרעב שהתישבה ועל 6 הבתים הראשונים שנבנו".
(„מכתב מימה", הפוה"צ, 40, תרע"ג).

„בשבעים נפש נכנסו התימנים ליבנאל ועכשיו מספרם 35, הגורם לכך חוסר עבודה ויחס רע מצד האכרים. ראש הועד השליך תימנים עם טפם ונשיהם מאחת האורות הצבוריות בערב שבת עם חשכה על ידי שליחו אחמד. הופסקה להם העזרה המדיצינית. התמותה אצלם רבה ולעומת זאת המושבה מלאה פועלים נכרים".
(ש.—ז. — „יבנאל", הפוה"צ, 1—2, תר"פ).

„האשמה על המשרד הא"י על שלא בנה בתים לתימנים במרחביה, כדי שיוכלו לשמש תריס בפני העבודה הזרה".
(נ"ס. — „מרחביה", הפוה"צ, 5, תרע"ד).

יג. במוסדות ובהסתדרויות:

„אפשרות העברת התימנים מירושלים לכבוש עבודה במושבות".
(פרטי כ' אספת הצירים, חג השבועות תרס"ח, הפוה"צ, 10—11, תרס"ח).

„בישיבת המרכז האחרונה הוחלט: ו ד) לחייב את החברים שיבואו בעזר רוחני לתימנים הרוצים להתישב במושבות".
(„במפ'נה", הפוה"צ, 9, תרס"ט).

„מהמושבות: דגניה, חדרה, זכרון יעקב, ומהגליל התחתון פנו ללשכת הפעולה הכללית ביפו להמציא להם פועלים תימנים".
(„מאורעות ומעשים", הפוה"צ, 11, תרס"ט).

פרטי כל האספה הכללית החמישית של הסתדרות הפוה"צ בחוה"מ סוכות תר"ע. „בחרף באו 80 תימנים, ובחדש האחרון עוד מאה. דורשים תימנים לימה (יבנאל) ולחדרה".
(הפוה"צ, 1, תר"ע).

מהחלטות האספה הכללית החמישית (ט"ז—י"ט תשרי) של הפוה"צ: החלטה לטפל בהגירת התימנים וכו'.
(הפוה"צ, 1, תר"ע).

תמצית הוכוחים של אספתנו השנתית (לשאלת מצב העבודה). „ויכוח על התימנים בעבודה במושבות".
(הפוה"צ, 1—2, תרע"א).

החלטות הועידה ה־11 של הס' הפוה"צ בחה"מ פסח: דיון בשאלת התימנים והעבודה העברית במושבות: 8 החלטות בענין התימנים. „הועידה

מביטה על עלית התימנים כעל חלק מקבוץ גלויות, וחושבת אותם לחברים רצויים מאד, התימנים אינם מתחרים עם האשכנזים אלא כובשי עבודה וכו'".
(הפוה"צ, 14—15, תרע"ב).

„בקרוב יבנו 12 בתים לתימנים בפתח־תקוה. יש צורך לדאוג לשיכון התימנים במושבות בכלל".
(לשכת הקה"ק. — „העבודה הישובית בארץ־ישראל". הפוה"צ 19—20, תמוז, תרע"ב).

„בשנה האחרונה נכנסו לארץ כ־1000 נפש תימנים. ויכוח על התימנים והעבודה העברית במפלגה".
(„במפלגה", הפוה"צ, 10, תרע"ג).

„באספת מועצת הסתדרות „הפועל הצעיר" הוחלט על יסוד במה ספרותית עממית להמונים בכלל ולתימנים בפרט".
(„במפלגה", הפוה"צ, 11, תרע"ג).

תקנות והחלטות של קופ"ח: „הוחלט על הצורך לעזור בטיפול בבריאות התימנים".
(הפוה"צ, 35, תרע"ג).

„הועד הזמני לעניני התימנים התישב והחליט כמה החלטות בעניני העזרה הסוציאלית לתימנים בישוב וכו'".
(יפו, הפוה"צ, 37, תרע"ג).

החלטות הועידה הד' של פועלי יהודה: „על ועדי הפועלים להחדיר תימנים לכל המקצועות ולהשתדל בדבר הרמת שכרם".
(הפוה"צ, 12, תרע"ד).

„הנסיון הוכיח שהתימנים אינם כובשי העבודה האמיתיים. הפועלים רואים אותם שוי זכויות וחובות".
(נ. טברסקי. — „הועידה הרביעית", הפוה"צ, 13, תרע"ד).

בויכוחים הובעה בקורת על המרכז שאינו מטפל בתימנים. בנוגע לשויון וכו', ב. כצנלסון עונה ומגין על המרכז, שאינו אשם בענין „נחלת יהודה". איזקוביץ מוסר על עזרת קופ"ח לתימנים. טביב ציר התימנים מראשון מתאונן על מצב התימנים ועל אי יכלתם לשלם מס קופ"ח. הציר התימני מרחובות מתאונן אף הוא. ב. כצנלסון עונה למתאוננים.
(—ו. — „מועידת פועלי יהודה החקלאים". הפוה"צ, 13, תרע"ד).

„טביב מציע שידברו רק בשפה העברית. מחוסר זמן הסירו את הסעיף המיוחד שצריך היה לעמוד לדיון בשאלת התימנים".
(—ו. — „מועידת פועלי יהודה"). הפוה"צ, 14, תרע"ד).

„המזכיר מוסר במכתב חוזר שנודע לו שעניני התימנים במושבות יהיחס אליהם הוטבו".
(„במפלגה", הפוה"צ, 20, תרע"ד).

„מסיבת איחור לא נקראה ההרצאה של ד"ר מוסקוביץ מרחובות על התימנים באסיפת האגודה המדיצינית. לאחר הפסקה גדולה מתאספת הועדה

לעניני התימנים ודנה בענינים שונים. הוחלט על שכון מיד במושבות".
(יפו, הפוה"צ, 26, תרע"ד).

„הועדה לעניני התימנים התישבה ודנה על כמה ענינים הנוגעים לתימנים".
(„יפו", הפוה"צ, 36, תרע"ד).

באספה המכוננת השניה של ב"כ הישוב בשטח הנכבש: „מספר צירים תימנים משתתפים באספה".
(—ז. — „הארץ והעבודה", חוב' ד', אלול תרע"ח).

„ברשימת „הפועל הצעיר" (רשימה סימן ה') לבחירות לאספת הנבחרים הראשונה נמצאים 4 מועמדים מטעם „צעירי המזרח": זכריהו גלוסקא, שמעון מורחי, חיים קהלאני, עזרא כהן".
(הפוה"צ, 26, ניסן תר"פ, (הוצאה מיוחדת).

במכתב מכחיש קהלאני בשם „צעירי המזרח" את הדבה כאילו שהם פורקי עול הדת והמסורת. התחברותם עם „הפועל הצעיר" היא לשם השכלה, עבודה, ובנין הארץ.
(וויטא קהלאני. — „מכתבים למערכת", הפוה"צ, 27, תר"פ).

„ועדת הבחירות המרכזית לאספה"נ אישרה את הצירים, ביניהם תימנים מטעם אחדות העבודה: בדיחי ח., טביב א., כהן שלום, נדף דוד, סעדיה בן עובדיה, עוזרי שלום. מטעם צעירי ישראל: א. מזרחי, אלשיך ר., כהן יהודה, כהן יעקב, ש. עוזרי א. מטעם „הפועל הצעיר" ו„צעירי המזרח": גלוסקא י[חיא], מדר שלמה. מטעם „התאחדות התימנים": יפת בן יעקב".
(הפוה"צ, 31—32, תר"פ).

יד. למצב היהודים בתימן:

„משלחת חברת כי"ח בתימן (מכתבי יו"ט צמח מצנעא)".
(הפוה"צ, 23, תר"ע).

„משלחת חברת כי"ח בתימן (מכתבי יו"ט צמח מצנעא)".
(הפוה"צ, 24, תר"ע).

יהודי תימן: „תוכן מחברתו של מר צמח עם הערות והארות מאת ש. יבנאלי".
(ש. יבנאלי. — הפוה"צ, 20, 21, 22, תרע"א).

„התימנים בקהיר".
(א. גרין. — הפוה"צ, 9, תרע"ג).

ממכתב פרטי מתימן: „אלסייד אלאדריסי מעורר מרד נגד האמאם. כעשרים בעלי בתים רוצים לנסוע לארץ־ישראל".
(הרב יחיא יצחק. — הפוה"צ, 14, תרע"ג).

חלק שלישי: רשמי-מסע וספרות

ש. יבנאלי

ב ת י מ ן...

(רשימות)

בשנות תרע"א—תרע"ב בקרתי בארצות תימן כשליח מטעם המשרד הארצישראלי, שבראשו עמד אז הד"ר א. רופין, כדי למסור ליהודי תימן על המצב בארץ ועל האפשרויות לעלות לארץ ולעבוד בה כפועלים במושבות. קטעים מרשימותי מנסיעה זו נדפסו ב„הפועל־הצעיר" תרע"ב ובמוסף לילדים כ"ז כסלו תרצ"ד. הקטעים ההם ניתנים בזה מחדש בתוספת הפרקים האחרונים המודפסים בזה בפעם הראשונה.

הרשימות האלה נכתבו בעדן בתשרי־חשון תרע"ב.

חוביש.

אנשי חוביש רובם מגושמים. מהם נפחים, סנדלרים, צאיג'ים (פרוש — צורפי כסף), אורגים, סוחרים. להרבה מהם יש פרות. הם יושבים בבתיהם בתור חוכרים ומשלמים שכר דירה ריאל* או שנים לשנה ל„הזל", היינו להערבי העשיר בעל הקרקע והבתים. וכן המס לממשלה הוא בערך זה.

מתעז עד ד' ספ'אל דרך ישרה. כל האדמה נעבדת. עכשיו חורשים. על יד די־ספאל עובר נהר קטן. על גדותיו חורשת עצים. האדמה סביבו זרועה חטה ושעורה. יש תבואה מתבשלת ויש קצורה. מענין לראות את הקקטוס בדמות עצים גבוהים בעלי גזע מרובע ועב, שממנו משתרגים ענפים עבים מרובעים. פרוטוטיפ המנורה שבתורה. מדי־ספאל לחוביש עולים להר קשה, ומאחוריו — בכל חבל הארץ אין הקקטוס נפגש. בסביבות חוביש נחרשת האדמה כעת (סוף שבט), למען לזרוע עליה דורה בקיץ. יש מקומות

* הריאל הוא מטבעת כסף אוסטרית משנת 1760 המתהלכת בתימן עד היום הזה. כשאפסו המטבעות העתיקות באמת, התחילו מתיכים מטבעות ברמות העתיקות ואפילו עם פרט השנה העתיקה. חברות גדולות באוסטריה עוסקות במסחר זה וגדולי הסוחרים בעדן, חודידה ויתר ערי החוף של תימן וערב מספיקים לארץ את המטבעות האלה בריוח לא מעט. ערך הריאל 2.40 פרנק.

אשר הערבים מורידים את העפר העליון מן השדה אל גבולותיו על ידי קרש, אשר שני שורים סוחבים אותו. האיש עומד על הקרש ונאחז בזנבות השורים, והקרש גורר את האדמה, למען לבנות דיק לשדה לשמור בעד מי הגשמים, שישארו בשדה וישקו אותו היטב היטב. ויש אשר ערבים עומדים בשדה ומכתתים רגבי העפר של החרישה הראשונה בבולי עץ עבים התקועים על ידית ארוכה. כל האדמה נעבדת. הטררסות הן על כל צעד וצעד. מרחוק נראים כל ההרים כעין סולמות.

המחרשה היא חציה ברזל וחציה עץ. והשורים הנם בעלי חטוטרת על ערפם. חורשים תלם ומאכילים אותם חבילת קני־דורה, שוב חורשים תלם ושוב מאכילים, וכן תמיד. (לא בכל המקומות). מחיר זוג שורים בינונים הוא 15—20 ריאל. וכן הוא מחיר האשה.

חוביש — זה חבל ארץ המלא כפרים קטנים, שבכל אחד מהם יהודים, מאחד עד 10 בתים. היחסים בין היהודים והגוים הם קרובים מאד מאד.

ד׳י ספ׳אל.

עיר ערבית גדולה ויפה. בתיה בעלי שתים ושלוש קומות בנויים אבן, ומסוידים מבפנים ומבחוץ לפעמים. אין טחים פה את הבתים מבחוץ בטיח, אלא מסידים את האבנים החלקות והן אינן סופגות את הסיד כהוגן. העיר היא בבקעה בין הרים, שכולם מעובדים בעזרת הטררסות ומכוסים מפני זה תבואה ירוקה, זהבהבה מכל הגוונים. מספר היהודים בעיר לא רב: אפשר עשר משפחות. מהם צאיג׳ים, אורגים, תופרי שמיכות. אחדים יושבים בבתים יפים. הבית־דין של היהודים יושב בג׳יבלה הקרובה. פה יש רק מארי צעיר, שאינו אלא שוחט ותו לא. בית הכנסת הוא בבית קטן נמוך, בחדר לפנים מחדר באדמה. רצפתו אדמה, אין בו חלונות, אלא יש חור בתקרה השחורה והנמוכה. הנשים — מגולות הזרועות עד הכתפים; לא מכוערות. כנראה, יש פה מנהג שהנשים מנשקות את ה„חכם״ על בגדיו וכאלו מחבקות אותו.

למחרתו יצאתי עם החבורה של יהודי חוביש. הם שבו אתי יחד מתעז מבקר את קברו של מארי סאלם.*

בשעה שלש בבקר (לפי חשבון השעות של הערביאיים) יצאנו מדי־ספאל. הדרך עולה בהר. לא רחוק מהעיר יש גשר אבנים שבנוי

* מארי סאלם שבזי — „קדוש״ תימני הקבור בעיר תעז. רבים הולכים לקברו.

התורכים. כל החבורה, וגם האשה הצעירה שהלכה אתנו עברו לפני, ואני נשארתי נחשל, עד שהגענו לראש ההר. שם בור עשוי למים. עלינו על ההר והלכנו על צלעותיו עלה וירד עד חצות היום. מפה עד חוביש נשארו לנו עוד 5—4 שעות. בני לויתי החליטו ללון בכפר הקרוב בבית ערבי אחד ממכיריהם. אני לא רציתי להסכים להחלטה זאת, אבל הייתי מוכרח. ירדנו אל הכפר.

בכפר יש בתים יפים, גבוהים בנויים אבנים מסותתות. הבית שאנו נכנסנו אליו, היה קטן ונמוך, בנוי אבנים כמעט בלי טיח וסיד ובלי חלונות, כמובן. נכנסנו כולנו כחמשה עשר נפש אל תוך החדר השני ונשב וננוח. בעל הבית ואשתו משמשים את האורחים בחבה ובבת צחוק של ידידות על פנים. יושבים ולועסים, — קאת*, „שותים" נרגילה, מים, ומספרים. לעת ערב הוגשה קערה גדולה מלאה „עציד", זהו התבשיל המקומי. חולטין קמח של דורה ברותחין, עד שהוא נעשה כעין עיסא עבה, המושמה בתוך קערה גדולה. חור העשוי בראש העיסה מוכן בשביל „שמן" (חמאה מבושלה באש נקראת פה „סמן") או לבן שיוצק בו.

כל אחד מהמסובין תוחב ארבע מאצבעותיו בדיסא מן הצד, מולק ממנה פרוסה וטובלה בנוזל שבתוך החור מלמעלה. אח"כ הוא מלקק את אצבעותיו במצמוץ שפתים שקולו נשמע.

אחר הסעודה שוב נרגילה, שוב קאת, ואח"כ לינה. בבוקר, בשעה לפני עלות השחר יצאנו לדרכנו. הדרך — במורד ההר בין צורים חדים או חצץ, שנשמט מתחת הרגלים. ללכת בחושך קשה. נכשלים, נגפים, והולכים. מצב רוחי טוב. הפעם אינני מן הנחשלים, הנני בין הראשונים. הערבי יצא לשלח את החבורה והוא מורה את הדרך בחושך. הנני מדלג מצור לצור, זוחל על ידי ורגלי לעתים, קופץ והולך.

קריאת הנחשלים נשמעות והדן מתפשט וממלא את הבקעה. לפני הצהרים הגענו לחוביש.

א ר י ס ה.

מחפוד הנפח הזמין אותי להתאכסן בביתו. אני אמרתי: „לא, כי

* קאת — עלים של צמח הנפוץ בתימן. תושבי המקום אוהבים ללעוס ממנו בשעה שהם מבלים את זמנם אחר האכילה. הם אומרים שיש לעלים אלה כמה סגולות טובות לגוף. היהודים והערבים משתמשים בו באופן שוה.

לבית המארי (הרב) אלך". ההפצרות המרובות לא הועילו, והוא הביא אותי לבית מארי, בבית קטן ונמוך. מארי יחיא, צאיג', יצא לקראתי. נשקתי ברגש את ידיו המפוחמות ממלאכה, והוא נשק אותי כמנהג המקום. בינתים והנה עמודי אבק נעתרים לקראתי. זה אבק של מחצלאות צמר המוצאות ומונקות לכבודי. צריך לשים אותן בבית הכנסת למעני, כי שם יהיה מקום מנוחתי. והיות ואני שמתי לי לחוק שלא להתאכסן בבית הכנסת בשום פנים, בחרתי להסכים ללכת אל בית מחפוד הנפח. הוא נמצא בכפר שני הרחוק מהראשון מהלך 10 דקות. בית מחפוד גבוה ויפה, בנוי אבנים, בעל קומה וחצי, אשתו חזקה ובריאה. בניו יפים. מתחת לחדר הבית נמצאים חדרים בקומת המרתף ובהם מקום לפרה ובית הנפחות. כשהוא צריך לעבודתו אֵש, נכנסת אליו אשתו ועובדת במפוח. שני אנשים גדולים וחזקים מוארים באור אחד עובדים בלב אחד לתקן מחרשות הערבים ולהוסיף ברכה בבית. האיש מחגורתו ולמטה אֵזור אֵזור המגיע עד הברכים, וכל יתר גופו ערום; האשה לבושה מכנסים ארוכים ורחבים העולים למעלה ומכסים את כל הגוף. כשיש קהל גדול של גברים, יהודים או ערבים, בחדר העבודה, אז תשים האשה עליה שמלה ארוכה מאד עם שרוולים ארוכים ורחבים לכסות את כל גופה ולשחד את עין הרואה שיראה לפניו: „עוד גוף יותר מגושם ומיוסד". הבת הגדולה גרושה מבעלה. בריאה, מגושמה גם היא. בית מחפוד פתוח לערבים לרווחה. הם יוצאים ונכנסים בו בכבוד גדול. הבאים לשם תקון כלי עבודתם לרוב מביאים אתם שעורים.

בשבת הלכנו להתפלל אל בית הכנסת אצל מארי יחיא. לפני המנחה לומדים „מנורת המאור" ו„זהר". וקנאה התלקחה בין בית מארי יחיא ובין בית מחפוד בגללי: למה התאכסנתי אצל מחפוד, ולא אצל התלמיד חכם דמתא? מארי יחיא צורף כסף. בחדרו הוא יושב על הארץ על יד פתח הבית ועובד. עור כבש מקופל תחתיו. מפוח קטן מחובר פה על הקרקע לכירה קטנה. הוא עושה ומתקן תכשיטים לנשים ונשק לגברים. החדר לא גדול ולא גבוה הרבה מקומת איש. הוא מקורה בתקרה של גזעי אטד בלתי מעובדים ואי ישרים. ענפים דקים ממלאים את החלל בין הגזעים, והכל מלמעלה מתמלא עפר וחמר. תקרה זאת היא היא רצפת חדר הקומה השנית כביכול. גם חדר זה אינו גבוה אלא כקומת איש.

בעמקו של החדר הראשון נמצאה כעין כניסה לחדר שני פנימה

עמוק למטה כעין מרתף, ושם נמצאים שני פרים יפים מאד. בשעה שצריך להאכילם מוציאים את הפרים אל פתח המרתף בפנת החדר ומכניסים את צואריהם בטבעות ברזל הקבועות בתקרה, למען שיעמדו על מקום אחד. הזקן העיור, אבי מארי יחיא, מאכיל אותם, בהכניסו בידיו אל תוך פיותיהם קני הדורה השבורים לשבבים. כפעם בפעם מכניס הזקן את ידו אל תוך פה הפר הראשון או השני, למען לבדוק, אם כבר נלעס כהוגן המזון, והוא בידו יעזור להם בעבודתם זו, בהעבירו את הקנים הארוכים והקשים האלה בתוך הפיות הרחבים אל מקום השנים הטוחנות. ובהגיש הזקן את האוכל אל פי הפר האחד, ילקק השני את ידו, והוא יעבירנה על חלקת מצח הפר ועל פיו, למען הרגיע את רוחו הסוער והלוהט. הזקן העור והשורים הרתוקים האלה הנם ביחד תמונה אחת מקשה.

סעיד אלנגאר הוא הנשיא. כבן ארבעים, נמוך וצנום, אבל שרטוטי פניו מוצקים. עורו נחושת, מצחו מרובע, אפו קטן, סנטרו עגול בלי זקן, עיניו נוצצות וצוחקות צחוק של חבה וערמה ביחד. בצחוק הזה ובדבריו החנפים הוא לוקח את לבות ה„פריצים" — ה„זלים" שבסביבה ועושה אתם עסקים. הוא הנשיא, הוא המלוה להם מעות בעת הצורך. יש לו שתי נשים. הוא לבוש אזור על מתניו ומעיל ישן על בשרו הערום — סימן גדלות. פאותיו ארוכות „כדין" אבל יראת שמים שלו שוה לתומת לבו, היינו, אינה ולא כלום. לא יתפלל. ואולם כשיבוא לבית הכנסת יענה „אמן" בקול רם ובהרחבה. הוא יודע, שכולם מכירים את יראת השמים שלו, והדבר הנה הוא כאילו מחול לו ושרוי לו. ה„אמן" זוהי נדבה, שהוא מנדב מטוב לבו לקהל, ומשום זה אומר אותו בהנאה ובהרחבה, כאדם הנותן לחברו דבר, שאינו עולה לו בממון והנאתו מרובה. הוא עשיר. אומדים את רכושו באלפים ריאלים, אלא שכל ממונו נמצא בידי הזלים. יש לו גם הרבה פרות ושורים וגם הם בידי הגויים. גם שדות יש לו. ראיתי אותם בעברי בדרך, הוא אומר שדרוש 15 יום לחרישת שדותיו בפעם הראשונה.

מ ש ה ר ה.

עם סעיד הלכנו אל הנדר*. שחטו פרה, היו כשלשים־ארבעים איש.

* איש כי יחלה או אשתו כי תקשה לדת או כל מקרה כדומה לזה כי יקרה, וידר האיש נדר לה': לשחוט כבש או שני כבשים או פר. כשעברה הצרה והגיעה השעה לקיים את הנדר, יתאספו אל האיש קרוביו ובני הכפר כולם, או גם מכפרים אחרים יבואו, ויסעדו יחד מבשר הנדר.

בראשונה אוכלים עציד, אח"כ מכניסים פארור גדול עם בשר, והמחלק יתן לכל אחד מלא חפניו חתיכות בשר, שהוא מוציא מתוך הפארור. העם יושב סביב הכתלים על מחצלאות קש, והילדים — באמצע. בשבילי בשלו תרנגולת והכינו לחם חטים, בעל הבית נכנס ומשרת את המסובין וכפעם בפעם הוא מתנצל ואומר בערך בסגנון כזה: „סליחה, רבותי, אם לא ערבה לכם הסעודה!" והם משיבים בחבורה: „ברוך יהיה הנדר, ברוך יהיה בעל הנדר!" אחר הסעודה — ברכת המזון עם שירות לפניה ועם ברכת האורח הארוכה והכפולה ומכופלת: „הרחמן ברוך הוא יצילהו (את בעל הבית), הרחמן ברוך הוא ישמרהו, הרחמן ברוך הוא ינשאהו, הרחמן ברוך הוא יחייהו וכו'..." אחר כך מגישים הנרגילה. הם עומדים כחיל צבא באמצע החדר חמשה־ששה ויותר. מחלקים קאת, שותים מים, שיחה ושירות שבזי. שם היה ערבי אחד אחי הזל, היינו אחי מושל המקום. המושל עצמו חבוש בתעז. הממשלה עשתה זאת פן יתן ידו למורדים ויתחבר עם האימאם. (זה היה בעצם זמן המרידה של שנת תרע"א). ביתם, בית האחים המושלים האלה גדול מאד. ארמון בעל שלש קומות, גבוה רחב וארוך עם גן סביבו. הערבי הזה הוא יפה מאד. פניו עדינים חורים, מכוסים בשכבה דקה של צבע כחול, המגין מפני הפרעושים, לפי דבריו. זקנו השחור מעטר את פניו. טפוס אצילי. ראיתי כאלה בחוביש הרבה. יש ילדים ערבים שאי אפשר להבחין, אם הם ילדים או ילדות, כל כך פניהם עדינים ומלאים חן ורכות מיוחדה. שיחתנו היתה נסבה על עניני פוליטיקה. אמרו לו, כמובן, שאני באתי מארץ ישראל לבדוק את מנהגי היהודים, אבל הוא בעומק לבו מתח עלי חשד, שמא הנני סוכן חשאי מהממשלה התורכית. הרבה דברים היו בינינו, לסוף עשיתי את עצמי ישן, עד שנרדמתי באמת, והוא הלך. אז העירו אותי, ונתחיל לדבר על ארץ ישראל. האנשים שראיתי לפני היו בעלי־גוף וקרובים לעבודת האדמה. הם חשבו על דבר ארץ ישראל, ועד אור הבוקר נמשכו הדברים.

ע ב ר.

ממשהרה הלכתי בלוית סעיד אלנגר לעבר. דרך רעה בצדדי הרים. עליות וירידות. רוב הדרך הלכתי רגלי: אי אפשר היה לרכוב על חמור. אחר שלש שעות הגענו אל השוק. הנה באו יהודים מעבר, הם יקחו אותי

לביתם אחר חצות. הנני מתישב בחנותו של אחד היהודים. זהו בנין אבנים בלי טיח כמעט. גבהו, ארכו, רחבו 3—2 אמות. מכל נגיעה קלה בכותל יפול עליך צרור או אבן. הערבים הולכים ובאים דרך הפתח — דלת אין. „מן הדא"? (מי זה?) אינה פוסקת מפיהם. אולם די להם לדעת, שאני באתי הנה עם סעיד אלנגר, או יותר נכון, שאני „מעלם אל יהוד מן ארץ' אל־קדס" ושהנני תחת חסות היהודים, איש מהם לא יגע בי לרעה, אדרבא. הם יביטו עלי בסקרנות ולפעמים גם באיזה דרך ארץ. לאחר ימי השוק יתפזרו כולם לבתיהם, והככר והחנות, יתרוקנו עד השבוע הבא. חנות היהודי היא רק מקום לנוח בו. סחורתו — בד, הנארג בביתו כל השבוע. וכל הסחורה הזאת מונחת בשקו, שהוא טוען על כתפו.

שתיתי קהוה, אכלתי ביצים חיות, תאני חוה. לחם איני אוכל בשוקים. נחתי.

אחר חצות הלכתי עם הפנים החדשות האלה, עם המארי מעבר ובנו, לביתם. הדרך — כשתי שעות בצדדי הרים בין שיחים רבים של קזוארינים, מיני ורדים ומיני שיחים שפרחיהם דומים במראיהם ובריחם לסירונגא היקרה והרחוקה כל כך... שפעת געגועים מלפפת את עיני רוחי...

והנה נער אחד בא לקראתנו והוא נגש אל המארי ובנו ולוחש להם איזה סוד.

אז נגש אלי המארי וישאל אותי בחרדה, אם יש אתי מעות הרבה.

— לא הרבה, לצערי, כששה ריאלים.

— אם כן, מסור אותם לידי: יש פחד...

— מה הפחד? — שאלתי גם אני לא בלי חרדה, כמובן.

„הנה הנער הזה, שבא לקראתנו — הוא אחד מבני — שמע שמועה בכפר, כי לערבים נודע דבר מציאותך אתנו בדרך, והרי הם מתכוננים לצאת לקראתנו ולגזול אותנו. — ירחם ה'!"

לא מסרתי לו הפעם את כספי, כי הוא היה טמון בחגורתי, ואי אפשר במהרה להשיגו. עשינו את דרכנו הלאה. זוהי לא הפעם הראשונה של פחד בדרך, גם לא הפעם האחרונה לבטח.

להרגעת רוחנו פגשנו בדרך חבורת זבטיה, היינו חיילים מבני הארץ, שהממשלה שוכרת פה ושם בארץ הזאת. המארי לחש להם את הסוד ואחד

ילדי יהודים בכפר בתימן, תרצ"ב, צלום י. מ. אברהם הלוי

יהודיות כפריות חוזרות בכדיהן מן המעין תרצ"ב, צלום י. מ. אברהם הלוי

מהם קם וילך אתנו. אחרי חצי שעה של עליה במשעולי הרים, מכוסים שיחים עבים ומרובים, נפרד מאתנו החייל הערבי, וכמובן, בא על שכרו ממני. המארי אמר לי אחר כך, כי הלכנו הפעם לא בדרך הנכונה העולה אל הכפר, כי אם בדרך אחרת, ובערמה עשה הוא את הדבר הזה, למען לא יפגש עם אלה הערבים, שחרשו עלינו רעה. „ישראל חכמים!" הוסיף בשמחה.

הגענו אל הכפר. הכפר עומד על הר. הבתים בתי אבן נמוכים. נכנסנו לבית המארי. מהכפר באו הפעם כשתי עשרות נערים קטנים ויתישבו לנגדי. זה דרך הילדים בכל הכפרים לבוא אל ה„חכם".

בני הכפר היו עדיין בשוק. בבית כבדו אותי בלחם ושמן. גם הקפה הרגיל לא חסר. המארי הזה, בעל הבית, הוא גבוה, בעל חוטם גבנוני ארוך, טפוס יהודי פולני. יש לו פרה ועזים רבות: בביתו יש תאים רבים בשביל כולם, ושם הם לנים. הוא אורג ורואה ברכה במלאכתו ולהוט אחרי הממון, בנו הגדול הוא טפוס בלתי רגיל כלל במקומות האלה: שערו וזקנו הקטן לבן, עורו אדום מכוסה בהרות השמש, עיניו קצרי ראות — יהודי פולני. גם אחד מאחיו הקטנים לבן כמותו. יתר הילדים והאם הם טפוסים רגילים.

לעת ערב התכנסו אנשי המקום. ושיחה חמה על דבר ארץ־ישראל התחילה בינינו. מפה, מהכפר הזה יצאו לא"י אנשים לפני שנים אחדות, ואחדים מתכוננים ללכת אחריהם, וההתעניינות גדולה. בתנאים כאלה נחה עלי הרוח. ואספר... הם מתפלאים מדוע אין אני מכיר את קרוביהם היושבים שם. „היתכן שבני אדם ישבו במקום אחד ולא יכירו זה את זה?" שואלים על אודות החובה ללכת לצבא: אם כולם הולכים, ואם מחויבים החיילים לחלל את השבת? שאלות כאלה נשאלתי כמעט בכל המקומות. מובן, שאת האמת לא הכחדתי מפניהם. פה נתקבלו מכתבים מאת קרוביהם שבארץ, המספרים להם באריכות הרבה ענינים. אני לקחתי אחדים מהמכתבים האלה. הטפוס של האנשים פה הוא בכללו בינוני. יהודים רגילים בעבודה, קומתם בינונית, פניהם וידיהם מגושמים. עושים רושם לא רע.

למחרתו הלכנו אל מעוצ'ה. הוא שלח את אשתו האחת לא"י ומחכה עכשיו לקבל מא"י מקרוביו, אחי אשתו, להוצאות הדרך בשבילו ובשביל אשתו השניה. המקום מלא טרסות ועמקים בין ההרים. יש מעינות מים

יש גנות קאת, בון... (קפה), ירקות. קצת מהאדמה שייכת ליהודים. אצל מעוצ'ה — ביתו מרווח בעל חדרים רבים — עוד הפעם דברים על ארץ־ישראל, ספורים, תקוות. הוא ג"כ יהודי גבוה בעל חוטם ארוך ועינים אפורות כהות מלאות חיים וצוחקות. טפוסו של אחד מיהודינו.

א ק מ ה.

מעבר לאקמה הרים גבוהים מלאים קוצים, דרך רעה צריך ללכת רגלי וכפעם בפעם לעזור לחמור לעלות ולקפוץ מסלע לסלע. בדרך פגש בנו מארי שלמה התלמיד־חכם שבחוביש. הוא ישב לפנים באחד הכפרים בין יהודים, והיו היהודים מלשינים עליו להזל, שהוא ובניו הם עשירים ואינם משלמים את המס כפי ערך עשרם. לכן כעס מארי שלמה ויצא לגור בכפר, שאין בו יהודים, כי אם הוא ובניו. שם הוא חוסה בצל זל שני, שהוא „חסיד" ומרוב אהבתו למארי שלמה אינו לוקח ממנו מס כבד.

הצעיר שליוה אותי מעבר לאקמה גם הוא „טפוס". הוא תלמיד־חכם בלי ספק, אלא שאשתו אינה רוצה לגור אתו, משום שהוא „מפסוד נאמוס" (מחוסר נמוס, היינו שוטה). והוא מאותם השוטים שהם באמת אינם נעדרי השכל כלל וגם ערומים במדה ידועה, ואעפי"כ הם נראים כשוטים, ונקראים שוטים בפי הכל. את המעות שהצעיר הזה שלם בעד אשתו הוציאו לקנית „חפצים" (ספרים: ספר הזוהר, עין יעקב וכדומה). עכשיו טרם שיגרש את אשתו, הוא צריך לקבל בחזרה את המעות ששלם בעדה, והנה הם נתמזמזו בידי חותנו. עכשיו, אם הוא מגרש את אשתו, הרי הוא נשאר בלי כסף ובלי אשה. והדברים יגעים. —

הגענו לאקמה, למארי יעקב. הוא, ומארי שלמה שנפגש אתי בדרך, ומארי יחיא שאליו באתי בראשית בואי לחוביש, הם הדיינים של הגליל הזה. את מארי יעקב ידעתי זה ימים אחדים. כבואי לחוביש שלח מארי יחיא מכתבים למארי יעקב ולמארי שלמה, שיתכנסו אלי למסבה, להתראות פנים ולהשיב על השאלות, שאני הבאתי מארץ ישראל על אודות מנהגים ודינים שונים. מארי שלמה השיב שיש שנים עשר חלונות ברקיע, ומנהגיו של כל חלק מישראל מכוונים נגד אחד החלונות, ומה יש לשאול? אבל מארי יעקב נענה ובא אלינו, ויחד בלינו את הערב וערכנו את התשובות. עכשיו כשנזדמנתי אצלו קבלני בסבר פנים יפות: המארי ובניו הם אורגים

ומתפרנסים בריוח. כל היהודים שבכפר הם בעלי קרקעות. מארי יעקב ספר לי, שאחרי הרעב הגדול, שהיה לפני 10—7 שנים נשארה הרבה אדמה בלתי מעובדה מחוסר ידים עובדות, לכן הכריח הזל את היהודים שיקחו להם כל אחד חלק אדמה. אני שאלתי אותו: כיון שהיהודים מעבדים את שדותיהם על ידי הגויים, מה הועילו חכמים בתקנתם, ומנין נוספו הידים העובדות? — אי בעית, אימא: תיקו. ואי בעית, אימא: הביאו שכירים ערבים מכפרים אחרים.

בני מארי יעקב הלכו ל„זיארה" — לבקר את קברו של מארי סאלם בתעז. נשותיהם צעירות, יפות וחזקות. המארי בעצמו אמר לי שהוא בן שבעים, אולם פניו כפני חמשים, והוא מלא כח עלומים. איש חי, טוב לב, גבוה, כתפים רחבות, מגושם, אבל חביב. עם בואי מהרו מיד הערבים לעלות אל המארי ולהתחקות על קנקני. מי אני? למה באתי?* אם אני יודע את הקץ? (הל קרב אל מהדי?) ספורים, דברים בלי קץ. ביניהם היה אחד ידען ממש. הוא השתדל לגבב לפני את כל רבי תורתו. יותר מכולם הרבה עלי מלים. הוא יודע להזכיר: „נושא אדם" (חמור), הוא יודע מה זה „אומות העולם"**, להתפלל ב„עשרה".

זה היה בערב שבת, ואני גם עיף עיפתי מהדרך. חוץ מזה בכל ימי נסיעתי השתדלתי תמיד לשתוק בערבית יותר מאשר לדבר. גם הפעם חפשתי מוצא, כיצד להפטר מהמלומד המתחכם הזה. והנה הוא שואל אותי: „למה לא נשמעת למארי שלמה ולא הלכת אחריו לשבות אצלו, הלא הוא התלמיד־חכם שבמקום הזה"? השיבותי לו: „הנני רואה, שאני צריך לשבות אצלך, כי אתה הנך באמת חכם גדול". הנאספים צחקו, ובן־שיחי נשתתק ואחר זמן קצר הלך. היהודים אוהבים במקרה כזה לשבת ולהקשיב בשימת לב. שיחה זו היא גם כעין בחינה של ה„חכם", עד כמה הוא „חזק"...*** הלכנו להתפלל בבית התפילה העתיק מאד. בית התפילה הזה בנוי

* התשובה על השאלות האלה היא ידועה: מבארים לכל השואלים, כי אני באתי מארץ־ישראל לשם חקירת מנהגי היהודים בחייהם הדתיים. בהתגלות לב אמתית מתרגמים לפעמים להערבים השכנים את השאלות על דבר המנהגים בעניני קדושין, גירושין, תפלה וכדומה.

** כך אומרים, במקום להגיד: ה„גויים" או ה„ערבים".

*** חריף ופקח. זהו השורש בערבית, אבל היהודים שם משתמשים גם בעברית בהוראה זו.

אבנים מסותתות בלי חלונות. קורות התקרה חזקות ועבות: הן חדשות. רק אחת מהן ישנה, והיא לוח עב מאד מוטל לרחבו. באמצע — קשת ועמודים חזקים ועבים. ראיתי כבר בארץ זו בנינים עתיקים במקומות אחדים.

בשבת לעת ערב אחר למוד ה„זוהר" וה„עין יעקב" ואחר תפילת המנחה דרשתי לפני הקהל בבית הכנסת בלשון הקודש. רבים לא הבינו את הכל, אבל את המכוון, את התמצית לבטח הבינו סוף סוף.

דברתי על לב מארי יעקב ובניו שיעלו לארץ־ישראל. הוא אומר, שאין לו די כסף להוצאות הדרך בשבילו ובשביל בני ביתו המרובים. משפחה אהודה, תמימה, עובדת.

ביום הראשון שבתי מאקמה לאריסה — לבית מחפוד הנפח. ומיד החילותי במשא ומתן על דבר הדרך הלאה. צריך היה שילווה אותי מחפוד, אעפ"י שהיתה לו עבודה בבית, והערבים חכו לה, הסכים ללכת: ומארי יחיא, שגם הוא היה עסוק במלאכתו, התעצל ולא רצה ללוותני. ואולם נחוצה היתה לויה דוקא בת שני אנשים, כי הדרך רעה ובלתי בטוחה ביותר. מארי יחיא נזכר פתאום שאיזה אדם בא מ„בני עוץ" (המקום, שאנו צריכים ללכת שמה) לפני שלשה ימים ופגש לסטים בדרך. צויתי להביאו אלי. ויבוא, ואשאלהו, וארא כי הכל „בלוף" — ואחזק בדברי על מארי יחיא, ואכעס מאד, עד שהמארי היה מוכרח בלי חשק כלל לעזוב את מלאכתו וללכת.

הפעם קשתה עלינו הדרך ביתר שאת וביתר צער. יצאנו אחרי הצהרים בשעה 8—9 ערבית. בדרך החשיך עלינו הלילה, זה היה בה' אדר: הירח מאיר קצת. והדרך היתה עוברת רובה בצדדי הרים משופעים, במעלות ומורדות. על כל פסיעה ופסיעה היו נשמטים גלי חצץ מתחת הרגלים, באופן שבעליה היתה סכנה לפול, ובירידה הייתי מוכרח לרוץ בכל כחי. מחפוד והמארי עוברים לפני יחפים ובלי צער. בבקעה לא הגיה אור הירח והיינו הולכים בחושך. ובעליה לא רצה החמור לעלות בשום אופן, והיינו מושכים אותו מלפניו ודוחפים מאחוריו. בינתים, ומארי יחיא, שהוא היה המורה דרך, נוכח כי הוא תעה, ואנו מטפסים בצדדי ההר המשופע על יד בקעה עמוקה בלי משעול, מסלע לסלע ומקוץ לקוץ. החמור התעקש ולא רצה ללכת כלל. היינו מוכרחים לפרק את משאו — חפצי — ממנו ולחלק אותם

בינינו ולהעמיס כל אחד על כתפו, ואחרי זאת עוד למשוך, לדחוף ולהכות את החמור. לסוף הלך מארי יחיא לחפש את הדרך וירא, כי קרובים אנחנו אל הכפר, ויתחיל לצעוק ולקרוא, שיצאו לקראתנו. אחרי הרבה קריאות הגיע אלינו קול תשובה. אז נשארנו באשר היינו שם, ונחכה לבוא האנשים מן הכפר.

נחתי, לילה בהיר ויפה. כוכבים, ירח, הרים, עמקים, זכרונות, תימן...

הבאים לקראתנו אספו אותנו ונבוא אל הכפר דוג'אם.

ד ו ג ' א ם.

הכפר הזה נמצא בהר. בו יהודים אחדים. נכנסנו אל בית זקן אחד, נפח. בית גדול בעל חדרים רבים ושלש קומות. הזקן בריא ויפה. בניו הלכו לתעז. הנשים בבית יפות. אשה צעירה אחת חולה ברגליה, והיא יושבת תחתיה. שאלו אותי, אם אני יודע לרפאותה. עניתי, כי אינני רופא, ואף על פי כן יעצתי להם לעשות לה אמבטאות מלוחות לרגליה. שלחו לקרוא למארי. הוא יושב בכפר הקרוב. לא רצה לבוא. שלחנו פעמיים ושלש, עד שבא. שמו מארי חיים. גבוה, פנים אינטליגנטיים. על ראשו כובע עגול שחור, ישר ומהוקצע. כבן 35. אוהב ערקי, חכם, אבל, כמובן, ללא שמץ מושגים מהעולם התרבותי. כלי יפה, מקובל. כבודו גדול בסביבה. הזל (אדוני המקום) מנהו לדיין, אפילו בין הגויים. דברנו. הערקי לפניו. ספרתי על ארץ־ישראל ועל התקוות החדשות. הוא התפעל מאד, כי נפשו נפש אידיאלית מתפעלת מטבעה. אמר עלי: „יש בך ניצוץ, ואתה הולך לתקן אותו". הוא אמר: „אבי, אבי! רכב ישראל ופרשיו: אב"י הראשון הוא אביה בן ירבעם — התחלת הרע; אב"י האחרון הוא אליעזר בן יוסף (זה שמי שם) — גמר הרע". לבו טוב, לב רגש. הוא היה מהאנשים היחידים, שהשתתפו בצערי בלבו ממש, ושאני הרגשתי זאת. למחרתו ליוה אותי למחוז עודין, לכפר מוקרה, מהלך 6—7 שעות. סבלתי מאד בדרך. הרגשתי קדחת קלה, ועדיין דרך ארוכה לפני. והדרך היתה רעה עד מאד. הרים ועמקים, רגלי, רגלי ורגלי (כלומר: אי אפשר לרכוב על החמור). מארי חיים אמר: „מה גדולה תהא השמחה, כשתשוב לביתך ולאמך!" הדברים יצאו מלבו, ונכנסו ללבי. ואף עפ"י שהוא אוהב הרבה ערקי והנהו רוב זמנו מבוסם, בכל זאת הלך אתי מרחק רב ללא הפצרות מרובות ובשמחה. בדרך הראה לי מרחוק את המקום, שבו נהרגו התיירים בורכרט

ובנזוני לפני שנה אחת. הם הלכו בלוית ששה שוטרים, פתאום ירו עליהם מן הצד ויפגעו בשניהם (מתוך הששה) ויהרגום. והדברים מלאים חידות ומעורים חשד, שרצח זה היה לא לגמרי פתאומי.

החמור לא אבה ללכת בהרים, וצריך היה לדחפו ולמשכו בכח בכל רגע ורגע. החום היה גדול. מארי חיים הולך בהליכתו הקלה, ופיו אינו נסגר מרוב דברים, יספר, ישאל. כאן קרה לו נס, שהתנפלו עליו וירצו לקחת ממנו את אשר היה אתו, וניצול... הוא רוצה ללכת לא"י, להיות שם דיין. בדרך פוגשים אנו מטעי בון; יש עצים רבים על גבי מים. באנו למוקרה. מארי סעיד דוד יצא לקראתנו. צעיר כבן 30 או פחות מזה. יפה. פנים בריאים, עגולים; בינוני, זקן קטן. רצה לעלות לארץ־ישראל, אבל משום שמשפחתו מרובה — הוא ואחיו ונשותיהם וטפם — אינו יכול. הוא אורג. בשעת הרעב מתו עליו רבים מבני משפחתו. עקבות הרעב נפגשים במדה מרובה. בחוביש ובבני עוץ' כפרים רבים, שנחרבו בזמן הרעב. רבים מתו ברעב, רבים ממחלות, רבים גלו. חורבן. פגשתי שם טיפוס אחד, ש„ראה כבר את העולם", שהלך למצרים ולמצווע. טיפוס מקולקל. הוא יודע שבארץ־ישראל העניים מתים ברעב, מחמת שאין נותנים צדקה, ועוד כיוצא בזה. אפשר, שהוא הוא שמנע את מארי סעיד דוד מעלות לארץ. מארי חיים לא רצה, כמובן, לקבל ממני שום שכר בעד לוותו אותי מרחק רב כל כך. אולם תנאי התנה אתי בדרך, שאכבדהו בערקי. הבטחתי לו זאת, ואשמח על ההזדמנות להנות את האיש הטוב והתמים הזה ולהיטיב את לבו. כשהגענו לבית סעיד דוד, ואני עיף ויגע מהדרך הארוכה ומהחום ומעגמת נפש, נתתי לסעיד דוד מעט כסף ואבקשהו לקנות ערקי למארי חיים ולחברו שהצטרף אלינו בדרך (כי בעברנו בכפר אחד בדרכנו בקש מארי חיים מיהודי אחד שילך ללוותנו, והלז עזב את עבודתו, והוא צורף כסף, וילך מיד ללא כל סרוב), וגם עוף ולחם עבורי ושעורים לחמור. ובעצמי שכבתי מיד לישון. וכשקמתי, לא מצאתי כבר את מארי חיים וחברו. הם חזרו לביתם. בערב התאספו אלי אנשים אחדים. הישוב בכפר הזה הוא קטן מאד. היהודים מפוזרים בכפרים רבים בסביבה. הם רוכלים קטנים, בעלי מלאכה עניים. הם מתאוננים: פרנסתם אינה בשפע; הגויים רעים. למחרתו יצאנו אני ומארי יחיא (זכריה) לדרך, לשוק אל־רומד. ספרתי למארי יחיא, שכספי הולך

ונגמר, וכי אני מבקש הלואה של 20 ריאלים (ריאל — דולר אחד) עד בואי לעיר סדה, מקום מושב הסוחר, אשר לי המחאה אליו. הוא אמר, שאם נמצא בשוק אל־רומד את והב אבן חסן, נבקש ממנו את ההלואה, ואם לא נמצאנו שם, אצטרך ללכת למקומו. בינתים המשכנו את דרכנו. גם פה מים רבים, ועצים ממינים שונים. מארי יחיא מכיר את רוב העצים, תכונתם, שמותיהם, פירותיהם ואת הרפואות שבני המקום מכינים מחלקיהם השונים. הא לך חוקר הטבע. פגשנו הרבה פרות ופרים יפים מאד. לפי דברי מארי יחיא הבקר כאן בזול מאד. זוג שוורים ב־30 ריאל, או ב־40; פרה ב־15 ריאל. במקומות אחדים הלכנו בין עצים רבים, ממש כמו ביער. פה יש התמר—הינדי, והוא עץ יפה עד להפליא, ממין האקציה והחרוב: עבה, כותרתו רעננה, עשירה. בלכתנו ככה שנינו ובדברנו על העצים והאבנים ועל ארץ־ישראל, והנה פתאום מוציא מארי יחיא את הכסף שנתתי לו אתמול, ומציע לפני לקבל אותו חזרה. השתוממתי למראה עיני, אבל הוא מנשק אותי בכתפי ואומר: „אני עפר רגליך!" ומתחנן לפני שאקבל בחזרה מעות אלה. לא קבלתי, ובקושי עלה בידי להרגיעו.

רוב הדרך עוברת בבקעה בין צדי הרים, לבסוף נפתחו ההרים לפנינו, ונצא למישור, שבקצהו הר בודד, וצורתו כעין ראש סוכר, זקוף וחד. אחרי מהלך של 4 שעות, שחלק גדול ממנו עברנו בדרך, הגענו לשוק אל־רומד. השוק הזה הוא גדול מאד. התקבצו בו אנשים לאלפים, אפשר 5000 ואפשר יותר. הוא משתרע על פני המישור ותופס שטח רב, והאנשים דוחקים בו זה את זה ועוברים ושבים. גלים חיים. פה יש רחובות מיוחדים: רחוב הבהמות, רחוב הירקות, רחוב הפירות, רחוב הנפחים שבאים הנה וכו'. החנויות מרווחות, והעם — יהודים וגויים — טרודים כל אחד במסחרו. מראש גבעה אחת, אשר ישבתי עליה לנוח בצל עץ אחד, יכולתי להקיף במבטי את כל המוני האנשים האלה. מארי יחיא ירד השוקה ויעלם בין ההמון. מהיהודים הרבים, המסתובבים בשוק, הרגישו בי אחדים, ויעלו אלי אל הגבעה לקבל את פני, ואחריהם התחילו לעלות ולעלות אצלי. הנני יושב ליד החמור, בשכנות ערבים רבים וערביות, שעלו גם הם, כמוני, לנוח ליד בהמתם במקום הזה. היהודים העולים לנגדי נגשים אלי מתוך השתחויות ומנשקים את ידי ומברכים אותי. הערבים והערביות מביטים על

המחזה ומתחילים להתבונן בי בתשומת לב יתרה ולשאול עלי. אח"כ ירדנו. נכנסנו אל חנות אחת, ואשב שם לנוח. החנות מתמלאת יהודים וערבים עד אין הכיל את ההמון הרב. חלק מהם נדחק מחוץ לפתח, ועשרות עינים של יהודים וערבים, אנשים, נשים וילדים מביטות עלי. מביאים קשר (לאמור, קפה, אלא שהוא מוכן מקליפתו של הקפה), מציעים לפני פת. אולם כיצד אפשר לאכול בפני המון כזה? והעיקר — לנטול ולברך? הריני סועד סעודה קלה, ביצים ובננות, אשר הביא מארי יחיא. הוא הודיע לי, כי והב חסן נמצא אותו יום בשוק. הוא נכנס אלי אחר כך. זהו אדם כבן 50, בעל פנים מלאים, אדומים, זקן לבן, קצר. פנים בלתי רגילים בתוך המון היהודים הדלים והצנומים המקיפים אותי. הוא לבוש מעיל ממעל לכותנתו, סימן של חשיבות מיוחדת. הוא סוחר עשיר, מסחרו בון (קפה), אשר הוא שולח לעדן, והולך בעצמו לפעמים אתו שם. היהודים הרבים אשר אתי, רובם ממזאחן. הם חייטים. טפוס גלותי בולט: עניים, צנומים, מדולדלים. פה נזדמנו המאריים משלש עיירות: מזאחן, בני זהור ועוד. מארי יחיא הספיק לספר להם ע"ד השאלות שאני מבקש תשובה עליהן בכל מקום ומקום; ויתחילו לבקשני להוציא להם את הספר עם השאלות. סרבתי למלאות את בקשתם, באמרי, כי עניני תורה אין מקומם בשוק. אך הם לא הסתפקו בתשובתי זאת ויוסיפו הפצר בי ויבטיחו, כי לא יאונה לספר השאלות כל רע. בינתים סודר ענין ההלואה ע"י והב אבן חסן, שהוא הנשיא של החבל הזה, לאחר שנוכח, כי באמת ישנם בידי שטרות מבית בנין בעדן. נעניתי גם לבקשות המאריים הרבים, אשר גם מארי יחיא הצטרף אליהם, ואוציא מבין הכלים את ספר השאלות ואתן להם. וילכו כולם אל מקום נסתר מההמון וישהו שם כשתי שעות, בינתים נכנס שוב אלי הנשיא, ונשוחח על עניני ארץ־ישראל, ועל השולטן החדש והישן ועל המרד ועוד. טיפוס כפרי, כמובן, אבל חכם. לא הספקתי, לצערי, להכיר אותו כראוי. הוא יצא שוב אל השוק. אח"כ שבו הרבנים (המארי) עם תשובות ערוכות כהלכה, והגיעה השעה ללכת. לאן? כולם מבקשים אותי ללכת עמהם. כל אחד — לעיירתו. ביחוד תקפו עלי ההפצרות מאנשי מזאחן. אחד מהם, שחתונת בנו צריכה להיות בשבוע זה, רצה מאד מאד שאלך עמו על החתונה. „חכם" מארץ־ישראל — על חתונה! היש עוד שמחה גדולה מזו?

אולם בראותי את אנשי המקום, והנה הם מטיפוס גלותי, עירוני בולט ואינו אלימנט מתאים לי בשביל הארץ, החלטתי ללכת לבעדן, שהיא הדרך המוליכה לשרעב (מטרת נסיעותי במקומות האלה), וגם מפני שאנשי בעדן עשו עלי רושם טוב יותר בבריאותם ובחיצוניותם, שאינה כה מדולדלת ומדוכאת. לפני צאתנו שקל הנשיא על יד אחד מבני לויתו 20 ריאל למעני, ויהי ברצותי לתת לו שטר על ההלואה שקבלתי ממנו, מאן ויאמר, כי הוא מאמין לי בלי שטר. שמחתי על חיחס הנאה, נפרדנו מתוך ברכות ונשיקות ונפן כל אחד לדרכו.

בעדאן.

הירח האיר לנו בדרכנו. אולם אורו לא הספיק לנו, עד כדי שנוכל להשמר מהנגף בעליות ובירידות המרובות בדרך מלאה חצץ, צוקים, שפועים... סוף סוף הגענו. בני לויתי נפרדו כל אחד לדרכו. הבתים מפוזרים לאחדים פה ושם בצדי הרים ובבקעה. כפעם בפעם מופיע מי שהוא מבין הצללים ומקבל את פני ומבקשני ללון אצלו. ואני איני רוצה לסור אצל שום אדם, כי אם רק אצל ה„בית דין", אצל המארי. אחד הבטיחני להובילני אל בית המארי, אולם הביאני אל ביתו שלו. נכנסנו אל תוך הבית, פרקו את החפצים מן החמור, ולפני הוגש קפה. אז שאלתי, מבלי לנגוע בקפה: איפה המארי? — אנשי הבית הביטו זה אל זה, ולא ידעו השיב. אז נכנסו אלי זקנים אחדים ויאמרו, כי פה יושב אדם חשוב, וכי המארי יבוא אלי. קמתי ואעזוב הקפה, ואצו להעמיס את החמור ולהוליכני אל בית המארי. הם הצטערו מאד על אשר איני רוצה ללון בצל קורתם. בעל כרחם הוליכוני אל בית ה„בית דין" מרחק כ־20 רגע, בלילה בחושך. הפעם כבר לא התעו אותי ויביאו אותי אל ביתו. והבית גדול, בן 3 קומות. לנתי, ואשב שם כל יום המחרת, ואצא משם ביום החמשי בבוקר. כל הזמן שישבתי אצלם היה בבית כעין משרד של כתיבה. העתקתי להם דברים אחדים ע"ד ארץ־ישראל. ערכתי להם מפה של ארץ־ישראל. אח"כ כתבו לי תשובה על השאלות. ספרתי להם רבות על הארץ. הם רובם חיטים, צורפים, אבל טיפוס סימפטי, בינוני, פחות או יותר בעלי צורה. מארי סלים אברהם, גבוה כבן 45, זקנו קצר, פניו מקומטים, נסוך עליהם איזה עצב תמידי, העושה רושם מעציב ונכנס אל הלב, אפילו בשעה שהוא שותק. האיש הזה סבל הרבה בימיו.

היתה לו אדמה מרובה, וגם ממון רב היה לו, והמלכות לקחה אותו ממנו. עכשיו יש לו אדמה בערך 20 יום של חרישה. לו שתי נשים, כל אחת גרה בבית מיוחד, ושני בנים. עכשיו הוא חיט. הוא אדם נבון, אבל נבער מכל ידיעה. הם ועוד „מארי״ם אחדים כתבו מכתבים לירושלים לבי״ד התימנים עם תלונה על מצבם הרע ועם מכתב אל חיים נחום, וישביעו את אנשי ירושלים, כי ימציאו את המכתב הנ״ל לחיים נחום. אני אמרתי להם על זה — עורבא פרח. תנועה מסביבתם לארץ־ישראל אין, אבל הם אומרים, שאלו היה להם להוצאות הדרך...

מארי סלים אברהם ספר לי הרבה ספורים מעניינים. הוא ספר, כי בשנת תרס״ט זרקו ערבים אבנים על היהודים בשעת תקיעת שופר, וכי עד היום הזה משלמים היהודים לכותים דמי תקיעות; וכי בתו של מארי סלים שבזי קבורה אצלם בבעדן, ונדרים מגיעים אליהם מהרבה מקומות. ומעשה בכותי שפרחה לו צרעת בצוארו, ונדר לכל האלילים שבעולם, ולא הועיל. ונדר לה — ונתבקעה המכה. ומעשה בכותי שנכנס ובזה את קברה, ומיד נתקשו אבריו כאבן, עד שבקשו עליו רחמים, ושבו לקדמותם. אבל הכותי הלז נעקר מבנים עד היום הזה. פה יש הרבה בעלי שתי נשים. פה יש אדם אחד בעל עינים צהובות ממחלת הצהבת. הרבה ערבים היו נכנסים ויוצאים בביתו של מארי סלים אברהם. אין שום התאוננות עליהם. בכלל ראיתי, כי הדברים על הצער והגלות, הם כאן רק בדרך כלל בעלמא, אבל אינם לגבי מה שנוגע להם עצמם, לכל הפחות בשעה זו. הם חיים בשלום ומתפרנסים. הרעב הציק להם בזמנו, אבל עתה הוא כבר נחלת העבר.

למחרתו יצאנו לשרעב. לויה גדולה ערכו לי. עברנו על פני קבר הבת. והוא בנין אבנים בתוך אוהל. אמרו לי להכנס. נכנסתי, ואשים ידי על הקבר ואומר: תנצב״ה. אז ישמח מארי סלים אברהם ויודיע להמון המלוים, כי עשיתי לה השכבה. אח״כ נפרדנו. ונלך — אני ויעקב, הוא צעיר משרעב, כבן 22, האומר על עצמו שהוא בן 30. יש לו אשה ובנים. בלי סימן של זקן. פקח, בן חיל, בעל חמור, הרוכב עליו בכל הסביבה ומתפרנס ממסחר, מעורב עם הגויים. יחסו אלי היה רע. הוא רגיל לראות „חכמים״ באים לבקש נדבה ומספרים שקרים וגוזמאות, ואין דעתו נוחה מהם, והוא חושב

אותי לאחד מהם. הלכנו. בדרך — מים, עצים, בון, תמר הינדי, דורה. הולכים בבקעה בין הרים. אני מנסה לדבר עמו. בקושי מבינים אנו איש את אחיו. אעפ"כ משוחחים אנו. אני מזכיר לו את ארץ־ישראל. הוא אומר, שבמשפחתו 15 נפשות .הוא מקובל, ומיד מביא ראיה שעדיין לא הגיע הקץ. שכינתא בגלותא, הספירות לא נתקנו עדיין... הוא עובר לפני על חמורו, ואני אחריו, ועוד שני נערים הולכים אתנו. הוא בריא ואפילו יפה, בגדיו — אזור וטלית קטנה. היד האחת אוחזת ברסן של החמור, והשניה מורדה וארוכה, יד אדם ערומה יפה לעין. הוא אינו גבוה, ומשום כך נראה רחב כתפים, זריז וחי. לאט לאט בדרך הנני קונה את לבו. הוא מתחיל להתיחס אלי ברגש של כבוד. בדברי על ארץ־ישראל נגעתי כנראה באיזה נימים דקים.

סעדנו את לבנו בדרך תחת אילן בעל כותרת עשירה מאד. נפגשו לנו ערבים וישבו מנגדנו לאכול גם הם. ושיחה מתחילה ביניהם ובין יעקב על אודותי. מי אני? — שליח מהשולטן. מנין? — מסטמבול. למה באתי? — אל היהודים. אני אומר ליעקב, שיגיד להם, כי אני הולך לחקור על אודות דיני ישראל, וכי אני מארץ־ישראל. אולם הוא מבטל את דברי באמרו, כי כך צריך להיות.

חַדָּה.

עם חשכה הגענו לחדה, כפר בשרעב. יהודים מעטים מפוזרים פה ושם בכפר הזה ובקרובים אליו בבתים בודדים העומדים בצלע ההר. רוב מעשיהם פה המסחר בבון לעדן. יש גם צורפים, אורגים. הכובעים שלהם גבוהים, משופעים, ותפורים פס אדום ופס שחור. לנתי בחדר קטן. נתקבצו אלי איזה אנשים. בא השוחט מרחוק, בא נשיא שרעב סלימן יוסף, כבן שלשים, בעל מזג טוב, אוהב תלמידי חכמים ומכבדם. אינו לוקח מס מתלמידי חכמים שבמקומו. הוא צורף, עושה מלאכה אצל המודיר. עור בעינו האחת.

הנשיא הזה לווה אותי בבוקר — עש"ק — למארי יוסף, מהלך 3 שעות. הלכנו וספרנו. שיחתנו נסבה בעיקר על המומרים. בכפר הזה הראו לי על מומר, שרוצה לשוב. סלימן מתענין לדעתי, אם מותר לקבל מומר שחזר מסורו.

לפני הצהרים הגענו. בית מארי יוסף עומד על ההר. עלינו. והנה יוצא לקראתי זקן קטן, מכווץ, מתאנח מרוב כאב, ומסביר לי פנים יפות

ומקבל אותי בשמחה. עליתי. העוני בכל הפנות. הבית הוא בהר, חדרים למעלה וחדרים למטה, מהם במדרון. החדרים בנויים אבן בלתי טוחה ובלי צרורות. באופן שאי אפשר להשען על קירות הבית פנימה מפני קצות האבנים המזדקרות. הרצפה — האדמה כמו שהיא — פרושה מחצלות בלואות וקרועות. התקרה — ענפים עבים מכוסים עלים וענפים יבשים ומעט עפר. חלונות אין, האור נכנס דרך הפתח. בית הכנסת הוא ג"כ בחדר אחד כזה. בו נכנס האור דרך החורים שבגג. האבק מרובה. פה ראיתי עוני שאין דוגמתו. מארי יוסף זקן חכם ותלמיד חכם. שמו הולך למרחוק. כבודו גדול גם בין הגויים. היה אמיד לפנים. עכשיו ירד. בניו הלכו אל הכפרים למצוא איזו פרנסה. הם אורגים, ומשום שאין להם מעות לקנות חוטים, הם אינם עוסקים באריגה. פה אוכלים פת של דורה, של חטי תירס, של עדשים, של מיני קטניות אחרות. החטה — גם בשבתות לא תעלה על השולחן אלא לעתים רחוקות; הבשר — על אחת כמה וכמה. פה אוכלים פת עם קהוה או חלבה כל הימים, וגם זה אינו בשפע. למארי שתי נשים, שתיהן בלות, ואחות ובנים קטנים ונשות הבנים הגדולים. כולם יחד זקוקים למזונות, ומוצא ללחם אין. המארי היה נגוע פצעים בגופו, וגם עיניו כאבו בהיותי אצלם, והיה רוב היום מבלה בחדר אפל כשהוא ערום. וכשיבואו אליו אנשים יאזור את האזור וילבש טלית קטנה. מזגו טוב, שמח, אוהב ערקי, ומסתפק במחשבה אודותיו. מרוב מכאוביו יצעק כפעם בפעם: אנא מפניך אברח? אם אסק שמים שם אתה, ואציעה שאול — הנך! אף על פי כן הוא מלא חיים. הוא מראה לי על בניו הקטנים ואומר: בבוקר זרע את זרעך, ולערב אל תנח ידך. עיניו חדות, מבריקות, רשמי פניו יפים ונעימים, והוא כולו קטן ונעים. הוא אינו זקן כל כך, כמו שנדמה ברגע הראשון. הוא יושב יחידי בכפר הזה. ויהודים יורדים אליו מהכפרים הקרובים בשבתות להתפלל בצבור בבית הכנסת. יש בו שבעה ספרי תורה — סימן של עשירות בימים עברו. גם ראיתי שם הרבה ספרי קבלה: כוונות האר"י, משנת חסידים, זוהר, פרי עץ חיים להרח"ו, נהר שלום להרשמ"ש ואחרים. לא לחנם שמע שרעב וחכמיה ומקובליה הולך למרחוק. מארי יוסף הוא מקובל ממש. בקי. הוא אדם בעל נמוס וטקט. כשבאתי כבד אותי במה שאפשר לו, ויניחני למנוחות. בליתי אצלו ששה ימים והרגשתי עצמי

אצלו חפשי, ונעמה לי ישיבתי. האויר הטוב של המקום העומד בצלע הר, המראה של ההרים מסביב, השפיעו עלי לטובה. פה נחתי מעמל השבוע שעברתי בו כ"כ הרבה מחביש ועד שרעב ושסבלתי בו כ"כ הרבה. בשבת אחר הצהרים נתקבצו כשלש עשרות אנשים לכבודי ולכבוד מארי יוסף, ונדבר על ארץ־ישראל, ועל מושבותיה וכו'. הם מתארים להם שיפו היא חוץ־לארץ. וארץ־ישראל היא ירושלים. באופן שהם שואלים: כמה רחוקה יפו מארץ־ישראל?

בתענית אסתר התעניתי כמובן. אולם בפורים לא שמחתי ולא התבסמתי עד דלא ידע.

הערבים נכנסים ויוצאים בבית מארי יוסף כמו היהודים. הם הרבו להלאות אותי בדברים ביום הראשון לבואי. התענינו בבית המקדש, אם הוא קיים, ואם הוא שלהם או שלנו? ועל מלך המשיח. ומה יעשה לכשיבוא? בכלל השם קודס, שאני בא ממנו לוטה אצלם במין ערפל אגדי.

שואלים תחת איזו ממשלה היא ארץ־ישראל. מתענינים בשאלת הצבא: אם לוקחים לצבא.

טפוס היהודים כאן עושה רושם יפה. קומה ממוצעת, פנים רחבים, פחות או יותר, מגושמים, בעלי זקן. פרנסתם מצויה. מהם בעלי שדות וגנות בון. הם רובם סוחרים, אורגים, קצתם חייטים, צורפים.

לכבוד פורים נתאספו קצת אנשים לבית מארי יוסף. את המגלה קראנו בלי מנין. הסעודה היא סעודת חול בתוספת ערקי. את המן אינם מכים. בשעת הסעודה באו איזה אנשים מהכפרים.

דַּרְמָה.

ביום ה' יצאתי מבית מארי יוסף לדרמה. ישבתי שם בבית העשיר. הבית חזק וגדול, בן 3 קומות, אבל בלתי מסויד. הם סוחרים. הגויים נכנסים ויוצאים כל הימים. בבית הרבה נשים צעירות עם ילדים קטנים. יש להם פרה.

מארי סעוד, טפוס של חתן הגביר, הולך בטל ומיסב על שולחן חותנו ומסלסל בפאותיו ובזקנו, מתחסד, מתפלל בשני זוגות תפילין, עושה את עצמו מקובל ומלומד. חותנו מתגנדר בו — במציאה שקנה לבתו. הטפוס

היקר הזה אומר, כי תימן היא חלק מארץ־ישראל, ומתפאר לפני ברוב עושר היהודים במקום הזה, ומראה לי את השדות והגנות של בון שיש ליהודים. הם יושבים בכפר לבדם, וכפר הגויים הוא לבדו קרוב להם. הוא אומר: „כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", היינו הגאולה האחרונה תהיה על דרך הנס, ואין צורך עכשיו לעלות לארץ־ישראל. וביחוד שהקץ הוא כ"כ קרוב: בשנת תרע"ב, שנאמר ע ר " ב עבדך לטוב, בשנת ער"ב יבוא המשיח. והוא הלא יבוא מתימן, שנאמר אלה מתימן יבוא. אם כן, האם כדאי לעלות עכשיו לארץ־ישראל בטרחה ובצער, כשהגאולה עומדת מאחורי כתלנו. ולע"ע דיו לעבד להיות כרבו! אם שכינתא בגלותא, נשתתף בצערה ונהיה גם אנחנו בגלות, ואין לנו לעלות לפניה! דברים כאלה וכיוצא בהם מראים לי שוב פעם, כמה מעט נחת נחוץ ליהודי, למען שיקבל את הגלות כברכת אלוהים, ויסיח דעתו לגמרי מארץ־ישראל ומהתקוות הלאומיות. דברים כאלה שמעתי עוד במקום אחד — בסדה.

המארי הצעיר הזה מראה לי בגאון, שהערבים בונים בית ליהודי, וטורחים למען היהודי, וכי הגויים מקבלים שכרם חצי גרוש ליום בצרוף פת ושמן. בכלל נקבע במוחו, שהגויים הם עבדיו. ואני צריך לדבר הרבה, כדי להוכיח לו ולהמתקבצים אצלי, שהגוי אפילו בשעה שהוא מנשק את ידי היהודי, גם אז הוא האדון, והיהודי בגלות אצלו.

מובן שיחד עם זאת יש לי כאן ספוק נפש, בראותי יהודים מתפרנסים בריוח.

במקומות האלה פגשתי קופים, עדרים עדרים, עוברים בהרים. הלטאות מצוירות פה יפה מאד: הן כחולות ועל גביהן כתם אפור מרובע ישר.

בית הכנסת הוא באחד החדרים בבית הזה. חציו מלא דוחן וחציו השני — מקום לתפלה. בגדיהם — אזור וטלית קטנה. מאכלם: דורה או דוחן עם שמן או דבש. ובשבת — בשר כבשים מסריח מריח הגללים שבשלוהו בהם.

ביום הראשון יצאתי לדרכי. היציאה הזאת היתה קשה כקריעת ים סוף. הם איימו עלי שיש שודדים בדרך, ושאי אפשר ללכת. ואמרו: חכה, עד שנמצא אדם נאמן ועד שתעבור הסכנה. חכיתי, חכיתי עד שהגיע חצות היום, ואח"כ דרשתי בכל תוקף שילווני לדרך. יצאנו. שני אנשים עם

החמור והחפצים הלכו בדרך אחת, ואני עם שני אנשים הלכנו בדרך שניה ברגל. הדרך הזאת היתה רעה מאד. צריך היה לעלות בהרים גבוהים זקופים וחלקים, עד שאני הייתי מוכרח לטפס על ידי ועל רגלי. המלווים אותי הולכים יחפים ומטפסים כחתולים, אבל אני נעול מנעלים, ואיני רוצה לחלוץ אותן, משום שירדו הגשמים הראשונים. ואילו לא היו מחזיקים בי, הייתי פשוט נופל מן ההרים הזקופים האלה. המקומות המכוסים קרקע והטובים לזריעה, מתוקנים בטרסות הסגורות בקיר אבנים זקוף. הדרך עולה מטרסה לטרסה, וחצאי האבנים הבולטות מתוך הקיר משמשות למדרגות לעלות עליהן מטרסה לטרסה. בדרך — קאת, בוֹן, שיחים, מיני שושנים ומיני שמשיים אשר ריח הפרחים שלהם דומה לריח הלילך.

רָאנִי.

כעבור 2 שעות או 3 הגענו לראני — כפר שבו מושב המודיר של שרעב. הנשיא סלימן יוסף יושב פה. לא רציתי להתעכב פה, כי אם דרשתי שיתנו לי שליחים ללכת הלאה. הפצירו בי ללון, אבל אני לא יכולתי, היות וקבעתי במכתב אחד ראיון למארי מעודא מטעז בשוק אל עמר ביום השני. והדרך רחוקה. על כן רציתי ללכת עד הערב ולהתקרב קצת אל השוק. בדברים ובכסף השגתי את מאווי, ושליח יצא אתי ללוותני לדרכי. הענינים שהתקבצו על השמים היו לאמתלא לאנשי ראני להשפיע עלי שלא אלך מפה. אולם אני לא השגחתי בדבריהם. יצאנו. הגשם התחיל מיד אחרי צאתנו מהכפר וירד עלינו בלי הרף. עברה שעה, עברה השניה. הגשם הולך וחזק. הנני כבר רטוב כולי, והמים נגרים ממני לרוב. אולם אנחנו הולכים. פתאום נצב ממולי ערבי אחד ויגדור לפנינו את הדרך: „המודיר דרש להשיבך מהדרך ולהביאך לפניו". הפתעה נעימה מאד...

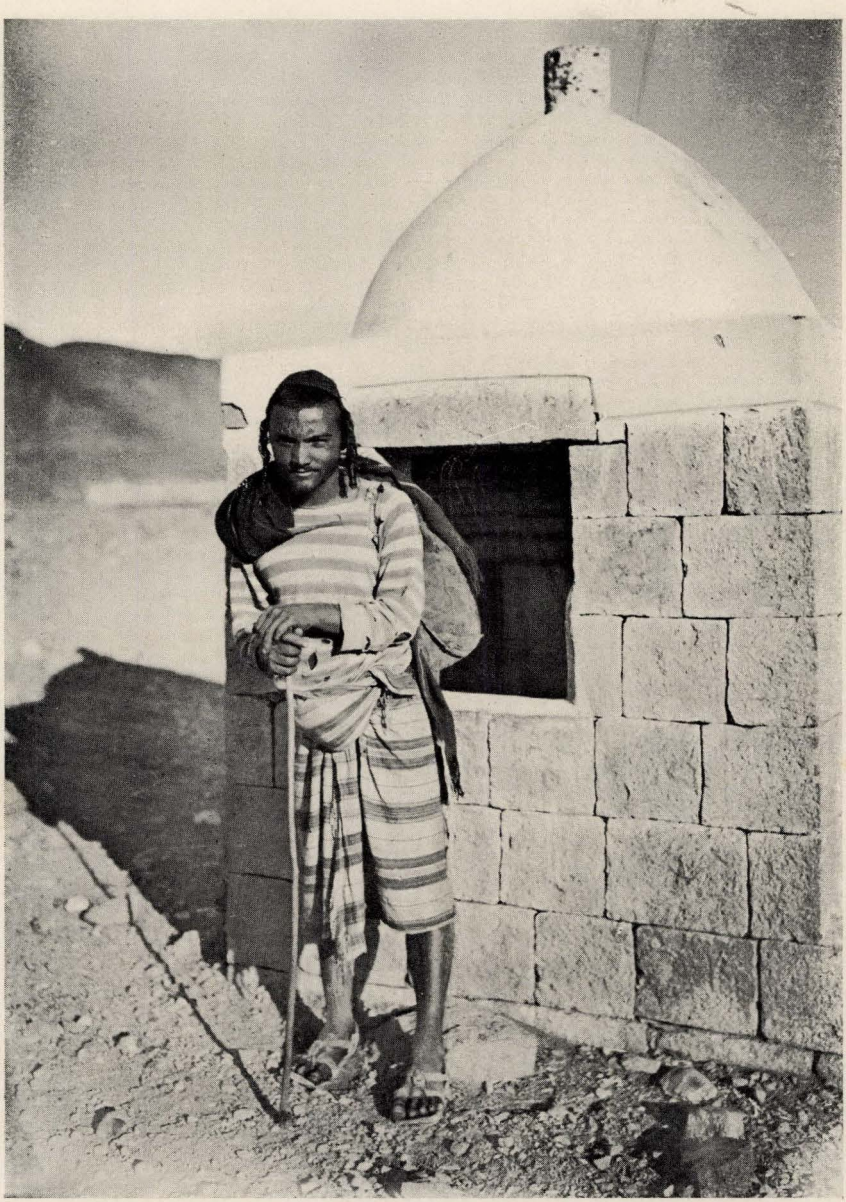
שבנו, והגשם אינו פוסק. את מצב רוחי עכשיו אפשר לתאר. היהודים שיצאו לקראתי וגם החיילים נחמו אותי, באמרם שהמלך הזה הוא מלך טוב ואוהב יהודים, וראיה לדבר שאשה יהודיה משמשת אותו, ושאני איני צריך לירא משום חשש.

במצב רוח מרוגז, בצער מאבדן הזמן. בבגדים מלאים מים, בגוף

רועד מקור, עליתי אל הכפר ונעלה אל המודיר. נכנסתי. והנה לפני טפוס ערבי שמן, מסורבל, ואפור מרוב ישיבה על מקום אחד, כבן ארבעים, יושב על הארץ בחדר מסויד, ועל ידו ערבים אחדים. כלים, בגדי שרד, נירות, חותמות, דיו — סימני הקולטורה — מונחים על הארץ לפניו. הוא בקש אותי לשבת ויכבדני בספל קהוה. הראיתי לו את התעודה שלי. הביט בה, שאל אותי, למה אני הולך (ואנחנו מדברים ערבית), מתפלא על שאיני יודע היטב את הלשון, מצטער עלי שאני הולך יחידי, ובעיקר, חושש שמא יהרגוני. מספר על עריצות הערבים בסביבה, מצחק עליהם ועל עניותם ופראותם. לסוף אמר, שיתן לי שני חיילים, שישמרו אותי בדרך. הוא אומר: „למה אני מקבל שכר מאת המלכות, אם לא לשם שמירת נתיניה?" אני מנענע לו בראשי כמובן. אולם את הצעתו ע"ד החיילים איני מקבל. לסוף דרש מאת היהודים, שיערבו לו בעדי, שישמרו אותי כהוגן, וישלח אחרי שני יהודים חשובים שהם יהיו הערבים. גם נתן לי מכתב לאחד השיכים הערבים היושבים בדרך לשוק עמר, שיתן לי שמירה, ויפטרני לשלום. בשמחה יצאתי ממנו ואשוב לבית, שבעלו הפציר בי כ"כ הרבה לפני שעות אחדות שאלון אצלו. עכשיו, בצאתי מפני המודיר כבר היה ערב. בעל הבית הזה הוא אחד מהמארי במקומות ההם. הוא מיחס את המקרה הזה לזכותו: שמן השמים הסבו את הדבר הזה להשיב אותי אצלו, למען שיראה את השאלות והתשובות שלי שעוררו כל כך את תשוקתו לראותם. לנתי אצלו. בלילה, בשתי שעות לפני אור הבוקר, יצאנו לדרך אני ויעקב ועוד נער. במשך ימי שבתי בשרעב יצאה שמועתי טובה. הם היו אומרים „זה אינו משקר, כמו יתר החכמים". הם הרגישו שיש איזה הבדל עיקרי ביני לבין „חכמים" אחרים. ויעקב הספיק להתקשר אלי. הלכנו בערך 8 שעות, ואחרי הצהרים הגענו לשוק אל עמר. פגשתי פה את מארי מעודא ואת הארון (מי שהיה המלוה שלי מראשית דרכי ועד טעז). ופה נטפל הארון ללוותנו בדרך על כרחי.

דויחה.

שמתי פני ללכת לדויחה על הדרך לדי ספאל. אולם הגשם עצר אותנו בשוק. מצאנו מחסה בחנות אחת של גוי, אשר נדחקו שמה הרבה

בדרך לארץ־ישראל, צלום בורכרדט, 1907, מאוסף ד"ר א. בראואר

ערבים וערביות. כעבור הגשם יצאנו לדרכנו, ולעת ערב הגענו למארי שמואל, אחי מארי יוסף משרעב. כשנכנסנו אל ביתו לא מצאנוהו. אח"כ נכנס בקול תרועת שכור. הלילה הזה עבר במריבה עם הארון, אשר אני רציתי להפרד ממנו, והוא לא הסכים לכך, כי אם רצה ללכת עמי הלאה. נתקבצו אנשי הכפר. למחרתו הלך הארון אל השיך של הגויים להלשין עלי. משני הצדדים היו התרגזויות, עד שגמרנו באופן ידוע. נתתי לו שטר לבית בנין בעדן שיקבל שם מעות על חשבוני, מהכסף שהופקד אצלם עבורי. ואני הלכתי לחזיה.

ח ז י ה.

אולם הארון הלך לקעדה, מקום מושב אחד הפקידים וילשין עלי. שלחו אחרי חייל, והוא הגיע לחזיה ויעוררני משנתי. הגברים היו בשוק אל קעדה, ובבית היו רק נשים. הן נבהלו, בראותן חייל בא לקחתני. והקול יצא, שאני נתפשתי למלכות. קמתי, וארכב על חמור מחזיה לקעדה, והחייל אחרי. בדרך ספרתי לו את דבר המריבה וקניתי את לבו בדברים, באופן שהוא הבטיחני את עזרתו. הגעתי לקעדה.

ק א ע ד ה.

הארון כבר הספיק להשפיע על היהודים והמארי, והם כולם הביטו עלי בחשד. מצבי היה קשה. נכנסתי אתם בדברים, הראיתי להם את מכתבי עם הפנקס, והיחס אלי התחיל להשתנות קצת. בינתים עלינו לפני „המלך". והוא יושב בחומה גבוהה ומציץ מתוך חלון קטן. החיל היה לי לפה, ויספר לו את הדברים, באופן שהציג את הארון בתור עבד המתפרץ מאדוניו, ואותי בתור „חכם" שנשלח מארץ־ישראל. המלך שמע את הדברים, ויוציא את משפטו לטובתי ולרעת הארון. שבנו. מיד צויתי למארי מוסלם לתת לחיל 2 ריאל, ובערב עוד נשאנו ונתנו עם הארון, עד שגמרנו באופן ידוע ונכתוב בינינו שטר של פשרה ונפרד. בשעה מאוחרת בלילה שכבתי לישון.

קול הריחים העיר אותי בבוקר השכם, ואקום ואעיר את מארי מוסלם, ונלך לחזיה ונקח את החפצים, ונשוב לקעדה על מנת ללכת לג'בלה. בין כה וכה עברה מחצית היום. יצאנו — אני ושני יהודים. הגשם הדביק אותנו

בדרך. והדרך היא במישור באדמת חמר שנרטבה מהגשם ונתקלקלה. החמור נפל תחתי פעמים, ואהיה מוכרח ללכת ברגל. וכפעם בפעם היינו מוכרחים לעבור שלוליות עמוקות בדרך. האנשים שהלכו אתי אמרו לי, שהגשם הזה הוא בזכותי, היינו שהגשם הלא ברכה לארץ, אם כן זה בזכותי. כמה צחקתי במר נפשי מזה, שזכות היא לי להיות רטוב ומעונה בדרך הזאת. סוף סוף הגענו לד׳י ספ׳אל, לאותה ד׳י ספ׳אל שלנתי בה לפני כחודש ימים. כמה טובה היתה לי הפעם העיר הזאת. עכשיו הריני בא לאנשים, שהם מכירים אותי, ושאני מכיר אותם כבר בארץ רחוקה וזרה זאת — ומה רב העונג בפגישה כזאת, כמה נעימים המבטים, וכמה קרובים הלבבות! כבואנו לא היה אבי המשפחה בבית. אולם הבן והנשים קבלוני בשמחה ובזרועות פתוחות. מיד החלפתי את בגדי ואשכב במצע יבש וחם ואישן. לפנות בוקר היתה האֵם מיבשת את בגדי על המדורה שערכה לשם זה. נפרדתי מהם בהתרגשות מרובה ובגעגועים עזים. גם שכרם נתתי כראוי. בבוקר השכם יצאנו עם צעיר אחד לג׳בלה.

אהרן צדוק

חבלי עליה

משמלאו לעמרם חריזי י״ג שנה, התחיל לחשוב על עליה לארץ־ישראל. פעם שמע את אביו אומר: „לו ירחם השם עלינו — ונעלה לארץ־ישראל״. והנה עברו ה׳ שנים ומן השמים לא רחמו. עתה אחרי שברך אביו ברוך שפטרני, חייב הוא לחשוב על מחשבות שקודם לא היה מותר לו לחשוב לבדו. אבל כיצד מגשימים מה שחושבים? — אם יגיד לאביו את חפצו, שמא יתחיל להשגיח עליו בשבע עינים, שהרי הוא בן יחיד להוריו, ולא תוכל לעלות על דעתם אפשרות פרידה מבנם.

אילו אפשר למכור את הבית יש לחשוב בדוחק שדמי הבית והמטלטלין יספיקו להוצאות הדרך עד יפו לכל המשפחה. במה דברים אמורים, אם לא יתעכבו בעדן כדרך כל הנוסעים לארץ־ישראל שמתעכבים חדשים שלמים עד שזוכים לרשיונות וסובלים יסורי גיהנום מהחום הבוער כתנור ומהאֶקלים הרע, המשול לאקלימן של סדום ועמורה חזרועות מלח. אבל כל המחשבות האלה הנם

מחשבות הבל, שהרי הבית לא ימכר — מפני גזרת המלכות שגזרה שכל יהודי העוזב את תימן, אינו רשאי למכור את ביתו או נכסי דלא ניידי אחרים, וחייב הוא להשאירם לאוצר המלכות.

זאת ועוד אחרת — גזרה חדשה נגזרה על יהודי תימן, שאסור להם לעזוב את ארץ תימן כלל וכלל ומי שזקוק לכך לרגל מסחרו, עליו להביא ערבים שיערבו את שיבתו לתימן.

(על זאת גדלה תמיהתו של עמרם: — ממה נפשך, אם הגויים הללו משקצים ומתעבים אותנו ו„סורו טמא" יקראו לנו — מן הדין הוא שלא יעכבו בידינו מלעלות לארץ־ישראל, אדרבא, הם צריכים לברכנו בברכת הליכה לבלי שוב. אבל, שיתעבונו ויחזיקו בנו בשתי ידיהם, אין זאת אלא הפכפכנות. בשלמא הגזרה על היהודים שלא ימכרו נכסי דלא ניידי שלהם — משום שהמלכות רוצה לקחתם במקום מס הגולגולת שכל יהודי חייב בו מדי שנה בשנה. כ„על דעתם" — אפשר זוהי אמתלא מספקת, אבל גזרה שלא יעזוב שום יהודי את ארץ תימן ואפילו כשהוא יוצא ערום מכל נכסיו, — מה טעם שיוכל מוחם של הגויים להמציא?)

בכל זאת גמר עמרם בלבו לעלות לארץ־ישראל ויהי מה. אבל נחוץ לעשות בחכמה ובתבונה ולחבל כל מיני תחבולות כדי לגנוב את לבות שני המונעים העיקריים: ההורים והמלכות. בנוגע לגזרת המלכות, האמין שבזכות ארץ־ישראל יוכל לעקוף אותה ולהמלט מהגזרה, וכשרק יצא מגבול תימן „יאכלו בדי עורם". אבל ההורים, זהו אגוז שקשה לפצחו. קשה עליו הפרידה מהם כשם שקשה עליהם פרידתם ממנו. בדמיונו התחיל רואה את דמעות אמו ואת צערו של אביו. רואה הוא את אמו בשעה שתשב לאכול ולפני לחמה תבוא אנחתה, וכניעור מתרדמה זקף עיניו ואמר בלבו: „אם אשית לבי לדברים כאלה וכיוצא בהם, לא אעלה לעולם לארץ־ישראל, אלא אם כן יבוא המשיח! וכי מה אשב לעשות בגלות המרה, תחת ידי ערי־צים אכזרים אשר רק צורת אדם להם? והלואי והיתה הפרנסה מצויה, כי עתה היתה חצי נחמה, אך כשאין לא זה ולא זה, אינו דין שאשב ואצלה בגחלתי, ואם נטל עלינו לכלות את כחנו ולשאוב מים לתוך ברכה נקובה, כי אז טוב בארץ־ישראל מבגולה, בבחינת — היא הסיר ואנחנו הבשר, וחוץ מזה אפשר שירחם השם (ישועתו כהרף עין!) וישתנו הזמנים ויתבטלו הגזרות ואז אשלח, או שאני בעצמי אבוא והעליתי את הורי אלי לארץ־ישראל".

משגמלה מחשבה זו בלבו של עמרם, עשה את עצמו כסר וזעף, מיעט בדברים ולא היה עונה לדברי הוריו אלא בשפה רפה, כלאחר יד. האב חשב: „כך דרכו של בן יחיד, להתחטא לפני הוריו", והאם לא יכלה להשלים עם זעפנותו של בנה והתחבטה הרבה בשאלה: מדוע השתנה בנה? מה הוא הדבר שמציק לו? מדוע הוא מתהלך סר וזעף והוא אינו רגיל בכך? אולי דבקה בו

עין הרע? ואולי חברים מציקים לו? ואולי כבר בגר...? — הרהורים כאלה וכיוצא בהם התרוצצו בקרבה ימים רבים.

ועמרם ראה שמזעפנותו לא תצמח התכלית הנרצה וגמר אומר לשנות את טעמו. לא עברו ימים מועטים עד שחלה... למחרת התחלותו לקחה אמו שמן והלכה אל בעלי הלחשים שהודיעו בודאות כי עין רעה שלטה בבנה, והתרופה: למשוח את גופו שלוש פעמים ולשתות „מי־רגלים", כוס קטנה בבוקר וכוס קטנה בערב. ככה יעשה ג' ימים רצופים, ובעזרת השם יבריא ויקום, ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. במה דברים אמורים? — ש„מי רגלים" אלה יהיו של ילד בכור שהגיע לגיל חמש שנים, לא פחות ולא יותר.

עשתה האם כמצווה עליה, ותשועה רחקה מבנה. אז תשים האם את פניה אל הזקנות, המנוסות שאין להטיל ספק במומחיותן לרפא כל מיני מחלות, אם לא לחלוטין, לפחות בעצות מועילות. והנה נכנסה לקיים מצות בקור חולים — מלכה הזקנה שכמספר קמטי פניה, כן מספר החולים שנרפאו על־ידה, (מלבד אותם המעטים שלא עמדה להם זכות אבות וגברה עליהם יד המלאך, דומה רחמנא ליצלן), וחיש חזרה אל האם שחכתה בלב חרד בחדר השני לתוצאות הבקור.

— „את רואה, חממה, הוא אשר אמרתי, במבט עין אחד הבנתי את מחלת בנך. לא נגעתי בו ולא דברתי אתו אפילו מלה אחת, ואני אומרת לך, יא חממה, אל תדאגי, בנך בריא ושלם, ורק עינא בישא ולא עינא בישא ממש, אלא מעין עינא בישא שלטה בו. את רואה את עשר אצבעותי אלה?" — ובדברה קמצה את עשר אצבעות ידיה — „יש ימים שאני מבקרת חולים ומעלה ארוכה לכל מכאוביהם, בעזרת השם, כן אני אומרת לך שבנך בריא ושלם ועוד היום יקום מחליו, אם רק תתני לו לשתות שלוש כוסות קטנות „מי רגלים" בכל יום. אחת בבוקר על לב ריק, אחת באמצע היום ואחת בערב משיראו שני כוכבים. כן תעשי ובעזרת השם יחלים ויקום בנך, כי פי מלכה הזקנה מדבר אליך."

נסתה האם להסביר למלכה הזקנה שכבר היתה אצל הלחשן וגם הוא יעץ אותה עצה. אבל — הוסיפה ואמרה — „חטאתי לשם", הנך רואה שלא הועיל. אמנם אני מרגישה שלא חל שום שנוי לרעה חס ושלום, אבל אין גם שינוי לטובה".

קמטה מלכה הזקנה את מצחה כתמהה על שמעיזים להרהר אחרי הכמתה ואחרי תרופותיה ובקול חד שנשמע מתוכו כעס כבוש ענתה לחממה, אמו של עמרם:

„אם את מטילה ספק — יכולה את לשאול את רומיה בנת אדאר, כיצד „חוץ מהיום" היה אחיה חולה „לא עליכם" במחלת כאב הראש וכל הלחשנים וכל המרפאים נלאו מלהעלות לו תרופה, עד שבאה מלכה הזקנה ובמבט אחד, את מבינה, במבט אחד, יעצתי כויה במקום ידוע, ומאז הבריא ונשא אשה והוליד בנים

ובנות, והנה אשתו הרה בבטן החמישי, אלהים ירבה בישראל. ואת, מה אני אומרת לך? בנך בריא ושלם, עשי כאשר דברתי וסרו יגון ואנחה."

משמעה האם את המעשה באחי רומיה בנת אדאר והבטחון בדברי מלכה הזקנה, החליטה לעשות כדבריה. וברדתה מן המדרגות לחשה לה מלכה הזקנה, שבשעת הדחק אפשר להשתמש ב„מי רגליו" של החולה עצמו. בשוב האם עם הכוס מלאה, מצאה את הדודה נעמה יושבת אצל החולה ומשוחחת אתו. אחרי דברים של מה בכך, התחילה האם לספר לדודה נעמה את כל התלאות אשר מצאוה ואת דברי מלכה הזקנה שרפאה את אחיה של רומיה בנת אדאר ממחלה שכל החכמים נלאו מלמצוא תרופתה, והיא, במבט אחד, כוונה את המקום הראוי לכויה, בדיוק ברקה השמאלית, כויה אחת וחסל, והאיש קם מחליו, ונשא אשה, והוליד בנים ובנות, והנה אשתו הרה בבטן החמישי, בלי עין הרע... „מה תאמרי על זה נעמה?"

— „הה! מה אומר יא חממה, זה מזכיר אותי את הספור אודות האיש שבא אצל הלחשן לבקש תרופה מפני העכברים שרבו מאד בביתו, עד שקצה נפשו מפני תעלוליהם. וכשכתב לו הלחשן קמיע וקבל שכרו, העיר לו, שבכל אופן יש צורך בחתול. הוא הדבר עם מלכה הזקנה. במבט אחד הכירה שבנך בריא ושלם ונתנה שלוש כוסות „מי רגלים" ליום. מה ההתפארות לרפאות ב„מי־רגלים"? כל העולם יודעים וגם אני יודעת את החכמה הזאת. הנה הקדמתי לבוא היום, כי איככה אוכל וראיתי את בן אחי חולה וזה ששה ימים שהוא נובל? אמנם הוא אוכל ושותה כבריא וגם אין לו חום, על זאת יש להודות לבורא עולם, ושלא אפתח פה לשטן. אבל הלא מחויבים אנחנו לדעת מה יש לו? מה מציק לו? למה נפלו פניו? כי על כן את אם ואני דודה. לו לעצתי תשמעי ונקרא ל„סלימאן עורב" שאין מפקפק ביכלתו „לחבר ולהפריד" (לאמור: שמחבר בני אדם עם השדים וכן להיפך) ובפעם אחת יגלה לנו הכל. כמה אנשים שמכאוביהם באמת מכאובים נושעו על־ידו, וכולם משבחים ומספרים אותו. עוד הערב נלך ונזמין אותו, אם רק איננו מוזמן ע"י אחרים, שכן רבים הקופצים עליו וזהו הסימן המובחק לתועלת שהוא מביא."

חממה האם, לא יכלה להסכים עד שתמלך בבעלה. מעשה רב כזה, כהזמנת „המחבר ומפריד", אי אפשר לו שיעשה מבלי הסכמת האב. וכשבא לסעודת הצהרים, התחילה להציק לו: „מה יהיה? מה אעשה לבני? אינני יכולה יותר לסבול, סוף סוף צריכים אנחנו לדעת מה לו לבננו. אתה הולך לעסקיך וכאילו לא איכפת לך. כאילו שהבן לא בנך. או כאילו יש לך תריסר בנים. האינך משגיח שהילד מתענה במכאוביו?"

ככה המטירה האם על האב המון טענות עד שהוציאה אותו משתיקתו, והוא

בנחת ובסבר פנים יפות ענה ואמר: „אני אומר לך שאין לבננו כלום. אוכל כרגיל, שותה כרגיל, ישן כרגיל, סימן שהנער בריא, וכך דרכם של בנים יחידים, לפעמים מתחטאים הם לזמן מה, וכשלא שמים לב אליהם חוזרים למסלולם. אני אומר לך, יעברו כמה ימים והכל על מקומו יבוא בשלום בע"ה. ואת אל תעני את הילד בטפוליך המיותרים. כל המוסיף גורע — אמרו חכמים".

לשמע הדברים האלה פקעה סבלנותה של האם, ובדמעות שליש התיפחה: „אוי ואבוי לי, קויתי שתראה התענינות במצב בנך, והנה אתה... והחכמים שלך... מה יתנו ומה יוסיפו דבריך אלה? בנך לא בקו הבריאות — ואתה עם החכמים שלך. חושבתני שמותר לך לעזוב את הספרים ואת החכמים ולהטפל בבנך החולה".

„אשה, אל תחטאי בשפתיך! קוי לה' והוא יושיע." — ענה האב.

„והאם לא אמרת לי פעם שכתוב בהרמב"ם שכל עיר שאין בה רופא אסור לדור בה? והנה עכשיו בא לעיר החכם המפורסם „סלימאן העורב" ומספרים עליו שאין כמוהו מחבר ומפריד, ואני חושבת להזמין אותו אלינו ועל ידו ודאי תצמח תרופה לבננו."

כשמוע האב את שם „סלימן העורב", ה„מחבר ומפריד", וגם שיש מחשבה להזמין אותו אל הבית — קפץ כנשוך נחש ובפנים מכורכמים צעק: „מה? את חושבת להזמין את רופא האליל לביתנו? אוי לעינים שכך רואות, ואוי לאזנים שכך שומעות! אוי לדור שכך עלתה בימיו! יפה מאד. אשתו של עקיבא אלחריזי ובתו של מרי אלדהבאני מעלה על לבה מחשבת פגול, להביא שואל אוב וידעוני אל ביתה. לא תהיה כזאת בישראל! לא נחזיק בידי עוברי עבירה! את שומעת? ומכיון שהגיעו הדברים עד לידי כך, אני בעצמי אחקור ואדע מהו הדבר שמציק לנער".

„אדרבא", ענתה האם, „מי יתן ויבריא הנער מכל מקום."

לעת ערב נכנס האב לחדר בנו, והתחיל עמו בדברי כבושין:

„הה, עמרם, מה עלתה על דעתך? זה שמונה ימים לא ראיתיך לומד בשום ספר, לא במקרא ולא במשנה, השכחת את דברי חכמים: כל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, אינו מן הישוב? וגם ידעת את דברי חז"ל: חש בראשו, חש בבטנו, יעסוק בתורה, שכל המיחושין דברי תורה מרפאים. התאושש בני וסלק את המרה השחורה. למה תלך קדורנית? עודך צעיר לימים וכתוב: שמח בילדותך. מה מעיק על לבך? מה מדאיג אותך? נאמר: דאגה בלב איש ישחנה, אל תקרי ישחנה אלא ישיחנה לאחרים, ומכל שכן לאביו. הנני אביך וחובה עליך לגלות לי הכל. אל תעלים ממני דבר. שמא אתה חושב על הפסוק: טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו? אם כך הוא, ישמח לבי ויגל כבודי. סוף סוף כבר הגעת לפרקך ואשאל מה' שיזכני להכניסך לחופה ולמעשים טובים."

דבריו הטובים של האב ירדו כטל של תחיה על נפשו של עמרם והוא

החליט לספר לאביו את כל מה שבלבו. אלא שלא ידע כיצד להסדיר את הדברים, שלא יפתיעו את אביו. התחיל מגמגם אודות הפסוק: „טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו" — לא תסברה. מחשבה כזאת לא עלתה בלבי, ועדיין מוקדם לקיים את הפסוק הלכה למעשה. מה שעולה על לבי, הוא דברי המימרא: „מן דלא על ונפק, טב ליה דלא איברי", משתוקק אני לצאת לאויר העולם, ללמוד מדרכי בני אדם, ואם אפשר... לעלות... גם כן... לארץ־ישראל". וידום עמרם, כי ירא להמשיך עוד בדברים ונמצא עובר על כל המוסיף — גורע. אך אביו לא התמהמה בתשובתו וקרא אליו: „בני, אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. החייתני בהשמיעך את ארץ־ישראל, שם גדול ונכסף. איזה יהודי לא יערוג לבו לארץ שהנביאים, המלכים, אנשי כנסת הגדולה והתנאים חיו בה והתהלכו בתוכה? כן בני, אשרי מי שזוכה לעלות לארץ־ישראל ולהשתקע בה. הה, — נאנח האב — לו זכיתי גם אני לחונן עפרה? וסהדי במרומים שמיום שעמדתי על דעתי, לא הרפתה המחשבה הקדושה הזאת ממני, אפילו כמלוא נימה. אלא שלא איסתייעא מלתא בעוונותיני הרבים וכפעם בפעם, מדי אמרי לנתק את כבלי הגלות, צצו מכשולים חדשים כמו מבטן האדמה.

והנה בפעם הראשונה, כאשר התחלתי להתכונן לעלות לארץ־ישראל, זה היה בשנת תרס"ה. עודני עושה כה וכה ופתאום קפץ עלינו רגזה של המלחמה, אותה המלחמה שתוצאותיה היו קשות מאד לקהילת צנעא. אז עוד טרם נולדת בני, ואינך יודע את התלאות והרעות אשר מצאו את קהילת צנעא, ואני תפילה לה' שלא תראה בימיך כאותן הזועות.

ובכדי שישמע חכם ויסף לקח, הבה ואספר לך מקצת מן הימים הנוראים ההם: —

עוד משנת תרס"א, עצרו מן השמים את המטר, וברוב ארץ תימן תצדי ותחרוב, לא ירד גשם. ובאין מטר לא נתנה האדמה יבולה, ונקוט כלל זה בידך: כל מקום שבאה צרה, היהודי נפגע ממנה תחילה. ואין נפקא מינה אם הצרה היא מן השמים או בידי אדם — קרבן ראשון הוא היהודי, „כי את אשר יאהב ה' יוכיח". ומכיון דקימא לן אם ננעלו כל השערים, שערי תפילה לא ננעלו, ואמרו חז"ל: לעולם אל יתיאש אדם מן הרחמים ואפילו חרב חדה מונחת על צווארו, לכן יצא הכרוז והכריז מטעם בי"ד להתאסף ולהתפלל בצבור. בעוונותינו, לא הועילו כל התפילות ונתקיים בנו המקרא, גם כי אזעק ואשוע — סתם תפילתי; מן השמים נחתמה הגזרה ואין לבטלה. וככה עברו השנים, שנה אחרי שנה, כשהשמים עצורים, עד שנדלדלו בני אדם ומכרו כל מטלטליהם בכדי להחיות נפשם.

הסאה הוגדשה בשנת תרס"ה, שאז נמלכו הערבים ועשו מלחמה עם התורכים. העיר צנעא באה במצור ונמנע ממנה מעט האוכל שהיה נכנס אליה קודם

לכן, והרעב הלך והחמיר מיום ליום, עד שהתגוללו נבלות האדם ברחובות העיר ואין מקבר. יש משפחות רבות שספו תמו כל נפשותיהם מחמת הרעב. הנה משפחתנו שהיתה מונה עשרים ושבע נפשות — לא נשאר ממנה אלא שנים: אני ודודתך נעמה. הודות לאל הצלחנו להמלט מתוך העיר ואעפ"י שירו עלינו גם התורכים מתוך העיר וגם הערבים מחוץ לעיר — לא נפגענו ובאנו אל הכפרים הקרובים, מקום שם התגוררו יהודים רבים מקהילת צנעא והחיו את נפשותם מפשיטת יד בין הגויים. וכשאזל מן העיר צנעא כל דבר אשר יאכל, לרבות חתולים וכלבים וחמורים ושאר שקצים ורמשים, מסרו התורכים את העיר לידי הערבים ותהי מעט רווחה. את העיר טהרו מנבלות המתים, והיהודים חזרו מן הכפרים והתלקטו שוב לעיר. מעשרים אלף יהודי צנעא, לא נשארו בחיים אלא כשלושת אלפים נפש ויתרם מתו, מי בחרב ומי במגפה, מי ברעב ומי בצמא.

ועל־כן לא יכולתי בפעם הזאת להוציא את חשקי לפועל, ודיי שיצאתי בשן ועין מהרעה שנתכה על ראשינו. וכאשר התאוששתי קצת אמרתי: אשא אשה ואח"כ אעלה לארץ־ישראל. והנה שוב מלחמה בין הערבים והתורכים ושוב באה העיר במצור למשך שלושה חדשים. אך הפעם בחסדי ה' לא היה רעב ואכלנו כל זמן המצור מהמוכן משנות השפע שקדמו למצור הזה.

ולא עבר זמן רב מהמלחמה האחרונה הזאת, והנה מלחמת כל העמים, מלחמת גוג ומגוג, שבה נסגרו כל הדרכים ואפילו לעיר עדן אי אפשר היה להגיע, משום שהתורכים שהיו בתימן נלחמו באנגלים שבעדן.

וכאשר נגמרה המלחמה, נתבשרנו כי רחם ה' ציון וכי כל נבואות ישעיהו בן אָמוץ מתקיימות כלן, אחת אחרי אחת. מה אומר לך, כל עצמותינו דושנו מעונג. הבטנו אז על הגויים בעינים רמות. חשבנו בלבנו, הנה יום הנקמה הגיע. הנה יקום אלוהי ישראל וישפוט את הגויים מעינינו ומנאצינו. הנה יושם לאבלי ציון פאר תחת אפר והגויים יוכרחו לנטלנו ולנשאנו ואלפים שנות גלות יהיו כלא היו. בקצור, כל היהודים התכוננו לעלות לארץ־ישראל. כל מעינם וכל הגיגם — ארץ־ישראל. לא חשבנו אז, לא על הוצאות הדרך ולא על שום דבר אחר. חשבנו להשאיר כל נכסינו ככה הפקר, שכל הרוצה ליטול יבוא ויטול. אמרנו: מכיון שכל היהודים עולים לארץ־ישראל, למי תמכור את נכסיך? תמכור לגויים? — המעט להם לגויים בתים ושדות וכל טוב, כי יבואו לקחת את רכושם הדל של היהודים? ובנוגע להוצאות הדרך, שמנו מבטחנו בה'. אם רחם ה' ציון ואם אמר ליסוריו ולצערו של עמנו די, היפלא ממנו להעבירנו לארץ הבחירה? כך היתה תקותנו.

והנה התחילו שמועות משמועות שונות. ראשית שלא כל היהודים יכולים לעלות לארץ־ישראל; ושנית, אותם המעטים הזכאים, צריכים קודם כל לקבל רשות מהממשלה. מה טיבה של הרשות הזאת לא יכולנו להבין: כלום זקוק

האיש אשר הורחק בזרוע מנחלתו, לרשיון כדי לשוב אל ביתו ואל נחלתו? — אראה בנחמה אם אני מבין בקושיה הזאת. ואת עלית על כלנה — גזרת המלכות שלא יעלה שום יהודי לארץ־ישראל.

ועתה, בני, רעיון קדוש עלה בדעתך. הנני סומך את שתי ידי על רעיונך זה. אלוהי יעקב יעזרך וברכתי תלוך. אבל אחת אשאלה ממך: כיצד תוציא את מחשבתך הלכה למעשה? והרי אתה צריך להוצאות לפחות כעשרים וחמשה ג'נה (פונט) עד הגיעך לארץ־ישראל, וממון כזה אין עמי, ושנית, כיצד תעשה עם אמך, ואתה יודע שנפשה קשורה בנפשך?"

אז פתח עמרם את פיהו ופניו קרנו משמחה, כי לא פלל לשמוע כדברים האלה מפי אביו ולא האמין שיסכים לכך: „אבי, כסף להוצאות הדרך — אשים מבטחי בה' ועליו אשליך יהבי. ובנוגע לאמי, אינני חושב לעקור את רגלי בבת אחת, ויש להרגילה קמעא קמעא להעדרי. לעת עתה אצא ואסובב בכפרים ומקצועי יהיה מהדק כלים ומנקר ריחים, ואחזור הביתה מדי פעם בפעם. בתחילה כל שבוע פעם ואחר כך בכל חודש פעם. ואף גם זאת: אשתכר ואקבץ על יד."

כשמוע האב את תשובת בנו, קרא אליו: „שפתים ישק משיב דברים נכוחים". יצא מחדר בנו ונכנס אל האם ודבריו אליה: „אשה, וכי לא אמרתי לך שהנער בריא ושלם בעזר ה'? הנה תהיתי על קנקנו ומצאתי שהכל כשורה, ולא חסר לו אלא שיחליף קצת את האויר".

— „מה פירוש שיחליף את האויר?" — ענתה האם כתמהה.

— „על הנער לצאת מן העיר הזאת אל מקום אחר, נאמר אל הכפרים, הבנת?"

— „לא, אינני מבינה. וכי האויר של הכפר שונה מן האויר הזה שבעיר? — האם לא בכל העולם שמים אחדים וארץ אחת ואויר אחד?"

— „ובכן הריני מסביר לך: בספרים כתוב: „משנה מקום משנה מזל", וכי לא כל המקומות שוים? ללמדנו שכאשר משנים את המקום משתנה גם המזל. הוא הדין באויר", ושחוק קל רחף על שפתיו כמנצח. והאשה אמרה כנכנעת: „אגיד לך, אתם הגברים, לא יבצר מכם דבר. לכל אתם ממציאים תשובה, ולו יהי כדבריך ובלבד שהנער יהיה בריא ותשוב אליו שמחתו".

לאחר שהסכימו כולם כי הנער צריך להחליף את האויר, שמח עמרם בלבו ובאותו לילה לא באה תנומה לעפעפיו. וכי קלה בעיניכם היא זאת? חלום עמוק הולך ולובש צורה מוחשית.

למחרת השכים עמרם לצאת מביתו, ותיכף לאחר תפילת שחרית הלך והזמין לו כלים לצורך מקצועו החדש: א) מקדח לקדוח את הכלי השבור כדי למסמרו ולהדקו, ב) מספרים כדי לגזור חוטי הברזל שיצטרך למלאכתו, ג) מנקרה —

לנקר בה ריחים; וגם אמתחת שתכיל את כל הכלים האלה, ונקבע זמן יציאתו של עמרם מן העיר אל הכפר ליום הראשון של השבוע הבא.

ובינתים התאמן עמרם — בימים שנשארו לו עד יציאתו — במלאכתו החדשה: לקח כלים מכלי הבית השבורים וקדחם ומסמרם, גם נקר את הריחים שלהם ומלאכתו עלתה יפה. הימים האלה ארכו בעיני עמרם כשנים. מאד מאד רצה שיגיע יום הראשון המקווה.

לאחר ההבדלה, במוצאי שבת, קם והכניס את כליו באמתחתו, כדי שלא יטרד למחר ויוכל לקום ולנסוע בלב שקט ובטוח. ובכדי שיהיה בטוח, חזר והוציא את הכלים וספרם מחדש. כשנוכח שלא שכח שום כלי והכל בתוך האמתחת, נזכר שעוד לא הכניס את התפלין והסדור, ותוך כדי דבור נזכר שהוא צריך להתפלל בהם מחר, לפני נסיעתו, ורוחו נעכרה עליו בגלל האמתחת שעדיין אינה מסודרת. גם הלילה נדדה השינה מעיניו. לשוא עצם עפעפיו בחזקה. לשוא הרהר במזמורי תהלים. כל אלה לא הועילו לו, ובקוצר רוח חכה לעלית עמוד השחר.

כשהתעורר אביו כדרכו בשעה אחת אחרי חצות הלילה כדי ללכת לבית־המדרש ללמוד גמרא, קם גם הוא והלך עם אביו. לקריאת הרב ולהסברתו לא שם לבו. לנגד עיניו התיצבו והתרוצצו: הכפרים, העיר עדן, כלי מלאכתו החדשים וארץ־ישראל.

בצאתם מבית המדרש אחרי התפלה, פנה אליו אביו לאמור: „שמע בני, היום אתה יוצא למקומות שאינך רגיל בהם. התחזק והיה לאיש ולשבת תחזור הביתה, השמעת!"

— „כן, אבי, ענהו עמרם, לא אפיל דבר מדבריך".

כשובם הביתה מצאו את ארוחת הבוקר מוכנה והקהוה רותחת. תחילה הלך עמרם והכניס את תפליו וסדורו באמתחתו ומה גדל תמהונו בראותו את האמתחת נפוחה, לא כמו שהניח אותה. בלב חרד פתחה, ומצא בה נוסף על כליו סיר נחושת וספל שאמו הניחתם בזמן שהיה בבית הכנסת. — „מה הסיר והספל האלה"? — שאל את אמו, ובמקום האם ענה האב: — „הסיר והספל למען אכלך ושתותך. כשתבוא בין הגויים, הרי לא תאכל בכליהם הטמאים. הסיר לחמאה ולחלב, והספל לקהוה ולמים".

ישב עמרם לאכול בחפזון ואחרי ברכת המזון ותפלת הדרך שם את האמתחת על גבו וקשרה היטב לבל תשמט חלילה ויצא לדרכו. ההורים לא הלכו ללוותו, כי אמר האב, אין צורך בפרסומי מלתא. אך האם התחילה להתיפח, ופניה כלפי השמים: „יא אהיה אשר אהיה! שמור את בני מכל רעה!" — „מה הבכי? מה ההתיפחות? — רגז האב — יומים שלושה ועמרם אתנו בבית!" ובלאט נגב גם הוא את עיניו.

בצאת עמרם משער העיר, התעודדה רוחו והיה נדמה לו שאינו מהלך אלא

סס. מרוב חדותו פתח את פיו וזמר בקול רם ממזמורי תהלים. כעבור שעתים של הליכה, הגיע אל מעין מים. שם הוריד את משאו וישב להנפש, ומה רב צערו שאינו צמא, כדי שישתה ממי המעין הזכים והקרים. צר לו לעבור הלאה מבלי ליהנות מן המים. כי זאת הפעם הראשונה בחייו שהוא רואה מעין מים ממש. ובכדי לצאת ידי חובת הנאה הוציא את ספלו מהאמתחת ומלאהו למראית עיניו. טבל את ידיו והרטיב את פניו והמשיך דרכו. מעתה התחילו מחשבות לנקר במוחו: טוב, הנהו הולך ומתקרב אל אחד הכפרים, ואיך יתחיל ומה יאמר? וכמה ישית מחיר עבודתו? שעה ארוכה הטרידוהו מחשבותיו עד שנכנס אל הכפר וכאילו מבלי משים התחיל להכריז: „מהדק!", „מנקר!" ובלבו החליט מיד כי לא יקבע מחיר. כמה שיתנו — יתנו. רק תזדמן איזה מלאכה ויתחיל בה בלי שהיות יתרות, כמו שנאמר: „לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון". הגיע לסמטה האחרונה של הכפר ועל כל קריאותיו והכרזותיו לא נענה. שום גויה לא הזמינה אותו, וכבר התחיל מיצר ודואג, מה יהיה הלאה? שמא לא תזדמן לו מלאכה, ונמצא מכתת רגליו לשוא? אבל, — חשב בלבו — מה בכך אם לא אשיג עבודה בכפר הזה? הרי הכפר השני לפני במרחק ארבע שעות ומחצה מן הכפר הזה, אלך ואנסה שם. ושמא אין נוהגין להכריז ולעבור הלאה? אולי צריך לדפוק בדלתות ולהודע אם יש עבודה?

עד כה וכה הופיעה גויה מתוך בית הניצב בקצה הכפר וקראה לו: „יא יהודי, בואה!".

כשנכנס לא סגר אחריו את הדלת. מי יודע? אולי היא יחידה בבית ונמצא עובר על היחוד? — אך הגויה שכפי הנראה לא היה לבה פנוי לכגון דא, נעלמה לכמה רגעים וחזרה כשבידיה כלים שבורים: כד שבור, קערה שבורה וספל שבור לחמשה שברים והניחתם לפניו. העיף עיניו בכלים המונחים לפניו וחשב: הכד והקערה, ניחא. ודאי יעלה בידו לתקנם, אבל הספל, כיצד יחבר את חמשת חלקיו? לדחות את הגויה בקש, ולומר לה שלא כדאי לתקן את הספל ואי אפשר לחבר את מכתותיו, הרי לעז יוציא על עצמו ואומנותו תוטל בספק. לפיכך הוציא את כליו וסדרם בנחת ובמתינות כרגיל ומומחה. נטל את הקערה שתקונה קל וקדח את הקדיחות בזהירות גדולה כדי שלא תצא תקלה מתחת ידו, ואחרי שגמר למסמרה ולהדקה מלא את סדקיה בשעוה ומסרה לגויה כשהיא שלמה כמעט כבתחילה. נטלה הגויה את הקערה בידה, הסתכלה בה ישר והפוך ושבחה את ידי היהודים המפליאות לעשות. כששמע עמרם את שבחו בפניו נתמלא חדוה מסותרת ואמר לגויה: „כן שכנתי, הכל תלוי בכונה. אם כונת יהודי לשם שמים, מן השמים מסיעין בידו! ועתה הזהרי שכנתי ואל תשתמשי בקערה, אלא רק לצונן".

לקח את הכד והדקו וקשרו ולא נשאר לו אלא הספל. והנה עלתה מחשבה

בשכלו להציע לפני הגויה, שכשיחזור מן העיר בפעם שניה — יביא לה ספל אחר תחת הספל המוכתם. אבל הגויה דחתה הצעתו באמרה שקודם כל חבל לה על הספל ושנית, הרי אביה, השם ירחמו, היה שותה בו קהוה והיה לוקחו אתו לכל מקום. ולכן החליט עמרם לתקן את הספל ויהי מה. שעות שלמות עברו עד שהותקן הספל, ולא היה קץ לשמחת הגויה כאשר נטלה את הספל ומלאתהו מים ולא נזלה ממנו אפילו טפה אחת. אף עמרם לא שכח מלהזכירה שלא תשתמש בספל לחמין, רק לצונן. ואם כך תעשה, מובטח לה שהכלים יתקיימו עידן ועידנין.

גמר עמרם את מלאכתו וכבר הגיע זמן המנחה. התפלל בכונה גדולה וקרא כמה מזמורי תהלים. ובשעה שהיה אוסף כליו, שאלה אותו הגויה כמה הוא רוצה בשכרו.

— „לא השכר הוא העיקר, שכנתי — אמר עמרם — העיקר אם אֵת מרוצה מעבודתי ובנוגע לשכר, אין בכך כלום, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיעזור לנו ה' למצוא מקום ללינה."

— „תלון אצלנו, יא יהודי — אמרה הגויה — עוד מעט ויחזור בעלי חסן מן השדה ותסעדו יחד סעודת הערב. לפי שעה תשתה קהוה ותעשן נרגילה."

— „ה' עמך שכנתי, למה כל הטורח? היש יהודים בכפר הזה?" שאל עמרם.

— „לא, יא יהודי, אין יהודים בכפרנו".

באין ברירה ישב עמרם במקומו ושתה קהוה. משחזר הבעל חסן, לקחה האשה את סירו של היהודי והכינה בשבילו ארוחת ערב מיוחדת, לחם בחמאה וביצים. כך הוא המנהג. כשבא יהודי לעבוד אצל הערבים, מגישים לו את האוכל בסיר שהביא עמו, ודוקא מאכלי חלב וביצים. לאחר סעודת הערב ישב עמרם עם חסן ושוחחו על הא ועל דא עד זמן השינה.

עם שחר קם עמרם לעבודת הבורא וחסן אל עבודתו. לפני צאת חסן למעשהו בשדה, צוה את אשתו שתשמור את היהודי, תאכילהו ותשקהו ואחר ילך. ואם יש לה איזה תקונים, אֵל תחמיץ את ההזדמנות. נזכרה האשה שכבר עברה שנה מיום שבא סעיד אֶלמקרוי לנקר את הריחים וכבר קהו מטחינה. אמרה לעמרם: „היום תנקר לי את הריחים." לעת הצהרים גמר עמרם את מלאכתו וקבל בשכרו ד' חפנים חטים ומעט דורה, י"ח ביצים ודלעת אחת. וככה עבד עמרם באותו הכפר ארבעת ימי השבוע ואסף חלף עבודתו חטים ודורה ושאר גידולי קרקע, וכסף אף לא פרוטה.

ביום החמשי לשבוע אסף את כל רוחיו והנה הם כדי משא חמור. שכר לו ערבי עם אתונו שיוביל את המשא אל העיר והבטיח לשלם לו שכר בעין טובה. ובלכתם בדרך היה עמרם מהרהר: „בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני המקום, שמזמין להם פרנסתם כמעט יש מאין. וכי מה עשיתי? תקנתי כלים שבורים ונקרתי ריחים, והנה לפני אתון טעונה כל טוב. ועוד: כל הכלים שתקנתי וביחוד

הספל ההוא, אפשר לקנות חדשים במקומם בשכר שקבלתי חוץ מאכלי ומשתי, אלא, המקום ב"ה נותן בלבם של אומות העולם שיתקנו את כליהם במקום לקנות חדשים, כדי שלא תתקפח פרנסתם של ישראל". לעת ערב באו העירה, נכנסו הביתה, פרקו את המשא מעל האתון והערבי קבל בשכרו רבע הריאל ושני רקיקי לחם בתור תוספת ונסתלק לו. רבתה השמחה בבית ואמו של עמרם לא חדלה מלהמטיר עליו שאלות, איך הוא מרגיש את עצמו? ואיך האויר של הכפר, השמן הוא אם רזה? ובמה האויר של הכפר נבדל מהאויר של העיר? ואיך אכל ואיך שתה ואיפה ישן? חזרה ושנתה ושלשה את השאלות האלה, שעל כולן נתנה מפי עמרם תשובה אחת: „יתברך השם". והאב אמר: „מעל מצחך המבריק ניכר שלא התענית במשך ימי השבוע." — ובהורותו בידו על המשא שאל: „ואלה מאין לך?"

— זימן לי המקום ב"ה, אבי! — וספר לו את כל המוצאות אותו בכפר מהחל עד כלה.

— כן בני, מעתה תוכל לומר: „יגיע כפיך כי תאכל, אשריך וטוב לך!" וכשבאו להעריך את הדברים שהביא עמרם, עלה להם החשבון ששויים ריאל שלם, חוץ מרבע הריאל ששלמו לערבי.

ושוב שם עמרם לדרך פעמיו, אחר השבת, והפעם לא חזר הביתה לשבת ועשה את שבתו בין אחיו היהודים הדרים בכפרים.

בדרכו הגיע לעיר דמאר, הרחוקה מן העיר צנעא כשלושים פרסאות ויש בה כמה מאות יהודים. קהלה מסודרת כיתר הערים הגדולות בתימן, בית־דין, הקדש וגם מחלוקת על מנהגים וכבודים בבתי־הכנסת. הכל בכל, לא נעדר דבר.

והעיר דמאר נבדלה מיתר הערים בספר התורה „צדיק" הנמצא באחד מבתי כנסיותיה. כמה נסים ונפלאות, כמה ספורים ואגדות נרקמו מסביב לספר התורה הקדוש הזה ששמו „מקאלחי":

מעשה בגנבים שבאו בלילה לגנוב מכלי בית הכנסת וכאשר צררו את הכל והעמיסו על שכמם, בקשו לצאת ולא יכלו למצוא את הפתח. למחרת באו המתפללים להתפלל ומצאום ותפשום.

ומעשה באחד שנשבע בספר הזה, ומכיון שנשבע לשקר יבשו עצמותיו בו במקום. ועוד מספרים שכל המפריע בבית הכנסת של „ספר המקאלחי", או שלא נזהר בנקיון גופו, או שעשה מעשה רע אחר, מובטח לו שלא ינקה ויש שלא יוציא את שנתו.

מספרים שכותב הספר הזה היה איש קדוש, וכתב אותו בקדושה ובטהרה, ולא היה כותב שם משמות הויה שבכל התורה כולה, אלא אם כן טבל את גופו תחילה שבע טבילות.

בעיר דמאר נזדמן לו לעמרם לראות יהודים מכל קצות תימן הנוסעים להשתטח על קברו של המשורר והמקובל ר' שלום שבזי וגם שמע הרבה ספורים

על אודות בעל המופת הזה שחי לפני כשלוש מאות שנה והיה עושה את השבת בארץ הקודש בעיר צפת בקפיצת הדרך, ושהפך גוי אחד, צורר ישראל, לאבן דומם, מחמת שהיה ידוע לו סוד „שם המפורש". ופעם אחת גזר עליו המלך שימיר דתו או יהרג וכאשר שלח המלך שליחים שיקיימו גזרתו, בקשם ר' שבזי שיחכו עד שיחליף בגדיו וילך עמהם. מה עשה? לקח כלי מלא מים וכתב שם ונעלם בתוך הכלי. הלכו השליחים וספרו למלך מה שראו ובטלה גזרתו. ועוד ספורים גדולים ונפלאים יספרו על איש המופת הזה, שהיה בעל מופת בחייו וגם אחרי מותו. עקרה, או מי שיולדת רק נקבות ורוצה בזכרים, חולה נגוע ומעונה או מי ש„נדר נדר", כולם ימצאו תרופה למכאוביהם, מידו, אם רק יזכו. אחרי הבקשות והתחנונים והבעת משאלותיהם ליד הקבר ואחרי סלוק הנדרים לבית־הכנסת הנקרא על שמו, נכנסים למערה אחת אשר מימיה מפכים לתוך בריכה. שם מתעכב מבקש הרפואה ומה שיצוף על פני המים אשר בשוקת ויהיה זה הפושית או צרצר, או קש, או ניר, או כל דבר אחר — על הניצב לקחתו ולהצפינו מעין רואים, ואסור לגלות לשום בריה שבעולם את טיב החפץ שצף על פני המים, כי עם גלויו תבטל פעולתו. והיה כלא היה. ומי שזכה וצף לו דבר מה על פני המים, מובטח לו שתפילתו נתקבלה ונענה בכל משאלותיו, אם רק ישמר מלגלות סוד.

וכשאחד המושלים התאַנף על היהודים הבאים להשתטח על קבר הצדיק ובגאות לבו אמר: „מי הוא זה השבזי!" ובכעסו בעט בקבר ותיבש רגלו כרגע. כאלה וכאלה מן הנסים והנפלאות שמע עמרם בהיותו בעיר דמאר ותוך כדי כך ידע כי העיר תעז שהצדיק קבור בתוכה, נמצאת בקרבת גבול ממלכת תימן, רק מהלך יום אחד בין העיר ובין הגבול. ומכיון שכך, הרי ודאי ירחם ה' ויעבור את הגבול בשלום, ומשם לעדן, ומעדן לארץ־ישראל ונדמה היה לעמרם כי מן השמים מסייעין בידו וכאילו אומרים לו: קום ועשה!

חזר עמרם אל עירו ואל הוריו, כדי לראותם ולהפרד מהם לפני נסיעתו הארוכה לארץ־ישראל — משאת נפשו. בעירו התעכב כחודש ימים כדי שלא ירגנו הבריות אחריו. וחוץ מזה, נחוץ להשמר מפני המלשינים, מאותם היהודים עוכרי ישראל, התוחבים את חטמם בכל מקום. ובמשך ימי שבתו בבית קבל את הסכמת אמו ללכת למלא את נדרו אשר נדר — להשתטח על קברו של ר' שלום שבזי ולא חדל מלרמז לה גם על אפשרות נסיעתו הלאה. אף אמו בקשה ממנו להתחנן לפני הצדיק שימליץ לפני הקב"ה, לרחם על עמו ונחלתו ולשלוח להם גואל צדק במהרה בימינו... ואביו אמר לו שלא בפני האם: „בני, הנך שם לדרך פעמיך. דע שתעבור ארצות ועמים אשר לא ידעתם. התחזק באמונת אבותיך ובכל דרכיך, שוה את ה' לנגד עיניך. הזהר בני שלא תתרפה ממצות ה' אל תעזוב את למוד התורה אף ליום אחד, כי אם תעזבנה ליום, יומים — תעזבך. תם וישר אתה יוצא

מעמי ותם וישר תשאר. ידעתי שדרכך לא תהיה סוגה בשושנים ויש שימצאוך תלאות בדרכך, ויש שתקצר נפשך מעמל הדרך. בכל אלה אל תט מן הדרך הישרה. בטח בה' והוא יכלכלך. הוא יצילך מכל הפגעים. יעקב אבינו יצא מבית אביו במקלו, חסר כל וחזר ברכוש גדול. אל יעבור שבוע אחד מבלי שתשלח לנו מכתב שבו תערוב לנו בשלומך והמשל הערבי אומר: „המכתב — פני הנעדר". זכור בני וחקוק את דברי אלה על לוח לבך ואלוהי ישראל יהיה בעזרך ואני לה' איחל שתהיה כיוסף הצדיק ששלחו ה' למצרים לפני אביו, אולי יזכני ה' לחונן את עפר ארצנו וארוינה בדמעותי ובזעתי".

כאן נפסקו דברי האב מפני הדמעות שנגרו מעיניו וביום הראשון בבוקר השכם יצא עמרם לדרכו ובלבו אמונה חזקה באלהיו שיצליח דרכו הקשה בשלום ובמישור. הגיע עמרם לעיר תעז ויחד עם המשתטחים, הלך גם הוא להשתטח על קבר הצדיק ותפלה אחת בפיו שאותה בקש מהצדיק: „בזכותך בזכות כל צדיקי ישראל, עזרני נא להגיע אל מחוז חפצי, אל ארץ־ישראל" וככלותו צצו ועלו בלבו המון מחשבות. מה עליו לעשות עתה? באיזה דרך יבחר? כיצד יוכל לעבור את גבול ממשלת הזדון והרשעה? היגלה את סודו לאחיו היהודים? ושמא תגבר מדת הדין? שמא עוף השמים יוליך את הקול?

עודנו הולך ותועה בסמטאות העיר שקוע במחשבותיו, והנה נטפל אליו יהודי מאנשי המקום, ובלי שהיות יתרות פתח ב„שלום עליכם" לא רגיל האומר „דרשני!", התגלגלה השיחה על הצדיק ועל מופתיו, על רבוי הנוסעים הבאים לבקר את קבר הצדיק, על מצב יהודי תימן ועל הצרות והגזרות המתחדשות חדשים לבקרים ועל המכתבים המתקבלים משם... ובמקום הזכרת שם המקום, באה רמיזת האגודל לצד צפון (ארץ־ישראל נמצאת בצפונה של תימן).

— „שמא רצונך ל... אם כן אני הוא האיש שאתה מבקש. כל הענין יעלה לך בעשרה ריאל ועוד הלילה תגיע למחוז חפצך. ולא עוד אלא שתראה נסים ונפלאות ממש. תראה שנעבור בין שומרי הגבול והם יוכו בסנורים. אנו נראה אותם והם לא יראו אותנו. בבחינת רואה ואינו נראה, ללמדך, כשישראל עושין רצונו של המקום, אין כל אומה ולשון יכולים לשלוט בם, ובמקום שהשוחד מקובל הנס עומד". לב עמרם חרד וירעד משמחה לשמע הדברים האלה ובלי לעמוד על המקח שלשל את הכסף לידי היהודי ובלבו הודה לה' שהקרה לפניו את היהודי הזה, שיחלצהו ממבוכתו ונקבע זמן הנסיעה עם שקיעת החרה.

בשעה היעודה הגיע עמרם אל המקום המיועד ומה גדלו תמהונו ושמחתו כשראה שאינו הולך יחידי בדרך זו. עוד שבעה יהודים מחכים במקום ההוא, לאותה מטרה עצמה. ואחרי אשר קראו את הפסוק „ויהי נועם ה' עלינו" וכו' הלכו לדרכם ביחד עם היהודי המורה להם את הדרך ועם שחר כבר היו מעבר לגבול. נפרד מהם המלוה בדברי תורה וכה אמר להם: „כי אתם באים אל הארץ אשר

נתן ה׳ לאבותיכם וישבתם בה, אל תשכחו את אחיכם שנשארו פה. התפללו עליהם על־יד כתל המערבי, אצל קבר רחל אמנו, אל תתנו דמי להם עד ירחם ה׳ את עמו וכאשר ייטיב לכם ה׳ וזכרתם גם אותי. ה׳ עמכם אחים!״

משם פנו האנשים לדרכם ומרוב שמחה לא ישבו לנוח מעמל הלילה. עתה הגם חפשים להלך בארץ לארכה ולרחבה ואין פוצה פה ומצפצף.

ביום הרביעי לצאתם מתעז, הגיעו אל עדן ועמרם נתן אל לבו להסתכל באנשי עדן ובאורח חייהם. והנה ראה בעיר עדן מאות תימנים המחכים לעלות לארץ־ישראל, ואלה לא אנשים כי אם צללי אנשים. הסבל והמחלות עושים בהם שמות בגלל האקלים הרע שלא הורגלו לו. ונוסף לזה העוני והדלדול שבו הם נתונים. מי שיש לו מעט כסף, שומר אותו מכל משמר, כדי שיהיה מוכן בידו לעת הצורך לכשתבוא התשועה ויתקבלו רשיונות עליה. ויש כאלה המחכים כבר ששה חדשים רצופים ועדיין לא נושעו.

בינתים רבים הפושטים ידיהם לקבל נדבות ויהודי עדן ככל הישראלים — רחמנים בני רחמנים, נותנים בעין טובה, וחוזרים ונותנים. לא שנה אחת ולא שנתים משמשת עדן אכסניה לכל יהודי תימן העולים לארץ־ישראל. אמנם, יש מבין היהודים התימנים המדברים סרה על יהודי עדן שאינם מקיימים מצות הכנסת אורחים כמו שכתוב. אבל הרי המשל אומר: „שא את היהודי על גבך ובקש את סליחתו״. ועמרם ראה בעיניו שאין יהודי עדן מתרפים בקיום מצות הכנסת אורחים כלל וכלל. אין שבוע שלא תבוא אורחה של יהודים תימנים לעדן, ויהודיה נותנים למעלה מיכלתם. אלא שאין הקומץ משביע את הארי. מצבם של היהודים התימנים הנמצאים בעדן — עלוב. בעיניו ראה אנשים מאלה שהיו מכובדים במקומותיהם, בעלי תורה, „בעלי צורה״ והנה צפד עורם על עצמותם, הם הולכים ומתבזים לעיני הבריות בגלל העניות המנולת...

בעדן מצא עמרם ערב רב של בני אדם, מכל שבעים האומות שיש בעולם, ושני דברים עשו עליו רושם עז, הלא הם: בית הכנסת המפואר של יהודי עדן, והים. בית כנסת כזה לא ראה בכל תימן ואפילו בצנעא. והים, זאת היא הפעם הראשונה בחייו שהוא רואה ים ממש. ישתבח ויתברך בורא הכל. ומאליהם עולים על שפתיו דברי המזמור: „זה הים גדול ורחב ידים״ וכו׳. אלה הם המים האדירים שבהם שקע ה׳ את המצרים וזהו הים שנבקע לפני ישראל במטה משה.

לאחר ששבע מהמראות אשר ראה בעדן, שם פניו אל המשרד שבו מחלקים מעט הרשיונות המתקבלים מארץ־ישראל, כדי לדעת מה יהיה גורלו ופחד גדול נפל עליו פן יצטרך לשבת ולהתנון כאותם יהודי תימן שקדמוהו. לשאלת עמרם מהממונה על המשרד בנוגע לרשיון עליה, ענה לו: „מה החפזון? רק שבוע מעת שבאת וכבר אתה מבקש רשיון? זאת עלי להודיעך שאין עתה בידי שום רשיון ואם יתקבלו רשיונות חדשים, זכאים היושבים כבר ששה חדשים ומחכים

להם. ואחר־כך אלה שבאו אחריהם. על ראשון — ראשון ועל אחרון — אחרון. זהו כלל גדול אצלנו. ואם יקרה נס ויהיה לנו עודף של רשיונות — נעדיף את בעלי המשפחות על הרוקים, אפילו אם הם באו קודם. לפיכך צפה לרחמי שמים. „לכשיעשיר" נתראה ונדבר".

מאוכזב יצא עמרם מן המשרד והלך אל אכסניתו, בין אחיו התימנים ושמה אין שום שיחה אחרת מלבד עניני הנסיעה לארץ־ישראל, הוצאות הנסיעה, זקנים הפסולים לעליה, רשיונות. הבן לא יוכלו מה ענין רשיונות לארץ־ישראל. מי נביא וידע למה הנהיגה הממשלה סדרים משונים כאלה?

חכה, אם אתה חושב שעם קבלת הרשיון כבר נפטרת מכל הצרות, אינך אלא טועה! מצוה ראשונה שתכנס ותבדק אצל הרופא. וחייב אתה להתפשט לפניו ערום כמו אדם הראשון לפני אכלו מעץ הדעת. וזה הרופא ממשמש בכל אבריך, דופק פה, דופק שם ואפילו במקומות הנסתרים, רחמנא ליצלן. מן הכעור ומן הדומה לכעור. וכשנוכח סו"ס שלא חסר בך כלום ושעצמותיך הן הן במדתן ובמשקלן, ושיש בתוכך לב וריאות ודם נוזל בעורקיך — הרי נפטרת מצרה אחת. אך יש שימצא בך חסרון והרופא פוסל אותך. מסתכל אתה בכל אבריך ומוצא שלא חסרה לך לא יד ולא רגל, כולך בריא ושלם, אוכל ושותה, קם וישן כשאר בני האדם ורק רוח תזזית היא שמערבבת את הרופא.

מכאן לך והצטלם והבא את צלמך על הניר. שוטים שכמותם! אתה בעצמך ניצב לפניהם והם דורשים ממך את צלמך דוקא, ואינם רוצים להסתפק בשני עדים נאמנים שזה אתה ולא אחר.

ועל כולן הכסף. אם יש לך ממון — כל השערים פתוחים לפניך. כסף מטהר ממזרים. כסף מביא את השדים כבולים בשלשלאות והוא יענה את הכל. והמתמיה ביותר הוא מניעת הזקנים מלעלות לארץ־ישראל. ומאימתי מזקין האדם אצל הממשלה? מבן ארבעים ומעלה. ואצלנו, בן ארבעים לבינה; בן חמשים — לחכמה, ורק בן ששים לזקנה. וכלום יוכל העולם להתקיים מבלי זקנים? אדרבא, ולואי וחיו בני האדם עד מאה ועשרים שנה. מי נבון וידע למה ממשלת א"י שונאת את הזקנים? הלא כתוב מפורש: „בחורים וגם בתולות, זקנים עם נערים". ובכמה עמל עולה לו לזקן להוכיח לחסרי הדעת שאינו רוצה שיזקנו אותו כשעדיין ראוי הוא לישובו של עולם. מעשה באדם אחד שנפסל מחמת זקנתו. מה עשה? הלך ולקח שק קמח שמשקלו תשעים קילו ועלה על המדרגות לקומה השניה, מקום משכן המושל, כדי להוכיח לו שעוד כחו במתניו ואיננו חושב כלל וכלל להסתלק מן החיים. ויש כאלה המצבעים שערותיהם כדי להסתיר את השיבה שנזרקה בהם. בקצור: רע ומר לייהודי בכל מקום ומקום ועל־כן בקש עמרם לדעת אם יש דרך אחרת המובילה לארץ־ישראל, חוץ מדרך המלך.

ישראל ישעיהו

סעדיה היתום

(ממגילת היסורין של היתומים הנשבים לשמד ע"י ממשלת תימן)

חצר בית־היתומים. סעיד ישב כדרכו על הספסל, אשר מתחת לעץ בקצה החצר, שקוע בהרהוריו. גופו הרזה והשזוף, הליכתו המרושלת, מעוט דבורו, פניו, אשר עליהם תשכון עצבת תמיד — עוררו סקרנותם של המורים והמנהלים, ויותר מכולם של חבריו התלמידים.

ידוע ידעו, כי בחובו של סעיד שמורים זכרונות מחיי היסורין שלו בתימן. לפני שנה הובא לבית־היתומים על ידי ועד העדה התימנית בירושלים. הוגד למורה־המוסד, כי בתימן יש גזרת שמד על היתומים היהודים. כל ילד או ילדה יהודים, שמתו הוריהם, נלקחים על־ידי האימאם, מלך תימן, והוא מכריחם לקבל את דת האיסלאם, עוצר אותם בבית מיוחד, עד שגדלין ונשלחין לצבא.

סעיד הוא יתום מאב ואם. ברח מתימן. הממשלה התימנית רדפה אחריו, אך הוא נמלט מידה והגיע לארץ־ישראל. יותר לא ידעו אנשי הועד לספר, ואף המורים והמנהלים לא הוסיפו לחקור ולדרוש. קבלו אותו לבית־היתומים ובלבם אמרו: „הנה עוד יתום אחד ככל היתומים, מסכן כשאר המסכנים בעודם קטנים ואינם יכולים לפרנס עצמם, ללמוד ולהתלבש בעצמם, לדאוג להם ולטפל בם, להאכילם, להלבישם, להנעילם וללמדם תורה".

אולם הליכותיו של סעיד במשך השנה הזאת, הרצינות התמידית הנסוכה על פניו, דבקותו ומסירותו לתורה ולתפלה, הרגלו ליעור משנתו בעוד לילה ולקרוא כמה פרקי תהלים וכן להוסיף ולהאריך בדברי תחנונים אחרי התפלה, התבודדותו ושתקנותו התמידית — הפנו אליו תשומת־לב הכל. כולם דאגו, רצו לדעת פשר הדבר. סעיד הוא עלם בן שלש־עשרה שנה, ומאין באה לו עגמת־הנפש הגדולה הזאת? כלום הוא היחידי כאן, שהוריו מתו והניחוהו לבדו? הן כה רבו הגלמודים שכמותו בתוך הבית הזה? יותר מכולם דאג היתום חנן, בנו של איש תימני עיור, אשר מתה אמו בשעת לדה, לפני כששה חדשים. חנן לא מצא מנוחה לנפשו, עקב

אחרי הליכות סעיד והתחקה על מעשיו. מה מאד חפץ להתידד עמו, להמצא בקרבתו, להבין את רוחו ולדעת סודו.

ובמדה שסעיד השתדל להסתיג ולהתרחק מכולם, לא השתתף בשיחם ובריבם — בה במדה גדלה אהבתו של חנן אליו, וגדלה ממנה סקרנותו אל העלם המוזר הזה, שמרבית זמנו הוא יושב בודד על הספסל שמתחת לעץ שקוע בהרהורים.

החליט חנן לגשת אל סעיד ולשוחח עמו. עליו לפענח את התעלומה — ויהי מה. אט אט התקרב אל מקום מושבו של סעיד. הלה לא הסב את פניו. עיניו נשארו תקועות במקום אחד.

„סעדיה! (זה שמו בעברית) — קרא חנן בהתאמצות — כלום אינך יודע, כי ערב־פסח היום?

— וכי מה?

— קום התרחץ והכן בגדיך, ככל הילדים. הבט, כולם כבר מתכוננים, ואתה יושב כאן גלמוד.

— כן — ענה סעדיה — היאך אקבל את פני החג בשמחה, בשעה שאחותי נעמה מדוכאה ומתיסרת בידי אנשים אכזרים?"

למשמע הדבר רעדו ברכיו של חנן, אך הוא התחזק קצת וישב על הספסל. אחר כך גחן והתקרב במקצת אל סעדיה ובקול נכמר שאל: ואיפה נמצאת אחותך?

— בתימן, בבית האימאם — השיב סעדיה.

— דבריך סתומים, אַחַא! איני מבין, כיצד עזבת את אחותך בתימן ובאת הנה. שמא תספר לי מה אירע לך?

סעדיה שתק, וחנן הוסיף להאיץ בו, שיספר לו את הדבר המעיק עליו. סוף סוף נאות סעדיה לבקשותיו ולתחנוניו של חנן והתחיל מספר את קורותיו:

„פעם אחת בערב־שבת יצאתי לשוק ובקשתי להשתכר כדי מנת־האוכל לשבת לי ולאחותי נעמה ואחינו הקטן יוסף, כי כן עשיתי מאז מת אבי ז"ל (אמי מתה שנה אחת לפני מותו). היתה שעת הצהרים, ועדיין אין בידי פרוטה. מעי בערו מרעב, רעבו גם אחותי ואחי, שישבו בבית מחכים לי. מיום חמישי בבוקר לא בא אוכל אל פינו. במקרה עבר בנו של האימאם בדרכו

למסגד להתפלל תפלת הצהרים. חיילים ופרשים לוו אותו, ושני אנשים הכו בתופים לפניו. לפתע תקפני יצרי לגשת אל בן האימאם ולבקש ממנו נדבה. אמרתי בלבי: בן־מלך הוא, ובודאי ירחם על יתום שכמותי ויעניק לי ביד רחבה. שאלני מה מעשי ובן מי אני. ספרתי לו, כי יתום אני מאב ומאם, ויש לי עוד אח ואחות. בקשני להראות לו היכן הם נמצאים, והיה אם ינכח בצדקת דברי — והעניק לי מתנה כבקשתי. ואני בתומי הראיתי לו את ביתנו ולא ידעתי, כי יתנכל לנפשותינו. רק אחותי היתה בבית, ואחי היה אותה שעה ב„חדר" לומד תורה. מיד כפתו החיילים את אחותי ואותי משכו בכתפי והובילונו אל הארמון — הוא בית האימאם. בכינו, צעקנו, אך ללא הועיל. על אצטבא גבוהה מצאנו את האימאם יושב ולועס עלי „קאת"*. לפניו מונחים צרורי נירות (כנראה בקשות, שבני־אדם מגישים לפניו). הוא מוציאם אחד אחד, עובר עליהם בסקירה קצרה וכותב בשוליהם שתים־שלוש מלים. העבד, העומד לפניו מטביע חותמת על כל נייר אחרי שהאימאם העביר בו קולמוסו. רגעים מספר היינו עומדים לפני האימאם, על־ידנו עומדים ששה חיילים, מזוינים ברובים ובפגיונות, והוא עסק בעבודתו. אחר הרים את עיניו אלינו, תקע בנו מבט חודר, ואמר: אתם עכשיו טמאים, עוד מעט תהיו מוסלמים כמונו ואז תטהרו.

אנוכי רעדתי כולי, לא יכולתי להוציא מפי אף הגה. אך אחותי הרימה קול יללה, ומעיניה פרצו הדמעות. היא היתה יותר גדולה ממני והבינה את אשר צפוי לנו.

חיש מהר הוציאונו מלפני האימאם. אותי השאירו בחצר ואת אחותי הכניסו לארמון הנשים. שם בחצר כבר עמד גלב וסכין בידו, מוכן לגזו את פאותי. אך תחילה סבבוני החיילים והעבדים וכל אחד החזיק מעט בפאותי והתקלס בהן. לאחר ששבעו לעג — ואני חיור כמת, מפחד — נגש הגלב לגזור את הפאה. צעקתי, נחלצתי מידו וישבתי לקרקע, הכנסתי ראשי בין ברכי ונתכוצתי כולי. אז טלטלוני באכזריות, גלגלוני מצד לצד, בעטו בי, ולא יכלו לי. לסוף מתחוני שלשה־ארבעה חיילים על הקרקע, אחד ישב על חזי, אחד החזיק בראשי, ואחד ברגלי, כדרך שעוקדים טלה לפני השחיטה. הגלב גזז את פאותי. שערותי נתפזרו בחצר, להנאתם של כל העומדים ולהנאתי. צעקתי צעקות נוראות ובכיתי בכי תמרורים.

* עשב שהתימנים רגילים בלעיסתו.

משם סחבוני אל המטבח. כף מרק מוכנה. בקשוני לשתות ממנה. מאנתי. שאלוני למה אני מסרב? עניתי שיהודי אני, ואסור לי לשתות מרק טרפה של גויים.

— ומי למדך זאת?

— אבי המנוח ז"ל, שהיה רב בישראל.

— ובכן, שתה, ואם לא — נמיתך.

— המיתוני, ולא אחלל את דתי!

משכוני שוב, כדרך שעשו לי בשעת גזיזת פאותי, והחלו להלעיטני מרק בכח. סגרתי פי בחזקה, ולא נתתי שתחדור טפה לתוכו. לחצו את הכף אל פי, עד שנשברו שלש משני (סעדיה חושף פיו ומראה לחנן את שניו השבורות). המרק נשפך, ורק טפות אחדות נכנסו אל פי. אז נחלצתי מתחת ידיהם, רקקתי כמה פעמים, וכשהרגשתי שנשאר בפי טעם של מרק נבלה — חפנתי מעט חול, הכנסתי אל פי ושפשפתי היטב היטב, אגב בכי וצעקות: „טמאתם אותי, מנוולים!" החיילים עמדו נדהמים. מעולם לא התחצף יהודי כנגדם, כמו שאני מתחצף. משכוני בחזקה והביאוני שוב לפני האימאם. הוא שמח שאין לי כבר פאות, וכשספרו לו על עקשנותי התקצף מאד. קפץ ממקומו כנשוך נחש ואמר:

— שמע, ילד! עתה לא עוד יקרא שמך סעיד, כי אם „צאלח" (שם נהוג אצל מוסלמים ופרושו „טוב"), כי על־כן תהיה צאלח גם במעשיך ובהתנהגותך. השמעת, צאלח?!

— לא, רבוני! — עניתי — אני סעיד הנני וסעיד אשאר. כי על־כן יהודי אני ובנו של מארי יחיא החכם אני.

— אל תתחצף, כלב! — צעק האימאם — אני ארוצץ מיד את גולגלתך! הגד מיד בקול רם „אעידה שמוחמד הוא שליח אללה!" מהר והגד!

— אבי למדני לומר בכל יום „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", ולא אמרה את מצות אבי ז"ל, ולו תרוצץ את מוחי שבע פעמים שבעים ושבעה! — עניתיו.

— חצוף שכמותך, טמא! הסירו את החלאה הזאת מעל פני! — צעק האימאם בקול רוגז ואכזרי — קשרוהו בחבלים, אסרוהו באורוות הסוסים, הכוהו, את הטמא והרשע הזה!

לקחוני מיד לאורוות הסוסים, קשרוני בחבל אל האֵבוס ליד סוסים גועשים. אחד החיילים, הזקן שבהם, בעט בי כמה בעיטות, אגב תוכחה, שאני „ילד ממרה", „ילד רע", שאיני שומע לקול מלכי, ובגלל זאת באוני כל היסורים הללו, ועוד היד נטויה.

— אַל תחשוב — הוסיף להטיף באזני — שיש לפניך מפלט. מות תמות! ולא כבני־אדם, אלא כנבלה, אם לא תשמע לקול רבון המאמינים האימאם!

— יהי אשר יהי! — עניתי לו — לא אֹמרה את תורת אָבי ולא אבגוד בעמי.

החייל בעט בי בעיטה נוספת, ופנה ויצא יחד עם חבריו בזעף. הם נעלו את הדלת אחריהם.

צלצול הדלת הננעלת והאפלה שעטתה את כל האורוה, החרידוני חרדת־מות. הרהורים רבים חלפו במוחי: „שמא ישתולל איזה סוס וירמסני בפרסותיו? שמא נחש או עקרב יטיל בי אָרסו? ועד מתי אשאר עצור במקום־אֵימים זה? מה פשעי, מה חטאתי! כלום אינני עושה אלא לכבוד התורה הקדושה שלמדני אבי? והרי נאמר בה: בלכתך תשמור עליך, והקיצות היא תשיחך? והרי כתוב בגמרא, שהתורה משמרת על האדם מכל הפורענויות שבעולם — ומדוע באוני כל הצרות והרעות האלה?"

„אבי, אבי!" צעקתי ומררתי בבכי חרישי בלי הפסק. אגלי הדמעה הרוו את כותנתי שעלי. קוננתי ואמרתי תהלים וסליחות. איני יודע מאין בא לי הזכרון להגיד את מרבית התפלות והתחינות בעל־פה.

אותה שעה נזכרתי כיצד היה אבי המנוח דואג ומצר כל ימיו על שאיני יודע אפילו פסוק אחד על־פה. תוך־כדי־כך העליתי בזכרוני את הבית, את אָחי ואת אמי ואבי ז"ל. לנגד עיני הצטירה כל פרשת החיים שעברה עלי עד כה.

נזכרתי היאַך היה אבי מוכיחני על שובבותי.

פעם יצאתי ביום שבת לאפר, מקום שהפרות רועות והתרנגולות מנקרות, ויחד עם חברי שחקנו עד שעה מאוחרת. לא באתי הביתה לסעודה ואחרתי לבית־הכנסת. עם ערוב השמש חזרתי הביתה, רעב וצמא, ובגדי מלוכלכים. פגשתני אמי ז"ל, ובעיניה הרחמניות הביטה בי. לא הוכיחה לי

דבר וחצי דבר, אלא מהרה להחליף מעלי את כותנתי, בטרם יבוא אבי. אחר שרחצה את פני, ידי ורגלי והחליפה את בגדי החלה להוכיח אותי רכות וענוגות: „לו הלכת, בני, ללמוד „זוהר", „רש"י" ו„שולחן ערוך" בבית־הכנסת לפני אביך — לא היית מגיע לידי חלול שבת כזה..."

טרם הספיקה לכלות את דבריה, ואבי נכנס הביתה זועף. השמועה כבר פשטה בכל העיר ועד בית־הכנסת — מקום שאבי לומד ומתפלל — הגיעה.

אז יתיר אבי את חגורתו והצליף על גבי מכות נאמנות (אהה! כמה הרגשתי בעת הרהורי את מתיקותן.) אמי התערבה ובקשה להרפות ממני. אבא רב עמה. היא בכתה ונרגזה מאד, ואחרי שבועות מעטים נפלה למשכב. ימים רבים טפלנו בה, וללא הועיל — היא מתה.

חרטה גדולה תקפתני, שמא בגללי קפחה אמא היקרה את חייה? גם אבי התחרט מאד. זאת ידעתי מאריכות הודוי שלו אחרי התפלה. כשהיה כורע להתודות היה מאריך מאד והזיל דמעות מעיניו.

ועוד נזכרתי היאך הייתי מכה את אָחי ואת אחותי, למרות שהיא גדולה ממני בשנים. תמיד הוכיחה אותי אמא על זאת. כן, אולי בגלל אלה באוני הצרות הרעות האלה? אולם אם בעוונותי אני לוקה — אחותי הטובה במה חטאה? והן כל מעשיה היו נעשים בתום וביושר. מעולם לא הכאיבה לקרקע, שדרכה עליה. ובשל מה מתיסרת אף היא?...

אותה שעה עברו לנגד עיני לילות השבת והחג. ה„סדר" היפה, המצעות, הכרים והכסתות הנאים בחדר. השולחן הערוך והמפה הצבעונית, הפרושה עליו. שני הנרות הדולקים, אחד כנגד „זכור" ואחד כנגד „שמור". ריח ה„ריחן" נודף בידי אמא היפה. אמא האהובה. כולנו היינו מסובין מסביב לשולחן, שומעים את הקדוש בנגונו הנחמד של אבא, היושב כמלך בראש השולחן. אחר חוזרים על פרשת השבוע. משננים את ה„מברכים" והתרגום, ביחוד את ה„ששי"...

בלילה היינו קמים אני ואבי עם חצות והולכים לבית־הכנסת. פעם למדנו משנה ופעם אמרנו תהלים בנגינה ובהטעמה. מאד מאד אהב אבא ז"ל כשאני מסלסל בתהלים. קולי ערב לו מאד, והוא היה קונה לי סוכר, למען יתרכך גרוני...

כל אותו היופי והקדושה וההוד והתפארת שמלאו את ביתנו ואת הליכותינו בלילי שבתות ומועדים — כלום אזכה לראותם שוב? והן אבא ואמא נפטרו. אחי הקטן — מי יודע היכן הוברח מחמת המציק. אני נמצא עכשיו בבור־שחת, בין שני חיות טורפות, באין מושיע ומפלט מידם. ואחותי, זו התמה והחביבה — היכן היא נמצאת עכשיו? שמא נתפתתה למראה כלי־הכסף והזהב בבית המלכות? שמא היא כבר כמוהם — מוסלמית? אולי היא מובלת עכשיו במרכבת מלכות אל המסגד, כמו שעושים למתאסלמים?...

ואני, אֲחיה, יושב ונשחק כאן בתוך תוהו־ואימה, בין פרסות הסוסים השמנים והמעודנים הללו, המתיהרים בעדנם ובועטים על ימין ועל שמאל מתוך גסות וגנדרנות כזו של בעליהם... ומה יהיה אם יבעט בי אחד הסוסים האלה — האמות מיד או אתאַבק זמן רב עם המות? ואם כלה נחרצה עלי ומתי — היובילוני לקברות ישראל? היתנו לי מנוחת־עולמים ליד קבריהם של אבא ואמא? או יסחבו את גבלתי אל בית־הקברות המוסלמי?...

עד כה ועד כה ירדה מעט תנומה לעיני, והנה אני נמצא בחלומי בגן־העדן... שם מצאתי את אבא ואמא יושבים, כשעטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה. קפצתי אליהם וזעקתי בקול גדול: „אבא, אמא! מדוע כה תחרישון בשעה שחיות־אדם מתעללים תעלולי־אימה בילדכם? מדוע לא תבקשו מזור לנו?!"...

ומתוך חלום־בלהות זה התעוררתי. לאזני הגיעה אנחה כבדה ועמוקה וארעד, עד שנקשו שני אלה באלה ולשוני דבקה לחכי. אחרי האנחה נשמע קול בכי מר וחרישי.

„אין זאת כי יש עוד יתום אומלל אחד, אשר השלך אל אורות הסוסים כמוני" — הרהרתי בלבי.

„ואולי זאת היא נעמה? אך הנה לקחוה להיכל הנשים ובודאי הלבישוה ועטרוה בבגדי משי וצבעונין, והיאך תגיע הלום?"

אך הנה — שוד ושבר! הבכי — בכי נעמה הוא! מעין בכי זה בכתה נעמה ביום מות אמא... אֵלי, אלי! שמא נטרפה דעתי? שמא השדים מדמים באזני דמיונות כאלה? לא! איני טועה. נעמה מתיפחת בלאט מעצמת מכאוביה... קראתי בקול: „נעמה!", והנה בת־קול ממררת לעומתי: „הגם אתה כאן, אלופי סעיד? ואני חשבתי, כי הרכיבוך על סוס ברחובות הקריה

והצניפו לראשך מצנפת שש וארגמן! אכן חשבתי עליך לא־נכונה. אללי לי, אחי, מה עוללו לנו, הגם בך התעללו, הלעיבו והתקלסו כאשר עשו לי?"

אז החילונו לתנות זה לזו את קורותינו. ספרתי לה את אשר עשו לי, והיא ספרה לי. לאחר שהכניסוה לארמון הנשים בא בן־האימאם ובקש להלבישנה בגדי מוסלמית ולקחתה למסגד. היא סרבה. הוא פיסה ושדלה, צוה להראות לה את הארמון וכל אשר בו, הבטיח כי ישליטנה על כספו וזהבו, יעמיד לפניה שפחות ומשרתות לשרתנה ולעשות כחפצה וכטוב בעיניה... אם רק תשמע לקולו, תבוא בברית האיסלאם ו...תנשא לו. היא ענתה לו, כי אם גם ישית לפניה את הזהב והכסף כאבנים וייטיב לה כאשר ייטיב — לא תאבה ולא תשמע לו להמיר את דתה ולחלל את כבוד משפחתה.

הביאו לפניה את אשת האימאם — מומרת שנחטפה על־ידי האימאם הזקן, בהיותו צעיר, מתחת אַפריון חופתה ונשאה לו. זו באה בדברי כבושין אל הנערה: „הביטי, בתי! — אמרה לה — הן גם אני הייתי יהודיה כמותך, ואחרי שנכבשתי בכח על ידי האימאם והוצאתי מתחת חופתי, מעל יד חתן נעורי, אל ארמונו — הנה השלמתי עם הכל, קבלתי עלי את דת האיסלאם, וחיי עכשיו חיי עושר ונועם וכבוד מלכים. גם אַת תהיי כמוני אם תשמעי לבקשת בן האימאם".

„לא, לא ולא!" — ענתה נעמה בתקיפות נמרצה. אז שלף בן האימאם את חרבו והתחיל מאַים להרגה נפש. אך היא לא הראתה שום סימני מורך ובהלה. היא רק בכתה ובקול חזק קראה: „הרגני נא הרוג — ואת כבודי וכבוד עמי בל תחלל!"

התקצף בן האימאם וחמתו בערה בו עד להשחית. השליך חרבו מידו וקפץ אל הנערה כחיה טורפת. רמס אותה ברגליו והכה בה באגרופו עד שזנק שטף־דם מפיה, ואחר צוה להשליכה אל אורות הסוסים.

נעמה לא היתה קשורה בחבלים כמוני. אך לגשת אלי בחשרת האפלה לא יכלה. לא ראינו איש את אחותו. שנינו דברנו כל הלילה. בכינו יחדו, קוננו על חיינו ועל גורלנו המר והאכזרי עד שעלה עמוד השחר.

האור החל לחדור במעט דרך החורים והאשנבים הקטנים שבאורוה. אפשר היה כבר להבחין קצת את הנמצא באורוה. נעמה זחלה מעט מעט בין הסוסים עד שהגיעה אלי. להלך לא יכלה, כי עצמו מכאוביה. בקשתיה

להתיר מעלי את החבלים. נסתה ולא יכלה. אז חבקתני, ושנינו נשאנו בכיה כתנים.

פתאום נשמעה נקישת המפתח בדלת, הסַיס בא לבקר את סוסיו. נעמה לא יכלה לשוב אל מקומה. היא נשארה תקועה במרחק־מה ממני. והנה הופיע לפנינו האיש. תקע בנו מבט של תמהון, לחש לעצמו משהו ויצא. אחרי רגעים מספר בא חייל לקחת את נעמה שוב לארמון. בשעת פרידתנו פרצנו שוב בבכי. בקשנו להתקרב זה אל זו, אך החייל משכה בכתפה והובילה בגסות לפניו. עוד הספיקה לומר לי: „דרך יסורינו עוד ארוכה מאד, אחי, היה לבן־חיל... ועוד נתראה בקץ הימים".

נשארתי יחידי. עת הצהרים הגיעה, ואני נקראתי אל האימאם. לאחר שהתירו את החבל הקשור לידי הציבו אותי לפניו בחצר. ידי היו נפוחות מאד מפני היותן קשורות בחבל לילה תמים. הפעם ישב האימאם על כסא מסתובב. החצר הומה מאדם, והוא מדיין בין איש לרעהו כדרכו בכל יום.

שאלני האימאם: „כלום למדת מוסר, סעיד, או להוסיף לך כהנה וכהנה?"

— תודה לרבוני ומלכי — עניתיו — שאינך קוראני באותו שם, שכניתני אמש. עכשיו שלא נשתנה שמי — לא נשתנתה גם דתי. תן לי, איפוא, ללכת לחפש לי אוכל, כי לא בא אוכל אל פי זה יומים. והיום שבת־קודש לנו היהודים.

— עודך עומד ברשעך! הוי, מרק תשתה תיכף ומיד. אם לא — תאכל מקלות במקום מרק.

— טוב, האכילוני נא מקלות כאַות נפשכם, אך לא מרק.

האימאם ראה כי אין מפלט מפני עקשנותי, הצטחק מעט וצוה להגיש לפני לחם, להשיב את רוחי. הלחם הוגש מיד. רצתי אל כד המים, נטלתי את ידי, ברכתי ברכת נטילה וברכת המוציא והתחלתי לאכול.

— צאלח, יא צאלח! — דיבר אלי האימאם בטון „אבוהי" — הלא בקשתיך להיות „צאלח". אַל תוסיף להתיהד ולהכעיסני, כי זה יהיה למפגע לך".

יהיה אשר יהיה, אני לא אבגוד בעמי ובדת אבותי.

לאחר שנקרתי מעט מן הלחם החילותי לברך ברכת הזן. האימאם

צחק צחוק פרוע וצוה לקחתני ל„בית־הספר ליתומים", ולשים עין עלי.

משם הובלתי אל „בית־הספר ליתומים". עם כניסתי נפגשתי במנהל. עבד שחור, לבוש אירופית, ועיניו מזרות אימה. לידו עמד קאדי צנוף במצנפת לבנה — הוא ראש המורים.

„עתה תלמד קודם את התפלה" — אמר לי הקאדי. ומיד קרא אליו אחד המורים, קאדי אף הוא, שהתחיל ללמדני כיצד כורעים בשעת התפלה וכיצד מתפללים. אנכי נהגתי עמו שתיקה. הוא כרע, מלמל וחזר בקול על נוסח התפלה כמה פעמים ובקשני לעשות כמותו.

— אנחנו היהודים איננו מתפללים כך! — אמרתי.

העבד־המנהל התקצף וקרא בזעם: „פלקה!"

נגש אלי חייל זקן, שומר־הסף של בית־הספר. אחזני בערפי, טלטלני באויר והפך אותי ראשי למטה ורגלי למעלה. ראש המורים הכה במקלו על כפות רגלי כשלשים פעם. צעקתי מאד ובכיתי מכאב. אז יצוה העבד־המנהל לעשות לי „חלקה" (כבלי־ברזל על רגל אחת). הושטתי רגלי בשקט ובשויון־נפש, הכבל הוּשת לרגלי, ואז עזבוני לנפשי להתהלך בחצר בית־הספר. הסתובבתי כה וכה כל היום. עת ערב הגיעה. החצוצרה השמיעה כמה תקיעות: „להתאסף לחדר השנה!" ככרות לחם עבות, תערובת פולים, שעורים, תירס ועדשים, חולקו לכל הילדים, וגם אני קבלתי ואכלתי.

נכנסנו לישון. מצעות של צמר שטוחים על הרצפה, ועליהם הסתדרו עשרה עשרה ילדים בכל חדר.

בחצות הלילה נתעוררתי פתאום בצעקה. לתמהוני ראיתי „מורה" עומד על גבי ומצליף בי בשוטו.

מה זאת? מדוע כה מתעללים בי?

אחר שמו כבל גם על רגלי השנית וסגרו אותי בחדר מיוחד בחושך, בלי מצע ובלי שמיכה כל הלילה. שכבתי ובכיתי מכאב ועלבון.

בבוקר בא השוער ופתח לי לצאת לרחוץ את פני. התהלכתי אנה ואנה, חפשתי והתבוננתי אל כל חדר וחדר. במסדרון השמאלי ראיתי יהודי בא־בימים נכנס לאחד החדרים עם שני בניו. נגשתי עדיהם. אלה היו מורים לתלמידי בית־הספר הזה במלאכת האריגה. שמחתי שמחה גדולה. הבטתי כה וכה ואין איש. נכנסתי לחדרם, שהיה סגור מבפנים על מסגר,

שלא יפריעו להם הילדים, התפללתי תפלת שחרית וקראתי קריאת־שמע.

חיש התחמקתי מחדרם, לבל תשורני עין אדם, ונכנסתי בעצמי לחדר־המטרה, מקום שאני צריך להיות אסור. עתה יש בו כבר מעט שמש.

לעת צהרים הובילוני לבית־הסוהר המרכזי שנמצא מול בית־הספר. שלשלוני לתוך מרתף אפל ומלא־טחב, בבטן האדמה, דרך ארובה מלמעלה למטה. נשארתי שם שלשה ימים. בסל שלשלו לי פרורי־לחם וכד־מים. על גבי מחצלת ישבתי וישנתי. כותנתי הקרועה שמשה לי כסות־לילה. כנים ותולעים רחשו כל היום וכל הלילה בקירות המרתף ובקרקעיתו. התפללתי בהפסקות, כי לא ידעתי את הזמנים מחמת האפלה התמידית שבמרתף. בין תפלה לתפלה זמזמתי מזמורי־תהלים וכמה „סליחות", שידעתי בעל־פה. מדי פעם חזרתי על התפלה: „דעני ליונה במעי הדגה, דעני לדניאל בגוב האריות"... בכיתי בשקט. לעצמי לא דאַגתי עוד הרבה. חרדת לבי היתה לגורל אחותי!

היכן היא נמצאת עכשיו? היאַך הם מיסרים נערה רכה וענוגה שכמותה? ובמה אוכל להושיעה אני, שהנני בעצמי תפוס בבור־כלא? יותר מכל דאגתי, שמא לא תעמוד בנסיון?...

כעבור שלשה ימים הוצאתי מן המרתף והורשיתי להתהלך בחצר כשאר האסירים.

עברו שבועים ויותר. מיום ליום הלך וגדל האַמון אלי מצד שומרי בית־הסוהר. אז נשאתי נפשי לטכס עצה כיצד להמלט מכאן.

ביותר הקשו עלי הכבלים שברגלי. נכנסתי יום יום לבית־הכסא, ושפשפתי את טבעות הכבלים על האבנים. סמרטוטים אספתי לי, שעטפתי בהם את הטבעות, כאילו כדי שלא יפצעו את רגלי, אבל באמת — כדי לכסות על השפשוף, שלא יראה. יום אחד נתקו סוף סוף הטבעות. הדקתי אותם בסמרטוטים, נטלתי בידי כך ויצאתי לשאוב מים מהברכה שבחצר החיצונית של בית־הסוהר. השעה שעת בין־הערבים. התמהמהתי כה וכה, והנה אין איש שם לב אלי. רק השוער עומד על הפן הגבוה ליד השער ונופח באש שבאַח לפניו. גחנתי במקצת והתחמקתי מהשער. הלכתי ברחובות צדדיים, וכעבור שעתים עמדתי בפתח בית מארי סאלם בשכונת היהודים. נקישה אחת בדלת, והיא נפתחה. מארי סאלם ישב בחדרו ושנן פרק

בתלמוד עם ארבעה תלמידים. הרים עיניו ותמה. דמות כצל, מוכרת לו, עומדת לפניו, והוא חרד ונזדעזע. פקפק רגע קט, אחר שאלני בלחש ובחרדה: „יש מי שהוא אתך?" — „לא" — עניתי. נפחד ונרעש, הכניסני לתוך חדר קטן ונעל את הדלת מאחריו. בידו החזיק נר שעוה מהבהב. לאור הנר נראה לי מצחו כל כך מבהיק, וקמטי פניו יתנועעו בגילה ופחד.

„סַפֵּר לי כיצד הגעת הלום, סעיד, אבל הכל ובקצור".

סחתי לו את כל המאורע אחת לאחת, כשהוא מקשיב בלי נוע. כתום דברי קם ויצא. מיד באה אשתו והביאה לי מחצלת, כר וכסת וארוחת־ערב ונעלמה גם היא.

בעלות השחר עמד ליד השער חמור עמוס צידה לדרך ולידו שני יהודים. הלבישוני בגדי ילדה וכסו פני בצעיף. מארי סאלם לחש כמה דברים באָזני, סיפר לי כיצד הבריחו את אחי הקטן לעדן, וכמה פרטים על אודות הבקשות שהוגשו לאימאם בדבר תפישתנו ותשובתו עליהם. ונצא לדרך.

— לאָן אתם נוסעים, יהודים? — שאָלנו שומר שער העיר.

— לקברו של רבנו שלום שבזי.

כעבור עשרים יום הגעתי לעדן. יהודי המקום קבלוני בסבר פנים יפות, ואני אסיר תודה להם על כל הטוב שגמלוני בימי שבתי בעירם. יום אחד נקראתי על־ידי מנהל המשרד הארצ־ישראלי שבמקום, והוא הודיעני שאוכל לנסוע מיד לארץ־ישראל.

גיל ורעדה אחזוני. הנה סוף־סוף אני עובר בדרך גאולים... לא האמנתי למשמע אזני ולמראה עיני. הכל נדמה לי כחלום ארוך אחד... עד שהגעתי לכאן.

אַך השקט לא אוכל על גורלה של אחותי נעמה. מה תשוה לי גאולתי, אם אחותי נדונה בכור־ענות ויסורים בידי זדים ארורים? מה בצע לי בכל הטוב והיופי הזה, שמעניקים לי? איכה אוכל להזין עיני ולהנות נפשי ההומיה ממראות הרי יהודה ורחובות ירושלים? איכה אחריש, איכה אשקוט?

לא, לא אנחם! בי נשבעתי, כי לא אנוח ולא אנחם עד אם יפותחו מוסרות אחותי חמדת לבי, ותזכה אף היא להגאל גאולה שלמה משעבודה ויסוריה. נפשי הומיה וממאנת למצוא נוחם ומרגוע. רוחי שחה עד לעפר. מדי ערב יבעתוני חלומות־בלהות. אך נסגרים אישוני־עיני — ואני שוב

בתימן, בבית־הסוהר, בחצר האימאם, באורות הסוסים... כבול בכבלי־ברזל, מוכה ומעונה, נרדף, ומוצא להורג... ואת אחותי תמתי, אני רואה לנגד עיני בהקיץ ובחלום. היא אינה משה מלפני וממחשבותי. יומם אני הוגה בה, ובלילה תראה אלי נעמה בחלום ותיסרני בתוכחתה, על שהמטתי את האסון הלזה על שנינו. נלכדנו יחדו באמרי פי, נוקשנו בלהג לשוני, ולבסוף נמלטתי בגפי מבלי למצוא מפלט גם לה.

— — — — — — — — — — — — — — — —

הירח שפך את זהרו על כל הסביבה, הלילה רד.

קולות התלמידים בקעו כבר מאולם בית־היתומים למעלה ברננה: „בבהילו יצאנו ממצרים"...

ש. דורי

חיים חדשים*

(מחזה מחיי היהודים התימנים בגולה ובארץ)

מערכה א'

שנת תר"פ. המקום — צנעא בירת תימן. „סקיף" (הדיוטה התחתונה של הבית). בקרן זוית — בנויות אבני הריחים. בצד השני של ה„סקיף" — צרכי הסקה: „פצא" (כעין ככרות מצפיעי הבקר) וחבילות עצים קטנות עשויות מעשה „אמן". מעל לאבני הריחים — אשנב קטן לרחוב. השעה בין ערבים.

רומיה, אלמנה. בעלה מת והניח לה שני ילדים קטנים. מאין ברירה היא הולכת וטוחנת בבתים כדי להשיג במשכורתה טרף לה ולבניה. כל היום עמדה וטחנה. גורלה המר, השעמום, העיפות, וקולם החד גווני של אבני הריחים עוררו את תוגת לבה והיא פוצחת פיה בשירת נשים עצובה:

רומיה: (בשיר, בנשימה כבדה).

ספרי תמה תמימה	ענתה יונה סעדיה
ספרי נגיל בתימא	לי בפלטרין עניה
בת מלכים החכמה	ואני תוך לב אניה
אן מקומך ספרי לי.	ביפי עוטה מעיני.

* המחזה הזה נכתב בשנת תרפ"ז, והוצג ע"י להקת צעירים מקלוב הפועלים התימנים בעזרת מר בן־ציון ידידיה, בירושלים ובתל־אביב. אנו מדפיסים עתה את שתי המערכות הראשונות בעיבוד חדש.

חמאמה — עקרת הבית, מופיעה עם כד הקהוה ביד האחת, ובשניה טס מלא חטה שהיא בוררת בה ומכינה אותה לטחינה. רומיה שהיתה שקועה במחשבותיה, בשירתה ובשאון אבני הריחים לא הרגישה בצערי חמאמה, וכשנצבה לפניה נבהלה. חמאמה ישבה על ה„סופרה" (עור גדי מעובד ומשמש מצע לשבת עליו). וגם רומיה ישבה ממולה להנפש מעט ולשתות ספל קהוה. ביניהן מתפתחת שיחה קצרה על החיים.

רומיה (בתוגה): צר לי על חיי. כל הימים, מאז נפטר אישי, אני בין אבני הריחים. ועד מתי? מתי ירוח לי? נמאסו עלי חיי.

חמאמה: מי חַי בנחת עתה? בעלי מספר שכל הצורפים חיים עכשיו בדחקות ובעוני, עובדים יומם ולילה, ומרויחים אך מעט.

רומיה: הלואי והיה גורלי ככולם. אישי — השם ירחמו — היה אומר: צרת רבים חצי נחמה. אבל אני צרתי כפולה ומוכפלת. לא די בקושי הפרנסה. לא די שאישי מת בקוצר ימים, אלא שאני מפחדת על שני גחלי יומם ולילה שלא יבואו המוסלמים לקחתם ממני...

(נשמעה נקישה באשנב, ושתיהן מתעוררות בחרדה).

חמאמה: מי שם?

הדופק: אני, אני הוא, הבאתי מכתב למארי סעיד...

(מושיט את המכתב דרך האשנב וחמאמה מקבלתו)

רומיה (קמה ממקומה בסקרנות): בעזרת השם טוב, טוב! מאין המכתב?

חמאמה (אף היא סקרנית למכתב, ומהפכת בו ברגש): אנחנו הנשים עלובות. אין אנו יודעות לא לקרוא ולא להבין את השחור שעל גבי הלבן.

(נכנס יחיא בנה של חמאמה, שתיהן נטפלות אליו ומבקשות לקרוא לפניהן את המכתב)

יחיא (נוטל את המכתב, פותח גליו בנחת ומתחיל לקרוא את המכתב וזה לשונו):

„שלום רב וישע יקרב / ממזרח וממערב / בדבש מעורב / למול אהובי ומחמד עיני / חמוד לבי כרביד על גרוני / פנת הדרת / וכבוד יקרת / השם הטוב / כגן רטוב / גם ה' יתן לו הטוב / ואותו יחטוב / הלא הוא מורי ורבי סעיד בן שלמה אלחריקי, יאריך ימים בשמחה ובששון, בדיצה וברצון אכי"ר.

אחדשט"ו (אחרי דרישת שלומכם וטובתכם) נודיע לרום מעלתו כי היום הזה יום בשורה הוא, כי נגלה קץ הגאולה ובא לציון גואל כפי הבטחת תורתינו הקדושה, וישתבח ויתעלה שמו השומר הבטחתו לעמו ומשיב את שבותם אל ארצו ונחלתו.

כהלום יין אנכי, ידי רועדות ולא אדע מה להקדים ומה לאחר, מה לגלות ומה להסתיר, והדברים רבים לא יכילם הנייר, ויקהה הקולמוס ויתם הדיו אם אחפוץ לספר את כל אשר עם לבי ולנגד עיני.

לכן אמרתי אחלה פני מר במלים מעט כפי קוצר לשוני: ממלכת האנג'ליז ירום הודה הכריזה כמו כורש בשעתו („מי בכם מכל עמו; יהי אלהיו עמו ויעל") כי ארץ־ישראל היא של עם ישראל ואף שלחה אלינו את השר המרומם המהודר והמפואר, אחינו עטרת ראשינו וציץ פארנו, הלא הוא החכם השלם השר הגדול מורנו ורבנו אליעזר בן להחכם השלם פנחס שמואל הי"ו ועמים תוכו לרגליו, שהוא כמו עזרא ונחמיה בדורם.

ונוהרים אחינו מכל ארצות פזוריהם אל ארץ הצבי־ישראל. ומתקיים הכתוב „אל תירא כי אתך אני ממזרח אביא זרעך וממערב אקבצך" כי עין בעין נראה בשום ה' ציון.

אחי, קצרה לשוני מלספר. ובנסעי ביהודה ובשפלה, בשומרון ובגליל, בעמק יזרעאל ובעמק יהושפט, וארא את אהלי החלוצים השם ישמרם, הבונים בחומה והנושאים בסבל, עושים בכל מלאכה, מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל. והבנות החלוצות כספיר גזרתן, צחות מחלב, והן רועות את הצאן על הרי ישראל כרחל בשעתה, גם תעבודנה בשדה ובכרם, בקציר ובבציר כרות בשעתה, ותשוררנה בשפת נעים זמירות ישראל כצפורי דרור.

אשרי הדור שזכה בכך וכבר אמר קהלת עליו השלום „טוב מראה עינים מהלך נפש". ישליך איש את אלילי זהבו ויבא לראות בנחמה. מהרו אחים, אל תתמהו ואל תתמהמהו! ואשרי המקדים. הרי נתקיים מקרא שכתוב ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל — היש קץ מגולה מזה? כלו כל הקצין! ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, תשובת העם לארצו.

כה דברי קל וצעיר המצפה לגאולה שלמה

ראש הדיינים לעדת התימנים בירושלים.

פה עיה"ק ירושלים.

חמאמה ורומיה שליוו את קריאתו של יחיא פעם בתנועות הסכמה ופעם במנור ראש מבלי הבין באמת את הכתוב והאמור — שאלו עתה את יחיא:

חמאמה ורומיה: ובכן, מה אומרים?

יחיא (בחפזון ובקוצר רוח): זה מכתב מירושלים... (ופונה לצאת).

חמאמה (דרך תחינה): יחיא, יאריך ימיך בני, הגד לי מה כתוב במכתב מירושלים!

יחיא (בחפזון): אומרים, אומרים שכבר יבוא המשיח. (יוצא).

מארי סעיד חזר מעבודתו בשוק הצורפים.

סעיד: הֵה, יא הֵה! (כנוי חיבה שהאיש מכנה לאשתו בתימן תחת לקרוא בשמה הנכון). תני לנו ספל קהוה...

חמאמה: יש לך מכתב בחדר.

סעיד (בביטול): מה יש לנו עם מכתבים...

(הוא עולה לקומה השניה וחמאמה אחריו. גם רומיה סיימה את הטחינה ויצאה. לי"סקיוה" נכנסת קבוצת נערים ובראשם יחיא ואחותו נדרה. בדלת מופיעים שני ילדים עלובים — אלה הם היתומים בני רומיה הטוחנת)

אחד היתומים: אמי עוד כאן?

יחיא: לאו! היא כבר הלכה הביתה. הכנסו.

נכנסו וישבו בקצה

יחיא (פותח): אתם יודעים, היום הגיע לאבי מכתב מארץ הקודש, ובו כתוב כי באה הגאולה. ויש כבר לישראל שומרון, והגליל ובית המקדש, וכהן גדול, הכל כמו שכתוב בתורה...

אחד הילדים: האם שם מבזים הילדים המושלמים את ילדי העברים בשם „יהודי", „יהודי"?

יחיא: אדרבא, שם העברי מבזה אותם בשם „גוי", „גוי".

ילד שני: היום למדנו אצל מארי על ארץ־ישראל בה חיו נביאינו וקדושינו, ובה היו מלכים גבורים וחכמים. אחד מהם דוד המלך עליו השלום, ושלמה המלך שהיה חכם גדול...

נדרה: יותר חכם מרבי שלום שבזי?

יחיא: פתיה! רבי שלום שבזי כבודו במקומו מונח, אבל שלמה המלך לא היה ולא יהיה חכם כמותו, והוא היה מלך גדול.

נדרה: ומלכה לא היתה לנו?

יחיא: כן. פעם היתה לנו דבורה הנביאה והיא היתה שופטת בישראל, ויצאה למלחמה עם סיסרא.

ילד שני: ואיפה הם?

יחיא: כבר מתו ונקברו בארץ־ישראל.

אחד הילדים: אבל הגויים באו והחריבו את בית המקדש וגרשונו מעל אדמתנו, ומאז הננו בגלות, תמיד בוכים, ותמיד אין לנו לחם לאכול ובגד ללבוש, ואין לנו סוסים יפים כמו לילדי הגויים...

מבחוץ נשמע „זאמל" — שירת חיילים בתימן — ואחריו דפיקות חזקות בדלת. חמאמה באה בחפזון, משפשפת ידיה בבהלה.

חמאמה (בלחש): הסו, ילדים, הסו!

הסתכלה לצדדין, נטלה לשני היתומים והחביאתם תחת שולחן הריחים וגדרה בעדם בחבילות עצים. הדלת נפתחה ואל ה„סקיף" התפרצו בשצף קצף כמה חיילים ובראשם ה„שאוש" אחמד.

אחמד: איפה היתומים שאתם מחביאים אצלכם?

חמאמה: אין אצלנו שום יתומים.

אחמד: מי הילדים הללו?

חמאמה: ילדי השכנים, „ישמרם אלהים להוריהם וישמור הוריהם להם".

אחמד (מצביע על יחיא): מי זה הבחור?

חמאמה: זה בני! (חובקת אותו).

אחמד: הוא כבר משלם מס גולגולת?

חמאמה: איני יודעת. כשיבוא אביו תשאל אותו.

אחמד (שומטו מידה): יבוא אתי אל הקאדי ונראה אם הוא צריך לשלם או לאו.

החיילים יצאו עם יחיא, הילדים נתפזרו במבוכה. מארי סעיד שרצה להסתתר בחדרו מפני החיילים שמע שלקחו את בנו — בא בבהלה.

סעיד: נדרה! לכי לקרוא לשכנים, מהר!

נכנסים השכנים.

סעיד (בהתרגשות רבה): רבותי, הגידו לי מה לעשות? אנה אלך ואנה אמלט? איזה צרות ירדו על ראשי? עכשיו לקחו את בני, ומי יודע אם לא יתפשוהו כערבון עד שנגלה את היתומים! מה אעשה! אוי לי אוי לי, הבו עצה! (פונה כלפי מעלה). אֵל אלהים, איך? איה הגואל את אבותינו ממצרים מבית עבדים. מרן דבשמיא, הלעולמים תזנחנו? הושיענו ומלטנו, כי אין בנו כח לסבול עוד, באו מים עד נפש (סופק על ירכו) ואין מנוס ואין מפלט.

עזרא (אחד השכנים): צריך ללכת מיד למארי סלימאן, אולי...

סעיד: מה יושיעני מארי סלימאן כשהוא בעצמו סובל ומתענה ודיו בצרתו. (בזעקה חזקה). — אלהי אברהם!!

מתפרצים החיילים

אחמד: יא יהודי, יא כופר, יא כלב, איפה היתומים? תן אותם מיד, לפני שאעשה בך שפטים.

סעיד: אלהים הוא היודע אם יש אצלי יתומים!

אחמד: לו הכרת באלהים, כי היית מוסלם.

סעיד (בראש מורכן וכמו בלחש): אמור מה שתחפוץ, ואלהים בשמים שומע ויעשה כחפצו.

אחמד: אלהים רוצה כי תתן את היתומים או תבוא להתאסלם במקומם.

סעיד: אין אתי יתומים!

אחמד (בזעף): שקרן, על מי תשקר? (שומטו ובועט בו). בוא אחרי אל הקאדי.

רגלו של אחמד נגעה בערמת העצים שתחת שולחן הריחים, נפלה אחת החבילות, ונתגלו שני היתומים. אחמד עזב את מארי סעיד ופקד להוציא את שני היתומים. אחד מהם מת מפחד בפנים ואחד היה עוד חי

אחמד (כולו גועש. אל סעיד): רמאי, טמא, מי המית את הילד הזה? עתה נראה!

החיילים מרימים במהירות את הילד המת ולפי פקודת אחמד מניחים אותו על כתפי מארי סעיד. אחד החיילים החזיק בילד החי, אחמד בועט במארי סעיד ודוחפו החוצה. מופיעה רומיה בבהלה.

רומיה: איפה ילדי, איפה ילדי, איפה ילדי! וי לי, וי לי, תנו את ילדי! אל תגזלו את נשמתי! וי, וי...

(המסך נופל).

מערכה ב'

מאחורי המסך שומעים צלצול פעמוני הגמלים. משפחת מארי סעיד בדרך לארץ־ישראל. קולות: „ארץ־ישראל"! „ירושלים", „מתי נגיע"?. ונשמע קול שירה.

איומה המשי — דגלי המוגי ממצולה

לדודך בקשי — יקים לסוכה הנפולה

לחסדו דרשי — תהיי ברוב שמחה סגולה

והנחי בנים

עדת איתנים

שהם נאמנים.

צלצול פעמוני הגמלים הולך ונחלש עם הצלילים האחרונים של השיר. לאחר צפיה של שתי דקות נפתח המסך.

בארץ־ישראל. חול המועד בירושלים. חדר עשוי במעם תימני. מקושט בריחאן ושד'אבה (מין עשבים ריחניים) הנתונים בתוך טסי נחושת. שורה של בקבוקים על רף הבולט מן הקיר. נרגילות אחדות מטפוס תימני נצבות באמצע החדר. אח בוער בתוור. אצל חכם סעדיה (סעיד — שהכב את שמו לשם „עברי" סעדיה) — מסובין על הארץ כמה אנשים בנוסח תימן (ביניהם עזרא השכן לשעבר, ויחיא נחום השכן החדש בירושלים, „בעל לשון חדה"), אוכלים „ג'עלה" (פירות וקליות), שותים ערקי (יי"ש) ומעשנים נרגילה, שרים ומשוחחים, פעם בדברי תורה, ופעם דברי חולין.

סעדיה (פונה אל המסובין מתוך הכרת ערך עצמו): זכורני, לפני שש שנים אחר תפלת ערבית באתי הביתה עיף ורצוץ מעבודה. התפרצו חיילים לביתי ובקשו שאמסור להם את היתומים בני רומיה שהיו חבויים בביתי. הכוני, פצעוני והובילוני אל בית האסורים, בעת צרה לא היתה לי ברירה אלא להשתמש במלים אחדות שלמדני מר אבי, נשמתו עדן, וצוני כי לא אשתמש בהן אלא בשעת סכנה. החיילים רעדו והוכו כמו בסנורים. והילדים, גם בני וגם היתומים, התחמקו הביתה ואני אחריהם כאילו שלא נראינו...

עזרא (מפסיקו): גם מארי סלימאן הי"ו עזר הרבה. השם יזכרהו לטובה. הוא סתם את פי השטן בחכמתו וגם בממונו והכל בסיעתא דשמיא.

סעדיה (ממשיך): לי, לא היה כבר שום רצון להשאר בתימן. ועוד באותו היום קבלתי מכתב מירושלים לקום ולנסוע לארץ־ישראל. והנה על אף כל הצרות — עלינו לארץ והגענו אליה בשלום. ברוך השם הטוב, שזכנו...

עזרא: אבל אליה וקוץ בה... החלוצים הבאים מאשכנז מקלקלים את בנינו...

סעדיה (נאנח): כשבאתי לארץ... היה בני מן המתמידים ללמודי השולחן ערוך אצל החכם שלום, והיום הוא הולך אל בית שהוא קורא לו: קלוב, ונתפס בו כצפור בכלוב; מגלח את פאותיו, ומגדל בלורית על קדקדו כמו הגויים השם יצילנו, ואין בידי כח להחזירו לדרכי השם.

יחיא נחום: זה הוא שנאמר: אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת.

סעדיה: השם הטוב יכפר...

יחיא נחום: בשלמא הבחורים, דרכם בכך, והשם ירחם. אבל מה נאמר על הבחורות ההולכות פרועות, רחמנא ליצלן, וחוזרות לישון אחרי

חצות? חרפה גדולה, חרפה! (גוחן קצת לצד סעיד ואומר בלחש). שמעתי, שגם נדרה שלך...

סעדיה (בתמהון): מה?

יחיא נחום: יש לה בחור אשכנזי ש„משחק בשכלה".

עזרא: היום יום טוב. לא באנו לעורר חטאים. אנו צריכים לשמוח ולשיר. (נושא קולו בשיר).

אם ננעלו דלתי נדיבים, חיות שהם רצוא ושבים
דלתי מרום לא ננעלו. מיום בריאה נכללו.
אל חי מרומם על כרובים גלגל ואופן רועשים,
כלם ברוחו יעלו. מודים שמו ומקדשים,
כי הם אלי כסאו קרובים מזיו כבודו לובשים
יודו שמו ויהללו, ובשש כנפים סובבים.

נכנס יחיאל, ומשתתף אתם במסיבה ובשירה.

יחיא נחום (גומע כוס ערק): תזכו לשנים רבות ומועדים טובים.

המסובין: בחייך ובימיך הטובים.

יחיא נחום (אל יחיאל): מתי תעשה לנו משתה, יחיאל! אביך ואמך רוצים לראות בחופתך, ואתה מתמהמה...

יחיאל (בדרך הלצה): אין לי עדיין כלה...

סעדיה (ברצינות): שמע בני. בתו של חכם שלום היא בחורה יראת שמים, הלואי ויזכני האלהים לראות לך בנים מהאשה הזאת. הגד יחיא, הן אני מוכן לשלם במיטב כספי מוהר לבתו של חכם שלום, שכל התימנים בארץ ובתימן מכבדים אותו. זכות היא להתחתן עם חכם שלום.

יחיא נחום: מה' יצא הדבר, וטוב מזה לא ישיג יחיאל.

עזרא (אל יחיאל): כבד את אביך ואת אמך, יחיא, וקום לקדש את השם ולקיים מצות פריה ורביה.

יחיאל: אבא, כמה פעמים בקשתיך לא להלאותני בדברים כאלה. הן אני לא אקנה בהמה ואתה תשלם את מחירה. אני כבר בחור מבוגר ויודע מה עלי לעשות. אני אתחתן רק עם זו אשר נפשי נקשרה בנפשה קשר בל ינתק. יש לי כבר ידידה טובה, ואתה אבנה את חיי...

יחיא נחום (באירוניה): ידידה — משמע נפשו נקשרה בנפשה והם הולכים ברחוב חבוקים, כדי להראות לכולי עלמא...

עזרא (ברצינות): איני מבין מה זאת „ידידות". או שידוכין כדת משה וישראל, או פריצות, רחמנא ליצלן. לא נאה לך, בני, ללכת בדרך חטאים, אתה יודע מי אביך...

יחיאל: קם ויוצא בכעס.

סעדיה (במנוד ראש): בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי. על אודות הבת מתבייש אני לספר. בן דודי שלח לי מצנעא ובקש לשדך את נדרה לצאלח בנו, שהוא בר אוריין ובר אבהן, וכשהצעתי לה את הדבר ענתה לי בגאוה: „אבא, הלא תבין בעצמך שאני לא יכולה לחיות עם צאלח". ואני באמת בערה בי חמתי.

חמאמה (שישבה כל הזמן והקשיבה בלי סבלנות, הפרה את השתיקה ודברה עם בעלה קשות): סעדיה, אני מבקשת ממך לא להוציא לעז על בני, הם הולכים לפי מנהג המדינה, כמו שכל האנשים חיים. לו היית עוד צעיר כמוהם, לא היית מתנהג אחרת מאשר הם מתנהגים. אם תוסיף להרגיז אותם בדברים כאלה — יעזבו אותך ולא תראה את פניהם לעולמים.

המסובים מעשנים נרגילה ושותקים. חמאמה רודה אש מהאח ומניחה על שפופרות הנרגילות. נשמעת דפיקה בדלת.

חמאמה: יבוא!

לחדר נכנסות אורה (נדרה לשעבר) ואילת חברתה, ידידת יחיאל, צעירה אשכנזיה.

אורה (לאביה): אבא, תכיר את אילת.

אילת (מושיטה ידה בענות־חן): שמי אילת.

סעדיה: נרתע אחורנית, מושיט ידו ומחזירה.

אורה: סלחי, אילת, כי אבא אינו יודע נמוסים כאלה. שם אבא סעדיה.

עושים הכרה גם עם האם חמאמה. אורה מכניסה שולחן וכסאות, ויושבת עם אילת. חמאמה מגישה על השולחן „ג'עלה" בצלחות, ומבקשת לאכול.

אורה (אל אמה): איפה יחיאל, אמא!

חמאמה: אני הולכת לקרוא לו.

נכנסת עם יחיאל, והוא יושב עם אחותו ואילת על השולחן. כעבור רגעים מספר באים עוד חברים וחברות, יושבים על השולחן ומתחילה ביניהם שיחה.

יחיאל: המצב הוא גרוע. יש הכרח להתנער מהחיים האפורים האלה. מה לעשות? זה כבר שלש שנים שאנו קבוץ „משכנות" מחכים לקרקע ואין היא ניתנת לנו. נמאסו החיים בעיר עם הסכסוכים התמידיים...

אילת: הן לא רק קבוצנו מחכה להתישבות. יש עוד אלפים כמונו המחכים ומחכים.

אורה: אם נצליח לקבל את הקרקע בעמק הירדן יהיה זה נצחון גדול בשבילנו.

אילת: יחיאל, הייתי רוצה לשמוע שיר תימני.

אורה (אל אביה): אבא, תשיר לנו שיר. אנחנו רוצים לשמוע.

יחיא נחום: כבר גמרתם לדבר... הא...

עזרא נושא קולו בשיר „אשאל אלהי" בנגון תימני.

אשאל אלהי יגאלה שבויים — רחמן רחם
יאסוף זרויים — אתה אשר תביט אלי עניים
רחמן רחם — שומר פתאים
בזכות מכונה אב המון לגויים — רחמן רחם.
יזכו לחיים — נעלה לארצנו בשיר וזמרה
רחמן רחם. — וברון והדרה
אל תמסרה אותם ביד בזויים — רחמן רחם.
כי הם קנויים

הצעירים שרים אחריו את השיר בנגון מזרחי. אורה מלווה אותם במנדלינה.

עזרא (למסובין הזקנים): אשריהם ישראל, אפילו ריקנים שבהם מלאים כרמון.

סעדיה מרים ידיו למעלה ומנשקם. נכנס דוארן.

הדוארן: מי כאן יחיאל? הא לך מכתב!

יחיאל (פותח את המעטפה והחברים מסתכלים אליו בהתעניינות): מכתב מהקרן הקיימת. (מקריא). אל קבוץ „משכנות" ירושלים. בהתאם לבקשתכם מיום כ"ח חשון הנני שמח להודיעכם כי הקרן הקיימת לישראל מביטה בעין יפה על רצונכם העז להתישב על הקרקע. אי לזאת החליטה להעלותכם על הקרקע במשך החודש הבא. שם נקודתכם יהיה „חיים חדשים".

החברים: הידד! „חיים חדשים".

יחיאל (ממשיך): קרן היסוד תגיש לכם את עזרתה לביסוסכם. בברכת בנין הארץ מנהל הלשכה הראשית, ירושלים.

החברים שמחים. רוקדים „הורה" בשיר „עם ישראל חי". אורה מנגנת על מנדלינה ורבה ההתלהבות.

תוכן העניינים

חלק ראשון / גולים וגאולים

י. ש—י: פני תימן (על תימן בכ"ה השנים האחרונות) 5
ישראל ישעיהו: יהודי תימן בארץ־ישראל (I בראשית הדרך
II מיסוד „ההתאחדות התימנים" ואילך; III התישבות
התימנים בארץ־ישראל) 33

חלק שני / דברי עיון ומקורות

ד"ר ש. ד. גויטיין: כיצד לחקור את שרידי תימן 100
שמעון גרידי: קוים לתולדות יהודי תימן במאה הי"ח 106
אברהם יערי: שתי אגרות של יהודי תימן 138
ר' יחיא קאפח ז"ל: אגרתו על נבכי תימן 148
ד"ר יו"ט לוינסקי: מדרשים שנכתבו בתימן 153
שמעון גרידי: החנוך בתימן 156
ד"ר א. בראואר: קברי הצדיקים וספרי תורה עושי נפלאות . . . 165
גרש"ם: אפוקליפסה עברית־תימנית מהמאה הי"ט 173

מימי העליה הראשונה של התימנים לארץ־ישראל:

I עם עלית התימנים; II להתנחלות התימנים בכפר השלוח;
III מודעת התימנים על מצבם בתרנ"ה; IV מודעת
התימנים על היחסים בינם לבין הספרדים 180
מאיר לוי: לדרך עולי תימן בישוב ובתנועת העבודה (מעין
ביבליוגרפיה עם „הפועל־הצעיר") 217

מ. רבינא: I חפת התנים אצל יהודי עדן; II תוים מנגינות יהודי
תימן עם מבוא והערות 194

חלק שלישי / רשמי־מסע וספרות

ש. יבנאלי: בתימן 234
אהרן צדוק: חבלי עליה (ספור) 258
ישראל ישעיהו: סעדיה היתום (ספור) 274
שלמה דורי: חיים חדשים (מחזה) 286

רשימת התמונות

1) קבוצת יהודים בקאע אליהוד בצנעא 16
2) ארבעה ששמשו בכהונת חכם באשי בתקופה האחרונה 22
3) נער תימני ספל 60
4) כנוס הסתדרות „בני־שלום" 64
5) I מושב התימנים „שיבת־ציון"; II תימני עובד ביקב 80
6) I מושב התימנים „כפר מרמורק"; II סניף הנוער העובד בשערים . . 92
7) משפחת רעבים בצנעא בשנת תרס"ה 120
8) ראשוני וראשי העולים התימנים לא"י בשנת תרמ"ב 190
9) I ילדים בכפרי תימן; II נערות חוזרות בכדיהן מן המעין 240
10) הנוסע לארץ־ישראל 258

35